

Nevena Ceković

ITALIJANSKI RAZGOVORNI JEZIK

Nevena Ceković
ITALIJANSKI RAZGOVORNI JEZIK

Recenzenti:

Prof. dr Saša Moderc, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu

Prof. dr Magdalena Nigoević, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu

Prof. dr Natalija Panić-Cerovski, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu

Prof. dr Aleksandra Blatešić, Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu

Nevena Ceković

**ITALIJANSKI
RAZGOVORNI JEZIK**

Beograd, 2022

Sadržaj

Predgovor	9
I UVOD	13
Hronologija proučavanja	15
Disciplinarne oblasti	22
II KORPUSI	27
Vrste korpusa	27
Kreiranje korpusa	29
Prikupljanje materijala	32
Obrada i dostupnost podataka	34
Govorni korpusi	35
Ostali korpusi	39
III REFERENTNI KORPUS	45
Transkripcija	47
Teškoće u transkripciji	51
IV GOVORNI I PISANI JEZIK	59
Pojam (<i>raz</i>)govorni jezik	59
Govor kao jezički varijetet	62
Osobnosti govornog jezika	63
Razlike između govornog i pisanog jezika	66
Prednost govornog nad pisanim jezikom	69
Osnovne odlike razgovornog jezika	71
V TEMELJNI POJMOVI RAZGOVORNOG JEZIKA	77
Govorni kontekst	77
Deiksa	80
Razmena značenja	84
Načelo saradnje	87
Implicitnost	88
VI ZAKONITOSTI RAZGOVORNOG JEZIKA	93
Konverzacijske maksime	93

Govorni činovi	94
Jezička učtivost	99
Indirektnost	104
Modulacija	106
Neodređenost	108
VII GOVORNA PRODUKCIJA	111
Pragmatička kompetencija	111
Monološka produkcija	114
Uloga (sa)govornika	115
Disfluencije	119
Prozodijska sredstva	121
Hezitacija	123
Diskontinuitet	125
Monološka repeticija	127
VIII ORGANIZACIJA DISKURSA	131
Predmet	131
Lažni start	133
Redundancija	134
Konciznost	135
Kontrola produkcije	138
Korekcija	138
Reformulacija	140
Kohezija i koherencija	142
Diskursni markeri	143
IX GOVORNA INTERAKCIJA	149
Dijaloška produkcija	149
Uzimanje reči	153
Zadržavanje reči	124
Ustupanje reči	155
Retroakcija (<i>feed-back</i>)	156
Prpratni signali (<i>back-channels</i>)	162
X PARALELNA AKCIJA	165
Dijaloška repeticija	165

Preklapanje	168
Simultani start	170
Paralelni diskurs	172
Nadovezivanje (<i>latching</i>)	173
Prekidanje	174
XI FONETSKI I LEKSIČKI NIVO	179
Gubljenje glasova	179
Diftong i hijat	182
Varijacije	183
Visokoučestale reči	185
Višeznačne reči	187
Apelativi	191
Specifična leksika	192
Uzvici	195
Vulgarizmi	196
XII MORFOLOŠKI I SINTAKSIČKI NIVO	199
Zamenice	199
Ostale kategorije	202
Načini, vremena, stanja	205
Perifrastične konstrukcije	210
Koordinacija i subordinacija	211
Polivalentno <i>che</i>	215
Rascepljena rečenica	216
Dislokacije	217
Bibliografija	223
Spisak korpusa	239
Spisak pojmova	241

Spisak tabela

- Tabela 1. Komunikativne situacije u korpusu LIP, str. 30-31
Tabela 2. Kratak opis korpusa LIP, str. 45
Tabela 3. Prikaz pretrage korpusa BADIP, str. 45
Tabela 4. Transkripcioni sistemi, str. 50
Tabela 5. Hajmzov model *PARLANTE*, str. 78
Tabela 6. Konverzacijske maksime, str. 93-94
Tabela 7. Primeri govornih činova, str. 98
Tabela 8. Pravila učtivosti, str. 99
Tabela 9. Maksime učtivosti, str. 101
Tabela 10. Primeri (in)direktnosti, str. 104
Tabela 11. Primeri (ne)učtivosti, str. 105
Tabela 12. Komunikativna kompetencija, str. 114
Tabela 13. Selekcija govornika, str. 116
Tabela 14. Tipovi slušalaca, str. 117
Tabela 15a. Interakcione funkcije diskursnih markera, str. 146
Tabela 15b. Metatekstualne funkcije diskursnih markera, str. 146
Tabela 16a. Zastupljenost gramatičkih kategorija (referentni korpus), str. 185
Tabela 16b. Zastupljenost gramatičkih kategorija (drugi korpusi), str. 186
Tabela 17. Najučestaliji glagoli u korpusima, str. 186
Tabela 18. Neformalni i formalni registar, str. 193

Transkripcioni simboli

(korpus BADIP, Bellini & Schneider 2003-2019)

- # = pauza
\$ = nerazumljiva reč
% = nerazumljive reči
* = komentari

Predgovor

Ova knjiga je plod našeg višedecenijskog bavljenja italijanskim jezikom i angažovanja u nastavi na Katedri za italijanski jezik i književnost Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Zamišljena je prvenstveno kao literatura za istoimeni, teorijsko-metodološki predmet *Italijanski razgovorni jezik*, koji se izučava na IV godini osnovnih studija. Utemeljio ga je prof. dr Slobodan Stević, koji nas je prerano napustio da bismo i o njoj stigli da prodiskutujemo. Zahvalna sam mu što me je još od studentskih dana uveo u mnoga pitanja iz oblasti analize konverzacije i analize diskursa italijanskog jezika i s posebnom ću pažnjom čuvati stručnu biblioteku koju mi je darovao. U *Analizi konverzacije* profesora Stevića (1997), kao i Bacanelinij (Bazzanella 1994) *Le facce del parlare* pronašla sam uostalom i nadahnuće za ovu knjigu.

U početnim poglavljima ovog izdanja razmatraju se osnovna, opšta pitanja koja se tiču razgovornog jezika, iz ugla analize konverzacije i diskursa, pragmatike i korpusne lingvistike. U završnom delu knjige bliže se promatraju razgovorni fenomeni karakteristični upravo za italijanski, na različitim nivoima jezičke analize, od fonetskog i leksičkog do morfosintaksičkog. Ideja je da se uz pomoć ovako koncipiranog priručnika studenti upute u pomenute naučne oblasti, pripreme i osposobe da stručno, samostalno ili udruženo, na osnovnim i na postdiplomskim studijama pristupe izradi seminarskih, istraživačkih, master i doktorskih radova. Stoga je u vidu teorijsko-empirijskog polazišta i putokaza za dalja, detaljnija izučavanja odabranih pojava *Italijanski razgovorni jezik* uobličen prema interdisciplinarnoj perspektivi i ilustrovan mnoštvom primera iz savremenog jezika. Izvesni delovi, poglavljje o didaktici razgovornog jezika, na primer, ili preporuke za dodatnu literaturu, pozivi na razmišljanja i testovi za proveru stečenog znanja, sačekće narednu priliku za objavljivanje.

Zahvalnost za nastanak dela u obliku u kakvom se sada nalazi pred čitaocem iskazujem najpre generacijama studenata koji su me svojim zalaganjem inspirisali da časovima na ovom predmetu pristupim s radošću i zadovoljstvom. Seminarski radovi osmišljeni i realizovani u kooperativnoj atmosferi tokom dva semestra kursa, za mene kao nastavnika predstavljaju iz godine u godinu nov izazov i podsticaj i sve nas prijatno iznenade kvalitetom

i originalnošću. Zahvalnost upućujem i matičnoj ustanovi, Filološkom fakultetu, na nesebičnoj podršci u izdavanju ove knjige.

Zahvaljujem od srca recenzentima, Magdalenii Nigoević, s kojom delim strast prema diskursnim markerima, Aleksandri Blatešić, s kojom delim posvećenost izradi univerzitetskih udžbenika iz italijanskog jezika, Nataliji Panić-Cerovski, s kojom su mi zajednička šira naučna interesovanja, na njihovom savesnom, prilježnom i kolegijalnom doprinosu da ova knjiga dobije svoju konačnu verziju.

Posebnu zahvalnost dugujem još jednom recenzentu, dragom kolegi i prijatelju, Saši Modercu. Srećom te mu „nije bilo dosadno“ da razmenjujemo mišljenja, da s punom pažnjom čita rukopis i brižljivo sugerije kako da se sadržaj unapredi uprkos izazovnim profesionalnim okolnostima u kojima je knjiga nastala.

Neizmerno hvala na razumevanju mojim najmilijima, u prvom redu mom sinu, malom čoveku velikog srca, za svaki poljubac, zagrljaj, masažu ramena, za toplu reč i strpljenje što smo dočekali „da mama završi knjigu pa da možemo da se igramo“. Nadam se da će kad još malo poraste razumeti da posao ponekad može da ispunjava podjednako dobro kao igra.

U Beogradu, decembra 2021. godine

N.C.

La parola è lo specchio dell'anima
Publilije Sirijanac

I UVOD

Sposobnost proizvodnje govora, odnosno usmenog izražavanja misli, predstava, ideja, osećanja, namera i drugih manifestacija ljudskog duha, u neraskidivoj je vezi kako s evolucijom ljudske vrste, tako i s razvojem čoveka u svojstvu pojedinačnog pripadnika ove vrste, kao sastavni deo njegovog urođenog nasleđa. Uz određene izuzetke kod ljudi (npr. neme osobe) ili životinja (npr. papagaji koji oponašaju govor), usmeno opštenje svojstveno je jedino ljudskoj vrsti i predstavlja tipičan aspekt njenog ponašanja. Ono počiva na umeću saopštavanja sadržaja vlastitih misli i stavova posredstvom reči, tj. putem verbalizacije, kao i na njihovoj razmeni sa drugim bićima.

Govorna razmena, koja se odvija zahvaljujući postojanju vokalnog i auditivnog aparata kod čoveka, po pravilu, naime, uključuje i proces razumevanja sadržaja tuđih saopštenja i eventualnog posledičnog reagovanja (npr. kada govornik signalizira da jeste ili nije razumeo ono što je saopšteno). Verbalna akcija može tako teći u jednom smeru (od aktuelnog govornika ka slušaocu, tj. sagovorniku), ali i dvosmerno (gde i slušalac preuzima ulogu govornika). Upravo je dvosmernost ovog procesa koji teče od govornika ka sagovorniku i obrnuto, i počiva na akciji i reakciji učesnika razmene kao svojevrzne forme uzajamnog, čak uzročno-posledičnog delovanja, razlog zbog kojeg se veoma često u novije vreme o tom procesu govori i kao o usmenoj **interakciji** (*interazione orale*, eng. *oral interaction*). Time se skreće pažnja na aktivnu ulogu ne samo govornika, koja se uzima za polazište već i sagovornika, koji se stoga ne posmatra kao pasivni slušalac nego kao aktivni učesnik čije je jezičko delovanje može značajno uticati na tok i ishod same razmene, u vidu konstruktivnog doprinosa jednoj tako originalnoj socijalnoj tvorevini.

Osim ovakve, verbalne komunikacije (*comunicazione verbale*, eng. *verbal communication*), koja je, dakle, jedan veoma složen proces i podrazumeva da se ono što čovek želi da saopšti pretoči u reči, ljudska vrsta raspolaze i mogućnošću **neverbalnog opštenja** (*comunicazione non verbale*, eng. *nonverbal communication*), koje se sastoji u iskazivanju misli i stavova bez upotrebe reči, tj. pribegavanjem neverbalnim sredstvima sadržanim, na primer, u mimici, gestikulaciji ili govoru tela. I verbalni i neverbalni aspekti

značajno doprinose komunikaciji, prožimaju se, prate je i podržavaju, čineći sastavni deo našeg prirodnog, svakodnevnog jezičkog delovanja.

Naučne hipoteze govore da su ljudske zajednice, čak i one prvobitne ili primitivne, raspolagale određenim vidom verbalnog i neverbalnog opštenja (uzvici, manje ili više artikulisani glasovi, plač, gestovi). Osim toga, na naučnim osnovama, genetičkim proučavanjima i antropološkim nalazima o evolutivnom razvoju govornog aparata, zasnovane su i tvrdnje (v. Bugarski 1997) da ljudska vrsta (lat. *Homo sapiens*) komunicira usmenim putem od svojih početaka, već duže od 100 milenijuma (lat. *Homo loquens*), odnosno mnogo ranije nego što je, prema svedočenju istorijskih tragova, pre oko 5 milenijuma čovek (lat. *Homo scribens*) izumeo pismo.

Za razliku od sposobnosti govorenja, izražavanje u pisanom medijumu predstavlja veštinu koju pojedinac stiče tokom svog razvoja i koja je novijeg datuma u ljudskoj istoriji. Štaviše, opravdano je pretpostaviti da jedan od razloga nastanka pisma leži u nameri da se uz pomoć pisane reči usmeni izraz trajno zabeleži, sačuva od trošnosti i na taj način obezbedi njegova dugotrajna upotrebna vrednost. Takvi razlozi dobijaju naročito na značaju u slučaju ugroženih jezika, jedne od gorućih tema savremene lingvistike, jer njima preti opasnost da s nestankom poslednjih govornika bespovratno iščeznu, ne ostavljajući traga o svom postojanju, poreklu, strukturi, tipologiji. Da je izumiranje jezika stvaran problem pozamašnih razmera, budući da se jedan jezik smatra mrtvim ako više nema ko da ga govori, potvrđuje i podatak (Kristal 2003: 98, 190) da se većina od oko 6.000 postojećih jezika i dalje realizuje isključivo u usmenom medijumu, te da manji broj jezika raspolaže i pismom. Drugi rečima, živi jezici koji se pišu ujedno se i govore, ali ne i obrnuto: nemaju svi jezici svoje pismo, ili ga barem većina jezika nema.

Ovakva nastojanja na očuvanju usmene forme jezika u skladu su sa latinskom izrekom *Verba volant, scripta manent* (*Le parole volano, gli scritti rimangono*), prema kojoj su izgovorene reči prolazne, ali ne i ono što ostaje zapisano, i ukazuju na značaj koji je od davnina pridavan pisanom obliku reči (usmeni dogovor dobija na važnosti kada se pretoči u pisanu formu, premda se i usmeni sporazumi mogu smatrati pravno valjanim poput pisanih ugovora). Navedena izreka, tekovina antičkog doba poznatog po negovanju veštine besedništva, svedoči i o jednoj od bitnih, specifičnih razlika između pisanog i usmenog jezika: dok je pisani trajan, usmeni je po pravilu trenutnan, prolazan i trošan. Stoga se momentalnost (izgovorenog) i permanentnost (zapisanog) mogu smatrati fundamentalnim obeležjima govornog, odnosno pisanog jezika.

Nastojanja da se nadomesti prolaznost usmene reči ogledala su se u davna vremena kod mnogih naroda u tradiciji usmene književnosti, tj. usmenog prenošenja narodnih umotvorina „s kolena na koleno”, iz jedne generacije u generaciju potomaka. Tek su se s uvođenjem pisma u upotrebu i širenjem pismenosti stekli uslovi za trajno beleženje, čuvanje i korišćenje usmenih predanja (mitova, legendi, epova, itd.). Usledila je praksa umnožavanja zabeleženih dela prepisivanjem, pisano prevođenje na strane jezike, odnosno njihova divulgacija, koja je nakon izuma štampe u XV veku u Evropi (Gutenbergova Biblija štampana je 1456. godine) poprimila nezapamćene razmere. Zahvaljujući tome pisani jezik naročito dobija na značaju i dospeva u žižu zametaka modernih lingvističkih interesovanja: štaviše, umeće pisanog (i pismenog) izražavanja postaje pitanje ličnog i društvenog prestiža, pokazatelj obrazovanosti (ograničeno dostupne najpre manjem broju povlašćenih socijalnih slojeva, zatim i sve široj populaciji), a time i predmet analize iz ugla nauke o jeziku tokom narednih vekova.

Hronologija proučavanja

Ono što je štampa donela razvoju pisane reči, to će dostignuća i inovacije na polju tehnike i tehnologije učiniti za govorni jezik stotinama godina kasnije, u XX veku. Prolaznost usmene reči u savremeno doba nadomešćuje se mogućnošću snimanja govora posredstvom niza uređaja (magnetofona, diktafona, pametnih telefona), kao i pohranjivanjem tako sakupljenog govornog materijala u privatnim zbirkama (kako su to lingvisti najpre činili), arhivama, štampanim izdanjima s nosačima zvuka ili u elektronskim korpusima, sve većih dimenzija i dostupnih sve široj publici. Ne čudi stoga što je tek krajem drugog milenijuma, nakon otkrića efikasnog rešenja za problem njegove prolaznosti, a u vidu načina da se on permanentno zabeleži u potencijalno bezgraničnom obimu, razgovorni jezik, poprimivši jednu trajnu i čitljivu formu, prestao da bude „neuhvatljiv” za analizu i postao predmet detaljnijih i intenzivnijih naučnih istraživanja. Zahvaljujući takvim naporima omogućen mu je izlazak iz senke pisanog jezika, koji je do tada uživao neprikosnovenu pažnju i ugled, pre svega kao odraz učenosti i uzor za usmeni izraz (kakvi se, recimo, ogledaju u tradicionalnom pristupu izučavanju starogrčkog i latinskog u školama i njihovoj primeni u nastavi jezika).

Porast interesovanja za razgovorni jezik u XX veku doveo je do svojevrsnog sučeljavanja odlika pisanog (*lingua scritta, scritto*, eng. *written language*) i govornog jezika (*lingua parlata, parlato*, eng. *spoken language*) u cilju njihovog nadmetanja u zauzimanju odgovarajućih pozicija na vrednosnoj

skali, ali i u prednosti na civilizacijskom, kulturološkom, sociološkom, antropološkom i drugim nivoima. Takvo nadmetanje je u početku proizvelo **dihotomnu podelu** među zagovornicima pisanog, s jedne, i govornog jezika, s druge strane, u okviru koje su u prvi plan stavljane naizgled nepomirljive razlike između ova dva suprotstavljena dijamezička varijeteta. Isticanje razlika urodilo je živom akademskom raspravom suštinski vođenom oko pitanja da li se pisani i govorni jezik odlikuju različitim gramatikama (*L'italiano parlato ha un'altra grammatica?*, kako su to pitanje formulisali Sornicola i Beruto u naslovima svojih članaka; Sornicola 1982, Berruto 1985). Diskusija na ovu temu počela je da jenjava kada je zaključeno da razgovorni jezik ne raspolaže nekom drugom, tj. drugačijom gramatikom (shvaćenom u smislu osobenog jezičkog sistema, sa sopstvenim, specifičnim pravilima, svojstvenim samo jednom od varijeteta). Rasprava je utihnula kada su usaglašeni stavovi da je, pre nego o rigidnoj dualističkoj opoziciji, reč o **kontinuumu** (lat. *continuum*), sačinjenom od niza prelaznih stadijuma u kojima se ispoljavaju date različitosti, koje su manje ili više karakteristične za jedan ili drugi varijetet, što je dalo polet proučavanjima govornog jezika, ali i učvrstilo njegovu poziciju i vrednost (Nencioni 1976, Biber 1988, Accademia della Crusca 1987, Berruto 1993, Bazzanella 1994). I govorni i pisani varijetet, zaključeno je, deo su jednog jedinog i jedinstvenog jezika koji se manifestuje na različite načine i u različitim funkcijama (Nencioni 1987: 9).

Zahvaljujući upravo ovakvom sučeljavanju stavova izbila je u prvi plan pažljiva analiza elementarnih odlika razgovornog jezika i **interakcije licem u lice** (*faccia a faccia*, eng. *face-to-face*, Goffman 1967/1971), kao *kanonskog modela usmene komunikacije koji karakteriše razmena reči, putem vokalno-auditivnog kanala, između jednog govornika i jednog (ili više) sagovornika prisutnih u datoj situaciji* (Lyons 1977: 637 cit. u Bazzanella 1994: 9). Kao rezultat analiza koje su sprovedeli brojni autori fokusirani na fenomene govornog jezika i to sa različitih stanovišta i iz ugla raznih naučnih oblasti i disciplina (uz čest interdisciplinarni pristup), izdvojene su njegove prototipske odlike i omeđene granice kao zasebnog predmeta naučnog proučavanja.

Na **italijanskoj lingvističkoj sceni**, interesovanje za razgovorni jezik postaje takođe naročito intenzivno od sedamdesetih godina XX veka, a puni procvat doživljava tokom naredne dve decenije (kako se vidi u nastavku, iz dela studija izdvojenih radi ilustracije razvoja: Lepschy 1970; De Mauro 1970a, 1994, De Mauro *et al.* 1993; Stammerjohann 1970, 1977; Nencioni 1976, 1987; Parisi & Castelfranchi 1979; Sornicola 1981, 1982, 1984; Berretta 1984, 1994; Sabatini 1985; Cortelazzo 1985; Bazzanella 1985, 1986, 1994,

1995; Berruto 1985, 1987, 1993; Cresti 1987; Koch & Oesterreicher 1990; Voghera 1992; Orletti 1994; Galatolo & Pallotti 1999).

Začetak ovih studija leži u tradiciji izučavanja italijanskog razgovornog jezika (*lingua italiana parlata, italiano parlato*, eng. *spoken Italian language*) od strane lingvista (tačnije romanista) s nemačkog govornog područja s početka i tokom XX veka. Kamen temeljac postavila je Špicerova **studija o dijaloškim elementima** razgovornog jezika (Spitzer 1922/2007), ilustrovanim kroz primere iz književnih i pozorišnih dela, gde se nude razmatranja vezana za leksička i sintaksička sredstva, odnosno za gramatičke oblike (partikule, klitike, dislokacije i dr.) koji odudaraju od normi standardnog italijanskog. Time je, između ostalog, utrt put nastanku novog standarda, neostandarda, onog koji će pola veka kasnije biti naširoko proučavan pod nazivima *italiano dell'uso medio* (Sabatini 1985) ili *neostandard* (Berruto 1987). Upravo će taj novi standard uz obeležja narodnog govora (*italiano popolare*, De Mauro 1970b), regionalnog govora (*italiano regionale*, Pellegrini 1960) i dijalekta (*dialetto*, Sornicola 2005) uključivati i pojave karakteristične za razgovorni jezik.

Doprinos germanskih lingvista ogleda se i u nastanku **prvog govornog korpusa** italijanskog jezika, u vidu privatne zbirke od preko 40 sati snimaka koju je sredinom '60-ih godina XX veka u Firenci sakupio Štamerjohan (Stammerjohann 1970), a koja se danas, nakon restauracije za potrebe dijahronijskih proučavanja govornog jezika i zahvaljujući donaciji od strane autora, čuva na Firentinskom univerzitetu. U istom periodu započelo se sa sakupljanjem i drugih zbirki, od kojih su neke ušle u sastav baze podataka Gra.fo (*Grammo-foni*, Calamai & Biliotti 2017) Univerziteta u Sijeni, koja danas obuhvata približno 3.000 sati govornog materijala sa teritorije toskanske regije. Pored toga, zajedno sa Bustorfom (Bustorf 1974), Štamerjohan (Stammerjohann 1977) je zaslužan zato što je među prvima iskazao interesovanje za jednu od pojava kojom obiluje razgovorni jezik, a to su ispunjivači diskursa (*riempitivi*), dijaloški signali (*segnali del dialogo*) ili elementi artikulacije (*elementi di articolazione*) poput *allora, dunque, senti* i drugih, čime su pružene smernice za potonja proučavanja diskursnih markera (*segnali discorsivi*, eng. *discourse markers*) u italijanskom jeziku, najpre s aspekta tekstualne lingvistike, a potom i pragmatike.

Tokom sedamdesetih godina takođe, kao protivteža prethodno ustanovljenim pojmovima pisanog-pisanog (*scritto-scritto*, npr. tradicionalni književni tekstovi) i pisanog-govornog jezika (*scritto-parlato*, tekstovi napisani stilom koji je blizak razgovornom), razlučen je, u skladu sa

Nenčonijevom terminologijom (Nencioni 1976), govorni jezik u pravom smislu (spontani, autentični, razgovorni-govorni, *parlato-parlato*) od onog čije je proučavanje do tada bilo bazirano prvenstveno na pisanim izvorima (zapisani, kontrolisani, razgovorni-pisani, *parlato-scritto*), preciznije rečeno, na pozorišnim delima (razgovorni-scenski, *parlato-recitato*). Danas se pod ovim pojmovima podrazumevaju spontani govor (*parlato-parlato*), onaj čija je svrha reprodukcija pisanog sadržaja u usmenom medijumu, npr. čitanjem prethodno pripremljenog teksta pred publikom, na radiju ili televiziji (*parlato-scritto*) i usmeno reprodukcija napamet naučenog teksta, kao po scenariju, tj. recitovanje ili gluma, dakle „odglumljeni” govor (*parlato-recitato*), kao i govorni jezik emitovan putem radija, televizije, kinematografije, telefonije (*parlato trasmesso*). U istom periodu, uočena je potreba za stvaranjem većeg broja korpusa koji bi, po uzoru na ograničeni broj postojećih malih, uglavnom privatnih kolekcija, sadržali obimniji i autentičan, spontani govorni materijal, što će se koju deceniju kasnije i realizovati. Osnivaju se istraživački centri, državni i privatni, laboratorije i jezički centri pri univerzitetima i naučnim institucijama, udruženja; na polju važnih jezičkih pitanja angažuju se Akademija i instituti, koji će iznedriti prve značajne leksikografske i korpusne kolekcije.

Naučni doprinos iz osamdesetih godina XX veka ogleda se naročito u sticanju šireg i detaljnijeg uvida u italijanski razgovorni jezik, koji postaje **tema kongresa i zbornika radova** s tih skupova (Accademia della Crusca 1982, 1987; Coveri 1984; Holtus & Radke 1985), u čijoj organizaciji prednjače Akademija dela Kruska (*Accademia della Crusca*) i Italijansko lingvističko društvo (*Società di linguistica italiana*). Upravo u ovom periodu razgovorni jezik postaje i predmet sistematičnijeg opisa u okvirima monografskih i drugih studija iz oblasti tekstualne lingvistike, analize konverzacije, sociolingvistike, pragmatike ili primenjene lingvistike, usmerenih, između ostalog, i na restandardizaciju italijanskog jezika.

Autorka jedne od prvih takvih monografija, pod naslovom *Sul parlato*, zasnovane na čvrstim empirijskim, korpusnim osnovama, Sornikola (Sornicola 1981) uočila je niz pravilnosti i istakla u prvi plan pojedine mikro- i makrostrukture tipične za govorni italijanski (hezitacije i pauze, anakolut, polivalentni *che*, elipsa i brahilogija, segmentirane rečenice i dr.), ocrtavajući tako jasne obrise njemu svojstvene gramatike, za koju je zaključeno da se suštinski ne razlikuje od gramatike pisanog jezika. Značajan doprinos sve detaljnijem opisu razgovornog jezika pruža i Beruto, izdvajajući par desetina njegovih tipičnih odlika (uglavnom morfoloških i sintaksičkih; Berruto

1985), kao i Bacanela, koja se fokusira na funkcije konektora (Bazzanella 1985, 1986). U isto doba, još jedan istaknuti italijanski lingvista, Sabatini (1985), veoma aktivan u restandardizaciji, dotiče se u svom radu i fenomena iz razgovornog jezika.

Tokom devedesetih godina, pažnja italijanske naučne javnosti usmerava se na izradu i objavljivanje prvog značajnog korpusa govornog jezika sa frekvencijskom listom reči – **LIP** (*Lessico di frequenza dell'italiano parlato*, De Mauro *et al.* 1993), čime se nadmašuju raniji dometi izrade individualnih korpusa istraživača (Sornicola 1981, Voghera 1992, Bazzanella 1994). Jedna od posledica takvog pristupa jeste umnožavanje broja relevantnih monografija i radova s kojima je u fokus italijanske lingvističke misli dospelo širok dijapazon tema vezanih za razgovorni jezik.

Dok Duranti (1992) iz ugla etnografije komunikacije analizira govorni jezik kao proizvod društvenog i kulturnog života jedne polinezijske zajednice, Voghera se bavi sintaksom i intonacijom u italijanskom razgovornom jeziku (Voghera 1992), kao i nekim od njegovih konstantnih odlika (dijaloška organizacija, kohezivnost, redundantnost, repetitivnost, diskursni markeri, deiksa, itd.; Voghera 2001). Beruto (Berruto 1993) proučava različite varijetete italijanskog jezika, stavljajući u prvi plan govorni dijamezički varijetet i njegove glavne odlike (sintaksička i semantička fragmentarnost, diskursni markeri, dislokacije, dominacija koordinacije nad subordinacijom, redukovana i repetitivna leksika, itd.). Bertučeli Papi (Bertuccelli Papi 1993) se bavi elementarnim pitanjima iz domena teorijske pragmatike i njenim dodirnim tačkama sa gramatikom govornog jezika (sintaksom i semantikom), čime utire put pragmatičkim proučavanjima koja će dostići zenit tokom naredne decenije. Orleti, kao i Galatolo i Paloti (Orletti 1994, Galatolo & Pallotti 1999) svoja i tuđa interesovanja usmeravaju na analizu verbalne interakcije, a Zbiza (Sbisà 1994) se fokusira na govorne činove. De Mauro (1994) priređuje zbornik od dvadeset pet radova renomiranih stručnjaka na temu govora Italijana i najnovijih rezultata proisteklih iz analiza govornog jezika na osnovu korpusa LIP, dok se Dardano (1994) zalaže za iscertavanje profila savremenog italijanskog, sa svim njegovim varijetetima, dotičući se najvažnijih obrisa razgovornog jezika. Istovremeno i Bereta (Berretta 1994) predano radi na pregledu najznačajnijih razgovornih fenomena u savremenom italijanskom prema različitim nivoima jezičke analize (tekstualnost, sintaksa, morfologija, leksika), uz posebnu pažnju koju pridodaje izučavanju tekstualnih i pragmatičkih konektora u vidu polazišta za buduća istraživanja italijanskih diskursnih markera (Berretta 1984).

Upravo na temu ovih konverzionih elemenata najznačajniji doprinos u italijanskoj lingvistici, nadograđujući Beretine temelje, pružila je K. Bacanela. Autorka je, naporedo sa drugim istaknutim lingvistima, obradila odgovarajuće poglavlje posvećeno ovim razgovornim elementima unutar Velike konsultacione gramatike italijanskog jezika (*Grande grammatica di consultazione*; Renzi, Salvi & Cardinaletti 1995; Bazzanella 1995). Poslednja decenija XX veka je, naime, i period kada je svetlost dana ugledao veći broj referentnih gramatika i drugih višetomnih izdanja o jeziku, u kojima se sve više pažnje pridaje razgovornim elementima i strukturama (npr. Serianni & Castelvechi 1989, Dardano & Trifone 1995). Osim toga, i Bacanelina (Bazzanella 1994) monografija iz tog perioda, svojevrsan uvod u pragmatiku, koja i danas predstavlja stožer proučavanja razgovornog italijanskog, sadrži poglavlje o markerima diskursa.

U tom sveobuhvatnom i sistematičnom delu kojim se u prvi plan ističu višestruka „Lica govora” (*Le facce del parlare*), pristupa se do tad najiscrpnijem proučavanju italijanskog razgovornog jezika sa stanovišta moderne pragmatike, uz posvećivanje posebne pažnje njegovom interakcionom aspektu. Knjiga se bavi kako opštim razmatranjima vezanim za govorni diskurs (deiksa, kontekst, sistem razmene reči ili transkripcija govora, tek da nabrojimo neke od njih), uz navođenje njegovih opštih odlika i uz poseban osvrt na specifičnosti sintaksičke i tekstualne strukture italijanskog, tako i odabranim, specifičnim aspektima ovog jezika (upotreba glagolskih vremena imperfekta i futura, fokalizacija, diskursni markeri, prekidanja, dijaloška ponavljanja). Delo je praćeno pozamašnom bibliografijom i analitičkim sadržajem što ga uz objektivne, korpusne podatke, pragmatički i multidimenzionalni pristup brojnim aspektima verbalne interakcije čini značajnom okosnicom u daljim izučavanjima i dragocenim empirijskim oruđem u rukama kako nedovoljno upućenih tako i iskusnih istraživača na ovom naučnom polju.

Otprilike deceniju kasnije, autorka će objaviti još jednu, ništa manje značajnu i temeljnu monografiju, u kojoj uvodi novinu u svoj pragmatički pristup proširivanjem perspektive promatranja razgovornog jezika na stanovišta kognitivne i interakcione lingvistike (Bazzanella 2008). Razmatra pitanja nastanka i razvoja pragmatike kao discipline i preispituje njene centralne pojmove (kontekst, deiksa, govorni činovi i drugo). Svoja teorijska i praktična saznanja o razgovornim pojavama nastavlja kontinuirano da produbljuje, objavljujući nove radove o diskursnim markerima (Bazzanella 2010, 2011a), između ostalog i u svetlu aktuelnih domena kao što su nove tehnologije (Bazzanella 2003, 2005), a katkad pruža i nov pogled na određena

univerzalna jezička pitanja (Bazzanella 2002, 2011b), čime stvara čvršće osnove za buduća, fokusirana i minuciozna izučavanja razgovornih fenomena od strane svojih učenika i intelektualnih sledbenika.

Tokom prve i druge decenije XXI veka pod lupom užih, specijalizovanih perspektiva svetlost dana ugledale su **još neke od monografija**, zajedno sa sve većim brojem naučnih studija relevantnih za analizu italijanskog razgovornog jezika. U njima se pojave karakteristične za govorni jezik osvetljavaju na utemeljenim dokazima i na sve obimnijim rezultatima, iz jasno utvrđenih perspektiva, kao što su pragmatička (Caffi 2001, 2017; Bianchi 2003), korpusna (Cresti & Panunzi 2013, Barbera 2013) ili gramatička (Voghera 2017) i druge, zahvaljujući kojima se stiče sveobuhvatan opis i celovit uvid u razgovorni jezik kao socio-kulturni fenomen (v. Caffi & Hölker 2002). Učestalo se organizuju tematski susreti i kongresi, iniciraju naučni projekti, formiraju specijalizovane platforme na Internetu (www.parlaritaliano.it), ažuriraju digitalne enciklopedije (www.treccani.it), umnožava broj govornih korpusa italijanskog kao maternjeg i kao stranog jezika, i tako dopire do sve brojnije, zainteresovane publike.

Pod okriljem Italijanskog lingvističkog društva (Società di Linguistica italiana) i na inicijativu većeg broja izuzetno uglednih italijanskih lingvista (F. Albano Leoni, E. Banfi, K. Bacanela, G. Beruto, P. Bertineto, T. De Mauro, V. Dresler, A. Đ. Ramat, M. Petorino, P. Ramat, R. Simone, A. Sobrero, M. Vedoveli, M. Vogera i drugi) formirana je 2003. godine jedna od tri stručne grupe, *Gruppo di Studio sulla Comunicazione Parlata* (GSCP), čiji je osnovni zadatak proučavanje govorne komunikacije i njenih teorijskih i primenjenih aspekata (dinamika interakcije, uloge i emocije učesnika, jezička učtivost, poremećaji govora, automatska obrada govora, novi instrumenti i profesije – npr. lingvistički inženjer ili računarski lingvista). Grupa je veoma aktivna i okuplja veliki broj stručnjaka raznih profila oko teme od zajedničkog interesa: jedna od njenih važnih aktivnosti jeste redovno, periodično organizovanje naučnih skupova u cilju podsticanja razmene mišljenja među istraživačima i pokretanja novih inicijativa, kao i objavljivanje zbornika radova i serijskih publikacija pod nazivom *La comunicazione parlata* (Pettorino, Giannini & Dovetto 2010, De Meo & Dovetto 2017, 2020).

Na srpskom i hrvatskom govornom području najvredniji doprinos proučavanju italijanskog razgovornog jezika potiče, na pragu trećeg milenijuma, od nekolicine autora okupljenih oko Katedara za italijanski jezik i književnost Univerziteta u Beogradu, Kragujevcu, Novom Sadu, Zagrebu, Splitu. Naročito zapaženo mesto među njima, prema širini i dubini tematskog

dijapazona, zasnovanog prvenstveno na konverzacionim i etnometodološkim osnovama, zauzima S. Stević, koji se bavi pojedinim elementima svakodnevnog jezika, poput otvaranja ili zatvaranja razmene i repeticija (Stević 2010), zatim diskursom telefonskih razgovora (Stević 2005), kao i pitanjima odstupanja od norme u razgovornom jeziku (Stević 1995), jezičke raslojenosti (Stević 2000a, 2000b) i neostandarda (Stević 2001).

Spoznaja šireg spektra elemenata i struktura karakterističnih za govorni italijanski, prožetih uglavnom kroz različite nivoe jezičke analize, stiče se u novije vreme i kroz objavljene monografije, priručnike i radove drugih italijanista (Moderc 2002, 2004, 2021a, 2021b; Peša 2002; Samardžić 2006; Terić 2009; Albano 2011; Janićijević 2013, 2016a, 2016b; Kukić & Barbi 2017, Blatešić & Eker 2017, Blatešić 2021, Popović Pisarri 2018, Kukić 2020). Interesovanje istraživača naročito zaokupljaju diskursni markeri, bilo u vidu opštih, teorijsko-empirijskih razmatranja (Samardžić 1999, 2009; Stević 2010; Ceković-Rakonjac 2011; Koprivica-Lelićanin 2012, 2014; Blagoni & Poropat 2012; Ceković 2016, 2020, *u štampi*), bilo iz ugla kontrastivne analize (Tekavčić 1989; Nigoević 2010, 2011; Nigoević & Neveščanin 2011; Ceković & Radojević 2016; Ceković & Janićijević 2017, 2018). Ne izostaje usmeravanje pažnje i na druge razgovorne teme koje interdisciplinarno zadiru u domen analize diskursa (Koprivica-Lelićanin 2010, 2014), tekstualne (Samardžić 1995, 2000, Filipin 2012), primenjene (Stević 2007, Ceković 2016, 2018a, 2018b) i korpusne lingvistike (Ceković-Rakonjac 2012, 2013), leksikologije i leksikografije (Klajn 1972; Barbi 2018; Samardžić 2019), odnosno translatologije (Klajn 1980, Moderc & Barbi 2017, 2019).

Disciplinarne oblasti

Kako se već iz ovog sažetog uvoda može uočiti, razgovorni jezik (i to ne samo italijanski), svojom formom, sadržinom i manifestacijom pruža mogućnost da bude sagledan iz brojnih, različitih perspektiva, sa stanovišta raznih metoda i disciplina nauke o jeziku. Među njima, tokom druge polovine XX veka, izdvajaju se discipline kod kojih je razgovorni jezik primarni predmet izučavanja (pragmatika, analiza konverzacije, analiza diskursa ili interakciona lingvistika, na primer) u odnosu na one u kojima fokus na govorni jezik nije tako evidentan, odnosno koje mu pristupaju interdisciplinarno, dovodeći ga u vezu sa ostalim naučnim oblastima i domenima ljudske egzistencije (npr., sociolingvistika, psiholingvistika, kognitivna, primenjena ili korpusna lingvistika).

Tako se **analiza konverzacije** (*analisi della conversazione, analisi conversazionale, AC, eng. conversation analysis*), proistekla iz **etnometodološkog pristupa** (*approccio etnometodologico, eng. ethnomethodological approach*) kojim je akcentat stavljen na spontanu i autentičnu upotrebu govornog jezika u svakodnevici, usmerava na posmatranje prirodnih razgovora i induktivno izvođenje zaključaka, odnosno na empirijskim osnovama zasnovano utvrđivanje pravilnosti koje regulišu njihov tok, smenu govornika i odnos učesnika prema interakciji, kao i definisanje osnovnih konverzacijskih maksima vezanih za govornikov doprinos razmeni.

Slična, a opet različita od njih, budući da primenjuje obrnut postupak, odnosno da deduktivnim putem dolazi do potvrde svojih postavki o posmatranim pojavama, jeste analiza diskursa (*analisi del discorso, AD, eng. discourse analysis*). Fokusirana je na pravila koja uređuju strukturu teksta, odnosno diskursa, kao odlomka govora koji prevazilazi granicu rečenice, i naročito je plodotvorna kroz izdvojen pravac kritičke analize diskursa (*analisi critica del discorso, ACD, eng. critical discourse analysis*), u čijem je fokusu jezik kao sredstvo za ispoljavanje moći. Dodirnih tačaka sa razgovornim jezikom oko tema, na primer, kohezije i konektivnosti, kojima se bavi i analiza diskursa, ima i tekstualna lingvistika (*linguistica testuale, linguistica del testo, eng. text linguistics*) budući da se pod tekstem, kao uređenom nadrečeničnom strukturom podrazumeva kako onaj realizovan u pisanom (pisani tekst) tako i u usmenom medijumu (usmeni tekst).

Izuzetno važan doprinos analizi govornog jezika pruža (lingvistička) pragmatika (*pragmatica del linguaggio, pragmatica linguistica, eng. linguistic pragmatics*), proistekla iz filozofije jezika (*filosofia del linguaggio, eng. philosophy of language*), kroz tesnu vezu sa semiotikom i semantikom. Ova disciplina rastućeg uticaja usmerena je na proučavanje primerenosti upotrebe jezika u kontekstu: govornih činova koji se realizuju u interakciji, načela saradnje koji leži u njenim temeljima, značenja koje je u nju implicitno utkano, zatim na pojmove konteksta, deikse ili jezičke učtivosti, kao i na polje izrade prototipova i taksonomija određenih govornih fenomena.

Razgovorni jezik primarni je predmet proučavanja i interakcione lingvistike (*linguistica interazionale, eng. interactional linguistics*) koja se, iako je u pitanju oblast novijeg datuma, sve više profiliše kao jedan aktivan, interdisciplinarni pravac u bavljenju, kako i sam naziv upućuje, upotrebom jezika u socijalnoj interakciji, viđenoj kao uzajamno, ciljano dejstvo njenih učesnika, tzv. interaktanata.

Poslednjih decenija naročito značajan oslonac izučavanju govornog jezika pruža korpusna lingvistika (*linguistica dei corpora*, eng. *corpus linguistics*), u vidu neizostavne metodološke potpore istraživanjima na ovu temu koja se danas gotovo ne mogu realizovati bez odgovarajuće potkrepljenosti sve obimnijim i dostupnijim korpusnim podacima.

Primenjena lingvistika (*linguistica applicata*, eng. *applied linguistics*) svoju pažnju posvećenu razgovornom jeziku usmerava na primenu spoznaje o njegovom funkcionisanju pre svega na nastavni proces i učionicu drugog, odnosno stranog jezika, kroz planiranje nastave, izradu didaktičkih materijala (udžbenika, priručnika, gramatika, rečnika), pružanje odgovarajućeg stimulusa u cilju razvoja govorne kompetencije i pospešivanja interakcije na relaciji nastavnik – učenik.

Razgovorni jezik obuhvaćen je i temama kojima se bave sociolingvistika (*sociolinguistica*, eng. *sociolinguistics*), koja otkriva njegovu uslovljenost datim društvenim faktorima (pol, starosno doba, stepen obrazovanja, pripadnost grupi), kao i psiholingvistika (*psicolinguistica*, eng. *psycholinguistics*), usredsređena na vezu između manifestacije govornog ponašanja, s jedne strane, i pratećih psiholoških procesa i sposobnosti pojedinca, s druge.

U novije vreme značajni koraci u pravcu proučavanja izvesnih aspekata govornog jezika načinjeni su i na polju kognitivne i neurolingvistike: dok se doprinos kognitivne lingvistike (*linguistica cognitiva*, eng. *cognitive linguistics*) ogleda u izučavanju sazajnih procesa na kojima počiva njegoa proizvodnja te otkrivanju sprege između kognitivnih i verbalnih sposobnosti kod ljudi, neurolingvistika (*neurolinguistica*, eng. *neurolinguistics*) težište svoje pažnje usmerava na fiziološke mehanizme, tj. neurološke osnove govora, a naročito na njegove defektne i patološke manifestacije.

Svaka od pomenutih lingvističkih oblasti (popis disciplina nije konačan), u skladu sa svojim istraživačkim ciljevima i dostignućima doprinosi sticanju boljeg uvida u govornu interakciju, koja nije samo striktno jezički već i biološki, društveni i kulturni fenomen, svedočeći istovremeno kako o njenoj složenosti tako i o univerzalnosti, u vidu pojave koja prožima niz različitih sfera naučne teorije i prakse. Stoga ne čudi da se brojna raspoloživa stanovišta sa kojih se posmatra govorni jezik, u povelju jasno omeđena, u novije vreme vrlo često prepliću i ukrštaju, unoseći novine u njegovo proučavanje i otkrivanje zavisnosti od drugih faktora i okolnosti, koji na njega utiču i čine ga kompleksnom socio-lingvističkom pojavom.

Imajući na raspolaganju mogućnost primene raznorodnih pristupa, a u nastojanju da, u skladu sa savremenim stremljenjima i uz napuštanje ideje o

dovoljnosti jednostranih uvida, odgovorimo na izazov detaljnog i celovitog sagledavanja, opisivanja i analize jednog tako sadržajnog i složenog fenomena, zasnivajući ih ujedno na relevantnim dometima u odabranim segmentima njegovog proučavanja, perspektiva iz koje ćemo u ovom delu proučiti italijanski razgovorni jezik, osim sinhronijska, biće upravo stoga i interdisciplinarna, utemeljena na višedecenijskim tekovinama i dominantnim tokovima u oblasti, pre svega, analize konverzacije, pragmatike i korpusne lingvistike. Izdvojili smo pomenute oblasti smatrajući da su upravo one postavile temelje i pružile najznačajniji doprinos izučavanju razgovornog jezika, kroz otkrivanje njegovih pravilnosti, definisanje osnovnih karakteristika, opisivanje oblika, struktura i pojava, mehanizama i metodološkog aparata, na kojima počiva funkcionisanje svakodnevne govorne razmene. U poglavljima koja predstoje izdvojićemo i ilustrovati odabrane osnovne pojmove, tipične elemente i fenomene, uz povremeni osvrt i na one manje bitne ali zato nezaobilazne u vidu ispomoći pri preciznom, naučno utemeljenom izražavanju i ispravnom razumevanju građe, uz nastojanje da čitaoca postepeno uvedemo u meandre naše teme, polazeći od korpusnih osnova već na sledećim stranicama.

II KORPUSI

U ovom i sledećem poglavlju razmotrićemo jedan od izuzetno važnih metodoloških instrumenata za proučavanje razgovornog jezika. Kako smo već istakli, korpusna lingvistika je poslednjih decenija u punom zamahu i svojim dostignućima u vidu nastanka različitih vrsta korpusa, čiji je osnovni zadatak da predstave jezik i pruže materijal za analizu, daje ogromnu potporu i doprinos lingvističkim istraživanjima. Takva potpora izuzetno je važna kada je reč o razgovornom jeziku, imajući u vidu njegovu momentalnost i prolaznost, zbog čega moderna proučavanja u lingvistici nisu više samo stvar subjektivnog utiska istraživača u vezi sa određenim jezičkim fenomenima i njihovim manifestacijama u govoru već i pozamašnih, kvantitativno i kvalitativno „opipljivih”, proverljivih i uporedivih, objektivnih podataka.

Vrste korpusa

Korpus predstavlja zbirku, arhivu, odnosno bazu podataka u kojoj se trajno čuva usmena i(li) pisana produkcija govornika određenog jezika, a grana nauke o jeziku koja se njima bavi naziva se korpusna lingvistika (*linguistica dei corpora*, eng. *corpus linguistics*). U zavisnosti od toga da li su u njima pohranjeni podaci koji se tiču govornog ili pisanog jezika razlikuju se **govorni korpus** (*corpus parlato*, eng. *spoken corpus*, *speech corpus*) i pisani korpus (*corpus scritto*, eng. *written corpus*), odnosno, kada je u pitanju poreklo govornika, korpusi maternjih, izvornih govornika (korpusi J1, *corpora di L1*, *corpora di parlanti nativi*, eng. *native corpora*) i korpusi nematernjih govornika ili učenika (korpusi J2, *corpora di L2*, *corpora di apprendenti*, eng. *learner corpora*, *non-native corpora*). Vrlo često jedan korpus može biti sačinjen od nekolicine potkorpusa (*sottocorpus*, eng. *subcorpus*), čime se, na primer, dobija kolekcija koja istovremeno može biti i govorna i pisana.

Osim toga, korpusi mogu sadržati podatke iz dva jezika i biti dvojezični ili bilingvalni (*corpora bilingui*, eng. *bilingual corpora*), sačinjeni od produkcije dvojezičnih govornika, i paralelni (*corpora paralleli*, eng. *parallel corpora*), kao što su oni u kojima se naporedo čuvaju, primera radi, originalni tekstovi književnih dela zajedno sa njihovim prevodima na dati jezik. Neretko korpus može obuhvatiti i više od dva jezika (višejezični korpus, *corpus multilingue*,

eng. *multilingual corpus*), kakav je, na primer, slučaj s uporednim korpusima (*corpora comparabili*, eng. *comparable corpora*) određene grupe (recimo, romanskih) jezika ili izvesne tipologije tekstova (akademskih, pravnih, itd.). U takvim slučajevima nije reč o pukim zbirkama prevoda već o skupovima originalnih tekstova, srodnog karaktera i na različitim jezicima, koji se po određenom osnovu mogu međusobno porediti.

Ubrzani napredak tehnologije omogućio je skladištenje ogromne količine podataka u digitalnom obliku i stvaranje korpusa sve većih dimenzija: od onih prvobitnih, nastalih posredstvom snimanja magnetofonom ili kasetofonom i čuvanjem uglavnom ograničene, relativno male količine podataka na trakama, odnosno audio kasetama u privatnim kolekcijama, do modernih korpusa, čiji autori raspolažu brojnim sredstvima (računar, video kamera, diktafon, pametni telefon), koja su im na dohvata ruke i tako im umnogome olakšavaju snimanje i čuvanje podataka u elektronskom obliku, a zatim i njihovu obradu, kao i eventualno periodično dopunjavanje i neprestano ažuriranje (tzv. dinamički korpusi, *corpora dinamici*, eng. *dynamic corpora*, za razliku od tradicionalnih, statičkih korpusa koji nisu podložni dopunama, *corpora statici*, eng. *static corpora*). U početku, govorni korpusi su uključivali svega nekolicinu sati snimljenog materijala, dok danas usmeni korpusi obuhvataju desetine ili stotine sati, a više nisu redak slučaj ni pisani korpusi koji broje na milione reči.

Obim govornih korpusa iskazuje se, naime, brojem sati snimljenog materijala, a u slučaju onih koji se pretoče u pisanu formu, uz zabeleške različitog karaktera, ortografsku transkripciju i anotaciju, i brojem transkribovanih reči ili tokena. **Token** (eng. *token*), najmanji element korpusa, predstavlja svaki pojedini oblik jedne reči, dakle grafičku reč, dok **tip** (eng. *type*) obeležava njenu gramatičku kategoriju, vrstu reči (npr. iskaz: *Lo conosco e lo conosco anche bene* sadrži otud 7 tokena i 5 tipova, budući da se *lo* i *conosco* ponavljaju dva puta). U današnje vreme velikim korpusima se smatraju oni sačinjeni od više desetina i stotina miliona reči, dok se u okviru studija o usvajanju drugog ili stranog jezika čak i zbirka od par stotina hiljada reči ubraja među korpuse velikih dimenzija (Granger 2003: 465). Međutim, mnogo bitnije od toga da se utvrdi da li je neki korpus veliki ili mali jeste to da on bude odgovarajući, autentičan i reprezentativan za odabrani istraživački cilj.

Premda specifični ciljevi kreiranja korpusa mogu biti različiti, imajući u vidu njihove različite tipove, može se ipak uopšteno reći da oni nastaju s namerom da se permanentno pohrane podaci koji se nadalje mogu proučavati, istraživati, podvrgavati analizi i poređenjima. Validnost današnjih naučno-istraživačkih radova ogleda se, između ostalog, i u korpusima na kojima se temelje, u vidu metodološke potpore za teorijska saznanja, bilo da su bazirani

na njima (engl. *corpus-based*) ili da su iz njih proistekli (engl. *corpus-driven*; Tognini-Bonelli 2001). Gotovo da je nezamislivo sprovođenje kvantitativne analize podataka u naučnim delima bez odgovarajućeg korpusa, čiji se opis redovno predočava u radu i time, pored ostalog, omogućava i proverljivost podataka i rezultata koji su u njemu sadržani. U svojim namerama, autori korpusa mogu se rukovoditi i odlukom da se prilikom prikupljanja materijala izvrši poprečan, transverzalni presek stanja (*corpus trasversale*, eng. *transversal corpus*) u datom, po pravilu kraćem vremenskom periodu ili da se takvo prikupljanje sprovede longitudinalno (*corpus longitudinale*, eng. *longitudinal corpus*), tj. u dužem vremenskom periodu. Ne izostaju u praksi ni korpusi koji su po svom karakteru sinhronijski (*corpora sincronici*, eng. *synchronic corpora*) ili dijahronijski (*corpora diacronici*, eng. *diachronic corpora*), a koji omogućavaju uvid u odabrane jezičke pojave u određenom vremenskom trenutku, odnosno njihovo praćenje tokom protoka vremena.

U svakom slučaju, iako je korpusna lingvistika jedna mlada disciplina za koju se može reći da je još u povoju (začeta s rasprostranjenom upotrebom prvih kompjutera '60-ih, skupih naprava dostupnih samo velikim ustanovama, od '90-ih godina XX veka, kada su se pojavili pristupačni personalni kompjuteri, doživljava svoj ubrzani razvoj), ona već na pragu drugog milenijuma nudi dragocene, mnogobrojne mogućnosti za proučavanje i upotrebu jezičkog materijala. Ipak, u kojoj meri je takvo trajno beleženje i čuvanje ogromne količine podataka neophodno, opravdano i korisno imaće priliku da sagledaju i da sude buduće generacije.

Kreiranje korpusa

Proces izrade korpusa počiva na određenim teorijskim i metodološkim pretpostavkama i podrazumeva nekoliko koraka ili faza: od prethodnog osmišljavanja i planiranja njegovog tipa i dimenzija, tj. dizajniranja korpusa (1. faza), preko uzimanja uzorka, odnosno prikupljanja jezičkih podataka (2. faza), do analize i obrade sakupljenih podataka (3. faza) i, napokon, primene ili stavljanja samog korpusa u odgovarajućoj formi na raspolaganje korisnicima (4. faza). Među potencijalne **korisnike** jezičkih korpusa ubrajaju se: naučni radnici i istraživači, autori didaktičkih materijala, nastavnici, prevodioci, književnici, studenti i učenici, kao i drugi, zainteresovani pojedinci ili ustanove. Primena korpusa ogleda se na polju istraživanja (u naučno-istraživačkim i stručnim radovima), nastave, izradi različitih vrsta materijala (rečnici, gramatike, priručnici) iz raznih oblasti (jezik, književnost, didaktika stranih jezika, prevodenje, sociolingvistika, lingvistička statistika, i dr.).

Suštinsko pitanje u početnom procesu dizajniranja korpusa tiče se njegove **reprezentativnosti**, koja počiva prvenstveno na odabiru odgovarajućeg uzorka, obima podataka, populacije. Uzorak treba da na najbolji mogući način i u dovoljnoj meri oslikava fenomen koji predstavlja (varijetet, populaciju, itd.). U skladu sa svojim specifičnim ciljevima (fokus istraživanja mogu, npr., biti prozodijske, leksičke, pragmatičke ili neke druge karakteristike), kreatori korpusa donose odluku o varijanti jezika koja će u njemu biti predstavljena, o kriterijumima za selekciju građe, karakteru komunikativnih situacija koje će biti zastupljene, njihovoj izbalansiranosti, tipologiji učesnika, kao i o dimenzijama samog korpusa, ostavljajući katkad prostora i za njegovo naknadno proširenje, odnosno redovno ažuriranje. Osnovni cilj kojim se kreatori rukovode je stvaranje što reprezentativnijeg, balansirano, verodostojnog uzorka za svoja proučavanja, bilo da je u pitanju realno oslikavanje svakodnevnog govorne razmene (prirodna, spontana komunikacija) ili njena elicitacija (ciljano podstaknuta, veštački izazvana, polu-spontana komunikacija), na simetričnom (između jednakih govornika, obično po društvenom statusu, npr. između radnika, između učenika) ili asimetričnom nivou (između nadređenog i podređenog radnika ili nastavnika i učenika, na primer). Od velikog značaja je i pitanje odabira tematike kod elicitirane interakcije s obzirom da ono može uticati na njen tok i ishod, a samim tim i na karakter dobijenih podataka.

Budući da je praktično neizvodljivo pobrojati sve situacije u kojima se realizuje verbalna komunikacija, pitanje uzorkovanja, tj. odabira primera koji će biti prezentovani u korpusu od presudnog je značaja prilikom njegovog kreiranja. U relevantnim italijanskim korpusima, o kojima će dalje biti reči, kakav je npr. LIP (De Mauro *et al.* 1993: 35-41), nastoji se da se obuhvati pet različitih **komunikativnih situacija**; one su u ovom korpusu zastupljene redom kojim su navedene u Tabeli (1) i odlikuju se sve nižim stepenom prirodnosti i spontanosti:

Tip A – dvosmerna razmena licem u lice sa slobodnim uzimanjem reči

(*scambio bidirezionale faccia a faccia con presa di parola libera*):

konverzacija u raznim pojavnim oblicima, tj. kod kuće, na poslu, u školi ili na fakultetu, na mestima za rekreaciju i u prevoznim sredstvima;

Tip B – dvosmerna razmena, koja se ne odvija licem u lice, sa slobodnim uzimanjem reči (*scambio bidirezionale non faccia a faccia con presa di parola libera*):

telefonski razgovor, snimak telefonskog razgovora na radiju i poruke na telefonskoj sekretarici;

Tip C – dvosmerna razmena licem u lice koja ne predviđa slobodno uzimanje reči (<i>scambio bidirezionale faccia a faccia con presa di parola non libera</i>): skup, sednica, rasprava, intervju, propitivanje u školi i na fakultetu, ispit, itd.;
Tip D – jednosmerna razmena u prisustvu primaoca ili primalaca (<i>scambio unidirezionale in presenza del/di destinatario/i</i>): čas ili predavanje, izlaganje na kongresu ili naučnom skupu, politički i sindikalni govor, propoved;
Tip E – jednosmerna ili dvosmerna razmena na daljinu (<i>scambio unidirezionale o bidirezionale a distanza</i>): televizijska i radio-emisija.

Tabela 1. Komunikativne situacije u korpusu LIP (De Mauro *et al.* 1993)

Ni broj ni tipologija ispitanika (njihove godine, pol, obrazovanje i dr.) nisu prepušteni slučaju već se nužno prilagođavaju osobenim namenama istraživanja. Kako bi se obezbedila sveobuhvatnost i iscrpnost, poželjno je da korpusi uključe što je moguće veći broj različitih (po više kriterijuma) govornika, ali nije isključena mogućnost ni da se svedu na samo jednog od njih (npr. dete čiji će se jezički razvoj pratiti i uzorkovati u dužem vremenskom periodu, tj. snimati u različitim intervalima).

Što se tiče obima podataka koji su sadržani u korpusu, treba imati na umu da napredak na polju informacionih tehnologija danas nudi potencijalno neiscrpe kapacitete za skladištenje podataka. Stoga se ostavlja istraživačima da taj obim procene i svedu dimenzije korpusa, odnosno količinu sakupljenih podataka na meru koja odgovara datim potrebama. Tako izvesni korpusi broje na desetine sati ili milione reči, dok za neke druge, kao što su individualni korpusi istraživača (koji neretko nose i njihovo ime, budući da proističu iz rada na doktorskim disertacijama, istraživanjima i projektima), može biti dovoljno i svega par sati materijala, imajući u vidu učestalost ispoljavanja proučavane pojave u govornom jeziku (što je ona frekventnija, to je potreban manji korpus). U novije vreme, sve više se govori o sadržajima dostupnim na Internetu, odnosno o webu (eng. *World Wide Web*) kao svojevrsnom korpusu (eng. *Web as corpus*, Kilgarriff & Grefenstette 2003), dragocenom izvoru jezičkih podataka, čija se najveća prednost ogleda u činjenici da se njegov obim neprestano uvećava, a najveći nedostatak što se taj proces u velikoj meri odvija stihijski i bez kontrole kvaliteta.

Prikupljanje materijala

Bitna odluka u kreiranju govornog korpusa tiče se i odabira načina snimanja, bilo da je u pitanju samo beleženje zvuka, tj. snimanje **audio materijala**, koje je iz praktičnih razloga najčešći slučaj, naročito u istraživanjima individualnog karaktera i manjeg obima, bilo da ono uključuje i **video materijal**, što iziskuje dodatnu, specifičnu opremu kojom se obično raspolaže u okvirima institucija (npr. u posebno opremljenim učionicama na univerzitetima ili zvučno izolovanim prostorijama, tzv. „gluvim sobama”). Prednost korpusa sa video materijalom u odnosu na onaj audio karaktera, ogleda se prvenstveno u dostupnosti potpunijeg uvida u prateće pojave prilikom konverzacije, kao što su fenomeni iz domena neverbalne komunikacije (mimika, gestovi, pokreti i dr.), koji omogućavaju ispravno, jednoznačno tumačenje govornikovih namera, ispoljenih tokom interakcije. Primera radi, video snimak pruža nedvosmisleno tumačenje značenja ironičnog iskaza Italijana, koji klimajući glavom kao da želi da kaže si zapravo izgovara *no*.

S druge strane, kod audio snimaka, lice koje vrši njihovu ortografsku transkripciju i anotaciju – transkriptor, u mogućnosti je da nadomesti odsustvo neverbalnih signala i drugih relevantnih podataka učestalom upotrebom posebnih zabeležaka koje se tiču okolnosti date komunikativne situacije, radnje koja je u toku, kao i reakcija učesnika, na primer, navođenjem u uglastim zagradama napomena poput [*ride*], [*tossisce*], [*applausi*], [*confusione*].

Pa ipak, oba modaliteta beleženja podataka ispoljavaju i izvesne nedostatke: prisustvo video kamere neretko kod ispitanika budi viši stepen napetosti, koji se može odraziti pozitivno ili negativno na njihovu jezičku produkciju i tako uticati na podatke koji će biti prikupljeni. Šumovi ili buka nepoznatih uzroka, te učestala preklapanja govornika vrlo često otežavaju proces transkripcije audio snimaka, jer nije uvek moguće odgonetnuti šta se tačno čuje na snimku, a u čemu bi vizuelni uvid u komunikativnu situaciju bio od znatne pomoći.

Stoga je uputno konačnu odluku o načinu snimanja doneti imajući na umu osobene ciljeve korpusa i budućih istraživanja koja će iz njega proisteći: za proučavanje izvesnih fonetskih fenomena, npr. proizvodnje vibranta „r” kod govornika italijanskog (Bazzanella 1994: 80), nije relevantno koji je oblik snimanja u pitanju budući da eventualna napetost zbog prisustva kamere ne utiče bitno na produkciju datog glasa. Nasuprot tome, kod proučavanih jezičkih pojava koje su direktno zavisne od date situacije, nužno je izbeći one koje bi mogle da kontaminiraju uzorak (višak stresa će verovatno dovesti do mucanja ili omaški u proizvodnji, kao što je i veća verovatnoća da će sasvim

nepoznata tema prouzrokovati više pauza i drugih vidova oklevanja u govoru ispitanika koji nisu pripremljeni za izlaganje o predloženoj temi).

Postoji nekoliko poželjnih rešenja koja se po ovom pitanju sugerišu u lingvističkim studijama. Jedno je evidentno, otvoreno snimanje uz odgovarajuće, eksplicitno upozorenje učesnicima da je razgovor predmet snimanja (kao što je slučaj prilikom poziva kol-centrima s obaveštenjem da se razgovori s operaterom snimaju „radi unapređenja usluge”, zatim kroz isticanje prisustva diktafona ili mikrofona na stolu, ali i putem upotrebe kamera, po mogućstvu što manje upadljivih, postavljenih u uglovima prostorije u kojoj se odvija interakcija, npr. učionice). Otvoreno snimanje, važno je napomenuti, podrazumeva i traženje od ispitanika pismene ili usmene saglasnosti, tj. dopuštenja za snimanje i obradu podataka u istraživačke svrhe. Drugo rešenje sastoji se u tajnom snimanju, bez saznanja učesnika o tome, i primenjivo je prvenstveno na interakcije koje se odvijaju na javnim mestima (na šalteru, u prevozu, prodavnici, restoranu i slično). Najčešće primenjivani slučaj u lingvističkim istraživanjima jeste, međutim, treće rešenje, odnosno upotreba snimaka televizijskih i radio-emisija, podkasta i drugih, novih formi u kojima se javna eksponiranost učesnika unapred podrazumeva.

Jasno je da ovakva i slična rešenja povlače za sobom važna etička pitanja (moralno je ispravno, naime, upozoriti učesnike da sadržaj njihovih razgovora može biti obelodanjen i zatražiti od njih dopuštenje za taj čin). Međutim, takva rešenja tiču se i fenomena koji se u društvenim naukama naziva „**paradoks posmatrača**” (*paradosso dell'osservatore*, eng. *observer's paradox*, Labov 1972). Paradoks se sastoji u tome da mi kao istraživači želimo da posmatramo govornike kako koriste jezik kada nisu posmatrani (drugim rečima, kako se ponašaju prilikom spontanog i slobodnog jezičkog izražavanja, dakle onda kada nisu objekat opservacije, što je upravo u suprotnosti s onime što mi u datom trenutku činimo).

I dok je s jedne strane bitno raspolagati pouzdanim i detaljnim podacima (ime i prezime ispitanika, starost, pol, stepen obrazovanja, socijalno poreklo, maternji jezik, poznavanje stranih jezika, i bilo koji drugi podaci koji se smatraju relevantnim za dato istraživanje), s druge strane, između ostalog i u skladu sa Zakonom o zaštiti podataka o ličnosti (*Codice in materia di protezione dei dati personali*, tzv. *Legge sulla privacy*, *Regolamento (EU) 2016/679*), bitno je sprečiti eventualnu zloupotrebu prikupljenih ličnih informacija. Stoga je od suštinske važnosti obezbediti **anonimnost informanata** i pribaviti njihovu pisanu saglasnost da će pruženi podaci biti upotrebljeni isključivo u istraživačke svrhe.

U lingvističkim studijama se iz tog razloga izbegava navođenje imena i prezimena ispitivanih govornika već se oni najčešće obeležavaju kombinacijom slova i brojeva (npr. S1 – subjekat pod rednim brojem 1) ili se eventualno navodi samo vlastito ime ispitanika, njegovi inicijali ili čak pseudonim. Iz sadržaja transkripata i snimaka se eliminišu ili makar čine nevidljivim (prekrivaju npr. šiframa XXX, XYZ, itd.) podaci koji bi razotkrili anonimnost, baš kao što se nastoji da se svi potencijalno kompromitujući sadržaji i poverljive informacije zaštite i učine nedostupnim široj publici (što je, primera radi, od izuzetne važnosti u slučaju snimaka psihoterapeutskih seansi i drugih poverljivih razgovora, svađa, ogovaranja i sličnog, čiji učesnici gotovo izvesno ne bi blagonaklono gledali na čin divulgacije osetljivih, ličnih sadržaja).

Obrada i dostupnost podataka

Nakon prikupljanja materijala sledi faza obrade sakupljenih podataka i njihove pripreme za dalje analize. U tome se istraživači u velikoj meri pomažu upotrebom specijalizovanih, *ad hoc* kreiranih **priručnika** u kojima se propisuje način sprovođenja različitih faza i pružaju uputstva za svaku od njih. Primera radi, u priručnicima se obrazlaže odabrani način za transkripciju i anotaciju audio materijala i opisuju svi upotrebljeni simboli zajedno s njihovim značenjima. Dragocenost nekih korpusa ogleda se u **frekvencijskim listama** koje su na osnovu korpusnih podataka izrađene i s njima ponuđene, a iz kojih se izvode zaključci o učestalosti ispoljavanja određenih reči u odabranim segmentima datog jezika (npr. koliko se koja reč italijanskog jezika koristi u odgovarajućim segmentima svakodnevnog komunikacije), što je naročito bitno istraživačima angažovanim na pripremi raznih oblika jezičkih materijala (rečnika, kompjuterskih prevodilačkih alata, udžbenika i drugih didaktičkih sredstava, i sl.), koji treba da su zasnovani na realnom i autentičnom jezičkom uzorku.

Postojanje priručnika je od izuzetne važnosti ako se ima na umu da je proces izrade korpusa veoma zahtevan u pogledu vremena i resursa: drugim rečima, budući da korpusi nastaju kao plod angažovanja čitavih timova istraživača i to u dužem vremenskom periodu, veoma je bitno da se obezbede opštevažne smernice i homogenost u timskom radu, što upravo dobar priručnik omogućava. Osim toga, njegovo postojanje predstavlja i korak bliže ka standardizaciji postupaka u izradi korpusa, naročito imajući u vidu da na ovom polju i dalje ne postoje precizno utvrđeni standardi, odnosno da univerzitetski centri često slede individualizovane pre nego standardizovane

procedure. Napokon, primena priručnika umnogome olakšava i međusobnu uporedivost različitih korpusa, što predstavlja jednu od garancija za validnost rezultata.

Finalnu fazu u izradi korpusa predstavlja njegovo testiranje i stavljanje na raspolaganje mogućim korisnicima. Nekada su štampana izdanja korpusa bila objavljujivana uz flopi disk (1,44 Mb), kasnije i CD-Rom, kao pripadajući audio-vizuelni materijal određene bibliotečke odrednice, dok se danas oni najčešće nalaze pohranjeni na specijalnim stranicama na Internetu. Na tim stranicama dostupni su i naučni članci u kojima se detaljno opisuju pojedine faze u izradi konkretnog korpusa, kao i uputstva za njegovu pretragu prema željenim kriterijumima, kako bi se korisnicima omogućio jednostavan, brz i efikasan pristup podacima.

Većini današnjih korpusa pristupa se *online* (i to besplatno, eventualno uz prethodnu registraciju korisnika). Na taj način, omogućava se pristup znatno široj, potencijalno neograničenoj publici i ujedno ostavlja mogućnost autorima korpusa da ga neprestano dopunjavaju i ažuriraju. Osavremenjivanje korpusa je veoma korisno premda treba imati na umu da, kada je razgovorni varijetet u pitanju, takav materijal nije podložan brzom zastarevanju s obzirom na činjenicu da se promene u govornom jeziku odvijaju sporim ritmom, bez radikalnih preokreta.

Govorni korpusi

Poslednjih decenija broj korpusa u čijem je fokusu italijanski jezik u konstantnom je porastu (v. Spina 2001, Andorno & Rastelli 2009, Cresti & Panunzi 2013). Jedna od prvih značajnih kolekcija govorne građe jeste korpus **LABLITA** (*Laboratorio Linguistico Italiano*, Cresti 2000), sakupljen u Firenci i okolini sredinom osamdesetih godina XX veka, u čiji su sastav ušle i neke od prethodno nastalih, privatnih zbirki, npr. prvi, Štamerjohanov korpus (Stammerjohann 1970). Prethodio mu je i pionirski poduhvat sakupljanja, takođe '80-ih, kako u Italiji tako i u Engleskoj, uporednog korpusa **PIXI** (*The Pragmatics of Italian/English Cross-Cultural Interaction*, Gavioli & Mansfield 1991), sačinjenog od oko 150 tekstova i 30.000 reči u italijanskom delu.

Korpus LABLITA sastoji se od tri potkorpusa: 150 sati spontane produkcije odraslih govornika, 95 sati produkcije dece uzrasta 1-3 godine i 30 sati uzoraka emitovanog govornog jezika (putem kinematografskih dela, radija, televizije, telefonije). Ova zbirka, kreirana s ciljem da oslika samo jednu, toskansku varijantu italijanskog jezika, delom je ortografski transkribovana (broji preko 900.000 reči) i dostupna je u više oblika: manjim

delom u štampanoj verziji (60.000 reči, Cresti 2000), a većim delom, u obimu od 500.000 reči, pod nazivom **CorDIC-parlato** (*Corpora Didattici Italiani di Confronto*, Cresti & Panunzi 2013), koji je zajedno sa pisanom varijantom korpusa, CorDIC-scritto, kreiran kao nastavno sredstvo za poređenje italijanskog pisanog i govornog varijeteta, na stranici Univerziteta u Firenci (<http://corporadidattici.lablita.it/>).

Iz korpusa LABLITA, koji se kontinuirano ažurira (što ga čini „otvorenim” dijahronijskim resursom), upotrebljena je građa i za italijanski potkorpus u sastavu višejezičnog korpusa pod nazivom **C-ORAL-ROM** (*Integrated reference Corpora for Spoken Roman Languages*, Cresti & Moneglia 2005). U pitanju je zbirka spontane produkcije maternjih govornika glavnih romanskih jezika: italijanskog, francuskog, španskog i portugalskog (manji deo korpusa čine radio i televizijske emisije, kao i telefonski razgovori). Svaki od četiri potkorpusa, pa i italijanski, sadrži oko 300.000 reči i 30 sati transkribovanih snimaka. C-ORAL-ROM je rezultat međunarodne saradnje nekolicine univerzitetskih centara (Firenca, kao koordinaciono sedište, Provansa, Madrid i Lisabon) realizovane s ciljem da se, sledeći isti dizajn za svaki od supkorpusa, predstave njihove vodeće regionalne varijante i omogući uporedivost podataka iz romanskih jezika. Italijanski C-ORAL-ROM dostupan je u obliku DVD izdanja (Cresti & Moneglia 2005). Deo korpusa pretraživ je *online* (na adresi: <http://lablita.it/app/dbipic/index.php?corpus=>), kao deo mini-korpusa Univerziteta u Firenci **IPIC** (*Information Structure Database*, Panunzi & Gregori 2012), čija je građa preuzeta iz govorne zbirke LABLITA s ciljem da se pruži statistička osnova za poređenje informativne strukture u jezicima kao što su italijanski i portugalski.

LIP (*Lessico di frequenza dell'italiano parlato*, De Mauro *et al.* 1993) Univerziteta *La Sapienza* u Rimu, realizovan je početkom '90-ih godina u saradnji sa italijanskom fondacijom IBM i okupio je uz T. De Maura čitav tim uglednih stručnjaka (M. Vedovelli, M. Voghera i drugi). LIP predstavlja prvu obimnu, sistematski organizovanu zbirku govornog materijala, nastalu s ciljem izrade frekvencijske liste italijanskog jezika, a aktuelan je i danas u vidu osnove za većinu relevantnih istraživanja iz ove oblasti. Korpus obuhvata 469 tekstova sa oko 500.000 reči i 58 sati snimaka različitih tipova interakcija (up. Tabelu (1)), sakupljenih u četiri italijanska grada – u Milanu, Firenci, Rimu i Napulju, od govornika različitog pola, starosti, obrazovanja i profesije. Pristupačnost i reprezentativnost uzorka, koji i dalje ne zastareva, učinile su ovaj korpus polazištem i najvažnijom referentnom tačkom za brojne buduće doprinose na polju italijanske korpusne lingvistike.

BADIP (*Banca Dati dell'Italiano Parlato*, Bellini & Schneider 2003-2019) austrijskog Univerziteta *Karl-Franzens* u Gracu, *online* je verzija korpusa na kome je baziran LIP, čime je značajno unapređena njegova dostupnost (prvobitno je LIP bio predstavljen publici isključivo u štampanom izdanju, sa flopi diskovima). Tako je deceniju nakon njegovog nastanka, slobodan pristup korpusu LIP, kako u originalnoj tako i u BADIP verziji, omogućen na Internet stranici ovog Univerziteta: <http://languageserver.uni-graz.at/badip/>. Na stranici se nalaze i uputstva za pretraživanje korpusa, koji sadrži lematizovanu frekvencijsku listu (svaka od 15.000 jedinica ili lema, tj. reči u svom osnovnom obliku, svrstana je u određenu gramatičku kategoriju, bilo da je u pitanju imenica, glagol ili drugo, uz preciziranje njene učestalosti pojavljivanja u korpusu), a pružena je i informacija o fluentnosti govora informanata u zavisnosti od tipa interakcije (govornici su u proseku proizvodili oko 150 reči u minuti).

Osim ovog, oformljen je i korpus **VoLIP** (*Voce del LIP*, Voghera *et al.* 2014) kao resurs za pretraživanje korpusa LIP, a koji povezuje uzorke audio snimaka sa pripadajućim ortografskim transkriptima i omogućava njihovu pretragu prema sociolingvističkim i drugim (leksičkim i morfosintaksičkim) kriterijumima.

CLIPS (*Corpora e Lessici dell'Italiano Parlato e Scritto*, Albano Leoni 2006) je korpus govornog i pisanog italijanskog jezika, izrađen na Univerzitetu u Napulju u periodu od 2000. do 2004. godine i finansiran od strane Ministarstva prosvete Republike Italije. Govorni potkorpus sačinjen je od 100 sati snimljenog materijala i transkripata od 300.000 tokena (ortografski je transkribovano oko 30% materijala, a 10% je i etiketirano na akustičkom, fonetskom, fonološkom i leksičkom nivou). Propraćen je bogatom literaturom vezanom za proceduru transkripcije i etiketiranja (obeležavanja vrste reči), kao i za upotrebu softvera. Korpus sadrži razne tipove interakcija (televizijske i radio-emisije, dijalozni prema unapred zadatim zadacima tipa *map task* ili snalaženje na karti i pronalaženje razlika, čitani govor, telefonski razgovori), geografski raspoređenih na 15 gradova (Bari, Bergamo, Kaljari, Katancaro, Firenca, Đenova, Leče, Milano, Napulj, Palermo, Parma, Peruda, Rim, Torino, Venecija). Uz prethodnu registraciju, dostupan je *online* na adresi: www.clips.unina.it.

Korpus CLIPS je nastao kao rezultat izrade sličnih projekata na evropskom nivou i uz primenu iskustva stečenog pri izradi druga dva italijanska korpusa, koja su mu prethodila. Jedan je **AVIP** (*Archivio delle Varietà dell'Italiano Parlato*, Crocco, Savy & Cutugno 2003; Albano Leoni

2003), plod angažovanja stručnjaka sa nekoliko italijanskih Univerziteta (prvenstveno Univerziteta u Pizi), koji je poslužio kao eksperimentalna, pilot-studija u kojoj je sakupljena građa u tri grada (u Pizi, Bariju, Napulju), uglavnom dijaloškog karaktera i u trajanju dužem od 12 sati, a dodat je i potkorpus ranog dečijeg govora. Drugi je **API** (*Archivio del Parlato Italiano*, Crocco, Savy & Cutugno 2003; Albano Leoni 2003), čiji je koordinator bio Univerzitet u Napulju i koji je razvijen s ciljem da dostignuća ostvarena u radu na eksperimentalnom projektu posluže kao polazište za dalja istraživanja. Jedinstveni korpus AVIP-API pohranjen je u bazi podataka na portalu *Parlaritaliano*: www.parlaritaliano.it.

Iz angažovanja u prvom redu stručnjaka sa Univerziteta u Napulju na izradi ovih kolekcija govornog materijala proistekla su još tri korpusa: **IPAR** (*Italiano Parlato*, Albano Leoni & Giordano 2006), u okviru projekta pokrenutog 2001. godine s namerom da se pruži što šira osnova za lingvističku analizu odlika italijanskog razgovornog jezika, a naročito njegovih regionalnih varijanti; **PraTiD** (*Pragmatic Annotation Tool for Italian Dialogues*, Savy 2010), sačinjen od šest dijaloga ekstrahovanih iz korpusa CLIPS i pragmatički anotiranih na inovativan način, prema govornim činovima; **SpIT-MDb** (*Spoken Italian – Multilevel Database*, Savy, Cutugno & Crocco 2006), koji se sastoji od tri dijaloga. Mini-korpusi PraTiD i SpIT-MDb takođe su dostupni u bazi: www.parlaritaliano.it.

U vezi s korpusom CLIPS je i **AN.ANA.S_MT** (*Annotazione e Analisi Sintattica Multilingue*, Voghera & Cutugno 2010) Univerziteta u Salernu i u Napulju, nastao s ciljem da se utvrde standardi za etiketiranje na sintaksičkom nivou primenjivi na veći broj jezika. Ovaj korpus sadrži stoga tekstove kako na italijanskom tako i na engleskom i španskom i broji 21.000 reči. Italijanski tekstovi preuzeti su iz CLIPS-a (radio-emisija i dijalog), a sam korpus (u najnovijoj, četvrtoj verziji) dostupan je, kao i brojni drugi, na adresi: www.parlaritaliano.it.

Korpus **KIParla** (Mauri *et al.* 2019), Univerziteta u Bolonji i u Torinu, predstavlja resurs novijeg datuma i veoma je pristupačan za korisnike: sačinjen je od preko 100 sati spontanijih konverzacija, polustrukturisanih intervjua, časova, ispita i konsultacija u akademskom kontekstu, snimljenih u periodu od 2016. do 2020. godine u pomenuta dva univerzitetska grada. Audio snimci su u potpunosti transkribovani i mogu se slobodno konsultovati na odgovarajućoj Internet stranici (<https://kiparla.it/>).

Ostali korpusi

Važno je pomenuti i korpusne koji pripadaju drugim kategorijama, odnosno one koji nisu (primarno) sačinjeni od spontanog govornog materijala, od građe koja potiče isključivo od izvornih govornika, a koji se takođe mogu upotrebiti u svrhu proučavanja razgovornog jezika i određenih njegovih aspekata. To su, pre svega, **korpusi pisanog jezika**. Istini za volju, neke od pomenutih govornih zbirki ujedno obuhvataju i pisanu građu, što ih istovremeno čini (makar delom) i pisanim korpusima: tako LABLITA, na primer, sadrži i arhivu sa kratkim odlomcima iz savremenih književnih dela 200 autora, obima 280.000 tokena; CorDIC korpus, kako smo istakli, poseduje i pisani potkorpus, a i CLIPS je kreiran s ciljem da uključi i supkorpus s pisanom građom. Ima i obrnutih slučajeva: primarno pisani mini-korpus PENELOPE (30.000 reči), sinhronijskog i dijahronijskog karaktera, uz kolekciju tekstova na savremenom i staroitalijanskom sadrži i male uzorke govornog jezika.

Među korpusima italijanskog pisanog jezika u pravom smislu, po svom obimu i značaju ističu se sledeći: LIF (*Lessico di Frequenza dell'Italiano contemporaneo*), prvi elektronski korpus italijanskog jezika, sačinjen u periodu 1947-1968. od 500.000 reči iz pisanih izvora (pozorišna dela, romani, novine); CoLFIS (*Corpus e Lessico di Frequenza dell'Italiano Scritto*), korpus od 3 miliona reči iz najčitanijih novina, periodike i knjiga objavljenih od 1992. do 1994. godine, praćen frekvencijskim listama; CORIS/CODIS (*Corpus di italiano scritto - Corpus dinamico di italiano scritto*), zbirka kategorizovanih tekstova (dnevna štampa i nedeljnici, književnost, akademska proza, časopisi itd.), najvažniji i najobimniji korpus nove generacije, koji se po dimenzijama može uporediti sa vodećim korpusima za druge jezike (kao što je npr. engleski *British National Corpus*), sadrži 150 miliona reči i ažurira se svake tri godine.

Značajne su i kolekcije čija je građa rezervisana za književna dela: LIZ (*Letteratura Italiana Zanichelli*), zbirka integralnih tekstova 1.000 dela iz italijanske književnosti i BIZ (*Biblioteca Italiana Zanichelli*), sa više od 1.000 dela 247 autora; zatim *Primo Tesoro della Lingua Letteraria del Novecento*, sa 8 miliona reči iz 100 odabranih romana, dobitnika i kandidata za prestižnu nagradu *Strega* tokom druge polovine XX veka; TLIO (*Tesoro della Lingua Italiana delle Origini*), korpus najstarijih italijanskih tekstova (X-XIV vek), kao i pisani, dijahronijski korpus MIDIA (*Morfologia dell'Italiano in DIACronia*) od 7 i po miliona reči, nastao za potrebe morfoloških proučavanja, koji osim književne proze i poezije sadrži i tekstove drugih žanrova (štampa

i publicistika, pravo i administracija, nauka, pozorište, privatna prepiska i drugo).

Tokom osamdesetih i devedesetih godina XX veka pisani korpusi značajno su unapredili istraživačke napore italijanskih leksikografa i doprineli su nastanku brojnih rečnika italijanskog jezika. Naročito značajan prilog dali su popisima najučestalije upotrebljavane, bazične leksike sadržane u njima (npr. *Vocabolario di base della lingua italiana* – VdB, *Nuovo vocabolario di base della lingua italiana* – NVdB, *Vocabolario elettronico della lingua italiana* – VELI, *Dizionario di base della lingua italiana* – DIB, *Grande dizionario italiano dell'uso* – GRADIT, *Grande dizionario della lingua italiana*).

Zbog bogatog obima građe koju sadrže naročito su dragoceni **novinski korpusi** i arhivi u koje se pohranjuju izdanja italijanskih dnevnih listova (*La Repubblica*, *La Stampa*, *Corriere della Sera*, itd.). Među njima naročito je značajan korpus *La Repubblica* istoimenih dnevnih novina, koji sadrži članke objavljene u periodu od 1985. do 2000. (podeljene po godini izdanja, vrsti i tematici) i broji gotovo 400 miliona tokena. Značajan je i višejezični uporedni korpus CONTRAST-IT od 1,5 miliona reči pribavljenih iz članaka iz oblasti politike, ekonomije i sporta, objavljenih 2011-2015. u dnevnim novinama na pet svetskih jezika (italijanskom, francuskom, španskom, engleskom i nemačkom). A tu su i korpusi manjih dimenzija: COMPARE-IT od oko pola miliona reči, sa izdanjima i izvan Italije (Švajcarska i Kanada) i I-CAB od približno 200.000 reči, lokalnog karaktera (članci dnevnika *L'Adige*).

U vezi s novinskim su i **medijski korpusi**, proistekli sredinom devedesetih godina XX veka iz inicijative da se zabeleži jezik koji se emituje putem medija (radija i televizije). Prvi takav korpus jeste LIR (*Lessico Italiano Radiofonico*), sačinjen od 900.000 reči i 100 sati audio materijala emitovanog preko vodećih nacionalnih i lokalnih radio emitera. Za razliku od njega, LIT (*Lessico Italiano Televisivo*) je sačinjen od audiovizuelnih snimaka televizijskih emisija najrazličitijeg karaktera (naučno-popularne, TV serije, filmovi, zabavne i sportske emisije, rijaliti programi i dr.), emitovanih u periodu od 1976. do 2006, a iskustvo stečeno u radu na ovom korpusu primenjeno je i na DIA-LIT, dijahronijsku zbirku obima 40 sati, sakupljanu od početka televizijskog emitovanja programa sredinom XX veka do danas. Značajan je i korpus CIT (*Corpus di Italiano Televisivo*), koji predstavlja kolekciju odabranih televizijskih emisija (dnevници, zabavne i sportske emisije, aktuelnosti, reklame) pretočenih u elektronski format, tj. u tekstove ukupnog obima 250.000 reči, sakupljene u cilju analize leksičkih i sintaksičkih odlika jezika koji se emituje putem televizije. Postoje i druge,

manje kolekcije: *Corpus di parlato telegiornalistico* (snimci 5 televizijskih dnevnika iz perioda 1966-2005) i *Corpus del parlato cinematografico* (30 minuta materijala iz 4 filma proizvedena od 1930. do 1995).

U novije vreme, zbog svog ogromnog, gotovo bezgraničnog potencijala i mogućnosti konstantnog ažuriranja izuzetno su važni kao lingvistički resurs takozvani **web korpusi**, koji svoju građu automatski crpu s Interneta i koji služe za proučavanje pisanog jezika ali i njegove moderne, govorne varijante u virtuelnom prostoru (tzv. *netspeak*). Među njima, naročito je obiman ItWac (nastao kao skraćunica prema *Web as Corpus*), sa 2 milijarde tokena ili više od milijardu i po reči, prvi takav korpus nove generacije. Deo je obimne, višejezične kolekcije WaCky (*Web-As-Corpus Kool Ynitiative*), koja se automatski preuzima sa weba, a iz koje je proistekao i acWaC-IT (*academic Web-as-Corpus*), korpus stranica skinutih sa web-sajtova italijanskih univerziteta kao resurs za proučavanje akademskog jezika. Po sličnom postupku nastao je i korpus Paisà (*Piattaforma per l'Apprendimento dell'Italiano Su corpora Annotati*), od 250 miliona tokena, kreiran prvenstveno kao ispomoć pri učenju jezika u vidu slobodno dostupnih italijanskih tekstova s weba: prema određenim procenama, od oko 50 milijardi koliko je stranica na webu, preko 50% su na engleskom jeziku, dok je oko 1,6% sajtova na italijanskom, koji po ovom kriterijumu među svetskim jezicima zauzima 10. mesto po rasprostranjenosti (Cresti & Panunzi 2013: 39).

Otprilike u isto vreme i s istim ciljem nastao je još jedan važan izvor, u čijem je projektu, pokrenutom od strane Univerziteta u Firenci, tokom 2012. i 2013. uzela učešća i Katedra za italijanistiku Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu. U pitanju je korpus RIDIRE (*Risorse dinamiche dell'italiano in rete*), koji se sastoji od 1,5 milijardi tokena iz tekstova preuzetih sa italijanskih web stranica i ravnomerno zastupljenih prema funkcionalnim domenima (zakonodavstvo i administracija, informacije, biznis i ekonomija) i semantičkim domenima vezanim za italijansku kulturu (muzika, sport, arhitektura i dizajn, književnost, religija, umetnost, kulinarstvo, film, moda). Osim navedenih, postoje i: Web2Corpus_IT, pilot korpus od milion reči sakupljenih iz javne, kompjuterski posredovane komunikacije (CMC, *Comunicazione mediata dal computer*, eng. *Computer-Mediated Communication*), odnosno iz tekstova sa društvenih medija (blogova, foruma, diskusionih grupa, društvenih mreža, četova); NUNC (*NewsGroup UseNet Corpora*), višejezični korpus od po 600 miliona reči za svaki od zastupljenih jezika, koji je ograničen na interakciju u diskusionim grupama usredsređenim na različitu tematiku (kulinarstvo, motori i automobili, fotografija, film).

U ovaj popis neophodno je uvrstiti i neke od **specijalizovanih korpusa**, nastalih za ograničene, specifične potrebe i analize, na primer, govora italijanskih političkih lidera u parlamentu (*Corpus di parlato parlamentare*, 7 miliona reči), govora Sicilije (APS, *Archivio delle parlate siciliane*, 5.000 sati), jezika koji se govori i izvan Italije, tj. prvenstveno u švajcarskom kantonu Tičino (LIPSI, *Lessico di frequenza dell'italiano parlato nella Svizzera italiana*, 60 sati i 400.000 reči), dečijeg govora (višejezični CHILDES, *Child Language Data Exchange System*, sa 350.000 reči u italijanskom potkorpusu), patologije govora (CIPPS, *Corpus del parlato schizofrenico*, 17 sati), znakovnog jezika (korpus LIS, *Lingua Italiana dei Segni*, 165 sati video-snimaka), itd. Isto tako postoje i specijalizovani korpusi pisanog jezika: kolekcija akademske proze *Athenaeum*, zbirka odabranih tekstova iz lokalne (u oblasti Pijemonta) štampe *Segustinum*, korpus pravnih *Jus Jurium*, kao i političkih tekstova *Corpus Senato della Repubblica*, i dr.

Vredni su pomena i **korpusi italijanskog kao drugog ili stranog jezika**, koji sadrže produkciju nematernih govornika. Među njima, po značaju i veličini posebno se izdvajaju sledeće govorne zbirke: LIPS (*Lessico Italiano Parlato di Stranieri*, Univerziteta za strance u Sijeni, 100 sati i 700.000 tokena), *Banca dati di italiano L2* (Univerziteta u Paviji, 120 sati i 600.000 tokena), VIP (*Variabilità nell'Interlingua Parlata*, Univerziteta u Bergamu, Veroni, Modeni i Ređo Emiliji, 70 sati), ADIL2 (*Archivio Digitale di Italiano L2*, Univerziteta za strance u Sijeni, 37 sati i 270.000 tokena), InterIta (*Interlingua Italiano*, Univerziteta u Stokholmu, 30 sati i 108.000 tokena), Co.Cer.IT (*Corpus della certificazione dell'italiano*, Univerziteta Rim Tri, 15 sati), COrAIt (*Corpus Audio di Italiano L2*, Univerziteta u Pizi, 8 sati i 70.000 reči), A.Ma.Dis (*Adquisición de Marcadores Discursivos*, Univerziteta u Madridu, 6 sati i 80.000 tokena), *Ma dai!* (Univerziteta u Sao Paulu, 5 i po sati), *Corpus Chini* (Univerziteta u Paviji, 60.000 tokena), *Corpus parlato di italiano L2* (Univerziteta za strance u Perudi, 28.000 tokena), *Corpus Rosi* (Univerziteta u Pizi, 20.000 tokena), DILS (*Dialoghi in Italiano Lingua Straniera*, Univerziteta u Salerno, 100 minuta).

Osim ovih, a u nekim slučajevima i paralelno s njima, u univerzitetskim centrima, kako u Italiji tako i van nje, izrađuju se i pisani korpusi italijanskog kao drugog ili stranog jezika, među kojima su najveći: VALICO (*Varietà di Apprendimento della Lingua Italiana: Corpus Online*, Univerziteta u Torinu) sa 700.000 tokena iz 3.000 pisanih sastava učenika italijanskog jezika širom sveta i njemu pripojen, kontrolni korpus maternjih govornika VINCA (*Varietà di Italiano di Nativi Corpus Appaiato*), zatim CIS (*Corpus italiano scritto L2*, Univerziteta u Grinviču), od oko 230 tekstova sa 22.000 reči, i drugi.

Tokom poslednje decenije i u Srbiji su načinjeni značajni, pionirski koraci u vidu izrade nekoliko **domaćih, italijanističkih korpusa**. Za našu temu naročito je relevantan korpus italijanskog kao stranog jezika ITALSERB (*ITALiano dei SERBofoni*, Ceković-Rakonjac 2013), realizovan na Katedri za italijanski jezik i književnost Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu, u saradnji sa Univerzitetom za strance u Sijeni i Univerzitetom u Ljubljani. Sakupljen je u periodu od 2010. do 2013. i njegov govorni potkorpus (pisani za sad nije dostupan publici) sastoji se od oko 25 sati audio snimaka poluspontane usmene produkcije 170 srbofonih studenata od I do IV godine studija na beogradskoj Italijanistici. Na ITALSERB je primenjen sistem normi za anotiranu ortografsku transkripciju usklađenih sa standardima CLIPS (Savy 2005, Ceković-Rakonjac 2012) i nakon aktuelne faze revizije transkripcije očekuje se da će dostići obim od 200.000 reči. Time će ovaj govorni korpus nematernjeg italijanskog, akademskog jezika, koji odlikuje kako transverzalni tako i longitudinalni karakter, moći da se uvrsti među velike korpusne u svojoj kategoriji. Trenutno broji 30.000 reči, odnosno 3 i po sata transkribovanog materijala iz ovog korpusa dostupno u doktorskoj tezi (Ceković 2016: 289-371), deponovanoj u repozitorijumu disertacija (<https://nardus.mpn.gov.rs>), a namera autora korpusa jeste da se u bliskoj budućnosti kompletan ITALSERB digitalizuje i učini javno dostupnim preko odgovarajuće onlajn platforme.

Ne treba izostaviti da se pomenu ni pisani korpusi italijanskog jezika, izrađeni kod nas: dvojezični, paralelni elektronski korpus (Moderc 2015a, 2015b) sačinjen od 18 književnih dela savremenih srpskih autora i 20 prevoda tih tekstova na italijanski jezik, ukupnog obima od oko 3 miliona reči, koji se već upotrebljava, između ostalog i za istraživanja određenih pojava karakterističnih za govorni jezik (Moderc 2015b, Ceković & Radojević 2016, Ceković & Janićijević 2017, 2018), a nastavljen je rad na mašinskoj paralelizaciji tekstova još 80 književnih dela kako srpskih tako i italijanskih pisaca (zbog autorskih prava korpus se može koristiti samo za lingvistička istraživanja, bez mogućnosti dalje divulgacije; za paralelizaciju je upotrebljen program LF Aligner 4.2, autora A. Farkaša, <https://sourceforge.net/projects/aligner/>, dok se pretraživanje vrši uz pomoć programa DocFetcher, <https://docfetcher.sourceforge.net/>). Beležimo i akademski korpus od oko 500.000 reči i 75 članaka iz tri oblasti (nauka o italijanskom jeziku, nauka o italijanskoj književnosti i didaktika italijanskog jezika), takođe sačinjen za potrebe izrade doktorske disertacije (Koprivica-Lelićanin 2014, <https://nardus.mpn.gov.rs>).

III REFERENTNI KORPUS

Za potrebe ovog dela i ilustrovanje primerima fenomena kojima se ono bavi, poslužili smo se nekolicinom izvora. Pre svega, korpusom LIP u verziji BADIP (*Lessico di frequenza dell'italiano parlato*, De Mauro et al. 1993; *Banca Dati dell'Italiano Parlato*, Bellini & Schneider 2003-2019, koje smo opisali u Odeljku o govornim korpusima iz prethodnog poglavlja), imajući u vidu da su u pitanju najviše upotrebljavani i pristupačni korpusi dovoljnog obima, reprezentativnosti i izbalansiranosti. Ovi korpusi su jednostavni za konsultovanje tako da i manje iskusni čitaoci mogu da u slobodnom pristupu i uz pomoć odgovarajućih instrukcija pomoću njih prodube svoja interesovanja, uzimajući prezentovane primere za polazište (npr. radi proučavanja frekvencijske liste, tj. učestalosti upotrebe određenih leksičkih jedinica). Osim toga, reč je o proverenom, testiranom korpusu novijeg datuma (razgovorni jezik zabeležen u njemu početkom devedesetih godina XX veka do danas nije pretrpeo značajne promene koje bi zbirku učinile zastarelom i neupotrebljivom za ciljeve ovog rada). Obim od 58 sati snimaka i pola miliona reči u lako čitljivim ortografskim transkriptima s minimumom anotacije, kao i bogatstvo i raznovrsnost zastupljenih komunikativnih situacija, odlike su zbog kojih LIP/BADIP/VoLIP odoleva vremenu i dan-danas predstavlja aktuelan i dragocen instrument, „zlatni standard” u proučavanju razgovornog italijanskog jezika.

Il corpus del Lessico di frequenza dell'italiano parlato (Corpus LIP) è una delle raccolte di testi dell'italiano parlato più importante e più utilizzata nella ricerca linguistica. Fu costituito nel 1990-1992 da un gruppo di linguisti diretto da Tullio De Mauro e servì per costruire, in collaborazione con la Fondazione IBM Italia, il primo lessico di frequenza dell'italiano parlato (cf. De Mauro, Mancini, Vedovelli, Voghera 1993). I suoi 469 testi, contenenti complessivamente ca. 490.000 parole, furono raccolti in quattro città (Milano, Firenze, Roma e Napoli) e provengono da cinque macroclassi e numerose sottoclassi di discorso.

(<http://badip.uni-graz.at/it/corpus-lip/descrizione>)

Tabela 2. Kratak opis korpusa LIP

Svaki primer preuzet iz tog i drugih korpusa obeležen je u ovom delu na odgovarajući način: recimo, BADIP FC3 (u pitanju je prvi primer iz sledećeg poglavlja), gde je nakon naziva varijante (BADIP ili originalne LIP), navedeno mesto uzimanja uzorka, tj. F(irenca), M(ilano), N(apulj) ili R(im), a zatim i tip interakcije (A – slobodna konverzacija, B – telefonski razgovori, C – skupovi i intervjui, D – predavanja i E – emisije, v. Tabelu (1)) zajedno sa njenim rednim brojem (1-96). U konkretnom slučaju, prikazanom kao rezultat pretrage korpusa u Tabeli (3), to znači da je predmetni odlomak iz BADIP-a zabeležen u Firenci i da je u pitanju C tip konverzacije pod rednim brojem 3.

The screenshot shows the 'BANca Dati dell'Italiano Parlato' interface. It features a search filter table with the following fields:

Versione	versione badip
Città	Firenze
Tipo	Tipo C
Nr. conversazione	3

Below the filters is a 'visualizza' button and a text snippet:

A: allora s' e' detto per ora s' e' decisa l' ora si va avanti fino alle sei e poi il giorno che puo' essere suscettibile di cambiamenti cioe' il ventisei o il ventisette # # allora

B: * %

A: * come *

B: %

(<http://badip.uni-graz.at/it/corpus-lip/testi?view=vtesti>)

Tabela 3. Prikaz pretrage korpusa BADIP

Pored javnih, za potrebe ove studije poslužili smo se i ličnim izvorima, privatnom kolekcijom sakupljanom u dužem periodu tokom kojeg je ovo delo nastajalo, a koja sadrži uzroke italijanskog razgovornog jezika iz privatne

komunikacije, televizijskih i radio-emisija, filmova, štampe, književnih tekstova konverzacijskog tipa, web foruma i drugih izvora. U odsustvu odgovarajućih, pre svega dovoljno prijemčivih primera iz konsultovanih korpusa (bilo zbog prevelike dužine, nedovoljne jasnoće i fokusiranosti ili potrebe za širim kontekstom) u određenim slučajevima, pored pokojeg primera iz drugih, nereferentnih korpusa (npr. C-ORAL-ROM, CLIPS ili KIParla), posegli smo i za *ad hoc* kreiranim primerima, odnosno za opšte poznatim, široko citiranim primerima kako bismo na jednostavan i jasan način oslikali ciljane elemente i pojave. Imali smo na umu da ma koliko reprezentativni i obimni bili, korpusi ipak ne mogu da potpuno zabeleže celovitost razgovornog jezika, u svim vidovima i formama u kojima se on u realnom životu ispoljava. Vodili smo računa da takvi primeri nipošto ne odudaraju od svakodnevnog jezika, zalažući se da u njima, tj. u iskazima, budu sadržane učestale reči i izrazi koje u izvesnim slučajevima pretraživani korpusi nisu ni beležili (ili barem ne u očekivanom, željenom obimu). To, smatramo, ne umanjuje važnost primera i ne dovodi u pitanje ni reprezentativnost konsultovanih korpusa (ukoliko neka pojava nije zabeležena ne znači da ona ne postoji izvan njega, u svakodnevnom životu i stoga zavređuje da se nađe u našem opisu razgovornog jezika). Na kraju, napomenimo i činjenicu da su, za razliku od primera koji potiču iz privatne zbirke, obeleženih navođenjem originalnog izvora (naziva filma i dr.), takvi slučajevi navedeni bez ikakvih specifičnih obeležja ili transkripcionih simbola.

Transkripcija

Važan deo svakog korpusa, pa i onog referentnog za ovo delo, pored materijala od kojih su sačinjeni, predstavljaju i informacije o samom materijalu. U tom smislu, a u zavisnosti od vrste i svrhe korpusa, prilikom njegovog dizajniranja, između ostalog, razmatra se i planira sistem koji će, nakon što je korpus oformljen u svom osnovnom, početnom obliku, biti primenjen na transkribovanje prikupljenih audiovizuelnih zapisa. Taj proces predstavlja predfinalnu, krucijalnu fazu obrade podataka tokom izrade korpusa i ona obezbeđuje upotrebljivost kreirane zbirke. Pod transkripcijom, najčešće **ortografskom** (*trascrizione ortografica*, eng. *orthographic transcription*, budući da ona može biti i fonetska, *trascrizione fonetica*, eng. *phonetic transcription*, kada se sprovodi u cilju kodiranja elemenata zvučnog kontinuuma), podrazumeva se proces u kom snimljeni govorni materijal poprima odgovarajuću, u pisanom obliku zabeleženu, čitljivu formu. Lica

zadužena da govorne snimke pretoče u pisani tekst nazivaju se **transkriptori** (*trascrittori*, eng. *transcribers*). Iako je sve verovatnije da će se u bliskoj budućnosti, posredstvom napretka u razvoju informaciono-komunikacionih tehnologija, proces prepoznavanja i beleženja govora sasvim uspešno obavljati na automatski način, danas se to i dalje radi manuelno, odnosno prevashodno uz angažovanje ljudskih resursa, ali i raspoloživih softverskih alata.

Pitanje odabira i primene određenog sistema za transkripciju zapravo je izuzetno važan momenat u izradi korpusa, budući da značajno utiče na njegovu praktičnu primenljivost i upotrebnu vrednost. S obzirom na činjenicu da govorna razmena po pravilu prevazilazi okvire pukog beleženja niza jezičkih jedinica koje se u njoj javljaju, proces transkripcije je vrlo često praćen **anotacijom** (*annotazione*, eng. *annotation*). Premda i sama transkripcija predstavlja određeni vid anotacije, pod ovim terminom obično se podrazumeva postupak dopunjavanja teksta informacijama lingvističke (morfološke, sintaksičke, semantičke, pragmatičke i druge) prirode kao što je, primera radi, određivanje osnovnog oblika reči ili **lematizacija** (*lemmatizzazione*, eng. *lemmatization*), klasifikovanje reči prema vrstama kojima pripadaju ili **tagiranje** (*etichettatura delle parti del discorso*, eng. *Part-of-Speech/PoS tagging*), obeležavanje sintaksičkih kategorija ili **parsiranje** (eng. *parsing*). U sastav vodećih korpusa ulaze i posebne beleške o transkripciji i anotaciji, u kojima se precizno opisuju postupci i norme primenjeni u tom procesu. Naučni radovi u kojima se detaljno nabrajaju simboli korišćeni pri transkripciji i anotaciji kao i njihova tumačenja, ističu se na Internet stranicama korpusa zajedno sa ostalim relevantnim publikacijama kako bi se korisnicima olakšalo razumevanje transkripta i pretraživanje građe (dobijanje konkordanci, tj. kontekstualizovanog prikaza reči, kolokacija ili uobičajenih spojeva reči, frekvencijskih lista, itd.).

Takva praksa proistekla je zapravo iz nepostojanja jedinstvenog i opšteprihvaćenog sistema za ortografsku transkripciju govornog materijala. Naime, od sedamdesetih godina XX veka, kada je u analizi konverzacije najčešće upotrebljavan sistem koji je razvila G. Džeferson (Jefferson 1972, 2004) i koji je i dalje aktuelan i na italijanskom lingvističkom podneblju (uz delimičnu adaptaciju primenjen je, recimo, na noviji korpus KIParla), metodologija transkripcije nastavila je da se razvija u pravcu novih, drugačijih, u velikoj meri osobenih sistema, što je uzrokovalo izostanak jednog širokoprihvaćenog standarda koji bi omogućio uporedivost podataka prikupljenih u različitim korpusima. Rezultat takvog stanja jeste da danas raspoložemo većim brojem različitih instrumenata (up. sisteme transkripcije

iz korpusa LIP (De Mauro et al. 1993, De Palo 1993), AVIP-API (Crocco, Savy & Cutugno 2003), C-ORAL-ROM (Cresti & Moneglia 2005), LIPS (Vedovelli *et al.* 2007) i druge), premda je sve uočljiviji, naročito u poslednje dve decenije, proces stapanja tih različitosti u nekoliko glavnih metodoloških tokova.

Među njima se, uz tradicionalni „Džeferson”, izdvaja još jedan sistem, nove generacije, koji se u projektima na italijanskoj lingvističkoj sceni, ali i izvan Italije, sve više primenjuje, utirući tako put ka unifikaciji i standardizaciji transkripcionog procesa. U pitanju je bogat skup normi primenjenih u kreiranju korpusa maternjih govornika italijanskog **CLIPS** (Savy 2005), proistekao iz iskustva stečenog pri izradi zbirki AVIP i API, primenjen između ostalog i na domaći korpus nematernjih govornika italijanskog ITALSERB (Ceković-Rakonjac 2012). Odsustvo, naime, standarda na ovom metodološkom polju koje je, s jedne strane, dovelo do razvoja više različitih sistema imalo je, s druge strane, za posledicu u praksi i otežano razumevanje međusobno različitih transkripcionih sistema i to ne samo od strane čitalaca manje upućenih u materiju (kako bi se to predupredilo, prilikom pisanja naučnih radova autori se obično opredeljuju ili da direktno upute na sistem Džeferson ili da u prilogu, u fusnoti kratko opišu značenje različitih simbola upotrebljenih u transkriptima koji se javljaju u tekstu rada). Potreba za ujednačavanjem sistema za transkripciju prepoznata je stoga na evropskom nivou, gde je prema preporukama grupe EAGLES (*Expert Advisory Group on Language Engineering Standards*), formirane pod okriljem Evropske komisije u cilju definisanja normi usklađenih sa sličnim evropskim projektima, izrađen gorepomenuti sistem koji se postepeno izdvaja kao jedan od vodećih u prevazilaženju mnoštva raznolikosti. Napokon, CLIPS je i jedan od najrazvijenijih notacionih sistema u italijanskoj lingvistici i za potrebe specijalizovanih stručnjaka izuzetno koristan instrument koji, budući da je obogaćen anotacijom jezičkih, parajezičkih i vanjezičkih elemenata pruža mnoštvo dragocenih informacija o čitavom nizu pojava iz domena razgovornog jezika, upotrebljivih za najšire istraživačke ciljeve.

U Tabeli (4) dat je uporedni prikaz simbola upotrebljenih pri izradi kako pomenutog tako i drugih italijanskih korpusa (u sredini je naš referentni korpus BADIP koji se izdvaja svojom jednostavnošću i pristupačnošću), zajedno sa tradicionalnim, „Džeferson” sistemom.

	„Džeferson”	LIP	BADIP	C-ORAL- ROM	CLIPS
pauza	(.) (kratka)	#, ##, ### (kratka, srednja, duga)	#	#	<sp>, <lp> (kratka, duga)
produženi glas	:	ciao_			allora<aa> <ss>senti
nerazumljiva reč	xxx	<?>, <??>, <??> (jedna, dve, više)	%, % (jedna, više)	xxx	<unclear>
rekonstruisana reč	()	sta<te>			
prekinuta, nerekonstruisana reč		-pe-		&, yyy	mon_tato ve+ (vedo)
nepostojeća reč					*
lažni start				[/]	/
preklapanje	[...]	paralelni turnusi		<...>	#...#
nadovezivanje tzv. <i>latching</i>	=				
komentari		[SILENZIO]	*		[whispering] [dialect]
neverbalne pojave	((...))				<laugh> <cough>
akustičke pojave				hhh	<NOISE> <MUSIC>

Tabela 4. Transkripcioni sistemi

I dok ćemo neke od ovih pojava u narednim poglavljima detaljnije razmotriti, ovde ćemo se podsetiti **glavnih karakteristika** koje treba da odlikuju svaki valjani transkripcioni sistem (Orletti & Testa 1991, cit. u Bazzanella 1994: 86-87):

– sveobuhvatnost (*comprensività*): transkripcija treba da bude sačinjena tako da obuhvati što je moguće širi spektar elemenata i pojava u vezi s govornom interakcijom (dok su neki sistemi specijalizovani za, recimo,

prozodijske odlike, drugi su sazdana tako, i to je u praksi poželjniji slučaj, da uključe i elemente neverbalne komunikacije);

- pouzdanost (*attendibilità*): transkripcija treba da prenese govor na verodostojan način, tj. onako kako se on odvija i da pri tome teži objektivnosti (ostavljajući što manje prostora da transkriptor subjektivno tumači pojave);

- čitljivost (*leggibilità*): transkripcija treba da bude čitljiva i razumljiva za publiku (međutim, što je transkript više sveobuhvatan i verodostojan, on je manje čitljiv);

- doslednost (*coerenza*): za beleženje određene pojave uvek treba koristiti isti simbol (ne može se koristiti isti simbol za različite fenomene);

- fleksibilnost (*flessibilità*): sistem treba da ima mogućnost da se po potrebi menja, prilagođava, dopunjava drugim simbolima, inovira, ažurira, uprošćava ili specijalizuje;

- transverzalnost (*trasversalità*): sistem treba da teži upotrebi već postojećih simbola, tj. da se prožima sa drugim sistema i da stremi formiranju standarda na polju transkripcije (tako da se ista pojava u različitim sistemima identifikuje zahvaljujući upotrebi istog simbola; nadovezivanje jednog govornika na drugog, bez pauze ili tzv. *latching* u sistemima se obično beleži pomoću znaka „=”, tj. znaka jednakosti), i dr.

Teškoće u transkripciji

Koji će i koliko složen sistem biti primenjen za transkripciju materijala zavisi od dizajna korpusa, odnosno od predviđanja kojoj vrsti korisnika je namenjen korpus, ali i od raspoloživih resursa. Složenost sistema je u direktnoj vezi sa teškoćama koje mogu da iskrsnu prilikom rada na transkripciji. U pitanju je pre svega proces koji iziskuje znatno angažovanje ljudskih resursa i materijalnih sredstava. U zavisnosti od kvantiteta i kvaliteta materijala, čak i nezavisno od toga, proces iziskuje značajan utrošak vremena: ponekad je potrebno i do deset puta više vremena za transkribovanje zapisa u poređenju sa njegovim trajanjem (za transkripciju jednog minuta govora obično se utroši sat vremena). Pored toga, previše detaljan transkript može biti teško čitljiv, ali zato onaj koji je suviše pojednostavljen neretko oskudeva u bitnim informacijama, koje nekad mogu biti i ključne za razumevanje značenja iskaza i toka interakcije. Stoga je odabir odgovarajućeg, ni premalo ni previše složenog transkripcionog sistema, naročito ako se ima u vidu odsustvo standarda na ovom polju, ključno pitanje koje se razmatra prilikom konstituisanja korpusa čiji će materijal biti transkribovan.

Pri samoj realizaciji transkripcije jedna od elementarnih teškoća koja se javlja jeste omeđivanje jedinica u govoru i utvrđivanje granice između iskaza, turnusa ili reči različitih govornika. Pod **iskazom** (*enunciato*, eng. *utterance*), kao referentnom diskursnom jedinicom, definisanim kao najmanja jedinica neprekinutog govora kojoj najčešće prethodi i sledi tišina, podrazumeva se komunikacijski i pragmatički zaokružena poruka u datom kontekstu, jezička struktura koja je obično sačinjena od niza reči. U praksi ona se često podudara sa granicama rečenice (kao sintaksičke kategorije), premda iskaz ponekad može biti sačinjen i od samo jedne reči, može biti i sintaksički nepotpun a da opet bude celovit (npr. uzvik iznenađenja *Ah!*, poziv u pomoć *Aiuto!* ili upozorenje na opasnost *Attenzione!*). Kvantitativni nalazi iz korpusa (Cresti 2005) ukazuju, štaviše, da 60% spontane govorne produkcije čine glagolske sintagme (poput *te l'ho detto*), oko 40% nominalni iskazi, lišeni glagola (imeničke ili predložke sintagme, pridevi ili uzvici, npr. *il vestito blu, uffa*), a svega 5% su oni koji zadovoljavaju kriterijum semantičke kompletnosti (*questa è la vita*), što im omogućava da budu interpretirani i kao rečenice. Jedan iskaz, sem toga, u sebi može sadržati i po nekoliko rečenica, na primer: *Come va? Stai bene? Che fai di bello?* (Agostiniani et al. 1984).

Za razliku od iskaza, **turnus** ili **reč** (*turno di parola, turno dialogico*, eng. *turn*), kao konverzacioni termin, označava produkciju jednog govornika od njenog početka do kraja, omeđenu intervencijom njegovog sagovornika koja prethodi i koja sledi toj produkciji: drugim rečima, od momenta kad aktuelni govornik uzme reč (nakon što je prethodni učesnik u komunikaciji prestao da govori), sve do trenutka dok ne završi s govorenjem i „vrati” reč svom sagovorniku. I dok je termin *reč* opšteg značenja, lako razumljiv, *turnus* je usko stručan i nalazi svoju primenu, između ostalog, upravo na polju transkripcije. Štaviše, transkripcija je način da se očituje i zabeleži ono što se u svakodnevnoj praksi odvija na očigled svih a da se tome u najvećoj meri uopšte ne poklanja pažnja (izuzev od strane specijalizovanih stručnjaka koji se bave analizom konverzacije i diskursa i koji čitavom procesu pridaju posebnu važnost): u pitanju je smena turnusa, smenjivanje govornika, razmena reči, odnosno naizmenično govorenje učesnika interakcije (*alternanza di turni, scambio dei turni di parola*, eng. *turn-taking*).

Iz ugla transkripcije nije uvek lako razlučiti jedan iskaz ili turnus, intervenciju jednog od drugog učesnika, jednu jedinicu govora od druge. Izuzimaju se od toga vešti, „rečiti” govornici, a posebno oni uvežbani za javne i scenske nastupe, kod kojih su ove jedinice po pravilu jasno prozodijski, intonacijski izdvojene i po potrebi adekvatno istaknute. Ili učesnici interakcije

koji rigorozno poštuju pravila smene govornika, ostavljajući izvesnu pauzu između tuđe i svoje reči, kako bi naznačili taj trenutak i izbegli eventualno prekidanje ili preklapanje. Kad se o govornom jeziku radi, uputnije je posmatrati ga kao jedan kontinuiran proces u kojem se govornici smenjuju, kao lanac u kojem se elementi i iskazi nižu jedni za drugim, najčešće bez naglih prelaza i dužih prekida, formirajući tako šire diskursne celine. Unutar tih celina, koje odražavaju, dakle, prirodu razgovornog jezika i koje, naravno, mogu biti duže ili kraće, nije lako utvrditi gde se završava jedna rečenica (ili iskaz) a gde počinje druga. Iskazi se segmentiraju zapravo na intonacione celine, zahvaljujući kojima je omogućeno njihovo razgraničavanje.

Opravdano je onda postaviti pitanje kako da se zabeleže takve manifestacije, koje uostalom odudaraju od načina beleženja pisane reči: dok se u pisanom jeziku za odvajanje rečenica koriste **interpunkcijski znaci**, u beleženja govora, zbog njegove osobene, kontinuirane prirode oni gube svoju primarnu svrhu i često izostaju iz transkripcije ili se barem svode na ograničenu, minimalnu meru. Semantičko-sintaksičko omeđivanje znatno je, naime, složeniji zadatak kod govorne produkcije nego što je to slučaj na polju pisanog izražavanja, gde se u tu svrhu koriste, primera radi, tačke ili zarezi. Međutim, upotreba interpunkcije i u transkripciji govornog materijala („Džeferson” je, recimo, vrlo blizak pisanom sistemu) iako doprinosi materijalizaciji govora, čiju prirodu i suštinu ipak ne može u potpunosti oslikati (govorni jezik organizovan je po principu postojanja tonskih jedinica, obično odeljenih pauzama), mogla bi da se protumači i kao pokušaj svodenja razgovornog jezika na pisani, odnosno njihovo poistovećivanje a samim tim i zanemarivanje specifičnosti govornog varijeteta (njegove tečnosti, spontanosti, iscepanosti, itd.).

U govornom kontinuumu granice između različitih iskaza ili segmenata istog iskaza označene su prozodijskim sredstvima, odnosno postojanjem tzv. **prozodijske pauze** (*pausa prosodica*, *break prosodico*, eng. *prosodic break*), koja se percipira kao varijacija u govoru i koja deli njegov tok ili ga „cepka” na manje jedinice ili odlomke. Ilustracija toga je sledeći transkript iz korpusa C-ORAL-ROM (Cresti & Moneglia 2005), gde su manje pauze obeležene jednom kosom crtom (/), pauze nastale prekidanjem iskaza pomoću simbola plus (+), dok je terminalna, zaključna pauza sa dve crte (//) upotrebljena da označi kraj turnusa (kako u sledećem tako i u svim potonjim primerima u ovom delu perspektivu govornika obeležavamo sa „A”, a sagovornika sa „B”, „C” itd.):

(1) A: *ma se ti dico / che lei / tutte le mattine / con uno straccetto +*

B: *li piglia uno per uno +*

A: *uno per uno / e li ripulisce tutti //* (C-ORAL-ROM ifamcv01)

Jedan od faktora koji nesumnjivo u velikoj meri utiče na ishod i uspešnost transkripcionog procesa jeste **kvalitet snimaka** koji se podvrgavaju ovom metodološkom postupku. I dok je sakupljanje video zapisa uvek poželjno jer je krcato informacijama koje pomažu naročito u otklanjanju nejasnoća prilikom transkripcije (vidljivi su mimika, gestikulacija, tj. neverbalni aspekti koji prate i upotpunjavaju produkciju), audio snimanje je praktičnije jer je mnogo lakše izvodljivo, ne samo organizaciono nego je i finansijski manje zahtevno. I upravo ta lakoća njegove realizacije nosi sa sobom opasnost u vidu mogućnosti nastanka snimaka lošijeg kvaliteta, upitne čujnosti te stoga i nedovoljne razumljivosti, što se naročito manifestuje u slučajevima kada dolazi do istovremenog govorenja dva ili više učesnika (preklapanja reči) ili kada govornikovu proizvodnju prate određene akustičke pojave u pozadini (buka, muzika i slično).

U tom smislu veoma je problematičan po transkripciju pokušaj rekonstrukcije **nerazumljivog govora**, koji može biti uzrokovan kako lošim kvalitetom snimka (neodgovarajućim akustičkim okruženjem) i dejstvom spoljnih faktora (na primer, iznenadnom bukom, tj. nepredvidivim okolnostima i reakcijama saučesnika), tako i, što je najčešći slučaj, određenim defektom u produkciji od strane samog govornika. Uprkos naporima u cilju „dešifrovanja”, koje nerazumljiv govor po pravilu iziskuje od transkriptora, a koji neretko uključuju i konsultacije s drugim licima kako bi se dati sadržaj ipak rekonstruisao, kao i generalnim naporima da se takvi slučajevi u korpusu eliminišu ili makar, koliko god je moguće, smanje i svedu na minimalan broj (što je manje nejasnoća, nerastumačenih elemenata ili sekvenci to je transkript precizniji i potpun), nerazumljiv govor ipak nije retka pojava u korpusima. Transkriptorima se i nakon više revizija dešava da do kraja ne uspevaju da rekonstruišu određeni sadržaj, te su primorani da ovu pojavu ostave u transkriptu, ali i da je obeleže na odgovarajući način (oznacom <*unclear*> u korpusu CLIPS, npr., ili eventualno naznačujući njene dimenzije, navodeći da li je u pitanju jedna ili više reči).

Poseban izazov po pitanju transkripcije predstavlja **preklapanje** ili istovremeni govor dva ili više učesnika. Prvo, jer nije dovoljno jasno šta se u takvim prilikama čuje, odnosno budući da učesnici intervenišu uglas, nije jasno šta tačno i ko govori. Zbog toga je preklapanje vrlo često uzrok

ubacivanja napomena koje se odnose na nerazumljiv element ili sekvencu, a koje, kako smo istakli, kazuju da deo sadržaja u transkriptu nije rastumačen. Drugo, jer istovremeni govor treba nekako grafički predstaviti u pisanom obliku. Rešenja koja su transkriptorima na raspolaganju ogledaju se u njihovom propisnom obeležavanju u tekstu: u paralelnom predstavljanju delova turnusa koji su zahvaćeni preklapanjem (turnusi različitih govornika se ionako nižu jedan za drugim u transkriptu, a preklapljeni delovi pišu se neposredno jedan ispod drugog, kao što su oni podvučeni u primeru (2) iz korpusa LIP) ili u navođenju preklapljenih delova između odgovarajućih simbola, i to kako u replici jednog tako i drugog učesnika (kao podvučene reči između tarabica (#...#) u primeru (3) iz korpusa CLIPS, gde se događa da dok govornik A izgovara *macchina rossa*, govornik B istovremeno kaže: <ah> *devo girare intorno*):

(2) A: *dove ci trovammo noi_ per partire per la cosa per la settimana bianca*

B: *si'*

A: *dove andate in gita non ho mica capito?*

B: *in Abruzzo Pescara parco nazionale*

(LIP FA2)

(3) A: G#37: <vocal> *giri completamente intorno alla #<F#38> macchina rossa#*

B: F#38: #<G#37> <ah> *devo girare intorno# alla macchina*

(CLIPS DGmt02B)

Naročito su problematične za transkribovanje, jer su takođe teške za razlučivanje, bilo kakve **varijacije**, na primer u dužini trajanja ili intenzitetu jedinica govora, pod uslovom, naravno, da kreatori korpusa ciljaju da se i one zabeleže. U tom slučaju važno je najpre ustanoviti kriterijume na osnovu kojih se utvrđuje postojanje varijacije (koliko dugo ćutanje ili glasan govor treba obeležiti; drugim rečima, kako razlikovati dugu od kratke pauze, glasan govor od tihog, produžen glas i slično). To je prvi korak koji se mora napraviti kako bi zatim transkriptor ili, što je uobičajeno kod obimnijih korpusa, više njih u svojstvu članova tima koji vrši transkripciju, eliminisali mogućnost subjektivnih tumačenja i, usaglasivši svoje naporedne aktivnosti, postigli homogenost zapisa a na koncu i kvalitetan učinak. Primera radi, sistem „Džeferson” beleži i razlikuje kako brz (>...<) ili spor ritam (<...>), tako i uzlaznu (↑) ili silaznu intonaciju (↓), pojačanu glasnoću (upotrebom velikih slova), kao i emfazu (podvlačenjem).

Ipak, važno je imati na umu i da transkripcija nije u potpunosti neutralan proces, odnosno da može sadržati određenu dozu subjektivnosti. Taj problem se prevazilazi organizovanjem **obuke i usavršavanja** namenjenih akademskim licima koja su zadužena za transkripciju, kao i osposobljavanjem mladih istraživača. Od izuzetne je važnosti da se personal specijalno obučiti i za postupak anotacije i etiketiranja govornog materijala budući da su u pitanju vrlo složeni procesi, koji nalažu angažovanje visokokvalifikovanog osoblja. I za važan postupak koji prethodi „puštanju u rad” jednog korpusa, a to je revizija transkripcionog procesa, koja se može sprovoditi i u nekoliko navrata, štaviše poželjno je da se ponovi, obično su zaduženi najstručniji istraživači, u svojstvu supervizora. U okviru revizionog postupka otklanjaju se nedostaci, sprovode ispravke, eliminišu eventualni viškovi, usaglašavaju se u celokupnom materijalu naknadno unete izmene, jednom rečju, smanjuje se prisustvo grešaka, „doteruje” se korpus i unapređuje njegov kvalitet.

Ponekad je važno obučiti postojeći ili angažovati drugi kadar i za informatičku obradu podataka (anonimizaciju snimaka, formiranje upita za pretrage, npr.), u sklopu postupaka koji čine predfinalnu, ali ništa manje važnu fazu u realizaciji korpusa. Pod ovom fazom podrazumeva se pohranjivanje materijala u digitalnom obliku, pravljenje rezervnih kopija ili izrada Internet platforme preko koje će korpus biti stavljen korisnicima na raspolaganje i pospešeno njegovo korišćenje. Ta faza je naročito zahtevna u pogledu pribavljanja izvora finansiranja kako bi jedan korpus, u finalnoj fazi izrade, bio objavljen, učinjen javnim dobrom i na taj način dobio na vidljivosti u naučnim vodama i na upotrebnoj vrednosti.

Jedna takva platforma za italijanski razgovorni jezik, koju smo već imali prilike da u prethodnom poglavlju pomenemo, od 2004. godine jeste *Parlaritaliano* (www.parlaritaliano.it), rezultat saradnje domaćina, Univerziteta u Salernu sa drugim vodećim italijanskim univerzitetima. Na njoj se pod odeljkom posebno posvećenom korpusima omogućava pristup njihovim transkriptima i audio-snimcima, kao i brojnim publikacijama koje su proistekle iz rada na korpusnim projektima. Dostupnost takvih publikacija omogućava i drugim istraživačima da na osnovu ovih kolekcija, kao gotovih i pristupačnih metodoloških instrumenata, sprovode širok spektar istraživanja (u novije vreme velik broj studija usmeren je na poređenje italijanskog sa drugim jezicima). U tom smislu, potencijali korpusa su neograničeni, a razmere doprinosa korpusne lingvistike, koja je u fazi ubrzanog razvoja, istraživanjima iz domena jezika tek će moći da budu sgađane u budućnosti.

Dobar, koristan korpus podrazumeva da su u procesu njegovog nastanka prevaziđene teškoće koje smo izdvojili u ovom odeljku, kao i razne druge, manje značajne koje nismo, a koje na tom putu mogu da se ispreče. Imajući na umu da svaki sistem za transkripciju i anotaciju ima prednosti i nedostatke, ne treba izgubiti iz vida ciljeve kojima oni treba da služe: zagarantovati verodostojnost, kvalitet i čitljivost transkripata, doprineti upotrebnoj vrednosti korpusa kao konačnog proizvoda, čiji su oni sastavni deo.

U svakom slučaju, govorni jezik je izuzetno kompleksna i slojevita pojava, koja uključuje brojne i raznovrsne aspekte, tako da je i predstavljanje govora u drugom medijumu samo po sebi komplikovan zadatak, velik izazov kojem nijedan sistem ne može u potpunosti odgovoriti. Svaki od pomenuta dva medijuma poseduje, naime, svoje specifične odlike. Mi ćemo se, u nameri da pažljivo proučimo razgovorni jezik s fokusom na onom italijanskom, najpre u narednom poglavlju pozabaviti razlučivanjem govornog od pisanog jezika, ilustrovanjem postojećih razlika, ukazivanjem na njegove osobenosti.

IV GOVORNI I PISANI JEZIK

Pre nego što pristupimo detaljnom bavljenju odabranim segmentima naše teme u narednim poglavljima, na početku ovog, koje je posvećeno opštim odlikama razgovornog jezika i to prvenstveno kroz njegovo poređenje sa pisanim dijamezičkim varijetom, pribići ćemo najpre njegovom definisanju, a zatim i određenim ilustracijama u cilju isticanja **razlika između govornog i pisanog jezika**, u nastojanju da što verodostojnije oslikamo njegove osobenosti.

Pojam (raz)govorni jezik

Govorni jezik predstavlja formu jezika koja se koristi u direktnoj, usmenoj razmeni između ljudi, za razliku od pisanog jezika, karakterističnog za pismeni vid komunikacije. Ove dve jezičke forme, premda u velikoj meri slične, u smislu da počivaju na istim zakonitostima i da se mogu služiti istim sredstvima za svoju realizaciju, nisu ipak podudarne: svaka od njih poseduje osobene odlike, za koje se pre može reći da su manje ili više karakteristične za neki od dva pomenuta varijeteta nego da su međusobno različite ili suprotstavljene.

Tako govorna komunikacija počiva na nekoliko **elementarnih preduslova** koji su neophodni za njenu realizaciju (ali ne i za realizaciju pisane varijante), i to su, pre svega:

- 1) postojanje vokalnog i auditivnog kanala, tj. aparata kod ljudi (sposobnost da govore i da čuju);
- 2) zajedničko prisustvo sagovornika (činjenica da oni mogu deliti određeni prostor i vreme);
- 3) dati jezički i vanjezički kontekst (vremenske, prostorne, socijalne, psihološke, jezičke i druge koordinate govorne situacije u kojoj sagovornici sudeluju).

U skladu s navedenim, **usmena komunikacija** (i **konverzacija** kao njen prototipski model), može se definisati kao *uređena razmena koja se odvija posredstvom vokalno-auditivnog kanala i koja po pravilu podrazumeva zajedničko prisustvo sagovornika u datoj, vremenski i prostorno omeđenoj situaciji, uslovljenoj kontekstom* (Lyons 1977: 637 cit. u Bazzanella 1994: 9). Govorni jezik predstavlja stoga sredstvo i vid ispoljavanja ovakve

komunikacije, i kao takav zavisi od niza specifičnih pravila, mehanizama i zakonitosti, koji odlikuju i uređuju život u društvu, kao i od osobenih uloga, odnosa, ponašanja ili sposobnosti sagovornika, u svojstvu članova određene zajednice; jednom rečju, obuhvata sve one komponenti koje sačinjavaju kontekst, okruženje ili okolnosti u kojima dolazi do komunikacije.

Zašto se onda pominje i pojam **razgovorni jezik**, sadržan u naslovu ovog dela i široko prihvaćen u domaćoj literaturi (Savić & Polovina 1989, Stević 2007, Klikovac 2007, Polovina & Panić Cerovski 2013, Mršević-Radović 2020)? Budući da naš svakodnevni život u veoma velikoj meri počiva upravo na ovoj formi komunikacije, u smislu da se u svakodnevnom opštenju, u mnoštvu situacija u kojima se ljudi susreću i kroz razgovor razmenjuju misli, ideje, informacije i drugo, koristi upravo ovaj dijamezički varijetet, on se u srpskoj lingvističkoj tradiciji ustalio pod nazivom *razgovorni jezik* (u ovoj knjizi termini *razgovorni* i *govorni jezik* upotrebljavaju se naizmenično, kao sinonimi, odnosno ekvivalenti za italijanske pojmove *parlato*, *lingua parlata*). U pitanju je govorni, odnosno *govoreni* jezik, onaj koji izgovaramo a ne onaj koji pišemo, jezik svakodnevice i uobičajenih razmena u koje stupamo svakog dana u svom društvenom životu i međuljudskim odnosima; kratko rečeno: to je jezik razgovora. Jasnije od drugih, odabrani termin *razgovorni jezik* upućuje na varijetet koji se koristi u razgovorima, kao spontanim i u svakodnevnom životu učestalim oblicima usmenih razmena, u koje sagovornici svojevolljno stupaju i njima svesno upravljaju, bez strogo i unapred definisanog međusobnog redosleda uzimanja reči, odnosno u svim onim situacijama u kojima dolazi do takvog ili sličnih načina komuniciranja među ljudima.

Veoma bliski ovom jesu i izvesni drugi pojmovi, od koji su neki usko vezani za italijanski jezik, kao što su: **standardni, neostandardni, narodni, srednji ili zajednički italijanski jezik** (*italiano standard, italiano neostandard, italiano popolare, italiano dell'uso medio, italiano comune*, eng. *standard, new standard/neo-standard, national, common Italian*), zatim **supstandard** (*substandard*), **dijalekat** (*dialetto*, eng. *dialect*), žargon (*gergo*, eng. *slang*), **neformalni stil** (*stile informale*, eng. *informal style*), a kao najbliži izdvaja se termin **kolokvijalni jezik, kolokvijalni ili razgovorni stil** (*lingua/stile colloquiale*, eng. *colloquial language/style*). Iako razgovorni jezik sa svim pobrojanim nazivima deli neke sličnosti te bi ih mogao i obuhvatiti, u pitanju je termin koji se tokom poslednjih decenija izdvojio kao zaseban predmet lingvističkih proučavanja budući da ga uz sličnosti odlikuju i određene različitosti kao što je, primera radi, činjenica da on nadilazi granice dijalekta ili funkcionalnog stila, kojima se bave druge discipline (dijalektologija, odnosno stilistika).

Štaviše, često se s pojmom govornog jezika poistovećuju i oni koji se zapravo odnose na forme njegove realizacije, i koji su mu stoga podređeni; među ove se ubrajaju: govor, razgovor, konverzacija, interakcija, dijalog, monolog, diskurs i slični termini. Kako smo već imali prilike da napomenemo **konverzacija** predstavlja osnovni, prototipski model usmene komunikacije i podrazumeva jednosmeran ili dvosmeran verbalni tok između učesnika, koji se spontano realizuje. Upotrebom termina **interakcija** skreće se pažnja na spregu, tj. uzajamno jezičko delovanje učesnika, naročito u smislu vrednovanja uloge i doprinosa od strane sagovornika a ne samo govornika, dok se pojmovima **monolog** i **dijalog** označavaju samogovor, tj. govor sa samim sobom i govor s nekim sagovornikom. Pod terminom **diskurs** obično se podrazumeva sadržaj govorenja, domen i način govora (kao što je npr. politički diskurs).

Neretko je navedene pojmove teže razlučiti, u smislu da se oni često prepliću, pa se tako u određenom dijalogu mogu javiti čak i širi odlomci monologa (što je dijalog s elementima monologa, tj. monološki dijalog), baš kao što monolog vrlo često uistinu ne isključuje prisustvo kakvog-takvog sagovornika, makar i zamišljenog (dijaloški monolog). Štaviše, u potonjem slučaju, moglo bi se govoriti i o tzv. diskursu unutrašnjih monologa, koji u osnovi, ma kako to neobično zvučalo, podrazumeva razgovor sa samim sobom, sa svojim unutrašnjim bićem a da pritom ne dolazi do njegove zvučne realizacije. U izuzetnim slučajevima, kao što je npr. govor u snu, ne mora ni biti reč o monološkoj produkciji već samo o mentalnoj predstavi govora ili, ako je posredi buncanje, o proizvodnji koje govornik zapravo nije ni svestan.

Važno je istaći i da konverzacija predstavlja jedan od niza raznovrsnih **sistema govorne razmene** (*sistemi di scambio verbale*, eng. *speech-exchange systems*), uz intervju, sastanak, debatu, seminar, konferenciju za štampu, psihoterapeutsku seansu, suđenje, ceremoniju (Stević 1997). Njih odlikuje specifična podela uloga i unutrašnja struktura, a zajedničko im je to da je svaki od sistema prožet, pre svega, razgovornim jezikom. Za razliku od puke konverzacije, intervju se, zajedno sa psihoterapeutskom seansom ili suđenjem odlikuju čvršćom strukturom, usmerenom od strane govornika kao osobe koja po pravilu upravlja njenim tokom i postavlja pitanja (novinar, psiholog, sudija), ka sagovorniku, koji kroz svoje replike pruža odgovore na postavljena pitanja. I kod sastanka, debate ili seminara prisutna je jasna podela uloga u razmeni, upravo zbog većeg broja lica koja u njima učestvuju, a u cilju garantovanja da će se svi oni pridržavati zadate teme, odnosno da će se na taj način izbeći eventualno neželjeno udaljavanje od nje, proizvoljnost, govorenje uglas, verbalni haos.

Govor kao jezički varijetet

Uprkos postojanju određene unutrašnje strukture koja izvesno ustrojava svaki od mogućih vidova razmene i koja je zavisna od mnogobrojnih činilaca, nužno je ipak napomenuti da je u svojoj osnovi jezik, i onaj govorni, u velikoj meri podložan raznim varijacijama ili raslojavanju. To kako mi govorimo zavisi, naime, od mnoštva različitih faktora. Čovek i kao jedinka, u toku ličnog razvoja, menja način na koji izražava svoje misli i ideje, a kao pripadnik određene društvene zajednice ili okruženja neprestano je izložen prilikama u kojima je primoran da svoj izraz prilagodi okolnostima u kojima se nalazi. Tako će naš govor u velikoj meri zavisiti od stepena obrazovanja koji smo stekli, pripadnosti određenoj profesiji, naše starosne dobi, porekla i drugog, ali i datog okruženja u kojem komuniciramo, zajedno sa svim društvenim i drugim parametrima kojima su takve okolnosti određene.

S tim u vezi, u sociolingvističkoj tradiciji italijanskog i drugih romanskih jezika ustaljena je podela na sledeće četiri dimenzije (tipa, stepena) jezičke varijabilnosti (*dimensioni di variabilità linguistica*, eng. *dimensions of variation in language*; Coseriu 1973, Berruto 1987, 1993):

– **dijatopijska** (*variabilità diatopica*, eng. *diatopic variation*), prema geografskim parametrima koji utiču na jezičku produkciju, a u zavisnosti od toga npr. da li je govornik iz grada ili sa sela, iz centra ili sa periferije, iz jedne ili druge regije (nije teško uočiti razliku u govoru između osobe koja je s juga Italije i nekoga ko živi na severu zemlje);

– **dijastratijska** (*variabilità diastratica*, eng. *diastratic variation*), prema kojoj je jezička produkcija uslovljena određenim demografskim, sociološkim parametrima, kao što su starosno doba, pol, nivo obrazovanja ili društveno-ekonomski stalež (postoji razlika u govoru između, primera radi, pojedinca koji nije pismen i onog koji je visokoobrazovan) ;

– **dijafazička** (*variabilità diafasica*, eng. *diaphasic variation*), koja se ogleda u razlici koja nastaje pri upotrebi formalnog ili neformalnog registra (*registro formale o informale*), kao i određenih, tzv. funkcionalnih stilova (*stili funzionali*), a u skladu sa datom situacijom (različito govorimo kada smo na poslovnom sastanku ili kada ćaskamo s porodicom i prijateljima);

– **dijamezička** (*variabilità diamesica*, eng. *diamesic variation*), prouzrokovana razlikama koje proističu iz upotrebe jednog od dva sredstva za komunikaciju, pisanog ili govornog (na jedan način se izražavamo pisano a na drugi usmeno).

U ovom delu, osim kao dijamezički (i to naročito u ovom poglavlju), govorni jezik posmatra se i pod lupom dijafazičkog i dijastratijskog varijeteta, što ne treba da iznenađuje ako se ima u vidu da se različiti stepeni varijabilnosti mogu međusobno preklapati i preplitati. Ne treba smetnuti s uma činjenicu da

na jezičku produkciju (pri čemu mi u ovom delu prvenstveno imamo u vidu usmenu produkciju), utiče čitav niz parametara koji su vrlo često međusobno nerazlučivi: od vrste medijuma putem kojeg se odvija komunikacija (dijamezička varijabilnost), preko sociolingvističkih varijabli kao što su nivo obrazovanja govornika ili njegova profesija (dijastratijska varijabilnost), pa sve do određenih stilističkih varijabli koje se ogledaju u tome da li je u pitanju spontana razmena ili razmena poluformalnog i formalnog karaktera (dijafazička varijabilnost). Govor se ne identifikuje samo sa jednim varijetetom već ga više njih prožima: govor je, zapravo, odraz postojanja različitih jezičkih varijeteta.

Osobenosti govornog jezika

Odlomak koji sledi i pomoću kojeg ćemo ilustrovati specifičnosti razgovornog jezika kao slojevite tvorevine, naročito u odnosu na pisani jezik, preuzet je iz referentnog, BADIP korpusa. Ovaj monolog je deo šire razmene u kojoj se više govornika smenjuje i sadrži kazivanje jednog od nastavnika u vezi s organizovanjem radnih grupa koje imaju zadatak da u učionici izlažu svoj rad na određene teme: nastavnik se povremeno obraća i trećim licima ili učenicima (rečima *ragazzi (silenzio)*, podvučenim u tekstu) pred kojima se to kazivanje odvija.

(1) A: *allora io poi dicevo un'altra cosa dicevo questo lo farei nel primo giorno cioe' la discussione la discussione di tutti questi argomenti la farei nel primo giorno nel secondo giorno * utilizzare l' auditorium e fare ragazzi silenzio utilizzare l' auditorium direi per scegliere scegliere il gruppo di lavoro che ha lavorato meglio farlo venire qui alla cattedra e esporlo all' intera assemblea possibilmente anche con i professori insomma tanto per fargli vedere come abbiamo lavorato % io non lo so cioe' potremmo ragazzi pensavo anche che si potrebbe si potrebbe anche scegliere argomenti inerenti alle cose che studiamo tanto tanto per fare un esempio non lo so tipo tecnica turistica si potrebbe sceglie si potrebbe scegliere il problema alberghiero si potrebbe scegliere non so e le catene di alberghi nel nostro nella nostra penisola non so tanto tanto per studiare un pochino anche quello che facciamo a scuola la situazione delle ferrovie in Italia*
(BADIP FC3)

U gornjem odlomku, (1), uočavaju se izvesne odlike karakteristične za razgovorni jezik, kao što su:

– **odsustvo jasnih granica između segmenata ili rečenica** (npr. *la discussione di tutti questi argomenti la farei nel primo giorno nel secondo giorno*)

* *utilizzare l'auditorium*, gde bi se prva rečenica mogla završiti rečima *nel primo giorno* a druga početi izrazom *nel secondo giorno*). Već na prvi pogled u ovom transkriptu vidljivo je odsustvo tačaka, koje u pisanom jeziku razdvajaju rečenice a čiju funkciju u govoru vrše prozodijski elementi. Tok govorenja je obično takav da se stiče utisak da je sve što govornik monološki kazuje deo jedne šire celine, katkad čak i samo jedne rečenice: pri izlaganju se rečenice nižu jedna za drugom, bez upadljivih prekida, povezane su u velikoj meri i na razne načine, stopljene u celinu u kojoj je teže izdvojiti manje pripovedačke odeljke i precizno utvrditi gde se završava jedna a gde počinje naredna rečenica ili odeljak. Utisak o odsustvu granica primetan je i na nivou pojedinačnih reči, koje su u govoru retko jasno odvojene jedne od drugih i skandirane već, naprotiv, ostavljaju pre utisak da se stapaju jedna s drugom, slivaju u jedan linearni niz, što je u suprotnosti sa razmacima kojima se ove pojedinačne jedinice razdvajaju u pisanom tekstu a koji omogućavaju njihovo prepoznavanje;

– **isprekidanost toka izlaganja**, odnosno iscepkanost, rasparčanost ili fragmentarnost sintakse, pri čemu se daje prednost semantici u odnosu na ispravnost sintaksičkih struktura, često na uštrb doslednog pridržavanja sintaksičkih pravila (npr. *allora io poi dicevo un'altra cosa dicevo questo lo farei nel primo giorno cioè la discussione la discussione di tutti questi argomenti la farei nel primo giorno nel secondo giorno * utilizzare l'auditorium e fare ragazzi silenzio utilizzare l'auditorium direi per scegliere scegliere il gruppo di lavoro che ha lavorato meglio*). Razlog za isprekidanost izlaganja najčešće se krije u specifičnosti misaonog toka, koji obično nije unapred isplaniran već je predmet *ad hoc* improvizacije i teče naporedo s proizvodnjom diskursa. Govornik započinje iskaz, oblikuje ga, dodaje materijal, menja, ukoliko naiđe na poteškoće (usled nesređenosti misli, loše produkcija ili formulacije) prevazilazi ih ili ga one blokiraju, te prekida iskaz, ostavlja ga nedovršenim, udaljava se od predmeta kazivanja, vraća se na započeto, dovršava ga ili potpuno napušta, otpočinje kazivanje nekog novog sadržaja itd.;

– **dodavanje i umetanje elemenata**: ubacivanje drugog materijala u postojeće kazivanje usled govornikove potrebe da dopuni, doda informaciju, nadomesti prvobitno izostavljenu informaciju ili pruži novu, koju smatra bitnom za prijem poruke, odnosno usled potrebe da ilustruje sadržaj primerima (*tanto per fare un esempio...*), da precizira značenja (*qui alla cattedra*), da se spontano obrati trećim licima (*ragazzi silenzio*), ili iz niza drugih razloga;

– **ponavljanje određenih elemenata**, tj. glasova, slogova, reči, sintagmi ili drugog (*dicevo...dicevo, la discussione la discussione, utilizzare l'auditorium... utilizzare l'auditorium, itd.*), koje može imati različite uzroke,

od pokušaja ponovnog započinjanja teme, tj. vraćanja na nju ili njenog dopunjavanja do potrebe za naglašavanjem odabranih sadržaja;

– **prisustvo grešaka**, omaški u govoru i mišljenju (lat. *lapsus linguae*, *lapsus memoriae*), nedovoljno razgovetno iskazanih reči i segmenata (npr. zbog preklapanja glasova, obeleženog u odlomku simbolom „*”), loše formulisanih ili čak potpuno nerazumljivih (obeleženih simbolom „%”), odnosno generalna nesavršenost izraza, u smislu postojanja formalno ili značenjski defektnih, redundantnih ili oskudnih formulacija koje mogu, ali i ne moraju ugroziti komunikativnu vrednost iskaza (kao, npr., problematično slaganje u broju: *si potrebbe anche scegliere argomenti* umesto: *si potrebbero anche scegliere argomenti*);

– **ispravke**, koje su u sprezi upravo sa pomenutim prisustvom grešaka (*si potrebbe scegliere si potrebbe scegliere, nel nostro nella nostra penisola*), a nastaju onda kada govornik primeti da je načinio propust u proizvodnji ili na semantičkom nivou, koji zatim nastoji da nadomesti i „u hodu” koriguje, između ostalog produžavanjem ispravne forme, ali i pojašnjavanjem i reformulacijom (npr. uz pomoć nekog od signala, poput *cioè: questo lo farei nel primo giorno cioè la discussione la discussione di tutti questi argomenti la farei nel primo giorno*), dodavanjem sinonima, pokušajem parafraziranja željenog izraza i drugim sredstvima;

– **pauze**, obično između reči ili segmenata, koje govornik često ispunjava određenim materijalom (*eeh* ili *ehm*); produžavanje vokala, do kojeg najčešće dolazi na kraju reči (obeleženo donjom crticom, tj. „_” u LIP verziji istog odlomka, jer ga BADIP ne beleži: *ragazzi_ pensavo anche che si potrebbe si potrebbe anche scegliere argomenti_ inerenti alle cose che studiamo_ tanto tanto per fare un esempio_*; LIP FC3); promene u ritmu govora, jačini ili tonu, i dr.;

– **prisustvo diskursnih markera**, kojima govornik označava početak svog izlaganja, zaključuje ga, pojašnjava ili ispunjava praznine (*allora, insomma, cioè, non so, non lo so*);

– **direktno obraćanje ostalim učesnicima**, odnosno dozivanje, pominjanje sagovornika ili slušalaca, davanje saveta, naredbi i sl. (*ragazzi silenzio, ragazzi*);

– **upućivanje na kontekst**, u smislu prostornog, vremenskog ili drugog određivanja situacije (*dicevo questo, farlo venire qui alla cattedra*);

– **specifičan izbor leksike**, koji može ukazivati na ograničenost raspoloživog vokabulara i biti sveden na lekseme s visokom učestalošću (npr. glagola *fare: farei... la discussione, fare... utilizzare l'auditorium, farlo*

venire, fare un esempio, facciamo a scuola; imenice cosa: dicevo un'altra cosa, argomenti inerenti alle cose che studiamo), može ispoljavati stilske manjkavosti (il gruppo di lavoro che ha lavorato meglio);

– **modulacija**, tj. oblikovanje iskaza i upotreba određenih sredstava tako da se pojačava ili ublažava intenzitet njegovog sadržaja (upotrebom glagola *direi: utilizzare l'auditorium direi per scegliere...*; deminutiva priloga *poco: per studiare un pochino*);

– **specifična upotreba glagolskih vremena i načina**, kojima se govornik služi u cilju ispunjenja svojih komunikativnih namera u datoj situaciji, npr. postizanja jezičke učtivosti i drugih (*dicevo questo, pensavo anche che si potrebbe*).

Razlike između govornog i pisanog jezika

U nastojanju da se istaknu razlike u odnosu na pisani jezik, navedeno izlaganje moglo bi se, pretočiti u pisanu formu, prema našem predlogu, recimo, na sledeći način:

Govorna varijanta

2) A: *allora io poi dicevo un'altra cosa dicevo questo lo farei nel primo giorno cioè' la discussione la discussione di tutti questi argomenti la farei nel primo giorno nel secondo giorno * utilizzare l' auditorium e fare ragazzi silenzio utilizzare l' auditorium direi per scegliere scegliere il gruppo di lavoro che ha lavorato meglio farlo venire qui alla cattedra e esporlo all' intera assemblea possibilmente anche con i professori insomma tanto per fargli vedere come abbiamo lavorato % io non lo so cioè' potremmo ragazzi pensavo anche che si potrebbe si potrebbe anche scegliere argomenti inerenti alle cose che studiamo tanto tanto per fare un esempio non lo so tipo tecnica turistica si potrebbe scegliere si potrebbe scegliere il problema alberghiero si potrebbe scegliere non so e le catene di alberghi nel nostro nella nostra penisola non so tanto tanto per studiare un pochino anche quello che facciamo a scuola la situazione delle ferrovie in Italia*

(BADIP FC3)

Pisana varijanta

Io invece organizzerei la discussione di tutti gli argomenti nel primo giorno.

Nel secondo giorno si potrebbe utilizzare l' auditorium per scegliere il miglior gruppo di lavoro.

Ragazzi, silenzio!

Si potrebbe far venire il gruppo alla cattedra, esporlo all'intera assemblea, inclusi possibilmente anche i professori, per mostrargli insomma come abbiamo lavorato.

Ragazzi!

Pensavo inoltre che si potrebbero per di più scegliere argomenti inerenti alle nostre materie, tanto per studiare un po' anche quello che facciamo a scuola: tecnica turistica, problema alberghiero, le catene di alberghi nella nostra penisola, la situazione delle ferrovie in Italia.

Ovakvom transformacijom odlomka postaju vidljive izvesne odlike pisanog jezika, u poređenju sa govornim: segmentiranjem informacija i upotrebom interpunkcije uspostavljene su jasne granice među rečenicama, tako da se od jedne celine dobije više manjih odeljaka (čak je i obraćanje trećim licima izdvojeno od ostatka teksta; štaviše, poželjno bi bilo dodati i određenu didaskaliju, npr. [*si rivolge ad altri*], u cilju pojašnjenja kome je obraćanje upućeno). Sintaksa nije više fragmentarna, a tok izlaganja je koherentan jer prati određeni, logički redosled: informacije se nižu, dodaju i umeću tako da se pospeši njihovo procesiranje kod primaoca; one nisu više formulisane prema trenutnom nahodanju pošiljaoca poruke, tj. njegovoj koncentraciji, memoriji i sl. Eliminacijom ponavljanja i redundantnog postiže se sažetost zbog čega je pisana varijanta kraćeg obima, s manje reči. Odstranjivanjem grešaka (samim tim i ispravki) i pauza iz usmene proizvodnje postiže se ne samo tačnost već i brz protok preciznih, ciljanih informacija u pisanom tekstu. Leksika je bolje usklađena sa komunikativnim namerama govornika budući da je raspoloživo vreme za njen odabir duže, a diskursni markeri, kao semantički redundantni, ustupaju mesto konektorima ili drugim sredstvima koja čuvaju strukturu i koheziju teksta. Interpunkcija igra važnu, višestruku ulogu (*tanto tanto per fare un esempio non lo so tipo* zamenjeni su znakom „:”, tj. dvema tačkama) i uopšteno nadomešćuje odsustvo prozodijskih faktora.

Navedena transformacija ne samo da služi ilustrovanju razlika između dva varijeteta već može predstavljati i uvodnu preporuku za dobru pisanu i razgovornu praksu, čije polje potencijalne primene leži u nastavi (maternjeg i stranog) jezika. Štaviše, svaki od varijeteta, bilo govorni bilo pisani, nalaže svojim korisnicima određena pravila, koja oni usvajaju i uče kroz obrazovanje razvijajući i usavršavajući svoje jezičke sposobnosti i veštine. Eventualno kršenje tih pravila ne prolazi nezapaženo: kada se odvija na očigled slušalaca ili čitalaca, odaje nedovoljno razvijene sposobnosti autora da razlikuje karakteristike dva varijeteta i domene njihove pojedinačne primene, njegov slab „kontakt” s okolnostima u kojima se data razmena odvija, a koja od učesnika po pravilu zahteva prilagođavanje i nalaže odabir, odnosno upotrebu odgovarajućeg varijeteta.

Da nije samo razgovorna varijanta ta koja se u svrhu ilustracije može transformisati u pisanu već i obrnuto, odnosno da slikovito istaknemo koliko neobično, katkad čak i komično može zvučati osoba kada govori na način koji je više svojstven pisanom izražavanju (što potvrđuje da su u pitanju varijeteti od kojih se svaki odlikuje svojim osobenostima, koje ga određuju i izdvajaju), poslužićemo se primerom govora jednog od glavnih junaka iz filma S.

Soldinija, *Pane e tulipani* („Hleb i lalé”, iz 2000. godine). Sredovečni stranac, Fernando, koji godinama živi i radi u Italiji i koji je savladao italijanski jezik čitajući i napamet naučivši stihove Ariostovog viteškog epa o Orlandu, koji datira iz XVI veka, u završnici filma dolazi kod voljene žene i uz molbu da mu se vrati, da ponovo žive zajedno, izjavljuje joj ljubav. Pritom upotrebljava poetske i arhaične izraze koji deluju kao da su izvađeni „iz naftalina”, odnosno da zajedno sa protagonistom koji ih izgovara potiču iz neke druge, davne vremenske epohe (tim pre što su uz odabir specifične leksike lišeni i nesavršenosti kakve su, primera radi, pauze ili produženi vokali). U dodiru sa svakodnevnim jezikom ostalih likova, voljene Rozalbe i njenog sina, u jednoj od finalnih scena na parkingu supermarketa u kom su oni upravo obavili kupovinu, takvi izrazi izazivaju upečatljiv, a nadasve dirljiv i komičan efekat kod gledaoca upravo zbog kontrasta koji tako nastaje:

3a) Fernando: *Rosalba, da quando lei è partita la vita è una palude. La notte mi tormenta, il giorno mi delude. Se ho fatto questo viaggio vi è un'unica cagione, che lei torni a illuminar la mia magione.*

Rosalba: *Fernando, che sorpresa... Mi coglie impreparata...*

Fernando: *La colgo a far la spesa, lo so che è indaffarata.*

Rosalba: *Eee... questo è mio figlio Nicola. Eee... e lui è Fernando.*

Fernando: *Mi rendo conto che la situazione le apparirà bizzarra, tuttavia sarei venuto a reclamare sua madre.*

Nicola: *E perché...?*

Fernando: *Perché... la amo.*

Fernandove replike mogle bi se, prema našem predlogu, transformisati na sledeći način, tako da poprime razgovorni ton, koji bi manje odudarao od tona prisutnog u iskazima ostalih učesnika:

3b) Fernando: *Rosalba, da quanto tu sei partita la mia vita è ferma. Di notte non dormo, di giorno sto senza voglia di far niente e se ho fatto sto viaggio è solo per farti tornare a vivere con me.*

Rosalba: *Fernando, che sorpresa... Mi cogli impreparata...*

Fernando: *Ti trovo a far la spesa, lo so che hai molto da fare.*

Rosalba: *Eee... questo è mio figlio Nicola. Eee... e lui è Fernando.*

Fernando: *Capisco che la situazione può sembrarti/ti possa sembrare strana, ma son venuto a richiedere tua madre.*

Nicola: *E perché...?*

Fernando: *Perché... la/ti amo.*

Ovakva, razgovorna varijanta podrazumeva pre svega izostanak rime i prelazak na obraćanje u drugom licu jednine, kako Fernandovo prema ženi i njenom maloletnom sinu (*lei* → *tu*, *le* → *ti*, *sua madre* → *tua madre*, *la amo* → *ti amo*), tako i posledično Rozalbino obraćanje Fernandu (*mi cogli*); zatim odabir drugačije i frekventnije leksike (npr. *cagione* → *motivo*, *indaffarata* → *hai molto da fare*, *tuttavia* → *ma*, itd.), kao i upotrebu glagola *stare* i kauzativnog *fare*, koordinativnog veznika *e*, afereze (*questo viaggio* → *sto viaggio*), krnjenja reči (*son venuto* ← *sono venuto*), te drugih glagolskih vremena i načina (*le apparirà* → *può sembrarti/ti possa sembrare*, *sarei venuto* → *son venuto*) i sl. Transformisanjem Fernandovih replika u razgovorni modus postignuto je njihovo usaglašavanje sa replikama ostalih likova, ali je i smanjen komični, upečatljivi efekat načina izražavanja njegovog lika, koji čitavom filmu daje posebnu vrednost.

Prednost govornog nad pisanim jezikom

U lingvistici i drugim, bliskim naukama postoji nekoliko uvreženih argumenata na osnovu kojih se govornom jeziku pripisuje prednost u odnosu na onaj pisani (Lyons 1972, Berruto & Cerruti 2011):

- hronološki posmatrano, ljudska vrsta i čovek kao njen pojedinačni pripadnik tokom svog razvoja (filogenetskog i ontogenetskog) najpre ovladavaju govorom, pa tek onda pisanjem (**antropološka** argumentacija);
- govor je prvenstveno biološki fenomen, za razliku od pisma koje je ljudski izum i koje kao takvo predstavlja jednu civilizacijsku tekovinu (**biološka** argumentacija);
- u svetu je i danas veći broj jezika koji se samo govore u odnosu na one koji se i pišu, a u savremenom, višejezičnom okruženju koje predstavlja realnost širokih razmera možda i više nego ikada pre dobijaju na značaju izreke poput „Koliko jezika govoriš, toliko vrediš” – *Dimmi quante lingue parli e ti dirò chi sei* (**kulturološka** argumentacija);
- rasprostranjeno je mišljenje da u svakodnevnoj praksi znatno više komuniciramo usmenim putem nego pisanim, izraženo u procentima (ma koliko to bilo nepouzđano ali opet i korisno radi sticanja generalne predstave o odnosu usmenog i pismenog izražavanja), govorenje i slušanje (usmena produkcija i recepcija) čine oko tri četvrtine, a pisanje i čitanje (pisana produkcija i recepcija) svega jednu četvrtinu ukupnih čovekovih jezičkih aktivnosti (**sociološka** argumentacija);
- u govoru se jasnije očitavaju ponašanje, psihička stanja i emocije koje prate njegovu proizvodnju nego što je to slučaj u pisanom tekstu (**psihološka** argumentacija).

Iako bi se neki od navedenih razloga mogli podvrgnuti daljoj diskusiji u korist pisanog jezika, njihovo isticanje igra važnu ulogu u cilju pridavanja odgovarajućeg značaja razgovornom jeziku i utvrđivanja mesta koje mu u naučnom smislu pripada. Zanimljivo je da smo u savremeno doba, zahvaljujući ogromnoj difuziji tehnoloških dostignuća svedoci postojanja labilne granice između govornog i pisanog jezika u svakodnevnom životu, koja se manifestuje kroz nove, sve dostupnije vidove komuniciranja i kroz jezik kratkih, SMS ili *chat* poruka (*linguaggio degli sms*, eng. *sms language, texting language, textspeak*), razmenjivih prvenstveno putem mobilnih telefona i nekih od aplikacija ili društvenih mreža (*Viber, Whatsapp, Messenger, Facebook, Twitter*, i dr.). Način izražavanja u ovim vidovima komunikacije, iako u pisanoj formi, veoma često oslikava odlike upravo govornog jezika, do te mere da se može zapravo uzeti za *modernu, pisanu verziju razgovornog jezika* (*scritto-parlato*, pisani-govorni, kao jedna od ukrštenih verzija na relaciji govorno-pismo, o kojima je bilo pomena u I poglavlju). Ova verzija jezika nastaje kao pokušaj da se na najbolji način iskoriste prednosti dva varijeteta: vreme za planiranje diskursa nije ograničeno kao što je slučaj u konverzaciji uživo, a opet zadržana je životvornost, tipična za usmenu komunikaciju, primera radi kroz prisustvo obilja uzvika, produženih vokala koji simuliraju prozodijske oscilacije u govoru i njegovu emotivnu obojenost (npr. *sì* za prihvatanje s oduševljenjem, *noo* za negaciju s čuđenjem) ili emotikona (*emoticons*, tzv. *faccine*), grafičkih simbola koji obogaćuju poruke emotivnim reakcijama, zamenjujući neverbalnu potporu koja je obično prisutna u usmenoj proizvodnji.

Na granici između dva varijeteta, nalazi se način sažimanja SMS poruka, uobličen u cilju uštede ograničenog (i naplativog) broja slovnih mesta sadržanih u njima, koji često predstavlja vešto poigravanje sa zvučnim dekodiranjem, izgovorenom verzijom iskaza. To je slučaj s primerima poput: *6 hsa?* (*Sei a casa?* budući da se broj 6 čita kao *sei*, a grafem *h* izgovara kao *acca*) ili *Xke nn dc +/- a ke ora c vediam dmn?* (*Perché non dici più o meno a che ora ci vediamo domani?*). Učestale su i skraćenice, npr. *tvttb* (*Ti voglio tanto tanto bene*), u kojima se prednost daje direktnosti i brzini saopštavanja uz redukciju dužine poruke, pribegavanjem, između ostalog, raznovrsnim načinima skraćivanja, često na uštrb pravopisnih i drugih pravila.

Neke od prethodno pomenutih aplikacija nude i mogućnost razmenjivanja govornih ili audio poruka, kojima korisnici pribegavaju u situacijama kada nisu voljni (lakše im je ili draže da govore nego da zapisuju poruke) ili su sprečeni da pišu (npr. nalaze se u pokretu ili voze), a ipak imaju potrebu da saopšte neki (obimniji) monološki sadržaj. Na takvo saopštenje ne

očekuju neposredan sagovornikov odgovor kao što je slučaj u prirodi govorne interakcije već mu ostavljaju vremena da razmisli, da poruku eventualno presluša i u nekom drugom trenutku, nakon što je eventualno dobro promislio o njoj, pripremio se, čak osmislio reakciju, naknadno na nju uzvрати.

Imajući u vidu i ove granične slučajeve, možemo da zaključimo razmatranja u ovom delu konstatacijom da navedene razlike između pisanog i govornog jezika svedoče u prilog postojanja dva različita varijeteta. Pa ipak, te i ostale razlike nisu toliko izražene da bi ove varijetete trebalo posmatrati kao međusobno suprotstavljene. Pre se može reći da između njih nalazi mesto jedan **kontinuum** (lat. *continuum*), na čijim su krajevima smešteni govorni i pisani jezik: na najudaljenijim tačkama tog kontinuuma manifestuju se odlike koje su u najvećoj mogućoj meri reprezentativne za dati varijetet, a što je bliža tačka njihovog dodira više se ispoljavaju odlike i fenomeni koji su im zajednički. U pitanju su, dakle, dva kraja istog kontinuuma u jezičkoj stvarnosti gde upotreba jednog dijamezičkog sistema ne potire egzistenciju onog drugog, ništa manje vrednog, već je njegova upotreba u datim vremenskim i prostornim okolnostima manje ili više prikladna željenoj svrsi: uz sličnosti u strukturi i odlike koje su im zajedničke varijeteti se ipak odlikuju samostalnošću i domenima svoje primarne ili sekundarne primene.

Osnovne odlike razgovornog jezika

Od niza opštih odlika važećih ne samo za italijanski već i za druge jezike i njihove razgovorne varijante, izdvajamo nekolicinu najbitnijih, koje ćemo predočiti u ovom odeljku; konkretne jezičke fenomene i strukture u kojima se ove odlike ogledaju u italijanskom, detaljnije ćemo opisati u drugim poglavljima.

U prvom redu, to su **spontanost realizacije i nemogućnost planiranja** (*spontaneità di realizzazione e impossibilità di pianificazione*, eng. *spontaneity of realization and impossibility of planning*) vlastitog diskursa u realnom vremenu. Pod spontanostću se podrazumevaju nepripremljenost i improvizacija kojoj govornik pribegava pri usmenom opštenju, a koji doprinose njegovoj prirodnosti i životvornosti. Nemogućnost planiranja ili, tačnije rečeno, ograničena mogućnost planiranja i organizovanja diskursa u samom toku njegove realizacije u velikoj meri zavise od mentalnih i verbalnih sposobnosti pojedinca, od njegove memorije i moći da se koncentriše (obima i brzine dostupnosti vokabulara, veštine ispravne i tečne produkcije, itd.). Obe ove odlike, spontanost i neplaniranost, imaju velikog udela u specifičnoj sintaksičkoj i tekstualnoj strukturi diskursa i prouzrokuju izvestan stepen

nefluentnosti u njegovoj produkciji (od fragmentarne sintakse, digresije, promene teme, ponavljanja, redundancije, reformulacije, modulacije, anakoluta, do pogrešnog starta, autokorekcije, hezitacije ili oklevanja, prisustva ispunjivača, tj. poštapalica ili pauza).

Nadalje, tipična osobina govornog diskursa, a u odnosu na onaj pisani, i u velikoj meri bliska s prethodno pomenutim odlikama jeste njegov **diskontinuitet** (*discontinuità*, eng. *discontinuity*). On se na izvestan način kosi s linearnošću diskursa, tj. nizanjem jedinica (glasova ili slova, reči, rečenica) karakterističnim kako za govor tako i za pismo (i u italijanskom se znakovi u pisanju nižu sleva nadesno, za razliku od semitskih jezika kod kojih je taj redosled obrnut) i to prvenstveno na informativnom nivou iskaza. Pod ovim pojmom podrazumeva se zapravo isprekidanost, iscepanost diskursa na delove, odnosno odsustvo kontinuiteta ili povezanosti među njegovim delovima; odsustvo se manifestuje kroz informativnu strukturu koja je drugačija od strukture karakteristične za pisani diskurs, kao i kroz specifičnu raspodelu informacija prema informativnim blokovima.

Sintaksička struktura topik-komentar (*topic-comment*), široko prisutna kako u drugim indoevropskim jezicima tako i u italijanskom, sastoji se u anticipiranju date informacije, **topika** ili **teme**, tj. *onoga o čemu se govori*, njegovom lociranju na inicijalnu poziciju u iskazu te samim tim i izdvajanju u odnosu na novu informaciju, **komentar** ili **remu/fokus**, *ono što se o nečemu kaže*. Jezički fenomeni u kojima se ogleda diskontinuitet kao odlika jesu uglavnom oni koji sadrže određenu informativnu prazninu, tzv. *gap informativo* (poput elipse i brahilogije, anakoluta), kao i niz struktura građenih po principu topik-komentar, tj. tema-remata (dislokacija ulevo, rascepljene rečenice), premda, upravo zbog diskontinuiteta govornog jezika, ne izostaju ni strukture u kojima je zastupljen obrnuti redosled, komentar-topik (dislokacija udesno).

Još jedno značajno obeležje razgovornog jezika jesu njegova **neposrednost i zajedničko prisustvo sagovornika** (*immediatezza e compresenza di interlocutori*, eng. *immediacy and joint presence of interlocutors*) na datom mestu i u datom trenutku. Usmena se komunikacija uglavnom odvija direktno, unutar određenih vremenskih i prostornih granica ili koordinata. U te koordinate smeštaju se govornik i sagovornik (ili sagovornici) kada razmenjuju usmene poruke, deleći po pravilu dati trenutak i dato mesto. Izuzetak od toga predstavljaju telefonski razgovori, u kojima činjenica da ne dele zajedničko mesto sagovornike ne sprečava da usmeno opšte, baš kao ni vreme, u slučaju osoba koje se nalaze u različitim vremenskim zonama

(kada npr. neko iz Italije ili Srbije razgovara sa nekim ko boravi u Australiji, uz osmočasovnu vremensku razliku). Usmena razmena se po neposrednosti i dinamičnosti suštinski razlikuje od pisane komunikacije, u kojoj pisac i čitalac po pravilu ne dele ni zajedničko mesto ni vreme (izuzetak su pisane poruke koje učesnici mogu razmenjivati čak i ako se u datom trenutku nalaze u istoj prostoriji, npr. na ispitu, nekom skupu i sl., ili latinska epistolarna tradicija, gde se autor stavljao u ulogu primaoca i pišući projektovao budući trenutak u kome će ovaj, nakon što protekne izvesno vreme dok pismo do njega ne stigne, primiti poruku).

Direktno prisustvo sagovornika u govornoj situaciji u velikoj meri određuje način na koji će se ona realizovati, a naročito uslovljava koja će jezička sredstva biti upotrebljena za njenu realizaciju. Time što se sagovornici uzajamno vide oči u oči omogućeno im je ne samo pribegavanje neverbalnim sredstvima (npr. gestovima, što je još jedna u nizu osobenosti govornog diskursa) već i upućivanje na obližnji kontekst (deiksa) i na zajednička predznanja (implicitnost, elipsa), kao i uključivanje učesnika (fatička funkcija) i pružanje povratne informacije (engl. *feed-back*).

Govor, kao i jezik uopšte, odnosno i njegova pisana varijanta, služi nam ne samo da uspostavljamo kontakt s drugima već i da taj kontakt održavamo, proveravamo ili učvršćujemo: reč je, iz perspektive studija o razgovornom jeziku, o veoma važnoj, **fatičkoj funkciji** jezika (*funzione fàtica*, eng. *phatic function*, koju je uveo antropolog B. Malinovski; Malinowski 1923). U skladu s ovom, kontaktnom funkcijom (prema lingvisti Jakobsonu (1960) postoje i druge funkcije jezika: ekspresivna, referencijalna, poetska, metalingvistička i konativna), u prvi plan stavlja se jezik kao kanal i kao sredstvo za ostvarenje kontakta i postizanje socijalne kohezije (kroz pozdrave, obraćanja i dr.), isticanje zajedništva i pripadnosti određenoj (društvenoj, profesionalnoj, starosnoj, etničkoj ili drugoj) grupi pre nego za prenošenje informacija.

Sredstva putem kojih se u govoru realizuje fatička ili kontaktna funkcija jesu reči ili izrazi, pozdravni rituali i ustaljene formule za uspostavljanje i održavanje kontakta, u telefonskom ili ličnom obraćanju: *Pronto!*, *Mi senti?*, *Desidera?*, *Come posso aiutarLa?*, *Salve, mi dica!*, iskazi s ciljem „probijanja leda“ i započinjanja razgovora poput *Bella giornata oggi, no?*, *Che freddo!*, kao i diskursni, tzv. fatički markeri (*fatismi*). Među diskursne markere u fatičkoj funkciji ubrajaju se kako forme i izrazi poput: *sai (bene)*, *sa, come (ben) sai*, *sappiamo bene*, *si sa*, tako i vokativi (vlastita imena i nadimci, titule i apelativi: *dottore*, *cameriere*, *signorina*, *professoressa*, *amico*, *capo*).

Iz neposrednosti govora proističe, sem toga, još jedna njegova karakteristika koja se može izdvojiti, a to je **neverbalna potpora i gestikulacija**

(*supporto non verbale e gestualità*, eng. *nonverbal support and gestures*) koje ga obično prate. Prisustvo neverbalnih elemenata, tačnije gestova, pri usmenom izražavanju na jeziku kao što je italijanski obično je do te mere izraženo da ljudi neretko smatraju da se njegovi govornici mogu „izdaleka” prepoznati upravo po obilatim gestikuliranjima, koje katkad privlači pažnju i pripadnicima drugih kultura deluje čak prenaplašeno. Gestikulacija prosečnog italijanskog govornika zaista je bogata po svom obimu i značenju tako da ulazi u sastav svojevrsnog, veoma razuđenog jezika gestova (*linguaggio dei gesti*) koji podržavaju i dopunjavaju govornu delatnost, a ponekad govore i „više od reči” ili ih u potpunosti zamenjuju. Za ovaj jezik izrađeni su, od poslednjih decenija XX veka do danas, brojni leksikoni i priručnici u kojima su zabeležene na desetine gestova u svakodnevnoj upotrebi, čime se omogućava da ih zainteresovani pojedinci koji uče ili podučavaju italijanski ispravno interpretiraju (Munari 1994, Diadori 1999, Caon 2010, Nobili 2019). Pored toga, italijanski poseduje i poseban znakovni jezik (*lingua dei segni italiana*), koji ispoljava određene sličnosti i razlike u odnosu na usmene jezike, a kojim se u vizuelnoj komunikaciji služe gluve osobe.

Značaj neverbalne komunikacije potvrđuju brojna istraživanja (npr. Mehrabian 1971), koja generalno ističu veliki udeo gestovnog ponašanja u procesu prenošenju poruka, u poređenju sa verbalnim. Pod neverbalnim sredstvima podrazumevaju se **kinezički** (izraz lica, pogled, gest, tj. pokret ruke, glave i drugih delova tela), **proksemički** (položaj i udaljenost tela) i **haptički** (dodiri) elementi, koji prate govor noseći sa sobom ogromnu količinu informacija, a koji ponekad obuhvataju i **paralingvistička sredstva**, premda se ona najčešće vezuju za obeležja glasa (tj. njegove modifikacije u vidu govora kroz plač, smeh, šapat i drugo). Upotreba gestova u bliskoj je sprezi s deiksom, o kojoj će detaljno biti reči u sledećem poglavlju, budući da se i ona u suštini sastoji u upućivanju (iako verbalnom) na kontekst.

Naposletku, za usmeni diskurs karakteristična je i njena **kontekstualizacija** (*contestualizzazione*, eng. *contextualization*), pod kojom se podrazumeva da je on smešten u određeni kontekst i po pravilu njime uslovljen. Kontekst se u najširem smislu (u narednom poglavlju ćemo i ovaj termin predstaviti detaljnije) može smatrati specifičnim okvirom u kome se odvija određeni jezički događaj, odnosno svim onim okolnostima (vremenske, prostorne, društvene, međuljudske, itd.) koje taj događaj određuju i na njega utiču. Obuhvatajući, dakle, okruženje u kom se govorni događaj odvija, odnosno sve fiksne i promenjive varijable date govorne situacije koje na nju mogu uticati, oblikovati je i menjati, kontekst igra izuzetno važnu ulogu kako

u kreiranju, tako i u ispravnom razumevanju, tumačenju i u analizi samog diskursa. Mi se u govoru nužno prilagođavamo uslovima u kojima opštimo, od toga s kim i gde razgovaramo do toga, na primer, o čemu govorimo: biramo svoj izraz, oblikujemo ga shodno karakteru i razvoju situacije, ali i drugim učesnicima i njihovim doprinosima, i sl. Kontekstualizovanost kao karakteristika govornog diskursa počiva stoga na složenoj kompetenciji govornika da učestvuje i po potrebi vlada datom situacijom, prilagođavajući svoj doprinos njenim višestrukim dimenzijama, od društvenih normi ponašanja do jezičkih, koje su u nju utkane.

V TEMELJNI POJMOVI RAZGOVORNOG JEZIKA

Ovo i sledeće poglavlje posvećeni su temeljnim pojmovima i principima govornog jezika. Preispitaćemo i detaljno se pozabaviti, kako smo najavili, nekim od glavnih pojmova, čije je razumevanje i poznavanje ključno za proučavanje razgovorne varijante bilo kog pa i italijanskog jezika. U sledećem poglavlju pristupićemo bavljenju osnovnim zakonitostima na kojima ti razgovorni jezici počivaju.

Govorni kontekst

Šta se tačno podrazumeva pod terminom *kontekst*, s kojim smo se susreli na prethodnim stranicama? Da je u pitanju vrlo kompleksan pojam potvrđuje i činjenica da se već dugo brojni lingvisti bave pokušajima njegovog određivanja. Ustaljen je opšti stav da on ima dvojako značenje budući da se odnosi kako na sve one elemente okruženja koji su vanjezički, tako i na one koji su usko jezički, što važi i za pisani i za govorni dijamezički varijetet. Drugim rečima, ovaj termin obuhvata:

1) **spoljašnji, vanjezički ili situacioni kontekst** (*contesto, contesto extralinguistico/situazionale*, eng. *extralinguistic/situational context*), odnosno sve one činioce koji se tiču eksternih, nejezičkih uslova u kojima se odvija interakcija, kao što su, npr., mesto, uloge i odnosi među sagovornicima;

2) **unutrašnji, jezički, tekstualni kontekst ili kotekst** (*cotesto, contesto linguistico/testuale*, eng. *linguistic/verbal context*), koji je vezan za tekst, za elemente sadržane u samom tekstu, tj. one koji, npr., prethode ili slede u odnosu na govornikovu reč, segment ili iskaz.

Upotreba pojma *kontekst* ili *ko(n)tekst* uključuje stoga obe pomenute dimenzije, i ono što govornik kaže u određenim okolnostima u kojima se govorna razmena odvija (kontekst) i ono što se kaže u odnosu na ono što je već rečeno ili će tek uslediti u govoru (kotekst). Ovaj potonji termin, iako usko stručan i ređe korišćen u domaćoj literaturi (ali zato dosta zastupljen u onoj italijanističkoj), igra važnu ulogu upravo u cilju uvođenja distinkcije između pomenutih značenja.

Štaviše, u nastojanju da se precizira šta sve uključuje pojam govorne interakcije, izrađen je po uzoru na engleski akronim *SPEAKING* („govorenje”, Hymes 1974/1981), italijanski model *PARLANTE* (govornik, Hymes 1974/1981, Duranti 1992: 40), u okviru kojeg se pojedinačnim slovima pridaju značenja sledećih komponenti:

- P* (*partecipanti*, eng. *participants*) – učesnici ili pošiljalac, primalac poruke i publika, tj. govornik, sagovornik i slušalac, sa svojim kulturnim i sociolingvističkim nasleđem;
- A* (*atti*, eng. *act sequences*) – forma i sadržina onoga što se kazuje, redosled kojim se odvijaju činovi, tj. šta se realizuje prvo, drugo ili treće, npr., nakon pitanja usledi odgovor;
- R* (*risultati*, eng. *ends*) – nameravani i ostvareni ciljevi u komunikaciji, rezultati, pri čemu svrha govornog događaja ne mora da se poklapa s ličnim namerama njegovih učesnika;
- L* (*localizzazione*, eng. *situation*) – lokalizacija, postavka, fizičko i psihološko okruženje, tj. mesto i vreme odvijanja razmene, npr. predavanje na fakultetu ili razgovor s ukućanima;
- A* (*agenti strumentali*, eng. *instrumentalities*) – instrumenti, jezička ili nejezička sredstva, kanal, primera radi, razgovor telefonom, na određenom jeziku ili na dijalektu;
- N* (*norme*, eng. *norms*) – norme interakcije i interpretacije, pravila jezičkog ponašanja kojih se sagovornici pridržavaju u ostvarivanju svojih komunikativnih ciljeva, npr., studenti se obraćaju profesorima uz persiranje;
- T* (*tipi*, eng. *genres*) – tip ili žanr razmene, bilo da je to razgovor, predavanje, molitva i slično;
- E* (*espressione*, eng. *key*) – ton, stil, ključ za interpretaciju, način odvijanja interakcije, koja može biti formalne ili neformalne prirode, u šaljivom ili tužnom raspoloženju i dr.

Tabela 5. Hajmzov model *PARLANTE* (Hymes 1974/1981)

Komponente poput gore navedenih služe određivanju konteksta u kojem se odvijaju govorni događaji, i to u njegovom najširem smislu. Postoje, međutim, i druge definicije ovog pojma kao što je, primera radi, određenje prema kojem se razlikuju **generički, deiktički i diskursni kontekst** u vidu takozvanog fokusa (eng. *generic, deictic and discourse focus*, Givón 1989), a u vezi s tim da li su sagovornicima zajednički znanja o svetu i kultura, govorna situacija s deiksom ili kotekst, tj. prethodeći diskurs.

Osim toga, i u pogledu stava o prirodi konteksta, tj. pitanja da li je on unapred zadat ili ne zastupljeno je više mišljenja i barem dve struje: s jedne strane su autori koji smatraju da je kontekst utvrđen pre interakcije ili dat *a priori*, dok drugi misle da elementi konteksta nisu unapred zadati i da se oni utvrđuju u samom toku interakcije (up. Firth 1935, Sperber & Wilson 1986). Između te dve struje, od kojih jedna, dakle, suštinski podržava ideju o nepromenljivom, **statičkom kontekstu** (*contesto statico*), kao onom koji je unapred zadat i fiksna, a druga promovise promenjivi, **dinamički kontekst** (*contesto dinamico*) sa svim onim aspektima okruženja koji se uobličavaju „u hodu”, tj. za vreme interakcije diktirajući ujedno njen tok (Hu 2014), ustanovljeno je i treće, kompromisno rešenje.

To „srednje” rešenje ogleda se u novijoj ideji izvesnih autora (Bazzanella 1994, 2008), podudarnom s našim stavom, o tome da su neki od elemenata konteksta zadati unapred i pre same interakcije (na primer, učesnici, lokalizacija, instrumenti), dok se neki drugi aktiviraju tek u samom toku interakcije (forma i sadržina, ostvareni ciljevi, ton). Posredi je, zapravo, još jedna od podela ovog termina i to na **globalni i lokalni kontekst** (*contesto globale/locale*), kojom su obuhvaćene kako nepromenjive, fiksne komponente, koje ne variraju tokom interakcije (globalni kontekst), pre svega sociolingvističkog karaktera (starosno doba, status, socijalne uloge, tip interakcije, vremensko i prostorno određenje), tako i promenjive komponente (lokalni kontekst), uglavnom kognitivne i jezičke prirode (gestovi, pokreti lica i tela, prozodija i dr.).

Slikovita ilustracija ovih komponenti preuzeta iz univerzitetskog miljea, kao i njihove moguće sprege budući da se one međusobno ne isključuju, vidi se u postojanju globalnog, nepromenljivog okruženja s elementima koji su unapred zadati na temu časova iz određenog nastavnog predmeta (nastavnik i studenti, učionica, akademska godina, sadržaj kursa, upotrebljavani jezik, itd.). U takvom okruženju mesta nalazi i lokalni kontekst, podložan varijacijama u vidu smene konkretnih učesnika (npr. drugi ili isti nastavnik, koji iz godine u godinu drži predavanje novim generacijama studenata), promene teme o kojoj se na datom času diskutuje, jezika kojim se govori, normi koje se primenjuju, tona u kojem se odvija interakcija, i dr. (Bazzanella 2008: 123-124).

Iako je, kako smo ovim sažetim pregledom nastojali da ilustrujemo, zabeleženo više pokušaja određivanja termina *kontekst*, može se zaključiti da se oni odlikuju i nekim zajedničkim komponentama. Pored toga, budući da kontekst predstavlja i dinamičko okruženje, jasno je da njegovo sagledavanje nije lak zadatak. Neophodno je uzeti u razmatranje sve njegove elemente jer

svaki od njih, na sebi svojstven način ima udela kako u proizvodnji tako i u interpretaciji interakcije.

Veoma često, ukoliko iz nekog razloga kontekst nije dostupan (zato što je izostavljen, zanemaren ili namerno uklonjen) uspešnost govorne razmene može biti dovedena u pitanje. Izvan datog konteksta vrlo lako može biti sasvim nejasno šta je neko želeo da kaže. U nedostatku konteksta ili čak intencionalnim vađenjem dela iskaza iz konteksta, može se postići i prezentovati drugačije značenje, čak i ono koje nipošto nije bilo deo govornikovih namera. Štaviše, isti iskaz, u različitom okruženju može poprimiti drugačije značenje: primera radi, odgovor *Ne ho due*, u zavisnosti od konteksta može značiti „Imam dvoje dece”, ako je pitanje glasilo *Quanti bimbi hai?*, a može značiti i „Imam dvoja kola”, ukoliko je pitanje bilo *Quante macchine hai?*.

Mi se u svakodnevicu u velikoj meri oslanjamo na kontekst i njegove koordinate i pri produkciji i pri recepciji govora, neprestano mu se prilagođavajući, a da smo toga možda tek delimično svesni. **Značaj** konteksta ogleda se u tome što on predstavlja izrazito važan skup (pred)uslova za realizaciju interakcije: od neprocenjive je važnosti da sagovornici poseduju određena znanja i saznanja o višestrukim činiocima koji utiču na okolnosti u kojima se odvija verbalna razmena, u cilju njene uspešne realizacije. U protivnom, loša procena ili nepoznavanje relevantnih kontekstualnih koordinata, od karaktera same situacije (njena formalnost ili neformalnost, npr.), preko tipologije učesnika i njihovih međusobnih odnosa, pa do raspoloživih sredstava, normi i drugih koordinata izvor su nerazumevanja i vrlo verovatno neuspešnog ishoda verbalne razmene.

Deiksa

Još jedan od jezičkih fenomena koji se naročito manifestuje u razgovornom jeziku vezuje se za kontekst. U pitanju je **deiksa** (Levinson 1983, Moderc & Kukić 2018), koja je u uskoj sprezi s nekolikim činiocima interakcije, s učesnicima i njihovim odnosima, s prostornim i vremenskim koordinatama interakcije, jednom rečju s elementima od situacionog do jezičkog konteksta, od kojih je jako zavisna i bez kojih nije ostvariva. Deiksa se sastoji u upućivanju na elemente konteksta koji su dostupni govorniku i sagovorniku. Budući da njene stožere predstavljaju egocentrični parametri *ja*, *ovde* i *sada* (*io*, *qui*, *adesso*), moguća je osnovna, tradicionalna podela deikse na: ličnu (*deissi personale*, eng. *personal deixis*), prostornu (*deissi spaziale*, eng. *spatial deixis*) i vremensku (*deissi temporale*, eng. *temporal deixis*). Za polazište se uzima da je aktuelni govornik, na datom mestu i u datom trenutku

glavna referenca prema kojoj se ravnaju ostale komponente interakcije (sagovornik, prostor gde se odvija interakcija, tj. prostorna udaljenost učesnika, vremenski momenat u kom se i o kojem se govori). Jezička sredstva za iskazivanje deikse nazivaju se **deiktici** (*deittici, indessicali, indicali*, eng. *deictics*), a glavni su: zamenice, pridevi, prilozi, glagoli.

Naredni primer, osim deiktika *questo* pojačanog, kako je vrlo često slučaj u svakodnevnom jeziku, uz pomoć drugog deiktika, u ovom slučaju *qui*, ilustruje deiktičku upotrebu priloške strukture *da qui*, ali i nedeiktičku upotrebu iste strukture (*dalla stazione*):

(1) A: *la ringrazio # senta questo qui siccome deve arrivare fino a Rebibbia arriva prima se lo imbuco da qui o se lo imbuco dalla stazione **

B: *alla stazione* (BADIP RA6)

Lična ili personalna deiksa sastoji se u upotrebi ličnih zamenica kojima učesnici interakcije upućuju na lica (*io, tu, lei, Lei,...*) i u korišćenju odgovarajućih prisvojnih prideva i zamenica (*mio, tuo, suo, Suo...*). U komunikaciji, sasvim uobičajeno i spontano dolazi do promene deiktika za lice, tj. pomeranja ili prelaska deiktičkog centra (*spostamento o traslazione del centro deittico*, eng. *deictic shifting*), gde se, recimo, sagovorniku direktno obraćamo u 2. licu (jednine ili množine, ukoliko opštimo s više osoba) a on nam uzvraća u 1. licu (takođe jednine ili množine), i to onda kada iznosi sadržaj koji se odnosi na njega, kao u primeru:

(2) A: *Come stai?* [*tu*]

B: *Sto bene.* [*io*]

Deca, maternji govornici mladeg uzrasta i naročito početnici u učenju stranog jezika mogu imati inicijalnih poteškoća u usvajanju ove pravilnosti ispoljavajući, primera radi, pogrešnu tendenciju da odgovaraju upotrebljavajući isto gramatičko lice u kom je postavljeno pitanje:

(3) A: *Come stai?* [*tu*]

B: * *Stai bene.* [*io*]

Daleko ozbiljniji jeste, međutim, problem prouzrokovan upotrebom 3. lica prilikom persiranja u italijanskom jeziku. Iako ova pojava nije veoma učestala i sagovornici najčešće na licu mesta odmah razreše nejasnoće, ipak su pomena vredni slučajevi kada iz govornikovog pitanja, u kome su sadržani glagol u 3. licu jednine i eventualno zamenica *Lei* (kod koje je tek u pisanju, zahvaljujući upotrebi velikog slova očigledna razlika u odnosu na zamenicu

lei za 3. lice jednine ženskog roda), sagovorniku nije jasno da li se ono odnosi na njega samog ili na neku treću osobu, ženskog pola, naročito ukoliko nije siguran da li je odnos između učesnika interakcije takav da podrazumeva učtivo obraćanje, tj. persiranje:

(4) A: *Come sta?* [*Lei/lei*]

B: *Chi, io o lei? Dammi pure del tu.*

C: *Io sto bene.*

Slično tome, i posesiv 3. lica može izazvati nedoumice:

(5a) *Ha preso la sua macchina.*

i upućivati na okolnost da je subjekat uzeo svoj ili možda tuđ auto (njen, njegov, Vaš – za ovaj prisvojni pridev ili zamenicu u govoru nije moguće razlučiti da li je ili nije posredi persiranje; u pisanju ova razlika postaje očigledna), što u određenim okolnostima može bitno promeniti značenje iskaza. Na osnovu konteksta (jezičkog i nejezičkog) sagovorniku je obično jasno na koga se odnosi posesiv, a za slučaj da to ipak nije, on može zatražiti pa i dobiti od govornika pojašnjenje kroz upotrebu prisvojnog prideva *proprio* (svoj, vlastiti), kao u (5b) (u svakodnevnom govoru moguće je štaviše da govornik zadrži redundantni deo iskaza i dopuni ga pridevom *proprio*: *Ha preso la sua propria macchina*).

(5b) *Ha preso la propria macchina.*

Prostorna ili spacijalna deiksa ogleda se u korišćenju pokaznih zamenica i prideva, *questo* „ovaj”, za pojam koji se nalazi blizu i govornika i sagovornika (ili ga bar učesnici takvim percipiraju i prikazuju), *quello* „onaj”, za pojam koji je udaljen i od govornika i od sagovornika, čak i *codesto* „taj” (u upotrebi u toskanskom dijalektu; u ostatku Italije ograničen je uglavnom na birokratski jezik), za pojam koji je udaljen od govornika ali blizu sagovorniku ili se na njega odnosi, čestice *ci* u značenju „ovde”, „onde”, „tamo”, kao i niza priloga za mesto koji takođe kazuju prostornu blizinu, poput priloga *qui, qua*, „ovde” ili udaljenost, poput *lì, là*, „tamo”. Vrlo često, u govornom jeziku, prostorna deiksa praćena je neverbalnim znacima (pokretima ruku, glave, tela).

U italijanskom jeziku je i upotreba glagola *andare* i *venire* vezana za deiksu: dok *andare* upućuje na odlazak na neko mesto, udaljeno kako od govornika tako i od sagovornika (npr. *Vado a Roma*), glagol *venire* implicira pridruživanje, odnosno dolazak, npr. govornika na mesto na kome se

sagovornik već nalazi (*Vengo a Roma [da te] / [a trovarti]*), što isključuje mogućnost upotrebe glagola *andare* (izuzetak su konstrukcije poput *Vieni con noi*, gde se podrazumeva da niko od učesnika nije još na datom mestu).

Vremenska ili temporalna deiksa takođe podrazumeva primenu pokaznih prideva i zamenica *questo* ili *quello*, samo što u tom slučaju one iskazuju vremensku blizinu ili distancu, zatim izvesnih prideva (*prossimo*, *scorso*) i priloga, tj. priloških izraza za vreme (*ora*, *adesso*, *oggi*, *ieri*, *domani*, *fra due giorni*, itd.), kao i korišćenje glagolskih vremena da bi se uputilo na događaje koji su istovremeni, anteriorni ili posteriorni u odnosu na datu govornu situaciju.

Različiti tipovi deikse mogu se kombinovati. Dopušteno je, naime, koristiti deiktike za vreme radi iskazivanja ne samo vremenske (6) već i prostorne udaljenosti (7), a moguće je i obrnuto, upotrebiti prostorne deiktike za vremensko određivanje (8):

(6) *Torno fra 5 minuti.*

(7) *Si trova a 2 minuti da qui.*

(8) *stiamo provvedendo a ai pagamenti diciamo da qui a quindici giorni ecco # nel senso che entro che tra una quindicina di giorni arriveremo a pagare un po' tutte queste 'ste cose della della XYZ e XYZ*

(BADIP RB16)

Osim ove tri osnovne vrste deikse, postoje i druge, kao što su: **socijalna deiksa** (*deissi sociale*, eng. *social deixis*), koja se manifestuje, primera radi, u upotrebi ličnih zamenica *tu* ili *Lei*, čime se iskazuje društveni odnos, tačnije prisustvo ili odsustvo hijerarhijskog odnosa među sagovornicima, i **diskursna ili tekstualna deiksa** (*deissi del discorso/testuale*, eng. *discourse/text deixis*), pomoću koje se upućuje na jezički kontekst, tj. postojeći diskurs (npr. *come dicevo prima, in questo libro, nel capitolo precedente, nel prossimo paragrafo*).

S deiksom je u neposrednoj vezi i duhovita umotvorina koju prenosimo, u kojoj je jedan od učesnika primoran da predloži prestanak persiranja kako bi ga sagovornik naposletku ipak dobro razumeo:

Il capufficio si è accorto che un impiegato se la svigna ogni giorno alle tre, anziché aspettare le cinque come tutti. Seccato, e anche un po' incuriosito, incarica il sorvegliante della ditta di scoprire le ragioni dell'infranzione. Il sorvegliante fa le sue ricerche e riferisce. "Rossi esce di qui alle tre, compra una bottiglia di champagne, va a casa sua e fa l'amore con sua moglie."

“Beh, strano”, è il commento del capufficio “proprio nelle ore di lavoro lo deve fare.” “Senta” dice il detective “le ho detto che tutti i giorni esce di qui alle tre, compra una bottiglia di champagne, qualche volta anche un mazzo di fiori, va a casa sua e fa l’amore con sua moglie.” “Ho capito” dice spazientito il capufficio “ho capito. Non fa niente di male, ma il problema è l’inadempienza.” Il sorvegliante fa una breve pausa meditativa. “Senta” propone “possiamo darci del tu?” (Mizzau 2006: 142)

Razmena značenja

Osim pominjanih, kontekstualnih činilaca, za učešće u govornoj interakciji, njenu interpretaciju i analizu važni su kako za pošiljaoca, s jedne, tako i za primaoca poruke, ali i za njihovu publiku s druge strane, još neki aspekti za koje se ne može ipak reći da su podjednako očividni. U pitanju je jedna dimenzija diskursa koja nije toliko vidljiva na površinskoj strukturi već pre izgleda kao da je utkana u samo njegovo tkivo i da gotovo neprimetno prožima suštinu razmene ujedno je usmeravajući ka željenim ciljevima. U pitanju je semantički aspekt interakcije, zahvaljujući kojem njeni učesnici razmenjuju poruke u kojima su sadržane njihove komunikativne potrebe i značenja koja nameravaju da jedni drugima prenesu. Tako je verbalna razmena u svojoj osnovi i razmena na semantičkom ili značenjskom nivou, a ne samo na formalnom ili leksičkom, što znatno usložnjava proces komunikacije i uslovljava određene specifičnosti koje ćemo razmotriti u daljem tekstu.

Pretpostavlja se da prilikom stupanja u govornu razmenu, neposredno nakon ulaska ili u samom njenom toku, učesnici raspolažu određenim komunikativnim potrebama, namerama ili, jednostavno rečeno, motivacijom za učešće u razmeni. Da bi se razmena uspešno odvila ona mora počivati na **međusobnom razumevanju** između učesnika kao jednom uzajamnom procesu tokom kojeg sagovornici ispoljavaju svoje namere i potrebe. U etnometodologiji se govori i o tzv. **intersubjektivnosti** (*intersoggettività*, eng. *intersubjectivity*, Schütz 1979), prema kojoj delovanje subjekata počiva na pretpostavci o međurazmenjivosti njihovih perspektiva. Pomenuto ispoljavanje potreba odvija se tako što ih govornici saopštavaju tokom same interakcije, u čemu učesnici komunikacije mogu imati manje ili više uspeha, što u velikoj meri zavisi i od ostalih komponenti konteksta.

Nameravano značenje (*significato intenzionale*, eng. *intended meaning*) sadržano u govornikovom iskazu jeste tek govornikova projekcija pravca kuda razmena treba da vodi (tzv. govornikovo značenje, *significato*

del parlante, eng. *speaker's meaning*, Grice 1957, Leech 1983). Ne mora da znači da će komunikacija nužno i teći u tom pravcu, budući da ciljani ishod zavisi i od sagovornika kao delatnog učesnika interakcije koji može, ali i ne mora ispravno tumačiti namere govornika, odnosno ono što je izrečeno govornikovim iskazom (značenje iskaza, *significato dell'enunciato*, eng. *utterance meaning*). U slučaju da nameravano značenje ne nailazi na ispravnu recepciju nastaje nesporazum: reč je o defektu unutar razmene, bilo zato što govornik sa svoje strane možda nedovoljno transparentno saopštava vlastite namere ili zato što sagovornik, s druge strane, te namere tumači neadekvatno. U slučajevima kada se nameravano i realizovano značenje podudaraju, tj. kada su podudarni govornikovo značenje i značenje iskaza ili ono što govornik želi da kaže i ono što njegove reči kazuju, sagovornici se uspešno sporazumevaju i razmena se glatko odvija, kako se obično i dešava u svakodnevnoj praksi.

Primeru radi, ukoliko osoba A, u nastojanju da sazna koliko je sati postavi slučajnoj prolaznici, osobi B sledeće pitanje:

(9a) A: *Signora, che ore sono?*

prolaznica će vrlo lako moći da protumači te namere i da odgovori, recimo, na sledeći način:

(9b) B: *Sono le due.*

Ukoliko je, međutim, pitanje nevešto formulisano, kao u sledećem primeru i kako se u svakodnevici učestalo dešava:

(10a) A: *Signora, ha un orologio?*

osoba B može da odgovori na njega na više načina. Prvo, oslanjajući se na svoje iskustvo da *pretpostavi* da govornik najverovatnije želi da sazna koliko je sati a ne da li ona poseduje sat, kako pitanje zapravo glasi, te da mu u skladu s ovom pretpostavkom, sasvim očekivano odgovori, na primer:

(10b) B: *Sono le due.*

Drugo, da svesno ili nesvesno zanemari svoju dubinsku interpretaciju govornikovih namera i da ostajući na površini značenja izrečenog iskaza uzvрати na jedan od ponuđenih načina:

(10c) B: *Sì, (ce l'ho / ho un orologio).*

(10d) B: *No, (non ce l'ho / non ho un orologio).*

Nijedno od poslednja dva rešenja, (10c) i (10d), vrlo verovatno ne bi zadovoljilo inicijalnog govornika kao očekivani odgovor na njegovo pitanje, izuzev ako ga, iz nekog razloga, nije zaista interesovalo da li gospođa kojoj se obratio poseduje sat, imajući u vidu da je njegovo pitanje najverovatnije bilo upućeno radi pretprovere ili uvoda u glavno pitanje: *Che ore sono?*

Osim što, naravno, u svakom trenutku može da pruži precizan odgovor o tome koliko je sati, osoba B je u mogućnosti da pribegne i nekim od sledećih rešenja, sugerišući zapravo odričan odgovor u (11b) i (11c):

(11a) A: *Signora, ha un orologio?*

(11b) B: *Mi dispiace.*

(11c) B: *Non lo so (che ore sono).*

Na taj način, ona u (11b) po svemu sudeći iskazuje ne samo žaljenje zbog toga što ne može da pomogne, što ne poseduje sat, već podrazumeva pod time i da (žali što) ne zna koliko je sati jer pretpostavlja da je govornik to želeo da od nje sazna.

U (11c) zanemaruje pretproveru, „preskače” mogućnost odgovaranja na nju i direktno prelazi na naredni korak, kojim uzvraća, na prvi pogled sasvim nekoherentno, na nameravano značenje (glavnog) pitanja objašnjavajući da ne zna koliko je sati. Ona time pruža odgovor na zamišljeno, projektovano pitanje, ono koje (još) nije izgovoreno ali zato jeste podrazumevano; potom, inicijalni govornik obično bez imalo teškoća ispravno dekodira odgovor i usvaja ga u vidu zadovoljenja svoje potrebe za informacijom, potvrđujući ujedno njihovo ispravno međusobno razumevanje.

Čak i ilustracija ovakve, u svakodnevici uobičajene i jednostavne razmene na temu *Koliko je sati?* omogućava nam da uočimo kompleksne mehanizme međusubjekatskog razumevanja na kojima ona počiva. Delovanje tih mehanizama zavisi od naših i tuđih višestrukih sposobnosti formulisanja kao i projekcije nameravanog značenja, njegove recepcije i posledičnog reagovanja; te sposobnosti su zajedno s jezičkim ponašanjem regulisanim mnoštvom pravila podložne razvoju, učenju i usavršavanju. U pitanju je složen proces tokom kojeg se u razgovoru mnogo toga podrazumeva ili „učitava” jer nema potrebe da se svi elementi komunikacije iskažu rečima, ili barem ne krajnje preciznim, nedvosmislenim. Na taj način razmena se ubrzava, štede se vreme i energija, ostavlja se prostora da se eventualno posveti pažnja drugim sadržajima. **Ekonomičnost razmene** (*economia del discorso*, eng. *economy of discourse*) u velikoj meri zavisi od spremnosti sagovornika da učestvuju u interakciji, od sposobnosti da iskažu značenja, od voljnosti da ih razumeju i

da na njih reaguju. I obrnuto, razmena će utoliko biti neekonomična ukoliko učesnici nisu kadri ili voljni da je učine ekonomičnom, to jest – jezgrovitom, tečnom i sažetom.

Načelo saradnje

Upravo spremnost sagovornika na saradnju tokom interakcije predstavlja jednu od osnovnih pretpostavki za njeno uspešno odvijanje. U tom smislu, ako postoji elementarno pravilo na kome počiva suština međuljudske komunikacije, to je onda takozvano **načelo saradnje** ili **kooperativni princip** (*principio di cooperazione*, eng. *cooperative principle*, Grice 1975).

“Conforma il tuo contributo conversazionale a quanto è richiesto, nel momento in cui avviene, dall'intento comune accettato o dalla direzione dello scambio verbale in cui sei impegnato.”

(Grice 1989/1993: 60)

Grajsov princip saradnje, koji sažeto glasi: *nastoj da tvoj doprinos bude primeren datoj komunikativnoj situaciji*, služi kao smernica za dobru komunikativnu praksu. U takvoj praksi, kooperativnost (*cooperatività*, eng. *cooperativity*) predstavlja doprinos ili saradničko delovanje učesnika koje ima za cilj odvijanje interakcije u željenom pravcu. Nasuprot tome, nedostatak ili izostanak kooperativnosti ugrožava razmenu, vodi u zaoštavanje jezičkog i interpersonalnog sukoba, u obustavu razmene.

U prethodno navedenim primerima kooperativnost se očituje na delu u slučajevima kada na pitanje osobe A: *Signora, che ore sono?* u (9a) ili *Signora, ha un orologio?* u (10a), osoba B odgovara: *Sono le due* (9b) i (10b), *No, non ce l'ho/non ho un orologio* (10d), *Mi dispiace* (11b), ili *Non (lo) so che ore sono* (11c). Za primer nekooperativnog ponašanja može se uzeti njen doslovan odgovor na pitanje *Signora, ha un orologio?* (11a), koji glasi *Sì, ce l'ho/ho un orologio* (11c), u kom se osoba B oglušuje o dubinsko značenje pitanja, zanemaruje ga i nastavlja dalje svojim putem, osim u slučaju da odmah usledi nekakav nastavak razmene u kom bi sagovorniku ipak pružila željenu informaciju o tome koliko je sati.

Osim toga, i pre nego što stupimo u govornu interakciju mi već raspoložemo određenim znanjima i namerama, koja utiču na njen tok, a po samom započinjanju razmene, obično brzo postajemo svesni okolnosti koje je sačinjavaju i odlučujemo da prihvatimo njene uslove, prilagođavajući im se. Još jedna od osnovnih pretpostavki za uspešno odvijanje interakcije jesu **zajednička (deljena) predznanja ili enciklopedijska znanja** (*conoscenze*

condivise, conoscenze enciclopediche, eng. *common knowledge, common ground*). Reč je o onim znanjima koja učesnici poseduju i na kojima često počiva razmena informacija: govornik podrazumeva da su im zajednička, da ih dele, tj. uzima zdravo za gotovo da ih osim njega samog poseduje i sagovornik, bez potrebe da ih dodatno objašnjava. Zahvaljujući tome što govornik samo upućuje na zajednička znanja ili se poziva na njih prilikom ostvarivanja svojih komunikativnih namera, razmena se ubrzava i pospešuje se njen tok. Nije, naime, neophodno eksplicirati svaki sadržaj jer bi to moglo usporiti i otežati razmenu, dodatno opteretiti koncentraciju i memoriju, a naročito ne treba objašnjavati sadržaj koji je sagovornicima dobro poznat ili barem oni smatraju da jeste.

Tako, na primer, kada postavi pitanje:

(12) *Come sta lo zio?*

govornik podrazumeva da i njegov sagovornik zna o kome, o kom stricu, ujaku ili teči je reč, vrlo verovatno i to da je ta osoba upitnog zdravstvenog stanja te otud interesovanje vezano za njegovu zdravlje. Ili kada televizijski spiker kaže:

(13) *Il tempo nella capitale è bello.*

on uzima zdravo za gotovo da je slušaocima dobro poznato da je u pitanju Rim, glavni grad Italije, iako ne izgovara sam naziv grada. I u ovakvim slučajevima se može reći da je posredi „učitavanje” značenja, pri kojem se i govornik i sagovornik oslanjaju na vrlo specifičan skup predznanja: podrazumevano značenje se bazira na našoj *a priori* pretpostavci da sagovornik raspolaže istim ili bar sličnim predznanjima ili, sasvim suprotno tome, da možda upravo ne raspolaže takvim znanjima, što onda nalaže da se drugačije ponašamo u interakciji.

Implicitnost

U svakodnevnom životu mi se vrlo često oslanjamo, a da toga obično nismo svesni, na svoje pretpostavke u vezi sa značenjem tuđeg iskaza i namerom koja je u njemu sadržana. Iz ugla sagovornika brzo, „u hodu” tumačimo intencije govornika, pripisujući njegovim iskazima određena značenja koja odgovaraju našim očekivanjima, pri čemu iznosimo mnogo više pretpostavki o značenjima tuđih iskaza nego što o njima pouzdano zaključujemo i najčešće se na kraju ispostavi da naše procene nisu bile pogrešne.

Isto tako i u ulozi govornika, sa svoje strane, prilikom proizvodnje iskaza baziramo se na pretpostavkama uslovljenim samim sagovornikom i znanjima kojima on raspolaže. U osnovi pomenutih prepostavki su tzv. **presupozicije** (*presupposizioni*, eng. *presuppositions*, Levinson 1983), pragmatički pojam vezan za sadržaje ili informacije koje se uzimaju kao činjenice i čija se istinitost ne dovodi u pitanje, a manifestuju se na raznim jezičkim nivoima. Primera radi, iskazom *Quando hai smesso di fumare?* presuponira se odabirom lekseme *smettere* da je sagovornik prethodno konzumirao duvan, dok je glagolom *cominciare* u iskazu *Quando hai cominciato a fumare?* presuponirano da nije, a glagolom *ricominciare* u *Quando hai ricominciato a fumare?* da jeste, ali i da je izvesno vreme prestao s tom navikom (presupozicije se inače učestalo koriste, na primer, u policijskim ispitivanjima osumnjičenih).

Za razliku od eksplicitnosti (*esplicitezza*, eng. *explicitity*), pod kojom se podrazumeva da je sadržaj iskaza jasan, eksplicitno iskazan i stoga drugoj strani lako dostupan za razumevanje, **implicitnost** (*implicittezza*, eng. *implicitity*, Sabatini 1999) je pojam koji se vezuje za sve što u iskazima nije izrečeno, odnosno nije izričito navedeno ili dorečeno, ali zato jeste „utkano” u srž iskaza, u vidu sadržaja koji je potencijalno jasan kako govorniku tako i sagovorniku. Kao takvo, implicitno značenje predstavlja rezultat koji nadilazi prosti zbir značenja elemenata od kojih je iskaz sačinjen, nešto što je više od pukog značenja iskaza, što je podrazumevano, „učitano”, što se nalazi duboko i ispod površinske strukture iskaza. Za razliku, dakle, od eksplicitnog koje je jasno iskazano, implicitno, nasuprot tome, kazuje da značenje nije eksplicitno iskazano i odnosi se na određeno odstupanje od onoga što je konkretno izrečeno. U pitanju je razumevanje onoga što sagovornik želi da kaže, bazirano na nečemu višem od onoga što je zaista i izrečeno; projekcija značenja koje iskazu pridaju kako govornik u trenutku kada ga produkuje tako i sagovornik prilikom recepcije poruke. Napokon, u pokušaju da što bliže odredimo ovaj složeni pojam dodajemo i činjenicu da implicitno zadire u dubinsku strukturu iskaza, utkano je u nju, dok je eksplicitno površinsko značenje, očigledno i lako dostupno. Eksplicitno i implicitno stoje u sličnom odnosu kao, na primer, doslovno i preneseno značenje, transparentno i netransparentno.

U sledećoj razmeni:

(14a) *Come è andata?* [*la cosa, la situazione, l'evento, l'incontro, l'esame, ...*]

(14b) *Bene.*

sadržano je tako nešto što nije izgovoreno, ali što se podrazumeva da je i govorniku i sagovorniku poznato (u protivnom, govornik bi to specifikovao

a sagovornik bi zatražio pojašnjenje). Radi se o tome na šta se pitanje (14a) *Kako je prošlo?* zapravo odnosi ili što bi se moglo formulirati na sledeći način: *Kako je prošlo, šta to?*. Sugerisano je ili „učitano” da se pitanje vezuje za neki događaj, situaciju, susret, ispit ili slično, koji je prethodio postavljenom pitanju i o kojem govornik i sagovornik imaju saznanja.

Ovakvi i slični primeri vezuju se za još jedan značajan pojam iz domena pragmatike, a to je **konverzaciona implikatura** (*implicatura conversazionale*, eng. *conversational implicature*, Grice 1975), pod kojim se podrazumeva zaključivanje, odnosno implikacija koja proističe iz nekog iskaza. Razlika između ovog pojma i presupozicije ogleda se u tome što se implikature obično izvode na osnovu vanjezičkog konteksta a presupozicije na osnovu jezičkog, to jest iz značenja same rečenice.

Interesantno je da razmene poput navedene, u kojima se sagovornici međusobno odlično razumeju, mogu nekome izvan tog užeg kruga učesnika biti sasvim nerazumljive: dešava se da trećim licima, tj. onima koji nisu direktni učesnici date razmene već, na primer, samo njihovi slušaoci (namerni ili slučajni posmatrači), takve razmene do te mere deluju **netransparentno**, kriptično i gotovo „šifrovano” da im predmet razgovora ili suština razmene ostaje delimično, pa čak i potpuno nedostupna. I ne samo to: što je više implicitnosti sadržano u razmeni to je ona manje razumljiva nedovoljno upućenima. Drugim rečima, sagovornici mogu komunicirati a da smisao i značenje onoga o čemu oni razgovaraju ostaje potpuno strano i nedokučivo njihovim slušaocima, čak i ako to nije bio željeni cilj učesnika interakcije. Iako katkad mogu namerno nastojati da ne budu transparentni za druge, interaktanti vrlo često nisu svesni koliko se toga u razgovoru među njima podrazumeva, niti tome pridaju značaj, izuzev ako nešto u komunikaciji među njima ne funkcioniše.

Moguće je, naime, da u takvim razmenama nastanu i nesporazumi i nerazumevanja, najčešće zato što govornik izvrši pogrešnu procenu i deluje u skladu sa njom, implicirajući nešto što slušaocu nije poznato. U svakodnevici mi veoma često mislimo i podrazumevamo da neko nešto zna ili razume, apelujemo na to u govoru, sugerišemo mu, tj. impliciramo određena saznanja ili sadržaje koji ne moraju biti poznati ili razumljivi sagovorniku. I obrnuto: moguća je situacija da govornikove implikacije nisu pogrešne ali da slušalac iz nekog razloga ne može da dokuči implicirano, čak i ako je govornik uspešno na takav sadržaj uputio.

Temelji na kojima počiva naša svakodnevna komunikacija, kod kojih se mnogo više elemenata podrazumeva nego što se zaista i iskazuje u govoru (katkad kao da je „čitavanje misli” posredi), predstavljaju predmet najnovijih

istraživanja iz oblasti pragmatike i kognitivne lingvistike, pored filozofije, semantike ili analize konverzacije, koje se takođe bave ovim pitanjem. Istovremeno, pažnju privlači i proučavanje načina na koje se sagovornici uzajamno razumeju u interakciji, analiza zajedničkih znanja kojima raspolažu, a naročito izdvajanje onoga što je u komunikaciji relevantno od onoga što nije, kako za govornika tako i za sagovornika, te uzroka i formi nesporazuma koji mogu proisteći.

U modernim istraživanjima iz oblasti pragmatike i kognitivne lingvistike posebna pažnja posvećuje se **relevantnosti**, naročito u okviru pravca koji se naziva teorija relevancije ili relevantnosti (*teoria della rilevanza, teoria della pertinenza*, engl. *relevance theory*, Sperber & Wilson 1986). U pitanju su nastojanja da se razume na koji način određujemo šta je i u kojoj to meri relevantno, važno ili primereno u datim situacijama da bi se naša razmena s nekim uspostavila, održala i razvila, bila uspešna i svrsishodna. Uvrežen je stav da je relevantno ono što govornik proceni kao dovoljno važno za sebe ili za drugog da bi postalo deo razmene, s tim da svakako i sagovornik ima mogućnost da na to utiče ukazujući šta za njega, kao drugu stranu u interakciji jeste ili nije dovoljno relevantno. Premda su ustanovljena određena načela u vezi sa ovim pitanjem, kao na primer tzv. konverzacijske maksime (o kojima će biti reči u narednom poglavlju) već iz izloženog se jasno nazire da je pitanje izuzetno složeno i da zahteva mnoge, dodatne odgovore.

Da bi se sporazumeli u interakciji, sagovornici suštinski moraju manje ili više prećutno govoriti „istim jezikom”, pri čemu ne mislimo toliko na podudarni jezički varijetet (budući da je ponekad razumljivo čak i ono što govornik nama nepoznatog jezika kazuje, a samo na osnovu, na primer, prozodijskih ili neverbalnih komponenti sadržanih u njegovom govoru, kao i naših očekivanja zasnovanih na iskustvu u sličnim komunikativnim situacijama), koliko imamo na umu njihova htenja da se razumeju, da na razumljiv način izlože i obrazlože svoje govorne namere, kao i da istovremeno usvoje tuđe. Štaviše, znatan deo interakcije počiva na našoj projekciji znanja kojima raspolaže sagovornik, tako da se u razgovoru ne mora baš sve eksplicirati. Ključ za razumevanje takvog procesa leži u zakonitostima kojima se vodimo prilikom naših projekcija i realizacija; te zakonitosti će biti predstavljene u narednom poglavlju. Pitanje koje i dalje intrigira istraživače tiče se spoznaje koje se sve naše sposobnosti aktiviraju kada tokom interakcije sagovornik učitava nameru govornika i ne ostaje na površinskom značenju iskaza (tj. na pitanju *da li ima sat*, kako smo videli u prethodnom odeljku) već razume njegovu potrebu (da sazna *koliko je sati*).

VI ZAKONITOSTI RAZGOVORNOG JEZIKA

Interakcija kao socijalni čin, koji se odvija u društvenom okruženju, naporedo sa ostalim sferama međuljudskih odnosa i poljima njihovog delovanja, uređena je određenim principima i zakonitostima koji pozivaju njene učesnike na poštovanje pravila civilizovanog suživota u jezičkoj zajednici i obavezuju ih na društveno prihvatljivo ponašanje. Najvažnijim od tih pravila, kojima je posvećeno ovo poglavlje, propisuje se kako treba da izgleda govornikov doprinos konverzaciji, ukazuje na dejstvo koje mogu da imaju njegove reči, na uslove istinitosti i prikladnosti koje treba da zadovolje, na načela učtivosti kojih treba da se pridržavaju, na načine kako govornik može, po potrebi, da postigne direktnost i indirektnost ili da modulira iskaz u cilju ostvarenja željenih komunikativnih ciljeva.

Konverzijske maksime

Načela koja regulišu interakciju u skladu sa logikom (prema Kantovim filozofskim kategorijama) i na kojima počiva opšti princip kooperativnosti nazivaju se konverzijske maksime (*màssime/categorie conversazionali*, eng. *conversational maxims*, Grice 1975). Osnovnih Grajsovih maksima, koje leže u temeljima efikasne upotrebe jezika i na kojima počivaju studije iz domena pragmatike, ima četiri i one glase:

Maksima kvantiteta (*massima della quantità*): neka govornikov doprinos konverzaciji bude onoliko informativan koliko je potrebno, u skladu s ciljevima govorne razmene (govornikov iskaz ne treba da sadrži ni premalo ni previše informacija);

Maksima kvaliteta (*massima della qualità*): govornik treba da nastoji da u konverzaciji pruži doprinos koji je istinit (da bude iskren i da ne govori ono što smatra neistinitim ili za šta nema odgovarajuće dokaze);

Maksima relacije ili odnosa (*massima della relazione*): neka govornikov doprinos bude relevantan u odnosu na cilj razmene (neka se pridržava teme razgovora i kazuje ono što je u logičkoj vezi s razmenom);

Maksima modusa ili načina (*massima del modo*): govornik treba da pruži doprinos koji je razumljiv (izbegavati nejasnoću i dvosmislenost, izražavati se sistematično i sažeto a ne preopširno).

Tabela 6. Konverzacijske maksime (Grice 1975)

Vrlo često nismo svesni navedenih principa dok komuniciramo. Oni najčešće postaju relevantni tek onda kad ih učesnik prekrši: na primer, kad neko u govoru daje previše informacija, pa sagovorniku ili sagovornicima postane teško da ga prate, ili kada laže, udaljava se od teme ili okoliša, oglušujući se o date, osnovne principe i prosto kao da poziva slušaoca da interveniše. Stoga je uputno da govornik tokom svoje proizvodnje ima na umu sledeće: *da li je to što govori premalo ili previše u informativnom smislu? da li je istinito? ima li veze s temom? da li je jasno?* Iako su, primera radi, količina informativnosti ili razumljivost nečijeg iskaza u velikoj meri stvar lične procene i, u krajnjoj liniji, pitanje govornikovih i sagovornikovih znanja i umeća, budući da nigde nije propisano u kojoj meri je poželjno da u određenim okolnostima budemo npr. informativni, maksime poput navedenih izuzetno su važne u cilju regulisanja osnova i garantovanja uspešnosti međuljudske razmene koja na tim osnovama počiva.

Govorni činovi

Govorna razmena, koja generalno služi ostvarivanju mnoštva komunikativnih ciljeva, može prerasti u pravu akciju kada se njome ostvaruju određeni činovi i postiže izvesno dejstvo na učesnike ili okolinu. Osim što, primera radi, izražava misli i manifestuje emocije pojedinca, govor može i proizvesti određeno dejstvo na sagovornika, odnosno izazvati neke reakcije. U skladu sa nazivom čuvene studije iz oblasti pragmatike, Ostinove *How to Do Things with Words* (Austin 1962a/1987/1994, u italijanskom prevodu *Come fare cose con le parole* i srpskom „Kako delovati rečima”), uvrežen je stav da se rečima može na određeni način delovati, da je govorenje ujedno i činjenje, odnosno da time što nešto kazujemo mi možemo nešto i da postignemo.

Ukoliko, da navedemo klasičan primer iz priručnika iz oblasti pragmatike, pri ulasku u izvesnu prostoriju koja nije dovoljno zagrejana govornik konstatuje:

(1a) *Fa freddo qui.*

(Bazzanella 2008: 181)

ili postavi neko od pitanja:

(1b) *Non fa freddo qui?*

(1c) *Chi ha lasciato la finestra aperta?*

njegova konstatacija ili pitanje predstavljaju zapravo poziv, odnosno molbu ili zahtev, upućene slušaocu ili slušaocima da se nešto preduzme (da se zatvori prozor ili uključi grejanje), kako bi u prostoriji bilo toplije. Drugim rečima, iako on nije eksplicitno izrekao svoju molbu ili zahtev, rečenicama poput (2a) ili (2b) ili (2c):

(2a) *Vi prego di accendere il riscaldamento.*

(2b) *Voglio che qualcuno chiuda la finestra.*

(2c) *Chiudete la finestra!*

njegove prethodno navedene izjave (1a)-(1c) slušalac može protumačiti (kako obično i biva, jer zašto bi inače, opravdano je pretpostaviti, govornik uopšte iznosio svoje misli) upravo kao da jesu molba, zahtev, uputstvo ili naređenje i reagovala u skladu s njima (zatvoriće prozor, uključiće grejanje).

Iskazi kojima se u govoru nešto postiže, izvodi nekakvo dejstvo, realizuju ono što nazivamo **govornim činovima** (*atti linguistici*, eng. *speech acts*). Osnovna ideja teorije o govornim činovima (koju je kroz svoja univerzitetska, posthumno objavljena predavanja utemeljio Ostin, da bi je zatim razradili njegov sledbenik Serl i drugi) sastoji se u filozofskom i pragmatičkom tumačenju funkcija koje iskazi obavljaju u komunikaciji, imajući u vidu postojanje razlike između značenja iskaza i načina na koji se oni upotrebljavaju (a u čemu se ogleda njihova „snaga”), odnosno u činjenici da je govorenje ujedno i određeno delovanje, u smislu da se posredstvom govora nešto i čini (prema načelu *dire è fare* – govorenje je činjenje).

Ostin uvodi kategoriju **performativnih** činova (*atti performativi*, eng. *performative acts*, Austin 1962b/1978), kojima se označavaju oni čini koji se vrše samim izricanjem datog iskaza, tako da je te čine moguće dodatno definisati instrumentalnim dopunama poput *con ciò* ili *per mezzo di queste parole*. Ovim činovima se, primera radi, izvinjava (jer time što izgovaramo izvinjenje mi i vršimo čin izvinjavanja), obećava, želi dobrodošlica, otpušta neko, krsti ili proglašava venčanim (*Chiedo scusa, Te lo prometto, Vi diamo il benvenuto, Ti licenzio, Ti battezzo, Vi dichiaro marito e moglie*), za razliku od konstativa (*constativi*), deklarativnih ili izjavnih činova, kojima se nešto samo saopštava, tj. prenose informacije. Među tzv. performativne glagole (*verbi performativi*) u italijanskom jeziku svrstavaju se: *scusarsi, ringraziare, promettere, giurare, battezzare, assolvere, licenziare* i brojni drugi.

Postoji više različitih klasifikacija govornih činova, a za polazište se obično uzima Ostinova trodelna podela (Austin 1962a, 1987), prema kojoj se razlikuju:

– **lokucionni** čin (*atto locutivo*, eng. *locutionary act*), čin kazivanja, koji se sastoji u činjenici da se sam komunikativni čin odvija, tj. da govornik proizvodi iskaz određenog značenja (drugim rečima već je samo govorenje čin sam po sebi);

– **ilokucionni** čin (*atto illocutivo*, eng. *illocutionary act*), koji se definiše u odnosu na govornikovu nameru, čin koji se vrši kao rezultat govornikovog iskaza (i gde je kazivanje isto što i činjenje: kao kada obećavamo nešto, pozdravljamo nekoga ili se kladimo s nekim. Ilokucionna snaga nekog iskaza ogleda se u tome šta se njime postiže: na primer, izjava *Fa freddo* ima ilokucionu snagu poziva da se prozor zatvori);

– **perlokucionni** čin (*atto percolutivo*, eng. *perlocutionary act*), koji se ogleda u efektu, dejstvu ili posledici koje govornikov iskaz izaziva kod slušaoca (kao u slučaju ubeđivanja, zastrašivanja, vređanja; na govornikovu izjavu *Fa freddo* sagovornik zatvara prozor, čime se postiže perlokucionni efekat).

Osim navedenih, predložene su i druge vrste govornih činova (Searle 1975a/1978a):

– reprezentativi ili predstavnici činovi (*rappresentativi*), posredstvom kojih govornik predstavlja nešto i obavezuje se na istinitost propozicije (sadržaja, značenja iskaza): takvi su iznošenje verovanja, tvrdnje, zaključka;

– direktivi (*direttivi*), kojima se sagovornik navodi da nešto učini: npr. molba, zahtev, zapovest;

– komisivi ili obavezujući činovi (*commissivi*), pomoću kojih se govornik obavezuje da će izvršiti ono što je izrekao: obećanje, ponuda, pretnja;

– ekspresivi (*espressivi*), kojima se izražava stav o nečemu: izvinjenje, zahvaljivanje ili žaljenje;

– deklarativi (*dichiarazioni*), čijim se iskazivanjem vrši neka objava, promena statusa ili stanja: krštavanje, otpuštanje, objava rata.

Po uzoru na druge autore, italijanska pragmatičarka Zbiza (Sbisà 1989, up. Austin 1962a/1987/1994), uz već pomenute komisive (*commissivi*) razlikuje sledeće kategorije ilokucionih govornih činova: verdiktive (*verdettivi*, kojima se iskazuju sudovi), egzcititive (*esercitivi*, koji se tiču odluka i izraza podrške ili protivljenja) i behabitive (*comportativi*, kojima se izražavaju reakcije ili stavovi).

Postoje, sem toga, i tzv. **indirektni** govorni činovi (*atti linguistici indiretti*, eng. *indirect speech acts*, Searle 1975b/1978b). Za razliku od

direktnih, kojima se govornik neposredno obraća slušaocu (kao u slučaju naredbi ili zabrana), indirektni činovi se u svakodnevnoj komunikaciji veoma učestalo realizuju kroz iskaze koji nisu direktno upućeni sagovorniku i kojima govornik saopštava mnogo više od onoga što izgovara. Kod njih se određeni čin vrši na indirektan način, kroz vršenje nekog drugog čina. Tako iskaz *Puoi chiudere la finestra?*, upućen sagovorniku, ne predstavlja pitanje (da li sagovornik ima mogućnost ili sposobnost da zatvori prozor) već molbu (da prozor zatvori). Pri tom govornik, oslanjajući se na njihova zajednička znanja, računa da slušalac poznaje pravila koja regulišu proizvodnju iskaza i da će, stoga, percipirati ilokucionu snagu njegovog iskaza na ispravan način (jer zna, drugim rečima, da ono što čuje i razume znači zapravo nešto sasvim drugo).

U interakciji mi u velikoj meri delamo kroz iskaze koje proizvodimo i kroz značenja koja im pripisujemo i na taj način ostvarujemo određene namere i ciljeve: pitamo, zahtevamo, nudimo, molimo za nešto ili ispunjavamo tuđe molbe, izražavamo slaganje ili neslaganje, prihvatanje ili odbijanje, izvinjavamo se, zahvaljujemo (se), upućujemo komplimente i pozive, pozdravljamo, protestujemo, žalimo se, sukobljavamo se ili mirimo itd. Pri svemu tome, veoma je važno saznanje da se određeni činovi vrše u određenim situacijama i pod određenim uslovima, što garantuje njihovu uspešnost. Ukoliko, primera radi, osoba koja nema odgovarajuća ovlašćenja, to jest nije matičar ili sveštenik, proglašava dvoje ljudi venčanima, prisutnima taj čin može delovati neprikladan, a može biti i smešan. Slično tome, iskaz poput *Puoi chiudere la finestra?* prikladan je samo ukoliko postoji prozor koji je otvoren. Kriterijumi koje u tom smislu čin mora da ispuni da bi se smatrao uspešnim nazivaju se **uslovi prikladnosti** (*condizioni di felicità*, eng. *felicity conditions*, Austin 1962a/1987/1994, Levinson 1983). Zajedno s **uslovima istinitosti** (*condizioni di verità*, engl. *truth-conditions*), koje iskazi zadovoljavaju ili ne zadovoljavaju u zavisnosti od toga da li sadrže istinite ili lažne tvrdnje, oni čine srž tradicionalnih ali i uvek aktuelnih stremljenja u pragmatici, koja duboko zadiru u semantiku, logiku i filozofska promišljanja o jeziku.

Znanja kojima govornik treba da vlada da bi uspešno komunicirao su složena. Postoji čitav niz biranih reči i ustaljenih formula kojima se obično realizuje određeni govorni čin, kao što su neki od navedenih u narednoj Tabeli, jer bi u protivnom mogao biti ugrožen prirodan, ustaljeni tok razmene ili čak doveden do neočekivanih obrta (zamislimo samo situaciju u kojoj umesto da izjavimo saučešće, nekome uputimo čestitke). Ili niz drugih faktora i uslova

koji moraju biti zadovoljeni i koje nije lako obuhvatiti ili predočiti, o kojima se u interakciji neizostavno mora u svakom trenutku voditi računa (iako to najčešće činimo takoreći nesvesno, rutinski). U sledećoj Tabeli prikazani su neki od govornih činova zajedno sa odgovarajućim primerima:

Govorni čin	Primeri
Zahvaljivanje (<i>ringraziare</i>)	<i>Grazie (mille).</i> <i>La ringrazio tanto.</i> <i>Vi sono grato.</i> <i>Grazie al cielo!</i>
Izvinjavanje (<i>scusarsi</i>)	<i>Chiedo scusa.</i> <i>Mi scuso (per il ritardo).</i> <i>Scusa se ti disturbo.</i> <i>Vi tolgo il disturbo.</i> <i>Perdonami!</i>
Čestitanje (<i>congratularsi</i>)	<i>(Tanti) auguri!</i> <i>Complimenti!</i> <i>Buon compleanno!</i> <i>Buon Natale e felice anno nuovo!</i> <i>Congratulazioni!</i> <i>Salute e figli maschi!</i> <i>Buona fortuna (e tanta felicità)!</i> <i>Mi congratulo con Lei per....</i>
Žaljenje (<i>dispiacersi</i>)	<i>Mi dispiace (molto).</i> <i>Sono molto dispiaciuto.</i> <i>Spiacente!</i> <i>Le mie condoglianze.</i>

Tabela 7. Primeri govornih činova

Čak se i najčešća formula za iskazivanje zahvalnosti *Grazie* različito tumači u zavisnosti od konteksta, od načina na koji je izrečena, od tona ili neverbalne akcije koja je prati. Za razliku od nekih drugih jezika, uz uobičajenu

interpretaciju u potvrdnom značenju, dakle prihvatanja (*Sì, grazie*) kao u (3), ova formula u italijanskom poprima i odričnu vrednost (*No, grazie*), kao u (4) u vidu učtivog odbijanja:

(3) A: *Vuoi un altro pezzo?*

B: *Grazie. Lo prendo volentieri.*

(4) A: *Vuoi un altro pezzo?*

B: *Grazie. Basta così.*

Značenje ovakvih odgovora umnogome zavisi i od prozodijskih karakteristika iskaza, a na prethodnom govorniku je da taj iskaz protumači ispravno, shodno željenim namerama aktuelnog govornika. Tumačenje ponekad može predstavljati složen zadatak, naročito ako je izraz, na primer, ironičan: *Grazie, era ora!* ili predstavlja pokušaj suptilnog i pristojnog odbijanja ponude: *Veramente, ne ho già mangiato troppo.*

Jezička učtivost

Socijalne i verbalne strategije kojima se služi učesnik interakcije kako bi, u prvom redu, izbegao konflikte ali i kako bi ostvario svoje komunikativne namere na ljubazan, učtiv način, uz uvažavanje sagovornika, uloga, međuljudskih odnosa, okolnosti interakcije i ostalih činilaca, nazivaju se **jezička učtivost** (*cortesia linguistica*, eng. *linguistic politeness*, Lakoff 1973b, Brown & Levinson 1987, Leech 1983). Tri su osnovna pravila učtivosti, kako ih je definisala R. Lejkof (Lakoff 1973b):

1. Ne nameći se;2. Ponudi alternativu;3. Budi prijateljski nastrojen.

Tabela 8. Pravila učtivosti (Lakoff 1973b)

Učtivost se ogleda u upotrebi višestrukih jezičkih sredstava (mogućnosti odabira odgovarajuće leksike, formulaičnih izraza, ali i glagolskih vremena, načina i drugog) i naročito dolazi do izražaja u govornom jeziku, u neposrednom kontaktu između sagovornika. U međuljudskim kontaktima realizuju se, naime, brojni činovi koji se pozitivno ili negativno odražavaju na nečiju ličnost, integritet, ugled, tzv. lice ili obraz (*faccia*, eng. *face*; pod pojmom „lice” podrazumeva se predstava o sebi koju govornik želi da

predoči okruženju, njegov socijalni identitet; Goffman 1967/1971). Pozitivno lice (*faccia positiva*) vezuje se za potrebu da nas okolina uvažava i prihvata i predstavlja skup pozitivnih socijalnih atributa koji čine našu sliku o sebi, dok negativno lice (*faccia negativa*) podrazumeva da nas drugi ne sputavaju, odnosno da zadržimo slobodu delovanja.

Učtivost u interakciji suštinski predstavlja akciju govornika na polju kompenzovanja **ugrožavajućih činova** (činova ugrožavanja lica, *atti che minacciano la faccia, atti minaccianti della faccia*, eng. *face-threatening acts*, Brown & Levinson 1987). Procena da li je određeni čin ugrožavajući ili nije zavisi kako od samog čina tako i od normi koje važe za određeno društvo ili kulturu (npr. kritika, optužba i uvreda se generalno smatraju ugrožavajućim činovima). U osnovi, moguće je razlikovati pozitivnu i negativnu učtivost (*cortesia positiva/negativa*, eng. *positive/negative politeness*), u zavisnosti od toga da li se njome uvažava sagovornikovo pozitivno lice (npr. kroz odobravanje, isticanje pripadnosti istoj grupi, zbijanje šale) ili negativno lice (upućivanje indirektnih umesto direktnih zahteva, postavljanje pitanja, izvinjavanje). Fenomen koji stoji u opoziciji prema učtivosti naziva se **neučtivost** (*scortesia*, eng. *impoliteness*) i može biti namernog ili nenamernog karaktera. Teorija učtivosti predstavlja jednu od centralnih tema iz oblasti pragmatike, naročito od kraja sedamdesetih godina XX veka i preklapa se s drugim disciplinama (sociolingvistika, psiholingvistika, primenjena lingvistika itd.).

Jezička učtivost nalaže da na planu smene govornika ne upadamo jedni drugima u reč, da je ne otimamo od sagovornika, da ne govorimo svi uglas, da signaliziramo svoju nameru da preuzmemo reč (dizanjem dva prsta, šake ili verbalnim gestovima, poput: *Posso fare una domanda?, Posso interrompere?, Posso intervenire?, Scusa se ti interrompo, Non vorrei interromperti ma...*). U slučaju prekida po pravilu treba da se izvinimo osobi koja govori, kao i za druge prekršaje koje načinimo u jezičkom razmeni (*Scusa l'interruzione, Scusa se ti ho interrotto, Chiedo scusa per l'interruzione*). Zahvaljujući jezičkoj učtivosti, takođe, svesni smo da je, nakon što smo pokušali nekome da objasnimo određeni sadržaj, prikladnije u italijanskom jeziku zatražiti potvrdu razumevanja rečima *Mi sono spiegato?* nego upitati sagovornika *Capito?, Capisci?*, imajući u vidu da se tako kao potencijalni krivac eventualnog nerazumevanja nameće sam govornik jer on možda nije bio dovoljno jasan pa stoga proverava da li je njegova poruka ispravno shvaćena, a ne slušalac, čiji bi se intelektualni kapaciteti pitanjem kao što je „Kapiraš?” mogli dovesti u pitanje.

Po uzoru na Grajsove konverzacijske maksime, Lič je ustanovio sledećih **6 maksima učtivosti** (*massime di cortesia*, eng. *politeness maxims*, Leech 1983), koje se mogu grupisati u parove: maksime takta i velikodušnosti, odobravanja i skromnosti, saglasnosti i naklonosti. One se tiču govornikovog ljubaznog ponašanja u odnosu sa sagovornikom.

Maksima takta (<i>massima del tatto</i>): umanjiti štetu za drugog (uvećati korist za drugog);
Maksima velikodušnosti (<i>massima della generosità</i>): umanjiti korist za sebe (uvećati štetu za sebe, tj. uvećati tuđu korist);
Maksima uvažavanja (<i>massima dell'approvazione</i>): umanjiti neuvažavanje drugog (uvećati uvažavanje drugog);
Maksima skromnosti (<i>massima della modestia</i>): umanjiti uvažavanje sebe (uvećati neuvažavanje sebe, tj. uvažavanje drugog);
Maksima slaganja (<i>massima dell'accordo</i>): umanjiti neslaganje između sebe i drugog (uvećati slaganje između sebe i drugog);
Maksima naklonosti (<i>massima della simpatia</i>): umanjiti antipatiju između sebe i drugog (uvećati naklonost između sebe i drugog).

Tabela 9. Maksime učtivosti (Leech 1983)

Govornici italijanskog raspoložu **sredstvima** za postizanje učtivosti na raznim nivoima jezičke analize. Navešćemo samo neke od primera. Među očigledne slučajeve spadaju pozdravi, čestitke, izrazi zahvalnosti i čitav niz **formula učtivosti** (*formule di cortesia*), kao što su: *per favore, per piacere, per cortesia, per gentilezza*, zatim glagoli poput *pregare, chiedere, raccomandarsi: Ti prego, Ti chiedo una cortesia, Posso chiederti una gentilezza?, Mi raccomando* i iskazi poput *Sii gentile, Fammi un piacere*; izrazi za iskazivanje molbe: *Perché non...?, Ti va di...?, Che ne dici di...?, Ti dispiace se...?*.

Sredstvo učtivosti predstavljaju i **honorifici**, odnosno lične zamenice *Lei, Loro* upotrebljene za učtivo obraćanje (*forma di cortesia*), tj. persiranje jednoj ili većem broju osoba, za razliku od *tu* ili *voi*, u kojima takvo ukazivanje poštovanja nije sadržano. Na jugu Italije, učestalo je obraćanje jednoj osobi zamenicom za 2. lice množine *voi* umesto zamenice za 3. lice jednine *Lei*, kakav je slučaj pri obraćanju, na primer, studenata profesorima. Slična je i upotreba 1. lica množine *noi* umesto 1. lica jednine *io*, u vidu tzv. množine

skromnosti ili majestetičkog plurala (*plurale di modestia, plurale di maestà*, lat. *pluralis modestiae, pluralis maestatis*), učestala takođe u univerzitetskom miljeu, a naročito u izlaganjima na naučnim skupovima, čime govornik daje na znanje da rezultati njegovog rada nisu samo njegovi, odnosno da kroz svoj rad uvažava i doprinose koje su dali drugi naučnici.

Postoje, međutim, i manje evidentni primeri, utkani u jezički izraz tako da ga tek veštije i podučeno uho primećuje i upotrebljava. **Uzvici** *Eh?, Che?, Come?* (upravo kao i njihovi srpski ekvivalenti: „A?”, „Šta?”, „Kako?”), veoma su česti u svakodnevnoj komunikaciji i imaju funkciju da saopšte da nismo čuli ili razumeli poruku, odnosno da zatražimo od sagovornika da je ponovi. Pomenuti oblici smatraju se neučtivim i poželjno je zameniti ih prihvatljivijim varijantama *Prego?, Scusa?, Scusi?, Puoi/Può ripetere?* i sl.

Za iskazivanje učtivosti efikasno služe visokofrekventni **prilozi** *gentilmente, cortesemente, volentieri, pure, sinceramente* (5) i *veramente* (6), kao i izrazi *a essere sincero, a dire il vero* i slični, naročito ukoliko se upotrebljavaju u svrhu ljubaznog odbijanja poziva. Kako je s pozicije analize konverzacije istaknuto, odbijanje je poželjno obrazložiti, kao što je to slučaj u sledećim primerima, za razliku od čina prihvatanja, koji obično ne zahteva obrazlaganje:

(5) A: *Vieni in palestra più tardi?*

B: *Sinceramente, sono un po' troppo stanco.*

(6) A: *Andiamo al cinema stasera?*

B: *Veramente pensavo di rimanere a casa.*

Postizanju učtivosti u iskazu doprinosi i odgovarajuća upotreba, pored ostalih, i **modalnih glagola**, naročito kada su u sprezi s odgovarajućim vremenima i načinima. Zanimljivo je uporediti rastući stepen iskazane učtivosti u sledećim iskazima u formi pitanja:

(7a) *Vieni?*

(7b) *Vuoi venire?*

(7c) *Vorresti venire?*

Što se **glagolskih vremena i načina** tiče, generalno se uzima da je kondicional (*condizionale*) u primeru (7c) način za iskazivanje učtivosti, a to je slučaj i s određenim upotrebama imperfekta (*imperfetto*, o čemu će biti više reči u XII poglavlju). Korisno je uporediti, primera radi, zahteve koje bi nakon ulaska u prodavnicu obuće govornik mogao da uputi prodavcu, u

kojima se očituje neučtivost (8a), odnosno manja (8b) ili veća (8c) učtivost sadržana u njegovim iskazima, karakterističnim za razgovornu formu:

(8a) *Voglio quelle scarpe in vetrina.*

(8b) *Volevo quelle scarpe in vetrina.*

(8c) *Vorrei quelle scarpe in vetrina.*

Izrazom učtivosti može se, napokon, smatrati i bavljenje tzv. „bezbednim temama” u običnoj, svakodnevnoj konverzaciji, među koje, i to ne samo na italijanskom kulturnom podneblju, spada i razgovor o aktuelnim meteorološkim prilikama. Nasuprot tome, neučtivim se doživljava zadiranje u intimne, nezgodne, potencijalno problematične **teme** koje mogu prouzrokovati neprijatnosti, pa čak i sukob između sagovornika. Unutar međuljudskih odnosa i komunikacije moguće su i lažna učtivost i ironija, koje sagovornicima otežavaju zadatak prilikom komuniciranja i o kojima oni moraju imati spoznaju, moraju obratiti pažnju na njih kako bi iz razmene istupili s ostvarenim ciljevima.

Tako se u Italiji kao i u brojnim drugim zemljama, smatra neučtivim raspitivati se za sagovornikove ekonomske prihode, emotivnu vezu ili versko opredeljenje. Zanimljivo je, međutim, da se u južnim regijama ove zemlje smatra izrazom pozitivne učtivosti kada se pokaže interesovanje za sagovornikov dnevni, kulinarski meni. Stoga u pitanjima: *Che hai mangiato oggi?*, *Cosa avete cucinato di buono?* govornici pomenutih regija ne vide nikakvu preteranost ili neobičnost.

Osim ovakvih, kulturoloških motiva, koji su sprezi s hijerarhijom vrednosti karakterističnom za određenu društvenu zajednicu, učtivost (i ne samo nju) određuju i izvesni društveni faktori, među kojima se izdvaja socijalna distanca među sagovornicima. Stepenn učtivosti umnogome zavisi od toga da li je, s jedne strane, u pitanju **simetričan** odnos (*relazione simmetrica*) između govornika i slušaoca, kao što je slučaj kada su jedan drugom ravni po profesionalnim, statusnim, obrazovnim, starosnim i drugim kriterijumima (npr. profesor prema profesoru, radnik prema radniku, student prema studentu). S druge strane, kada postoji određen stepen moći koji se može ispoljiti u komunikaciji, među sagovornicima vlada **asimetričan** odnos (*relazione asimmetrica*, kakav je, npr., između šefa i radnika, nastavnika i učenika, doktora i pacijenta). U vezi s tim, važno je napomenuti da što je stepen asimetrije među sagovornicima veći to je verovatnije da će biti izraženija njihova potreba za iskazivanjem učtivosti u međusobnoj komunikaciji.

Indirektnost

U neposrednoj vezi s učtivošću jeste i direktnost (*direttività*, eng. *directness*) sadržana u samom iskazu, odnosno njegova indirektnost (*indirettività*, eng. *indirectness*, Leech 1983). Direktnost jednog iskaza obrnuto je proporcionalna njegovoj učtivosti: što je neki zahtev upućen na direktniji način, to su veće mogućnosti da će biti percipiran kao neučtiv, i obrnuto, što je zahtev indirektniji po pravilu će zvučati ljubaznije. Iz tog razloga **indirektnost** je u komunikaciji veoma poželjna i učestala strategija.

U italijanskom se, kao i u drugim jezicima, ova strategija može realizovati na više načina (kroz pitanja, molbe, sugestije, eufemizme; jedan od načina proučili smo u jednom od prethodnih odeljaka, posvećenom indirektnim govornim činovima). Budući da se od sagovornika, na primer, može zahtevati da nešto uradi na različit način, govornik na raspolaganju ima više opcija da ispuni zahtev. U tom smislu moguće je napraviti razliku među iskazima, prema izraženoj (in)direktnosti, koja se postiže upotrebom odgovarajućih prozodijskih, leksičkih, morfosintaksičkih, pragmatičkih i drugih elemenata (formulama učtivosti, zapovednim načinom ili tonom i sličnim), od kojih su mnogi u uskoj vezi s pojmom jezičke učtivosti.

Slede primeri koji naporedo ilustruju direktnost i indirektnost iskaza i koji pokazuju realizaciju indirektnosti kroz upotrebu impersonalnih (9b), (11b), implicitnih (10b) ili pasivnih oblika (10c) i perifraza (11c):

Direktnost	Indirektnost
(9a) <i>Dove andiamo?</i>	(9b) <i>Dove si va?</i>
(10a) <i>Spegni qui la tua sigaretta!</i>	(10b) <i>Spegnere le sigarette</i> (10c) <i>I signori viaggiatori sono pregati di spegnere la sigaretta negli appositi contenitori.</i>
(11a) <i>Chiudiamo!</i>	(11b) <i>Per oggi basta così!</i> (11c) <i>Si avvisa la gentile clientela che il negozio sta per chiudere.</i>

Tabela 10. Primeri (in)direktnosti

U narednim primerima ilustrujemo spregu između (in)direktnosti i veće ili manje učtivosti, odnosno neučtivosti kroz transformaciju jednog iskaza, tj. zahteva upućenog sagovorniku da se zatvori prozor (primeri su poređani prema opadajućem stepenu učtivosti):

učtivo ↓
<i>Per cortesia, vorresti chiudere (la finestra)?</i>   <i>Gentilmente, potresti chiudere (la finestra)?</i>   <i>Chiuderesti gentilmente (la finestra)?</i>   <i>Che ne diresti di chiudere (la finestra)?</i>   <i>Che ne dici di chiudere (la finestra)?</i>   <i>Ti va di chiudere (la finestra)?</i>   <i>Mi dai una mano (qui) a chiudere (la finestra)?</i>   <i>Mi fai un piacere: chiudi (la finestra)?</i>   <i>Ti dispiace chiudere (la finestra)?</i>   <i>Perché non chiudi (la finestra)?</i>   <i>Chiudiamo (la finestra)?</i>   <i>Vogliamo chiudere (la finestra)?</i>   <i>Meglio se chiudiamo (la finestra).</i>   <i>Ce la fai a chiudere (la finestra)?</i>   <i>Vuoi chiudere (la finestra)?</i>   <i>Puoi chiudere (la finestra)?</i>   <i>Chiudi (la finestra)?</i>   <i>Chiudi (la finestra)!</i>   <i>Fammi un piacere: chiudi (la finestra)!</i>   <i>Per piacere, chiudi (la finestra)!</i>   <i>Dai, chiudi (la finestra)!</i>   <i>Insomma... chiudi (la finestra)!</i>   <i>Chiudi (la finestra), per favore!!</i>   <i>La vorresti chiudere, (la finestra)?!</i>   <i>La vuoi chiudere, la finestra?!</i>   <i>La vuoi chiudere, 'sta finestra?!</i>   <i>La vuoi chiudere 'sto cazzo di finestra?!</i>   <i>Porca puttana, chiudi!</i>   <i>Chiudi, cazzo!</i>   <i>Chiudi quel cazzo di finestra!</i>
neučtivo ↑

Tabela 11. Primeri (ne)učtivosti

Iskaz je utoliko učtiviji ukoliko sadrži više ljubaznih formula, ali i ako je manje direktan, manje nametljiv, odnosno ako ispoljava veću opcionalnost, ostavljajući više prostora za uvažavanje sagovornikovih želja i mogućnosti. Iz toga razloga na samom vrhu pozitivne učtivosti na ponuđenoj skali smešten je iskaz *Per cortesia, vorresti chiudere la finestra?*, koji uz ljubaznu formulu *per cortesia* sadrži i modalni glagol *volere*, i to u kondicionalu, preferencijalnom glagolskom načinu za iskazivanje učtivosti. Nasuprot tome, što je neki iskaz direktniji to su veće mogućnosti da će se doživeti kao neučtiviji: tako se na samom kraju skale, zajedno s drugim primerima nedovoljne ljubaznosti, našao iskaz *Chiudi quel cazzo di finestra!*, u kome ne samo da izostaju učtive forme ili modalni glagol već se uz imperativ, kao preferencijalni način za iskazivanje zapovesti i za nametanje vlastite volje ili želje, javlja i vulgarizam *cazzo*. Ovaj gotovo desemantizovani leksem, koji je većim delom izgubio značenje „muški polni organ”, u kolokvijalnom, neformalnom govoru ima funkciju pojačivača. Uviđamo da se na sredini skale pozicioniraju iskazi koji sadrže prezent u vidu pitanja i imperativ. Zaključujemo da se na skali od veće ka manjoj učtivosti ili neučtivosti smanjuje prisustvo upitnih rečenica u korist uzvičnih, kondicional preko prezenta ustupa mesto imperativu; a ispoljena je i tendencija da se, s jedne strane, smanji broj učtivih formula i modalnosti te da se, s druge strane, više upotrebljavaju opscene reči.

Modulacija

U procesu produkcije i recepcije iskaza osim pomenute, u većoj ili manjoj meri izražene direktnosti i učtivosti, kao i transparentnosti u iskazivanju značenja, značajnu ulogu igra i stepen intenziteta kojim se nešto kazuje: on se može podvrgnuti **modulaciji** (*modulazione*, eng. *modulation*), odnosno, u vidu skalarno suprotstavljenih polova, pojačavanju, **intenzifikaciji** (*rafforzamento*, *intensificazione*, Nigoević 2020) ili ublažavanju, **mitigaciji** (*attenuazione*, *mitigazione*; Lakoff 1973a, Brown & Levinson 1987, Caffi 2007, Gili Fivela & Bazzanella 2009). Skalarno su suprotstavljeni iskazi koji u vidu spiskova polaze od jednog ekstrema (npr. od veoma učtivog iskaza) i završavaju se suprotnim ekstremom (veoma neučtivim iskazom).

Modulacija je umeće variranja i prilagođavanja izraza ciljevima, učesnicima i okolnostima komunikativne situacije. Kao što govornik može da modulira glas (naročito pri pevanju) regulisanjem njegove jačine, visine ili intonacije, što na prozodijskom nivou igra bitnu ulogu, tako je u mogućnosti i da modulira svoj iskaz, menjajući njegov intenzitet, odnosno vršeći pojačavanje ili ublažavanje njegove ilokucione snage (načina na koji

iskaz treba da bude shvaćen) i propozicionog sadržaja (značenja, semantičke vrednosti). U tu svrhu služe mu jezička sredstva koja nose naziv **modulatori** ili mehanizmi modulacije (*modulatori, meccanismi di modulazione*), a među kojima se razlikuju intenzifikatori i mitigatori (pojačivači, *rafforzatori, intensificatori*, ili ublaživači, *mitigatori*). U modulatore se u italijanskom jeziku, između ostalih, svrstavaju *un po', molto, così, anche, forse, magari, diciamo, insomma, proprio, davvero, praticamente, beh, mah, penso, credo, secondo me, mi sembra, se non sbaglio, circa, esattamente, certamente, naturalmente, effettivamente, in effetti, infatti* i brojni drugi diskursni markeri uz pomoć kojih govornik modifikuje svoj iskaz, ublažava ili pojačava određene komponente govornog čina, iskazuje svoj stav, ograđuje se od izrečene tvrdnje.

U sledećim primerima ilustrovano je iskazivanje slaganja ili neslaganja, koje može biti neutralno (12b) (13b), ali i po potrebi podvrgnuto mitigaciji (12c) (13c) ili intenzifikaciji (12d) (13d).

(12a) A: *Ti piace?*

(12b) B: *Sì.*

(neutralan iskaz)

(12c) B: *Beh sì... / Insomma... / Così così. / Direi di sì.*

(mitigacija)

(12d) B: *Eccome! / Hai voglia! / Assolutamente!*

(intenzifikacija)

(13a) A: *Ti piace?*

(13b) B: *No.*

(neutralan iskaz)

(13c) B: *E no... / Insomma... / Così così. / Mica tanto.*

(mitigacija)

(13d) B: *Non proprio! / Per niente! / Assolutamente no!*

(intenzifikacija)

Zahvaljujući upotrebi sredstava za mitigaciju u primeru (12c) ublažen je neutralan potvrdan odgovor (čiji ekvivalenti u srpskom mogu da glase: „Pa da”/„Onako”/„I da i ne”/„Recimo da je tako”). U (13c) ublažen je neutralan odričan odgovor (sa značenjem „Pa i ne baš”/„Onako”/„I da i ne”/„Ne preterano”). Pojedina navedena sredstva istovremeno služe mitigaciji i potvrdnih i odričnih iskaza (*insomma, così così, direi di sì/no*). Primerima je oslikana i upotreba intenzifikatora, čija je uloga da pojačaju neutralno slaganje u (12d) (sa značenjem „Itekako!”/ „Nego šta!”/„Apsolutno!”), odnosno da pojačaju neutralno neslaganje u (13d) („Ne, nikako!”/ „Uopšte mi se ne sviđa!”/„Ma nema šansi...!”).

Ublažavanjem slaganja govornik priprema osobu pred sobom na čin kojim zapravo želi da joj poruči da se ne slaže u potpunosti s njenim stavom, što u neku ruku može izneveriti njena (govornikova) pretpostavljena očekivanja. I mitigacija neslaganja ima za cilj da sagovornika pripremi na

čin koji sledi, a to je odsustvo slaganja, za koje se veruje da bi moglo da zasmeta drugoj strani. Spremnost da se sagovornik pripremi na čin koji krši njegova pretpostavljena očekivanja ukazuje na činjenicu da govornik, u skladu sa svojim mogućnostima, vodi računa o očekivanjima drugog lica, da poseduje svest o posledicama njihovog neispunjavanja i želju i sposobnost da ga pripremi na stav koji je različit od pukog slaganja ili neslaganja. S druge strane, i intenziviranje slaganja ukazuje na govornikovu osetljivost prema drugom i njegovim stavovima, na govornikovu predusretljivost, čiji je glavni cilj pojačavanje potvrde da se stavovi obe strane podudaraju, što predstavlja veoma kooperativno delovanje u interakciji.

Budući da se ublaženim slaganjem ili neslaganjem postiže učtiviji ton od tona dobijenog pukim (ne)slaganjem, mitigacija se može posmatrati i kroz prizmu učtivosti, kao veoma efikasno sredstvo za njenu realizaciju. Slično je i s pojačavanjem slaganja, koje takođe ostavlja utisak ljubaznijeg gesta u komunikaciji u odnosu na iskazivanje prostog slaganja. Iz tog razloga i mitigacija, i intenzifikacija i kooperativno delovanje u interakciji su u velikoj meri prožeti učtivošću.

Neodređenost

U uskoj vezi s gorepomenutim pojmovima jeste i jezička **neodređenost** (*vaghezza*, eng. *vagueness*, Channell 1994), pod kojom se podrazumeva nedovoljna određenost, nejasnoća i nepreciznost u izražavanju, ostvariva putem različitih jezičkih sredstava i za koju govornik može imati nekoliko povoda. Kada o nečemu govorimo, često ne možemo biti u potpunosti sigurni u svaki element sadržaja ili teme, bilo da je u pitanju, na primer, dostupnost u datom trenutku odgovarajućih podataka vezanih za određenu temu, za istinitost tvrdnje, odnosno naš stav o sadržaju koji saopštavamo, ocena njegove relevantnosti. Iz tog razloga, ako u nekim slučajevima ne raspoložemo pouzdanim informacijama da bismo bili dovoljno detaljni ili precizni na određenu temu, kao govornici želimo da izbegnemo suvišna preciziranja ali ujedno bez namere da sakrijemo naše nedoumice. Štaviše, tokom govora postajemo svesni da nam nedostaju potpune informacije (ili ih prosto smatramo nedovoljno pouzdanim da bismo ih naveli), ali kako znamo da one ipak postoje, želimo da tu činjenicu signaliziramo sagovorniku, ograđujući se od prejakih, isuviše obavezujućih tvrdnji u čiju istinitost, tačnost ili preciznost nismo sigurni.

Istini za volju neodređenost predstavlja oglašavanje o konverzacijsku maksimumu načina, prema kojoj govornik treba da izbegava nejasnoću, ali zato

predstavlja i efikasan način da se on pridržava principa kvaliteta i kvantiteta: govornik ne daje neistinit doprinos, za koji nema odgovarajuće dokaze, niti pruža previše (nerelevantnih) informacija. Štaviše, to je i vid etički korektnog i kooperativnog ponašanja koje kreće od stava da je bolje da govornik stavi do znanja da u nešto nije siguran nego da stvara privid i iznosi neistinite tvrdnje.

Neodređenost se može postići upotrebom sredstava koja se nazivaju **ograđivači** (ograde, *siepi*, eng. *hedges*, Lakoff 1973a). I dok neki autori svrstavaju funkciju ograđivanja u jedan od zadataka koje obavljaju diskursni markeri, takozvani modulatori (Bazzanella 1994, 2008) i markeri ograđivanja (Hyland 1996), drugi istraživači izdvajaju ovu funkciju u posebnu kategoriju (eng. *hedging*, Fraser 2010), pripisujući joj niz sličnih ili delimično različitih potkategorija (Caffi 2007). Ograđivanje je postupak kojim se govornik distancira od sadržaja tvrdnje koju iznosi, bilo zato što nije siguran u njenu istinitost ili zato što nastoji da ublaži njenu jačinu. Strategija ograđivanja (eng. *hedging*) vrlo je bliska strategiji ublažavanja (eng. *mitigating*) iskaza: iako se ove dve strategije u izvesnim aspektima preklapaju one nisu istovetne budući da svako ublažavanje iskaza nije nužno i ograđivanje. Za ograđivanje se u italijanskom, između ostalih, upotrebljavaju sledeći izrazi: *una sorta di, una specie di, tipo, come, qualcosa come, diciamo, cosiddetto, per così dire, praticamente, in pratica, in un certo senso, in qualche modo, penso, credo, direi, secondo me, secondo la mia opinione, mi pare, mi sembra, se non sbaglia*.

Sa sličnom funkcijom koriste se i sredstva koja se smatraju podvrstom ograđivača. Ona se nazivaju **aproksimatori** (*approssimanti*, eng. *approximators*; Prince, Frader & Bosk 1982), čime se ističe njihova uloga u komunikaciji jer iskazuju upravo aproksimaciju, upućuju na približan sud, ocenu, kvantifikaciju i sl. Za ovu funkciju koriste se, između ostalih: *più o meno, verso, grosso modo, circa, all'incirca, quasi, quasi come, abbastanza, piuttosto*. Oni se upotrebljavaju u slučajevima kada govornik iz određenih razloga odluči da napomene da ne iznosi kvantitativno precizan podatak (o količini, vremenu, udaljenosti). Aproksimacija stoga čini važan leksički resurs koji govorniku omogućava da na pragmatičkom nivou zauzme subjektivan stav prema iskazu i predstavlja čestu strategiju u svakodnevnom jeziku.

U naredna četiri poglavlja prikazaćemo kako se neki od izloženih principa i zakonitosti koji leže u temeljima razgovornog jezika ogledaju na polju jezičke produkcije i govorne interakcije. U fokusu sledeća dva poglavlja, posvećena usmenoj produkciji i organizaciji diskursa, biće govornik, kao nezaobilazna, polazna i centralna figura svake govorne akcije, ali i ona čija produkcija po

pravilu ima ulogu pokretača i pogona za svaki vid govorne razmene. Nakon ova dva poglavlja pozabavićemo se stoga i interakcionom perspektivom, koja baca svetlo ne samo na figuru govornika već i sagovornika, a naročito na njihovo uzajamno delovanje, ne gubeći iz vida činjenicu da se ove dve uloge neprestano prepliću, nadopunjuju i smenjuju, odnosno da od trenutka kad prepusti svom sagovorniku reč, aktuelni govornik i sam postaje slušalac. Iz tog razloga sadržaj predstojeća četiri poglavlja, koji bi se pojednostavljeno mogao opisati kao prikaz „*ja* perspektive” i „*mi* perspektive”, treba posmatrati ne samo pojedinačno već i u celini, kao delove koji su međusobno duboko ispreplitani i preklapljeni, uz napomenu da je u ovim poglavljima izneseno jedno od mogućih gledišta na složeni i živi proces kakvo je verbalno opštenje.

VII GOVORNA PRODUKCIJA

Na osnovu do ovde izložene materije već se naslućuje da onog trenutka kad govornik nekog jezika poželi da verbalno saopšti svom sagovorniku određeni sadržaj, on ima pred sobom veoma složen zadatak. Pa ipak, u svakodnevnom životu mi većim delom komuniciramo usmeno, bez većih problema. Šta se dešava prilikom komunikacije? Od čega se sastoji sposobnost zahvaljujući kojoj govornik umešno saopštava vlastite misli, ideje ili emocije? I na osnovu koje to sposobnosti njegov sagovornik uspeva da to saopštenje razume upravo na način na koji govornik želi? Od čega zavisi taj proces i kako uopšte na govornika utiče svest o tome da se naspram njega nalazi druga osoba, sa vlastitim komunikacionim sposobnostima, potrebama i namerama? Neke od odgovora na ova i slična pitanja, koja se prvenstveno tiču uloge govornika i procesa njegove usmene produkcije pokušaćemo da pružimo na stranicama ovog i sledećeg poglavlja.

Pozabavićemo se najpre pojavama koje se neposredno tiču same produkcije, forme u kojoj je nešto izrečeno na manje ili više efikasan način, a koja ostaje na površini diskursa. Zatim ćemo pristupiti njegovim dubinskim manifestacijama, koje se vezuju za sadržinu onoga što je rečeno i kao takve zadiru u samu suštinu komunikacijskog procesa, procesa mišljenja ili planiranja diskursa, odnosno njihove uspešne ili manjkave realizacije. Probaćemo, dakle, da iz ugla prvog lica ili *ja* perspektive u ovom i sledećem poglavlju obuhvatimo i ilustrujemo što veći broj tipičnih odlika i fenomena usmene produkcije čiji su uzroci prevalentno unutrašnje prirode (premda neki mogu biti i posledica uticaja spoljnih faktora), budući da predstavljaju manifestaciju i akciju koja potiče od strane govornika, stožera svakog jezičkog delovanja.

Pragmatička kompetencija

Sposobnost govornika da komunicira u skladu sa željenim ciljevima i datim okruženjem naziva se **pragmatička kompetencija** (*competenza pragmatica*, eng. *pragmatic competence*, Leech 1983, Thomas 1983). Premda postoji više definicija ove sposobnosti, većinom se svode na to da ukažu da je pragmatička kompetencija veština efikasne, kontekstualizovane upotrebe jezika: pojedinac je utoliko pragmatički kompetentniji ukoliko uspeva da

svoj iskaz adekvatno oblikuje i prilagodi okolnostima interakcije, ali i da na ispravan način razume komunikativne namere svog sagovornika (tj. šta je ovaj mislio pod onim što je rekao). Kao takva, pragmatička kompetencija predstavlja govornikovu umešnost prilagođavanja kontekstu i njegovim brojnim činiocima te čini osnovnu komponentu šire, **komunikativne kompetencije** (*competenza comunicativa*, eng. *communicative competence*, Hymes 1972), koja podrazumeva opšte umeće komuniciranja uz umešnu primenu ove i niza drugih (socio)lingvističkih dimenzija (fonološka, leksička, semantička, sintaksička i dr.).

Primer kršenja pragmatičkih pravila ili nedostatka sposobnosti funkcionalne upotrebe jezika, primerene kontekstu jeste, recimo, razmena na ulici, u kojoj se osoba A obraća nepoznatoj osobi B nevično koristeći, uz apelativ *Signora*, glagol u 2. licu jednine, umesto normiranog, 3. lica za persiranje, baš kao što se, sa svoje strane i sagovornica, osoba B, oglušava o poziv da drugom saopšti tačno vreme pružajući samo puku potvrdu da zna koliko je sati.

(1) A: *Signora, sai che ore sono?*

B: *Sì, lo so.*

Ili kada, u svakodnevnoj razmeni poput ove koja sledi, osoba B na postavljeno pitanje odgovori na sledeći način, čineći tako pragmatičku grešku, stavljajući do znanja da se ne zove isto kao govornik ali ne i kakvo joj je zapravo ime (up. Bianchi 2003: 3):

(2) A: *Salve! Io sono Davide, e tu?*

B: *Io no.*

U cilju proširenja Grajsovih konverzacijskih maksima, a imajući na umu logiku učtivosti Lejkof (Lakoff 1973b) ističe dva elementarna **pravila** na kojima počiva pragmatička kompetencija: 1) *Budi jasan* i 2) *Budi učtiv*. Iako se jasnoća i učtivost mogu naći na suprotstavljenim pozicijama, u smislu da govornikov iskaz može biti ljubazan ali nejasan i obrnuto, jasan a neljubazan, u interakciji uglavnom prevladava učtivost, u smislu da je važnije izbeći vređanje nego postići jasnoću (Lakoff 1973b: 296-298). Takav je slučaj prve razmene (1), gde se uočava pokušaj učtivog obraćanja, ali s nedovoljnom dozom jasnoće, budući da govornik pita sagovornika da li zna koliko je sati a ne da li može da mu to saopšti za slučaj da raspolaže tim saznanjem (drugim rečima, jasnije bi bilo da je pitanje glasilo: *...sa dirmi che ore sono?*). I drugi primer (2) oslikava učtivost ali i nedovoljnu jasnoću, gde se prostor

za sagovornikovo nepragmatično tumačenje mogao uskratiti postavljanjem pitanja: ...e tu, chi sei?

Moguće je razlikovati određene potkompetencije u okviru pragmatičke kompetencije, kao jedne složene sposobnosti govornika koji treba da prilagodi svoj iskaz okolnostima u kojima, npr., na odgovarajući način persira nepoznatoj osobi ili interpretira sagovornikovo nameravano značenje (tako što će mu kazati tačno vreme a ne samo da li o tome ima saznanja ili kako mu glasi ime). Obično se ovom kompetencijom obuhvataju **pragmalingvistička komponenta**, koja se vezuje za veštinu upotrebe gramatičkih resursa u cilju realizacije jezičkih funkcija, i **sociopragmatička komponenta**, koja se tiče konteksta u kojima se ti resursi upotrebljavaju, odnosno socijalnih principa koji regulišu interpretaciju i realizaciju komunikativnih činova ili odgovarajuće društveno ponašanje unutar date govorne zajednice (Leech 1983, Thomas 1983). Govornik jednog jezika mora, naime, da zna koja sintaksička ili leksička sredstva treba da koristi s obzirom na konkretne ciljeve komunikacije i na okruženje. Stoga se može zaključiti da „krovná”, pragmatička kompetencija obuhvata brojne aspekte, od kooperativnog, prikladnog jezičkog ponašanja govornika, preko veštog ostvarivanja govornih činova i poštovanja konverzijskih maksima, do jezičkog delovanja u znaku učtivosti, regulisane važećim društvenim pravilima i normama (uproščeno rečeno, ova se kompetencija odnosi na umešno pridržavanje principa i zakonitosti koje smo izložili u prethodnom poglavlju).

Međutim, to nije sve. Brojni autori zaokupljeni definisanjem komunikativne kompetencije, u zavisnosti od svojih neposrednih istraživačkih ciljeva, a naročito u vidu doprinosa na polju pedagogije maternjeg i stranog jezika (Canale & Swain 1980, Bachman 1990, Celce-Murcia, Dörnyei & Thurrell 1995), izdvajaju nekoliko različitih potkategorija komunikativne kompetencije. Osim pragmatičke, kao centralne, posebno mesto (samostalno ili kao njena potkomponenta) zauzima **diskursna kompetencija** (*competenza discorsiva*, eng. *discourse competence*), koja se uglavnom vezuje za vladanje pravilima koja obezbeđuju koheziju i koherenciju u diskursu, odnosno njegovu čvrstu unutrašnju, logičku povezanost (ovim pojmovima ćemo se detaljnije pozabaviti u sledećem poglavlju). U novije vreme sve se više izdvaja i **interakciona kompetencija** (*competenza interazionale*, eng. *interactional competence*, Kramsch 1986) u vidu govornikovog umeća učestvovanja i upravljanja interakcijom s drugim licima.

Sledeći navedene uzore i u skladu s prikazom u Tabeli (12), diskursnu kompetenciju posmatramo kao potkategoriju pragmatičke kompetencije

i vezujemo za nju ne samo sposobnost produkovanja kohezivnih i koherentnih, tematski organizovanih nadrećenićnih celina već i ispravno formulisanog, tećnog, preciznog i konciznog diskursa. Pod interakcionom, kao podvrstom diskursne kompetencije, prvenstveno imamo na umu većtinu upravljanja konverzacijom i odrćavanja njene strukture (primopredaja reći između ućesnika, uspostavljanje povratne sprege, prevazilaćenja zastoja u komunikaciji i drugo).

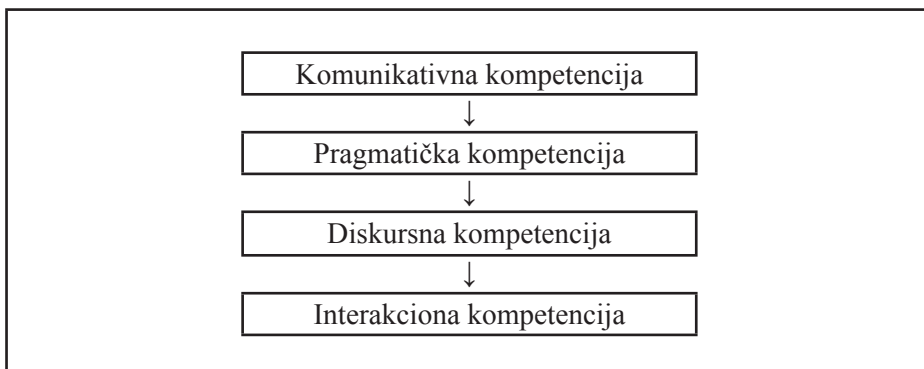

Tabela 12. Komunikativna kompetencija

U skladu s ovim, a imajući u vidu dve osnovne forme verbalne komunikacije, monolog i dijalog, diskursna kompetencija naroćito dolazi do izraćenja u monološkoj produkciji i kao takva biće u fokusu ovog i sledećeg poglavlja, za razliku od interakcione kompetencije koja se, u vidu efikasnog vladanja verbalnom razmenom, aktivno ispoljava u dijaloškoj produkciji: ona će stoga biti predmet detaljnijeg bavljenja u dva poglavlja koja nakon tih slede (tj. u IX i X poglavlju). Mora se, mećutim, napomenuti da se i diskursna i interakciona kompetencija mogu ticati odlika jezićkog ponaćanja koje su tema razmatranja kako ovih tako i narednih poglavlja, budući da se njihove realizacije u svakodnevnoj praksi često prepliću.

Monološka produkcija

Uobićajena podela na monološku i dijalošku formu diskursa retko kada je striktna. Teško je u potpunosti razlućiti kada govornik vodi **monolog** (razgovor sa samim sobom, *monologo*, eng. *monologue*), odnosno **dijalog** (razgovor s drugim licem, *dialogo*, eng. *dialogue*). Pod dijalogom se podrazumeva razgovor između dva ili više lica, dok je monolog govor jednog lica, obićno u dućem trajanju (ostavićemo po strani termin „polilog”

polilogo, multi-dialogo, eng. *polylogue, multi-dialogue*, Cresti 2019, koji je nedovoljno rasprostranjen i, smatramo, već obuhvaćen terminom „dijalog” iako se zapravo, za razliku od njega, odnosi na razgovor između više od dva lica). U praksi se komunikacija najčešće u potpunosti vrši u formi dijaloga, tek sa izvesnim momentima ili elementima monologa (kako smo već istakli i na početku IV poglavlja), zbog čega je u takvim slučajevima uputnije govoriti o dijaloško-monološkoj produkciji (a postoji i dominantno monološka, tj. monološko-dijaloška produkcija). Svaku komunikaciju stoga treba posmatrati kao jednu fluidnu, živu tvorevinu, koja se da oblikovati, sa zadatim konturama i sa sadržajem koji će biti ispunjen na način na koji sami njeni akteri žele.

Ključno pitanje u razlikovanju monologa i dijaloga jeste prisustvo, osim govornika, i nekog drugog lica ili više njih, u formi sagovornika ili slušaoca, kao i uticaj te činjenice na govornikovu produkciju. Monolog po pravilu nije upućen drugim licima mada to ne mora nužno biti slučaj. Nije, naime, isključena mogućnost, iako u praksi jeste ređa, da neko lice vodi monolog pred drugom osobom ili da, npr. u imaginarnim i izmenjenim stanjima svesti, vodi dijalog sa samim sobom. Pa ipak, činjenica da monolog po pravilu nije upućen drugim licima ne znači da govornik ne poseduje određeni stepen svesti o postojanju potencijalnog slušaoca. Kao što prilikom dijaloške razmene on ima spoznaju o postojanju drugog lica koje treba da percipira njegov iskaz, tako i u monologu on obično projektuje, zamišlja mogućeg slušaoca i formuliše svoj diskurs upravljajući se prema toj zamisli.

Razlika između pomenute dve forme leži i u govornikovim očekivanjima: karakteristično za monolog jeste, dakle, da se u njemu govornik obraća samom sebi (otud i nazivi „unutrašnji monolog”, „diskurs unutrašnjih monologa”, kao i italijanski sinonim *soliloquio*, koji ukazuje upravo na odsustvo drugih lica, pri čemu se takav diskurs ne mora uvek realizovati naglas). Karakteristično je i to da monolog, čak i kad se odvija u prisustvu drugih (*monologo* u pravom smislu), ne iziskuje verbalnu reakciju od slušalaca, niti će govornik započeti s njima dijalošku razmenu. Kod dijaloga, međutim, ne samo što se govornik obraća sagovorniku ili sagovornicima već stupanjem u interakciju podrazumeva da će oni uzeti u njoj manje ili više aktivno učešće, odnosno da će obe strane, što je smisleno i očekivano, pribegavajući raznim raspoloživim sredstvima zajednički doprineti da se ta razmena podstakne i održi.

Uloga (sa)govornika

Postoje tri utvrđena **pravila za smenu govornika** (Sacks, Schegloff & Jefferson 1974), koja bliže određuju način na koji u komunikativnoj praksi

dolazi do odabira aktuelnog govornika (onog koji dobija reč), što je postupak koji se može naizmenično ponavljati neograničen broj puta. Do selekcije govornika obično dolazi na sledeća tri načina:

1. Aktuelni govornik (A) bira narednog govornika (B)	$A \rightarrow B$
2. Sagovornik (B) vrši samoizbor, čime postaje aktuelni govornik (A)	$B \rightarrow A$
3. Aktuelni govornik (A) zadržava reč, čime ostaje aktuelni govornik (A)	$A \rightarrow A$

Tabela 13. Selekcija govornika (Sacks, Schegloff & Jefferson 1974)

Proces selekcije retko prolazi neobeleženo jer se po pravilu naznačava nekim od raspoloživih sredstava. Tako će prilikom prvog načina, A birati B signalizirajući mu taj čin neverbalnim (upiranjem pogleda, odmahivanjem ili klimanjem glavom, pružanjem ruke) ili verbalnim sredstvima (oslovljavanjem po imenu, zvanju, funkciji, kao i direktno mu postavljajući pitanje, naročito takozvanim *tag-questions*, tj. pitanjima s privescima „mh?”, „zar ne?”, „je l' da?”, *eh?*, *no?*, *vero?*, *giusto?*, *o sbaglio?*, Tomaselli & Gatt 2015). U drugom slučaju, kada B samostalno uzima reč i time promovise sebe u A, on može najaviti taj čin dizanjem ruke ili dva prsta, glasnim udisajem ili nekim od diskursnih markera za uzimanje reči (*allora*, *ecco*, *ma*, *e* i dr.), pripremajući time dotadašnjeg aktuelnog govornika na promenu, a često se i verbalno preklapajući s njim. U trećem slučaju, pri pokušaju da ustupi reč osoba A može usporiti ritam govora, neretko uz produžavanje vokala, napraviti zastoje, a onda, nakon spoznaje o neizvršenoj primopredaji reči, zadržati ulogu A.

Postoji niz ustaljenih **signala za primopredaju reči** koje sagovornik bez većih problema tumači kao znak da se govornik bliži kraju ili da je završio svoj turnus te da dotadašnji slušalac može preuzeti reč. Deca u mlađem uzrastu i u pivoju razvoja pragmatičke kompetencije nisu naročito vična u percipiranju tih znakova i određivanju „pravog” trenutka za preuzimanje reči, zbog čega im se dešava da upadaju drugome u reč. U pitanju su razni verbalni i neverbalni signali, poput jačine i tona glasa, prisustva produženih glasova, usporavanja ritma i zastajkivanja u govoru, ćutanja, signala za kontrolu prijema poruke i razumevanja, specifične rečenične intonacije, upotpunjenosti sintaksičke konstrukcije, kao i pogleda, gestova ili položaja tela.

U običnoj konverzaciji, osim što postoje aktuelni govornik i slušalac, tj. sagovornik (jedan ili više njih), i što se njihove uloge naizmenično smenjuju (kad dobije reč slušalac i sam postaje aktuelni govornik i obrnuto), izdvajaju se nekoliko vrsta govornika i slušalaca. U stručnoj literaturi (Levinson 1983)

uobičajeno je razlikovanje dve **kategorije govornika**: osobe koja govori u svoje ime (govornik u pravom smislu, *parlante*, eng. *speaker*) i kao takva ima ulogu izvora (*fonte dell'enunciazione, emittente*, engl. *source, sender*), s jedne, i osobe koja govori u tuđe ime (portparol, *portavoce*, eng. *spokesperson*), odnosno koja izgovarajući reči čiji je autor neko drugo lice igra ulogu prenosioca poruke (*trasmittente*, eng. *transmitter*), s druge strane. Posrednik u saopštavanju poruke je npr. lice koje na aerodromu vrši najave preko razglasa ili stjuardesa kada u ime pilota, tj. kapetana, kao njegov portparol, kazuje putnicima u avionu *Ora dovete allacciare le cinture* (Levinson 1983: 72 cit. u Bazzanella 2008: 130).

Osim toga, u konverzaciji učestvuje i nekoliko **tipova slušalaca**, kako je prikazano sledećom podelom (Goffman 1981, Clark 1987 cit. u Bazzanella 1994: 66).

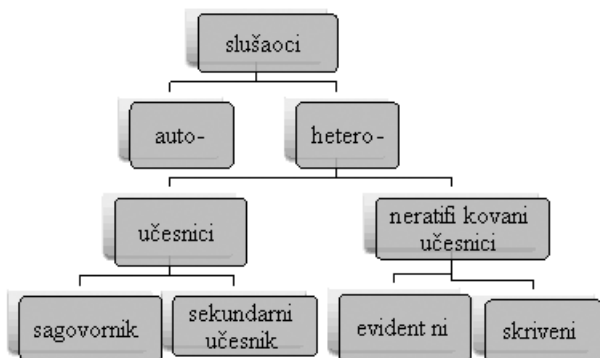

Tabela 14. Tipovi slušalaca (Goffman 1981, Clark 1987)

U osnovi, podela predviđa razlikovanje da li učesnik interakcije sluša samog sebe (autoslušalac) ili druge (heteroslušalac). Dok govori, naime, osoba ujedno sluša sopstvenu proizvodnju. Zahvaljujući tome, kao i povratnoj informaciji koju dobija od sagovornika, ima priliku da vrši kontrolu vlastitog diskursa, vodeći računa o njegovoj ispravnosti i po potrebi ga korigujući. Sem toga, osoba tokom interakcije sluša i tuđu proizvodnju. Heteroslušaoци se dalje dele na ratifikovane (u pravom smislu) učesnike i one neratifikovane, u zavisnosti od toga da li im je, na osnovu unapred utvrđenih parametara (kulturnih, običajnih) ili dogovora, dopušteno ili zabranjeno da uzmu reč. Primera radi, za razliku od publike, učesnici pojedinih skupova ili okruglih stolova se unapred pozivaju da u njima uzmu reč i njihova imena su zvanično potvrđena i uvrštena u spisak govornika pre same realizacije skupa.

Učesnici u uskom značenju su stoga lica koja imaju dopuštenje za učešće u konverzaciji: mogu imati ulogu sagovornika u pravom smislu ili sekundarnih učesnika. Sekundarni su svi oni učesnici kojima se govornik ne obraća direktno i za koje nije isključeno da u određenom trenutku mogu uzeti učešća u razmeni. Osobe u javnom prevoznom sredstvu postaju, recimo, sekundarni učesnici ukoliko prisustvuju razgovoru (čak i telefonskom) između dva lica: istini za volju, u takvoj situaciji teško i da mogu da izbegnu da budu svedoci tuđih razgovora, čak i sukoba, ma koliko im spoznaja određenih sadržaja mogla pričiniti neprijatnosti. Ili bilo ko, prisutan u istoj prostoriji s osobom koja obavlja telefonski razgovor s nekim drugim, a da im za to vreme dobacuje i na taj način uzima učešća u njihovoj razmeni.

Za razliku od ovih, neratifikovani su oni učesnici čije učešće nije previđeno niti dopušteno tokom govorne razmene. Pa ipak, oni su takođe deo tuđe konverzacije bilo tako što je njihovo prisustvo javno (što ih čini evidentnim neratifikovanim učesnicima) ili tajno (skriveni neratifikovani učesnici). Publika u studiju gde se snima televizijska debata ima, primera radi, ulogu evidentnog neratifikovanog učesnika, budući da, iako prisutna, nije ovlašćena da govori. Osoba koje iz potaje prisluškuje nečiji razgovor, tako da je sagovornici ne vide niti su na bilo koji način svesni njenog prisustva, igra ulogu skrivenog učesnika, lišenog konverzacijskog učešća.

Tajni slušalac je svako ko krišom prisluškuje razgovor u kojem ni na koji način nije pozvan da učestvuje, ali iz nekog razloga jeste zainteresovan da se upozna s njegovim sadržajem (npr. služba koja iz bezbednosnih razloga prisluškuje razgovore). Imajući u vidu domete moderne, digitalne tehnologije, obrade zvuka i informacija, mogućnost prisluškivanja i tajnog snimanja telefonskih i drugih razgovora, kao i pitanje narušavanja njihove privatnosti veoma je aktuelno u savremenom italijanskom društvu i predmet brojnih diskusija i van granica Italije. U skladu s italijanskim zakonom (član 266 i drugi Zakonika o krivičnom postupku), presretanje ili tajni nadzor komunikacija dopušten je nadležnim državnim organima u cilju prikupljanja dokaza za potrebe krivičnog postupka, i to na obrazloženi predlog javnog tužioca. Izvan slučajeva policijskog nadzora i prisluškivanja, svako snimanje, čak i neobaveznih razgovora, nalaže prethodno pribavljanje saglasnosti učesnika, čime se jemče nepovredivost prava na privatnost (tajnost pisama i drugih sredstava opštenja, član 15 Ustava republike Italije) i slobodu govora (član 21), kao osnovnih ljudskih prava.

Disfluencije

Činjenica da govornik deluje u prisustvu slušaoca, a i sebe, u svojstvu samoslušaoaca, uticaće na njegovu produkciju na više načina. Poteškoću ili omašku u produkciji najčešće primete obe strane, i govornikova i slušaočeva, s tendencijom da je odmah isprave, naročito u slučaju da na neki način ugrožava komunikaciju. Ipak, u svakodnevnim razmenama dopuštena su i određena odstupanja ili nepravilnosti u produkciji, kojima ni govornik ni sagovornik ne pridaju previše pažnje, bilo zato što ih nisu svesni ili zato što upravo svesno odlučuju da ih ignorišu i pređu brzo preko njih, u korist kooperativnog delovanja i razmene značenja za koju procenjuju da nije dovedena u pitanje pomenutim nepravilnostima u produkciji. Ponekad i sam govornik, uprkos tome što u samom početku ne pridaje preterani značaj sitnim nekorektnostima u svom diskursu ipak odlučuje da „podmaže” govor i da koriguje nepravilnosti, zato što je u međuvremenu postao svestan mogućih negativnih dometa takvih omaški, opazio je sagovornikovu reakciju ili njegov pokušaj da mu jasno stavi do znanja da nešto „ne štima”.

Disfluencije su jasni pokazatelji da diskurs ne teče regularnim tokom, da je došlo do „kratkog spoja” u produkciji ili da se govornik prosto blokirao. Poremećaj tečnosti ili fluentnosti diskursa manifestuje se na nivou kontinuiteta, brzine i ritma govora, kao i obima produkovanog materijala u određenom vremenskom intervalu. U tom smislu disfluencije mogu poprimiti različite **oblike**, kao što su svako nehotično prekidanje toka govora, mucanje (*balbùzie*, eng. *stuttering*), ponavljanje i produžavanje istih ili sličnih glasova i slogova, sažimanje i „gutanje” glasova, što se najčešće odvija uz isprekidan dah i nepravilno ili grčevito disanje. **Uzroci** disfluentnosti mogu biti različite prirode. Ako se isključe drugi poremećaji govora u okviru kojih se takođe manifestuju određene nefluentnosti, odnosno disfunkcije kao što su afazija (delimičan ili potpun gubitak sposobnosti govora; *afasia*, eng. *aphasia*) i dizartrija (poremećaj artikulacije kod kojeg je govor nerazgovetan i usporen; *disartria*, eng. *dysarthria*), uzrokovane oštećenjima mozga i bolestima nervnog sistema (moždani udar, povrede i dr.), disfluencije nastaju najčešće kao posledica delovanja unutrašnjih i spoljnih faktora i imaju emocionalnu, psihološku ili kognitivnu podlogu (uzbuđenje, nervoza, umor, dekoncentrisanost, psihička ili fizička trauma, itd.). Odsustvo tečnog govora često je prouzrokovano neskladom između brzine misaonog toka i brzine artikulisanja jedinica, naročito kada je podstaknuto nedovoljno ili previše jakom željom za učestvovanjem u komunikaciji.

Produžavanje glasova, samoglasnika ili suglasnika (*allungamento delle vocali/consonanti*, engl. *drawling*) ili popularno rečeno „otezanje”, veoma je učestala pojava u govornoj produkciji i jedna je od manifestacija disfluentnosti. Produžavanje se zbiva na početku, unutar ili najčešće na kraju jedne reči, a može se proširiti i obuhvatiti više glasova, slogova ili reči. Obično služi govorniku da, održavajući otvorenim govorni kanal a time i budnost slušaoca, dobije na vremenu za planiranje dalje realizacije diskursa zbog čega, budući da taj postupak zaokuplja njegovu pažnju, on najčešće nije ni svestan da „oteže” (ponekad, baš kao što je slučaj i s ispunjenim pauzama, postane mu jasno u kojoj meri to čini tek kada dobije priliku da presluša snimak svog izlaganja). Osim kao znak disfluentnosti, produžavanje glasova ili slogova katkad ukazuje i na govornikovo iznenađenje, oduševljenje, bol ili kakvu drugu vrstu emotivnog naboja (npr. *Woow!*, *Sii, sii!*, *Ahiao!*). U sledećem primeru produžavanje finalnog vokala javlja se više puta, bez očiglednih uzroka i obeleženo je donjom crtom (budući da BADIP ovu pojavu ne beleži, primer je preuzet iz korpusa LIP):

(3) *il professore_ va in classe normalmente_ # ci ha da fare l'appello_*
(LIP FC3)

Loše artikulisane, nerazumljive reči ili sekvence koje samo liče na govor i koje po pravilu ometaju komunikaciju čine **nerazumljiv govor** (*parlato incomprensibile/inintelligibile*, engl. *incomprehensible/unintelligible speech*), popularno nazvan „brbljanje” ili „trtljanje” (*borbottio*, *grammelot*, engl. *gibberish*). On je do te mere katkad disfunkcionalan, prebrzo ili presporo realizovan, da je čak i najkooperativniji i najučtiviji sagovornik prinuđen zarad međusobnog razumevanja da zatraži od govornika korektivno ponavljanje jedinica ili delova iskaza, čak i njihovo pojašnjenje (*Prego?*, *Non ho capito*, *Ti dispiace ripetere?*, *Spiegati meglio!*, *Ma parla come mangi!*). Uzroci nerazumljivog, otežanog i nepovezanog govora uglavnom su psihološke i kognitivne prirode (stres, umor, ometenost i nedostatak koncentracije), a osim što se ispoljava iz zdravstvenih razloga (govorne mane, afazija, dizetrija, duševne bolesti, poremećaj svesti) i u svrhu satire (imitiranje govora pri scenskom nastupu), ponekad iza njega stoji i namera govornika da na taj način, najčešće jedva čujnim tonom, prikrije, namerno učini nerazgovetnim neki sadržaj izgovorivši ga brzo a nejasno („zbrza”, „promrmlja” ili „smulja” sadržaj).

Prozodijska sredstva

Prozodijska sredstva (*mezzi prosodici*, eng. *prosodic cues*) su oni instrumenti kojima se u govoru poseže za modifikacijom nekih od osnovnih obeležja glasa: tona, jačine, tempa (brzine), ritma, uključujući i pauzu. Nazivaju se i suprasegmentnim ili paralingvističkim sredstvima (*mezzi soprasedgmentali/paralinguistici*), čime se naglašava da obuhvataju više segmenata govora ili da imaju perifernu ulogu u prenošenju značenja (govor šapatom ili kreštavim tonom nisu presudni za značenje iskaza). Prozodija ima veoma važnu funkciju u govornom jeziku budući da, primera radi, ton i glasnoća mogu u velikoj meri odražavati emocionalno stanje govornika (veća jačina glasa odaje npr. ljutnju, a manja tugu) te zajedno s brzinom govora i prisustvom pauza (često čak i na nivou idiolekta, karakterističnog jezika pojedinca) poslužiti za iskazivanje čitavog spektra značenja. Varijacije u tempu govora značajni su pokazatelji: dok brzina obično ukazuje na hitnost ili nervozu, sporost će biti znak umora ili oklevanja. Govornik ubrzava ponekad svoj govor između ostalog i zato što je primetio da je ono što je izrekao postalo izvor neprijatnosti pa nastoji da što brže preko toga pređe ili da ga „zatrpa” dodavanjem novog materijala, a možda i zato što ima nešto drugo na umu te žuri da u govoru dođe do te sledeće tačke.

Variranje **intonacije** u jednom melodičnom jeziku kao što je italijanski predstavlja takođe veoma značajno izražajno sredstvo. Kao u brojnim drugim jezicima tako i u italijanskom upotreba uzlaznog ili silaznog tona igra distinktivnu ulogu u razlikovanju upitne (4a) od izjavne (4b) forme iskaza, baš kao što se, takođe od upitne (5a), razlikuje uzvična rečenica (5b) upravo po svojoj karakterističnoj, naglašenoj intonaciji, kako se to ogleda u sledećim primerima:

(4a) <i>Sei stanco?</i>	(pitanje)
(4b) <i>Sei stanco.</i>	(izjava)
(5a) <i>Vieni?</i>	(pitanje)
(5b) <i>Vieni!</i>	(poziv)

U prozodijska sredstva mogu se ubrojiti i pauze, odnosno ćutanje. Ćutanje (*silenzio*, eng. *silence*) predstavlja odsustvo govora u interakciji i najčešće služi da se omeđe delovi diskursa (misaone celine, iskazi, završetak reči jednog i početak reči drugog učesnika). Kao takvo, ono služi i za regulaciju disanja u cilju izgovaranja širih segmenata ili postizanja željene intonacije iskaza. Može se javiti kako unutar jednog turnusa (pauza, interturnusno

ćutanje), tako i između dva turnusa (intraturnusno ćutanje, koje se naziva još zastoј, eng. *gap* ili, ukoliko traje duže, procep, eng. *lapse*, Sacks, Schegloff & Jefferson 1974, Stević 1997). Ђutanje unutar turnusa, pored toga što se smatra znakom disfluencije, nastaje obično usled teškoća na nivou planiranja diskursa (u misaonim procesima, opažanju i drugom), dok je ono koje se javlja između turnusa najčešće prouzrokovano problemima u pogledu smene govornika (loša projekcija trenutka za smenu reči, istovremeno uzimanje reči nakon kojeg nastupa tišina kako bi se stvorili uslovi za novi pokušaj smene govornika). Procep je znak evidentnog zastoја u razmeni i do njega dolazi usled nesprovođenja u delo pravila za selekciju govornika. Jednostavno rečeno, dok je zastoј kratka tišina koja nastaje kad aktuelni govornik prestane da govori (sve dok neko ne uzme reč, što se obično dešava vrlo brzo), procep karakteriše duža tišina tokom koje niko ne uzima reč (a najčešće je prekida aktuelni govornik tako što nastavi da govori, odnosno izvrši samoizbor).

Ђutanje se učestalo manifestuje u obliku **pauza** u govoru. Razlikuju se, s jedne strane, neispunjene, tzv. „prazne” ili neme pauze (*pause vuote*, eng. *silent pauses*) koje su pravi ekvivalent ćutanja, i s druge strane, ispunjene, „pune” ili glasne pauze (*pause piene*, eng. *filled pauses*), koje sadrže vokalizaciju *eh*, *eeh* ili nazalizaciju *ehm*, *hm*, odnosno tzv. ispunjivače, a katkad i nejezička sredstva kao što su smeh, kašalj i slično. Prema dužini trajanja, neme pauze mogu biti kratke, srednje ili duge (*pause brevi, medie, lunghe*, eng. *short, medium, long pauses*), ali treba imati u vidu da kriterijumi za utvrđivanje šta je kratka, a šta duga pauza u praksi mogu varirati (pod dugom se obično podrazumeva pauza koja traje duže od 1 sekunde).

U sledećem primeru, preuzetom iz korpusa CLIPS, simbolom <sp> (od eng. *short pause*) obeležena je kratka pauza dok je ona duga označena pomoću <lp> (eng. *long pause*):

(6) *l'altra è è <sp> la tua è in ombra ? <lp> no ?* (CLIPS DGtdA01M)

Ukoliko ćutanje i pauze ne traju dugo sagovornici ih obično ne primete budući da predstavljaju prirodnu pojavu u konverzaciji. Iako se u praksi to obično dobro zna, nije, međutim, propisano nikakvim posebnim, konverzacionskim pravilima koliko je to „dugo” ili „kratko” trajanje već ga određuju sami učesnici, u skladu s datim okolnostima u kojima se konverzacija odvija, tj. užem ili širem, socijalnom, kulturnom i drugom kontekstu. Izvesno je da se od sagovornika očekuje visok stepen tolerancije na pauze, kao znak učtivosti i kooperativnosti u interakciji baš kao što se podrazumeva da govornik, kad je već uzeo reč, neće dugo ćutati. U jezičkoј kulturi kakva

je italijanska, a za razliku od nekih drugih, obično se ne ostavlja previše prostora za tišinu u interakciji, a istovremeni govor, odnosno preklapanje reči dva, pa i više učesnika veoma je učestala pojava u spontanoj, svakodnevnoj komunikaciji. Štaviše, na italijanskom jezičkom podneblju pozitivno se gleda na aktivan doprinos učesnika živosti interakcije, koji se sa strane, iz ugla onih izvan tog podneblja, obično percipira kao odraz karakteristične temperamentosti Italijana.

U svakom slučaju, ne treba zaboraviti da, osim toga što mogu biti prouzrokovani brojnim faktorima (kao što su odsustvo ideja ili prosto želje za učešćem u interakciji, duže razmišljanje ili premišljanje), pauze i ćutanje mogu (usled umora, straha, nervoze, treme ili ljutnje) ne samo postati učestaliji već i dovesti do „blokade” govornika, kao i do postepenog gašenja razmene. U skladu s tim, osim što se ubrajaju u prozodijska sredstva, ćutanje i pauze mogu se posmatrati i kao jedan od značajnih pokazatelja nefluentnosti i hezitacije u diskursu.

Hezitacija

Oklevanje ili hezitacija (*esitazione*, eng. *hesitation*) je česta pojava u govoru i podrazumeva narušavanje njegovog toka usporavanjem, zastajanjem, ćutanjem i drugim znacima ili ponašanjima koja ukazuju na nesigurnost, snebivanje, odsustvo samopouzdanja i sl. Razlozi za njenu manifestaciju mogu biti razni: najčešće nastaje zbog misaonih procesa koji se odvijaju paralelno s proizvodnjom, odnosno zbog planiranja nastupajućeg diskursa, ponekad i u cilju procenjivanja trenutka za predaju reči. Hezitacija se manifestuje u vidu kraćih ili dužih pauza, naročito onih ispunjenih određenim materijalom, kao neka vrsta govornikovog „tajm-auta” (psihološkog „međuvremena”, Levinson 1983: 326 cit. u Stević 1997: 41), zatim glasnog disanja (čujni udisaj ili izdisaj, uzdah i tome slično), vokalnih neverbalnih pojava (coktanje jezikom, pročišćavanje grla ili kašalj, smeh), izolovanih glasova, uzvika, kao i započetih ili nedovršenih slogova i reči, mucanja, produžavanja glasova, ponavljanja segmenata, upotrebe ispunjivača. Za vreme oklevanja govornik se premišlja, razmišlja o onome što namerava da kaže i ponesen je nastojanjem da održi tok govora sve dok taj proces ne urodi plodom. Po pravilu pri tome slabije kontroliše svoju produkciju usled čega mu se dešava da usporava i oteže govor, njegove su reči nejasne, nepovezane ili isprekidane, ponavlja neke fragmente ili čak ume da na trenutak neočekivano začuti, uprkos trudu da taj govor ipak ispuni određenim, raspoloživim materijalom, često kombinujući više različitih formi hezitacije.

Na oklevanje ukazuje upravo potreba govornika da ispuni svoj govor ubacujući u njega izvesne elemente, kao na primer molbe sagovorniku za malo strpljenja dok se ne otklone razlozi koji su doveli do oklevanja ili dok se ono ne okonča. Ispunjavanju reči u najvećoj meri služe oblici koji u stručnoj literaturi nose naziv **ispunjivači** (filieri, *riempitivi*, eng. *fillers*). U toj službi javljaju se brojne i raznovrsne reči ili izrazi, manje stručnoj javnosti poznati kao poštapalice ili uzrečice (*intercalari*), kojima se kao posebnom vrstom verbalnih pomagala (štapa ili štaka, eng. *verbal crutches*) govornik potpomaže tokom produkcije. Mogu se javiti na svim mestima unutar iskaza, na početku, sredini ili na kraju, odnosno u svim onim momentima kada govornik želi da održi svoju reč ili nailazi na teškoću u planiranju i formulisanju diskursa, tipičnu za spontani govor, usled koje npr. ne nalazi odmah odgovarajući termin, a pokušava da dobije na vremenu dok razmišlja i traži način kako da uspe u svojoj nameri.

Ovi oblici su po pravilu lišeni značenja, odnosno semantičke vrednosti i poseduju izražen idiosinkratički karakter, budući da govornici ispoljavaju evidentne lične preferencije prema upotrebi određenih, „omiljenih” formi. Njihova upotreba može do te mere biti repetitivna da se mogu svesti na svojevrsne verbalne tikove (pojačane određenim psihološkim stanjima, na primer, umorom ili napetošću; Bazzanella 1994) kojih ni govornik najčešće nije svestan, a ni sagovornik, budući da su semantički prazni te se na njih ne obraća pažnja. U narednom odlomku prikazano je kako student uporno upotrebljava diskursni marker *insomma* prvenstveno u funkciji ispunjivača (uz ostale diskursne markere i oblike hezitacije, kao što su ispunjene pauze *eh* ili ponavljanja *l'ho... l'ho, negli negli articoli*) tokom konverzacije na temu polaganja ispita na studijama:

(7) A: * *dottorato e' sempre in linguistica ahah*

B: * *esatto [...] io chiaramente ho scritto quel che sapevo insomma ma l' ho \$ l' ho impiantato veramente insomma diciamo cosi' piu' da linguista insomma quel poco che sapevo insomma quindi comportamentismo eh insomma polemica di Chomsky contro \$ eccetera ma sono cose insomma che eh nei manuali nei negli negli articoli che ho letto erano sempre molto # a latere insomma quindi non # sapendo benissimo*

A: * *no ma le altre tracce * scusi lei me le ha dette io non me le ricordo*
(BADIP NA11)

Uobičajeni ispunjivači kod italijanskih maternjih govornika jesu *diciamo, allora, insomma, quindi, comunque, praticamente, non so, niente, voglio dire,*

come dire, cioè i mnogobrojni drugi. U pitanju su vrlo često forme diskursnih markera, koje pored brojnih ostalih funkcija (o kojima će biti reči u sledećem poglavlju), mogu biti i ispunjivači. Napokon, u ulozi ispunjivača mogu se upotrebiti i bilo kakvi drugi oblici i izrazi, čak i rečenice, koji se razlikuju od govornika do govornika, kao rezultat njihove individualne kreativnosti. Ipak, istraživači ukazuju na činjenicu da je sklonost govornika ka upotrebi izvesnih formi uslovljena i određenim sociolingvističkim varijablama kao što su, recimo, njegov pol, starosno doba ili pripadnost društvenoj grupi. U tom smislu zabeležena je veoma rasprostranjena upotreba *niente* i *cioè* kod italijanske omladine (Bazzanella 1994: 152, Serianni & Castelvechi 2003: 377, Bazzanella 1990), a danas je sveprisutan i marker *comunque*.

Ispunjivači se, osim toga, često javljaju zajedno sa ostalim diskursnim markerima (u drugim funkcijama), kao i sa glasnim i nemim pauzama, produžavanjem glasova ili ostalim formama oklevanja, budući da takva sredstva služe govorniku da zadrži reč dok istovremeno šalje poruku da ne namerava da je prepusti drugima, držeći otvorenim i živim kontakt sa sagovornikom do trenutka dok ne prevaziđe (privremene) teškoće u formulaciji iskaza. Ne čudi stoga što su u sklopu pomenutih sredstava i ispunjivači dugo bili predmet socijalne i stilističke **stigmatizacije** (npr. kroz savete nastavnika učenicima da ne počinju svoje izlaganje ispunjivačima kao što su *allora* ili *dunque*, Bazzanella 1994: 152) i viđeni isključivo kao znak govornikovog slabog vladanja ulogom, nedovoljne koncentracije ili siromašnog vokabulara, pri čemu je u potpunosti zanemarivana njihova važna uloga u zadržavanju reči.

Diskontinuitet

Spontani, prirodan govor, ma koliko tečno zvučao, najčešće je sastavljen iz čitavog niza delova i celina koje govornik uspeva manje ili više uspešno međusobno da poveže. Diskurs je po prirodi „iscepkan” na delove i segmente, fragmentiran i diskontinuiran (kako smo istakli u IV poglavlju). Iako po pravilu ima svoj tok, u okviru kojeg (naročito kod veštih govornika) deluje da se rečenice, smisleno se nadovezujući, prosto nižu jedna za drugom, vrlo često bez očiglednih prekida, čineći tako duže misaone i produkcione celine, ipak se pažljivim proučavanjem govora može otkriti čitav niz nedoslednosti. Kako govornik tako i sagovornik zarad semantike iskaza i njegove informativnosti, vrlo lako zanemaruju manjak kontinuiteta, sintaksičke i druge neregularnosti u diskursu, pridajući veću važnost njegovom značenju u odnosu na formalnu ispravnost. Odsustvo kontinuiteta ili povezanosti među delovima, kako

logičke tako i gramatičke, odnosno isprekidanost, usitnjenost ili rasparčanost diskursa, očitavaju se na različite načine.

Prekid toka diskursa znači da on u celini ili njegove jedinice i segmenti gube očekivani kontinuitet. Do prekida dolazi kako unutar pojedinačnih reči, izraza, tako i čitavih rečenica ili segmenata, a ponekad govornik čak proizvodi niz sačinjen od više fragmentiranih reči ili rečenica. Po svemu sudeći razlog za takvo postupanje leži u limitiranosti sposobnosti za proizvodnju koherentnog diskursa u nedogled, odnosno u otežanosti neprekinute produkcije koja se odvija paralelno sa tekućim misaonim tokovima. Govor je često do te mere fragmentiran da govornik zapravo ni ne dovrši prekinutu govornu nit, ali to ipak ne znači da komunikacija ne može da nastavi da teče. Aktuelni govornik prekida započetu reč kad postane svestan da ona iz nekog razloga nije adekvatna (loše je artikulisana, pogrešno selektovana iz vokabulara i sl.), zato što se predomislio ili poželeo da preusmeri predmet govorenja. Tako se diskontinuitet očitava i u započinjanju i odustajanju od određene forme iskaza, preoblikovanju i dopunjavanju njegove strukture, prekidanju i nedovršavanju iskaza, kao i u digresiji, to jest udaljavanju od teme ili vraćanju na nju, odustajanju od jedne i prelasku na drugu temu, vraćanju na prethodnu ili neku drugu temu, itd.

Diskontinuitet se ogleda i u mogućnosti cepanja konstrukcije radi umetanja drugih jedinica. U tom smislu značajna jezička pojava jeste **rekurzivnost** (*ricorsività*, eng. *recursivity*), koja se sastoji u teoretski neograničenoj mogućnosti umetanja, to jest integrisanja drugih elemenata, npr. odnosnih rečenica, u strukturu diskursa. Tako se u iskaz (8a) mogu umetati (8b), (8c) i dodavati brojne zavisne relativne rečenice (8d)-(8f):

(8a) *Gianna ha sposato Gianni.*

(8b) *Gianna, che è una mia amica, ha sposato Gianni.*

(8c) *Gianna, che è una mia amica e che conosco da sempre, ha sposato Gianni.*

(8d) *Gianna, che è una mia amica e che conosco da sempre, ha sposato Gianni, che è l'amico del mio ex.*

(8e) *Gianna, che è una mia amica e che conosco da sempre, ha sposato Gianni, che è l'amico del mio ex, che non vedo da anni.*

(8f) *Gianna, che è una mia amica e che conosco da sempre, ha sposato Gianni, che è l'amico del mio ex, che non vedo da anni, il che non mi dispiace affatto.*

Ilustrativan je i primer iz jedne poznate muzičke kompozicije (A. Branduardija pod nazivom *Alla fiera dell'Est*, Nespor 1993: 15):

(9) „... *e venne il toro che bevve l'acqua
che spense il fuoco che bruciò il bastone
che picchiò il cane che morse il gatto
che si mangiò il topo
che al mercato mio padre comprò.*”

Rekurzivnost se oslanja ne samo na relativne rečenice već i na mnoge vrste reči: prideve, priloge, predloške izraze, odnosno na sve one elemente koji se mogu višekratno ponavljati i za koje ne postoji ograničenje u pogledu broja ponavljanja (od govornika zavisi koliko će prideva nizati uz imenicu ili priloga uz glagol). Rekurzivnost je postupak koji omogućava dodavanje informacija i kao takvo zavisi od sposobnosti i kreativnosti govornika. Međutim, iako je rekurzivnost teoretski neograničena mogućnost primene i ponavljanja jednog pravila, ona ipak mora biti svedena na razumnu meru jer memorijski kapacitet (a ponekad i strpljenje) i govornika i slušaoca nisu bezgranični.

Monološka repeticija

S pomenutim fenomenom povezan je i jedan od oblika hezitacije u kom se istovremeno oslikava i diskontinuiranost diskursa, zbog čega ćemo ga izložiti upravo na ovom mestu. Reč je o **repeticiji** ili **ponavljanju** (*ripetizione*, eng. *repetition*, Tannen 1989, Wierzbicka 1991), kojom se pored ostalog remeti i usporava tok govorenja. Ona se manifestuje kako na nivou pojedinačnih reči, tako i sintagmi, širih izraza ili rečenica, u delovima ili u celini. Izuzev slučaja poštapalica kao oblika ponovljenih, verbalnih tikova, nemoguće je predvideti šta će sve određena osoba ponoviti prilikom proizvodnje diskursa, budući da je u pitanju vrlo individualan i spontan čin. Uostalom repeticija može imati brojne, različite vidove (monološka ili dijaloška repeticija) i funkcije (kognitivne, argumentacione, stilske, interakcione funkcije). U narednom odlomku sadržano je više primera repetitivne upotrebe izvesnih (podvučenih) jedinica u monološkoj produkciji.

(10) *diceva la Simona giustamente allora premetto che io spero siccome si tocca anche argomenti anche piuttosto difficili spero ci sarà una partecipazione anche da parte dei professori cioè nella classe durante ehm durante mentre insomma un gruppo di lavoro espone il suo il suo lavoro*

spero ci sia l' appoggio da parte dei professori insomma per questo diceva la Simona di fare un gruppo silenzio che si occupi anche di lavoro cioè nel senso cioè il contratto di formazione tutto ciò tutto ciò che succede insomma al momento al momento in cui usciamo da questa scuola come funziona come tanto per non andare allo sbaraglio insomma spiegarci un pochino che cosa bisogna fare che cosa quali sono le nostre quali sono qual e' la nostra specializzazione qual e' insomma un pochino tutto parlarci un pochino di questo [...]

(BADIP FC3)

Repetitivnost, ponavljanje određenog jezičkog materijala manifestuje se u svakodnevnoj razgovornoj praksi u različitim oblicima (Wierzbicka 1986, Bonacchi 2017), što je slučaj i u prethodno navedenom odlomku. Ona se može manifestovati kao neposredno ponavljanje iste leksičke jedinice: *una una (partecipazione); il suo il suo (lavoro); tutto ciò tutto ciò (che succede); al momento al momento (in cui usciamo)*. A može se i sastojati u ponavljanju istog elementa, često bliže pozicioniranog: *anche (argomenti) anche (piuttosto difficili); durante (ehm) durante; cioè (nel senso) cioè; come (funziona) come; che cosa (bisogna fare) che cosa* ili smeštenog dalje od prvobitno upotrebljenog: *spero (siccome...) spero (ci sarà)*. Odnosno, moguće je ponavljanje istog elementa unutar šire celine: *spero (siccome si tocca anche argomenti anche piuttosto difficili) spero (ci sarà una una partecipazione...) spero (ci sia l'appoggio da parte dei professori); anche (argomenti) anche (piuttosto difficili...) (una partecipazione) anche (da parte dei professori...) (un gruppo silenzio che si occupi) anche (di lavoro); cioè (nella classe...) cioè (nel senso) cioè (il contratto); insomma (un gruppo di lavoro...) insomma (per questo diceva...) insomma (al momento...) insomma (spiegarci un pochino...) insomma (un pochino tutto...); (spiegarci) un pochino (che cosa bisogna fare...) (insomma) un pochino (tutto) (parlarci) un pochino (di questo); quali (sono le nostre) quali (sono) qual (è la nostra specializzazione) qual (è insomma...)*.

Osim ovih primera, čiji uzrok ponavljanja po svemu sudeći leži u obradi informacija na kognitivnom nivou i simultanosti tog procesa s govornom proizvodnjom, kao i u nedostupnosti raznovrsnijeg leksičkog repertoara u datom trenutku (npr. *un gruppo di lavoro espone il suo il suo lavoro, ... un gruppo silenzio che si occupi anche di lavoro*), postoje i drugi razlozi zbog kojih se u govoru pribegava ponavljanju. Jedan od njih svakako je **emfaza** ili naglašavanje (ènfasi, eng. *emphasis*). U pitanju je ciljana, svesna upotreba

identične forme koja ima za cilj njeno isticanje (emfaza se inače u govoru može postići i mnogim drugim sredstvima, prozodijskim, neverbalnim, itd., baš kao što se isticanje može postići i na druge načine, npr. **markiranošću** (*marcatezza*, eng. *markedness*): u italijanskom su, recimo, imenica *il gatto*, koja se odnosi na čitavu vrstu, ili redosled rečeničnih konstituenata subjekat-predikat-objekat (SVO, *soggetto-verbo-oggetto*) nemarkirani, tj. neutralni ili uobičajeni, dok su *la gatta*, kojom se specifikuje pol konkretne jedinice, ili svaki drugačiji red reči od navedenog SVO markirani, dakle istaknuti ili naglašeni).

U izvesnim slučajevima, ponavljanje određenog elementa vrši se u sklopu govornikovog pokušaja da se vrati na fokus govorenja u slučaju da se putem digresije previše udaljio, čime se ujedno postiže i emfaza datog elementa. Takav je npr. slučaj u navedenom odlomku (10): *diceva la Simona giustamente... insomma per questo diceva la Simona di fare un gruppo*. Pored toga, emfatična je i upotreba zamenice 1. lica na samom početku izlaganja: *premetto che io spero...*, koja se mogla izostaviti jer italijanski, kao i mnogi drugi jezici (npr. srpski, a za razliku od, recimo, engleskog) sledi tzv. *pro-drop* strukturu (od eng. *pronoun-dropping*) s ispuštanjem ili fakultativnom upotrebom ličnih zamenica u funkciji subjekta. Vrlo često se emfaza zamenica postiže njihovom inverzijom, prisutnom i u govoru, na primer: *lo faccio io* je naglašeno, kao i *io lo faccio*, za razliku od nenaglašenog *lo faccio*, gde glagolski oblik u 1. licu jednine kazuje ko je vršilac radnje čineći tako suvišnom upotrebu zamenice. U govoru se generalno ispoljava tendencija da se iskazi formulišu prema komunikativnim kriterijumima i to davanjem prioriteta u redosledu uvođenja informacija (ali i glasnoćom, mimikom i drugim sredstvima): one koje su smeštene na sam početak ili kraj iskaza više su istaknute od onih koje se nalaze u sredini.

Brojne vrste reči mogu da se ponavljaju u cilju markiranja: imenice (kao u (11) gde se na taj način implicira centar, a ne periferija grada), pridevi (u (12) ogleda se redupliciranje prideva karakteristično naročito za italijanski razgovorni jezik, s vrednošću apsolutnog superlativa, *grande grande* = *grandissimo*), prilozi (u (13) reduplikacija proizvodi superlativnu vrednost: *molto bene, benissimo*), uzvici (kao u (14), gde se ovom formulom pojačava efekat učtivosti), glagoli (u (15) ili (16) – ovaj iskaz bi se mogao realizovati emfatično i ponavljanjem prideva: *Pazzo, sei pazzo!, Pazzo sei, pazzo!* ili *Sei pazzo, davvero pazzo!*), kao i prilozi (u (17) se stiče utisak da je u pitanju način da se ispuni diskurs radi dobijanja na vremenu dok ne usledi dalji tok reči) i čitave rečenice (što je slučaj u (18a) i (18b)):

(11) *Abito a Milano Milano*

(12) *senti voglio manda' un grande saluto grande grande a Nadia*
(BADIP RE3)

(13) A: *ciao come va*

B: *bene bene* (BADIP RB6)

(14) A: *grazie mille*

B: *prego prego** (BADIP NB50)

(15) *Taci, taci che è meglio!*

(16) *Sei matto sei!*

(17) *e' lui che organizza l' estorsioni le rapine i sequestri eccetera eccetera*
[...] (BADIP NC12)

(18a) *Quel che si deve fare, si deve fare!*

(18b) *Se è così, è così.*

Emfaza se može postići i na druge načine: tautologijama (*Da quando il mondo è mondo*, BADIP FC3; *il lavoro è il lavoro, cento euro sono cento euro*), odnosno raznim frazeološkim konstrukcijama, učestalim u razgovornom jeziku (*Matto che non sei altro!*, *Questa sì che è una bella casa!*, *Te l'ho detto mille volte!*, itd.), koje u sebi takođe mogu sadržati repeticiju (*Ci sono modi e modi di dire le cose*, *Per essere bella è bella ma non l'ho mai vista sorridere*).

Napomenimo, napokon, pre nego što pređemo na sledeće poglavlje, da je bliska repeticiji i **reiteracija** (*reiterazione*, eng. *reiteration*), pojava koja se osim na ponavljanje istog elementa može odnositi i na upotrebu sinonimnog ili opštijeg elementa, ili odgovarajuće zamenice, najčešće kao rezultat govornikovog angažovanja u cilju jasnijeg izražavanja, proisteklog iz potrage za adekvatnim terminom (zahvaljujući širini dostupnog vokabulara) kojim bi iskazao nameravano značenje. Takav je slučaj u već navedenom primeru (10) s upotrebom imenica *partecipazione* i *appoggio* (*spero ci sarà una partecipazione anche da parte dei professori* [...] *spero ci sia l'appoggio da parte dei professori*) ili veznika *cioè* i predložkog izraza *nel senso* (*per questo diceva la Simona di fare un gruppo silenzio che si occupi anche di lavoro cioè nel senso cioè il contratto di formazione*).

VIII ORGANIZACIJA DISKURSA

Pod organizovanjem diskursa podrazumevamo kako njegovo planiranje tako i realizaciju (o kojoj je delom bilo reči u prethodnom poglavlju), odnosno prvenstveno plansku koncepciju i njegovo tematsko ustrojstvo. U pitanju je veoma složen, pre svega misaoni proces, koji polazi od govornikove ideje o tome šta namerava da kaže, zatim uključuje način na koji će misaoni sadržaj biti pretočen u reči, koje će izraziti upravo ono što govornik želi tako da poruka bude prijemčiva za sagovornika; nakon toga prelazi se na realizaciju diskursa čime se omogućava njegova percepcija od strane slušaoca. Strukturiranje diskursa, koje može biti manje ili više umešno izvedeno od strane govornika, u velikoj meri je uslovljeno načinom na koji ga sagovornik može percipirati: dobro strukturiran diskurs, tematski jasno uobličen, s delovima koji su međusobno logično povezani i koji uspešno vode ka željenom komunikacionom cilju predstavlja ideal kojem govornik treba da teži. Ipak, prirodna odlika diskursa jeste i njegova nesavršenost, koja kod dobro organizovanih govornika i u slučaju ugrožavanja komunikacije nalaže da se ispoljene nesavršenosti koriguju zarad ispravne percepcije poruke iz ugla sagovornika. Stoga ćemo u ovom poglavlju razmotriti i takve postupke, koji čine sastavni deo govorne produkcije; zatim ćemo se u poglavljima koja slede pozabaviti samom interakcijom, uključujući u nju i perspektivu sagovornika.

Predmet

Strukturiranje diskursa i uređivanje **predmeta**, **teme** ili tzv. **topika** (*tema del discorso, argomento, eng. discourse topic*) kojim se diskurs bavi nije lak zadatak, naročito ako se ima u vidu da se taj proces odvija istovremeno s govornom proizvodnjom. Iz tog razloga govornik ponekad doživljava memorijske praznine i gubi nit pripovedanja, zaboravlja privremeno ili trajno šta želi da kaže, stoga odustaje od započete teme, prelazi na novu, s mogućnošću da se opet vrati na staru temu ukoliko u međuvremenu ipak uspe da se priseti željenog sadržaja.

Digresije u govoru su naročit izazov: one predstavljaju privremeno udaljavanje od glavne teme i njihov zadatak je da prezentuju određenu

podtemu ili sadržaj koji je s njom u izvesnoj, po govornikovom sudu dovoljno relevantnoj vezi. Veoma često, naročito kada je slabije koncentrisan ili u specifičnom raspoloženju (ponekad čak preterano raspoložen za konverzaciju), govornik se upravo nakon izvršenih digresija suočava sa poteškoćom da se seti gde je „stao s pričom” ili šta je nameravao da kaže, što ponekad čak i eksplicitno signalizira, gotovo tražeći pomoć od sagovornika u vraćanju na početnu temu razgovora (*Dicevo?, A che punto ero?, Cos'è che volevo dire?, Ho perso il filo (del discorso), Mi son perso/a*). Ove „neravnine” u govoru, to jest „skokovitost” govora jedna je od njegovih tipičnih karakteristika i izvesno je posledica spontanosti s kojom se on realizuje, kao i nepripremljenosti i neisplaniranosti, a ponekad i nevičnosti govornika u fokusiranju na suštinu razgovora i razlikovanju onoga što je relevantno za datu temu od onoga što nije.

Štaviše, ispravno je govoriti o svojevrsnom *kretanju predmeta* u toku interakcije, često predstavljenom u vidu spiralnog procesa. Kada govornik uvede određenu temu, on je istovremeno stavlja na izvestan način na raspolaganje svom sagovorniku koji zatim, u svojstvu podjednako aktivnog aktera ovog procesa, ima priliku da tako uvedenu temu prihvati, dopuni je ali i odbaci (npr. uz napomene tipa *lasciamo stare ora questo discorso, lasciamo perdere*). Isto tako, osim što oba aktera u svakom trenutku imaju pravo da odustanu od date teme, oni mogu i da započnu neku drugu, sasvim novu temu, koja takođe prolazi kroz postupak prihvatanja ili odbijanja od strane sagovornika. Po pravilu se prihvatanje, a naročito odbijanje teme signalizira određenim sredstvima (npr. *io volevo dire un'altra cosa*), što predstavlja i jedan od načina da se sagovornici međusobno uvažavaju i manifestuju svoju jezičku učtivost.

To, međutim, ne važi za situacije u kojima iza odbijanja teme stoje drugačije, manje otvorene namere. Primera radi, mehanizam prekidanja može, poslužiti sagovorniku i da učutka drugog i namerno promeni temu, tj. skrene razgovor na novu temu, koje govornik možda nije ni nameravao niti želeo da se dotakne. U izvesnim okolnostima takav potez može dovesti do konflikta između učesnika konverzacije: jedno je kada slušalac želi da se prekidanjem govornika izbori za svoju reč, a sasvim drugo je ukoliko mu oduzima temu koju je ovaj razvijao i, štaviše, izvrši njenu promenu skrećući konverzaciju u nekom drugom, novom i neočekivanom pravcu. Promena teme izazvana određenim prioritetom, spoljnog i privremenog karaktera smatra se, s druge strane, prihvatljivom u razmenama (Bazzanella 1994: 198).

Lažni start

Jedna od najupečatljivijih pojava u kojima se ogleda diskontinuiranost govora, i to na sintaksičkom nivou, koja nastaje kao rezultat pokušaja govornika da načini jedan od prvih koraka ka otpočinjanju neke teme, da je razvije ali i po potrebi sam preusmeri i promeni, jeste **pogrešan ili lažni start** (*falsa partenza*, eng. *false start*; pojam je preuzet iz sportske terminologije). U pitanju je započet ali i nedovršen (obično početni) deo iskaza, koji se neposredno zatim (vrlo često nakon što mu usledi i neki od oblika hezitacije) uspešno realizuje, i to na drugačiji način od započetog, uz pomoć nove strukture. Govornik, na primer, otpočne iskaz konstrukcijom za koju shvata neposredno nakon započinjanja, preuranjenog startovanja (tj. dok još nije spreman ili nije dobro isplanirao predstojeći diskurs), da iz nekog razloga nije adekvatna, da neće uspeti da je realizuje na nameravani način, u pravcu u kom želi da usmeri diskurs (npr. zato što narušava sintaksička pravila ili zato što je njemu samom gramatički ispravna forma privremeno nedostupna). Zbog toga govornik obustavlja njenu realizaciju, ostavlja je nedovršenom i preusmerava se na drugu, novu, ponekad i manje zahtevnu konstrukciju, koju zatim uspešno privodi kraju.

U ranije navedenom primeru, (10) iz prethodnog poglavlja, javila su se dva takva slučaja i što je zanimljivo, oba su u sprezi s ponavljanjem. Ovo ukazuje na učestalu povezanost lažnog starta i ponavljanja. U prvom slučaju, koji ponovo delom preuzimamo (1), govornik upotrebljava najpre predlog *durante*, ispunjavajući zatim svoj diskurs (*ehm*) i ponavljajući datu formu (*durante* po drugi put) kako bi dobio na vremenu i pronašao odgovarajuću imenicu koja treba da usledi. Neposredno potom, budući da pokušaj pronalaženja date imenice nije urodio plodom, ponovo startuje konstruišući ovaj put iskaz uz pomoć semantički ekvivalentnog vremenskog veznika (*mentre*), iza kojeg umeće diskursni marker *insomma* u funkciji reformulacije i na kraju s uspehom realizuje glagol (*espone*):

- (1) *spero ci sara' una una partecipazione anche da parte dei professori cioe' nella classe durante ehm durante mentre insomma un gruppo di lavoro espone il suo il suo lavoro spero ci sia l' appoggio da parte dei professori insomma* (BADIP FC3)

Zanimljiv je i drugi slučaj pogrešnog startovanja, takođe parcijalno preuzet iz (10) iz VII poglavlja i naveden u produžetku (2), u kome se beleži i pojava repeticije: nakon uspešno realizovanog iskaza (*spiegarcì un pochino che cosa bisogna fare*), verovatno u nastojanju da doda određeni materijal

govornik startuje ponavljajući deo iskaza (*che cosa*). U nemogućnosti, međutim, da ga realizuje preusmerava se na drugu konstrukciju, koju takođe ne uspeva da dovrši (*quali sono le nostre*), pa je zatim ponavlja u skraćenom obliku (*quali sono*) da bi je na koncu realizovao (*qual è la nostra specializzazione*) prevazišavši evidentnu poteškoću u slaganju imenice i glagola u broju:

(2) *insomma spiegarci un pochino che cosa bisogna fare che cosa quali sono le nostre quali sono qual e' la nostra specializzazione*

(BADIP FC3)

Redundancija

Redundancija (*ridondanza*, eng. *redundancy*) je takođe rasprostranjen fenomen govorne produkcije; on po pravilu nije ciljan (izuzev ukoliko se upotrebljava u okviru strategije izbegavanja, tj. u svrhu odugovlačenja, ili prevazilaženja akustičkih problema). Razlikuje se od ponavljanja, koje se najčešće realizuje radi postizanja emfaze. Ogleda se u upotrebi i ponavljanju suvišnih, semantički izlišnih reči ili izraza, koje bi se inače mogle izostaviti (štaviše to je i poželjno) bez posledica po značenje ili informativnu vrednost iskaza. Redundantnost može imati pozitivne efekte, u vidu govornikovog načina da prevaziđe otežavajuće akustičke okolnosti u kojima se odvija interakcija (npr. buka), prouzrokovane činjenicom da se produkcija i recepcija odvijaju istovremeno. Međutim, pojava redundantnih oblika, s druge strane, značajno remeti kontinuitet diskursa na semantičkom nivou, višak elemenata čini govor manje jasnim i težim za razumevanje, samim tim udaljava učesnike od direktnog pristupa temi razgovora.

Može se reći i da je ova pojava suprotstavljena reiteraciji (opisanoj u VII poglavlju) u pogledu njihovih specifičnih ciljeva: iako se govorniku koji upotrebljava mnoštvo redundantnih oblika ne može osporiti leksičko bogatstvo (na kome počiva i reiteracija) može mu se, međutim, zameriti način na koji se odnosi prema tom bogatstvu i prema svom sagovorniku. „Zatrpavanje” diskursa izlišnim rečima ili okolišanjem podrazumeva i istovremeno preopterećivanje sagovornika, otežavanje njegovog receptivnog zadatka, zaludno trošenje resursa bez jasnog komunikativnog cilja, i ne predstavlja vid kooperativnog ili učtivog delovanja u interakciji.

Do upotrebe redundantnih formi u produkciji može doći i iz sasvim bezazlenih razloga, npr. usled nepažnje, nesređenosti govornikovih misli

ili njegovih neveštih retoričkih sposobnosti. Vešt govornik se od neveštog razlikuje upravo u pogledu manje upotrebe redundantnih oblika, odnosno u preciznijem i sažetijem izražavanju radi veće ekonomičnosti razmene ili manjeg utroška sredstava i vremena da se ona uspešno izvede. Govor koji obiluje redundantnošću ne samo što je težak za praćenje i zamara slušaoca već usporava tok i ugrožava komunikaciju. U ranije navedenom odlomku (10) iz VII poglavlja, sadržano je više slučajeva redundantne upotrebe leksike koja bi se prema narednom, preuzetom delu (3) mogla redukovati u cilju veće konciznosti, ali i evidentne manje spontanosti u izražavanju za koju je, kako smo istakli, karakteristično prisustvo redundancije:

(3) <i>insomma spiegarci un pochino che cosa bisogna fare che cosa quali sono le nostre quali sono qual e' la nostra specializzazione qual e' insomma un pochino tutto parlarci un pochino di questo [...]</i>	<i>insomma spiegarci un pochino che cosa bisogna fare qual è la nostra specializzazione un pochino tutto</i>
(BADIP FC3)	

Konciznost

Nasuprot redundantnosti, okolišanju u semantičkom smislu, stoji konciznost (*concisione*, eng. *concision*), kratko i sažeto izražavanje. Ova osobina diskursa manifestuje se kroz govornikovo nastojanje da sve što kazuje svede jedino na ono što je značenjski nužno, odnosno da sažeto iznosi svoje tvrdnje eliminišući iz njih ono što je suvišno i što se može nadomestiti iz konteksta, na osnovu zajedničkih ili enciklopedijskih znanja. Konciznost diskursa sastoji se u upotrebi minimuma neophodnih jezičkih resursa da se iskaže maksimum značenja i naročito se ogleda u realizaciji nekoliko fenomena koji se, osim što su tipični za govorni varijetet, javljaju i u pisanom jeziku.

Najrasprostranjeniji od pomenutih fenomena je **elipsa** (*ellissi*, eng. *ellipsis*), koja nastaje izostavljanjem određenog elementa iz sintaksičke strukture budući da se njegovo prisustvo podrazumeva, predviđa, odnosno da se ono lako može rekonstruisati na osnovu konteksta. Time što se zasniva na izostavljanju i što u neku ruku podseća na telegrafsko izražavanje, elipsa se može posmatrati i kao vid diskontinuiteta u diskursu. Štaviše, ona u velikoj meri počiva na implicitnosti ili distanci između onog što se kaže i onoga što se namerava reći. U italijanskom razgovornom jeziku elipsom mogu biti zahvaćeni razni rečenični elementi (subjekat, predikat, zamenica, glagol).

Iz primera (4a) izostavljen je očekivani element u sintaksičkoj strukturi, glagolski oblik *prende*, obeležen unutar uglastih zagrada. On se, međutim, jednostavno dedukuje iz obližnjeg ko(n)teksta, oblika *prendo* od istog glagola koji se prethodno javlja u govornikovom iskazu, zbog čega je eliptičan iskaz u (4b) lako razumljiv. Sasvim razumljivi bi bili i potonji iskazi koje navodimo, a u kojima u datim okolnostima (poručivanje pića od konobara u kafiću) može biti eliptičan sam glagol, tj. predikat (4c), zajedno sa zamenicama, tj. subjektom (4d).

(4a) *Io prendo un caffè e lei [prende] un cappuccino.*

(4b) *Io prendo un caffè e lei un cappuccino.*

(4c) *Io un caffè e lei un cappuccino*

(4d) *un caffè e un cappuccino*

U poslednjem slučaju, (4d), govornik može da neverbalnim sredstvima, odmahujući ili okrećući glavu u smeru treće osobe ukaže sagovorniku, tj. konobaru, koje od dva pića je namenjeno drugoj osobi (govoreći praktično u ime te osobe, a eventualno nakon prethodnog dogovora s njom ili na osnovu poznavanja njenih navika). Na taj način ograničava slobodu interpretacije koju bi mogla izazvati elipsa. Iako je malo verovatno u navedenoj situaciji, ali ne i nemoguće za italijanski jezik, usled upotrebe zamenice *lei* u (4c) i njene dvostruke funkcije (upućuje na treće lice, ali služi i za persiranje), konobar bi mogao da pomisli da govornik, persirajući mu, naručuje piće i za njega, a ne samo za sebe.

U pitanju koje sledi, (5) eliptični su kako zamenica, tj. subjekat tako i pomoćni glagol. Pa ipak, situacioni kontekst omogućava sagovorniku jednostavno i ispravno dekodiranje poruke u značenju [*Hai*] *visto il freddo, la neve?* ili [*Avete*] *visto il freddo, la neve?*, u zavisnosti od toga da li je pitanje upućeno jednoj ili eventualno većem broju prisutnih osoba.

(5) A: * *mh visto il freddo la neve **

B: *madonna*

(BADIP FB12173A)

U sledećem primeru, (6) elipsom je zahvaćen glagol *parlare*. U pitanju je njegovo učestalo izostavljanje u govoru kada uz njega stoji prilog *sinceramente* [*parlando*]; ova upotreba je u svakodnevnom opštenju očekivana, može se lako predvideti i rekonstruisati na osnovu konteksta;

(6) *io sinceramente non ho mai visto giocare eh a calcio la Fiorentina male come quest'anno*
(BADIP FE1845E)

Kako ovaj tako i ostali navedeni primeri potvrđuju da je elipsa u velikoj meri uslovljena kontekstom i da se eliptični elementi rekonstruišu zahvaljujući upravo postojanju jezičkog ili vanjezičkog, situacionog konteksta. Upotreba elipse je potpomognuta i neposrednošću interakcije, zajedničkim prisustvom učesnika i deiksom.

Način sažetog izražavanja je i **brahilogija** (*brachilogia*, eng. *brachylogy*), pojava koja se sastoji u korišćenju kraćih, konciznih izraza, kao što je apsolutni particip u (7a), za razliku od dužeg oblika u (7b), eksplicitne vremenske rečenice sa Pluskvamperfektom II (*Trapassato remoto*) ili, u drugom paru primera, implicitna (8a) za razliku od eksplicitne subjekatske rečenice (8b):

(7a) *scoppiata la guerra, fuggirono tutti*

(7b) *dopo che fu scoppiata la guerra, fuggirono tutti*

(8a) *non l'ho rinterrogata ora dopo pasqua probabilmente la risento ecco # e quindi la situazione e' un po' d'incertezza io non lo so se lei perche' c' e' anche un problema in questa scuola che bisogna sapersi organizzare # nello studio perche' le materie sono moltissime* (BADIP FA14)

(8b) [...] *bisogna che si sappia organizzare nello studio perché le materie sono moltissime*

Konciznost se u govoru ogleda i u fenomenu koji se naziva **anakolut** (*anacoluto*, eng. *anacoluthon*) i koji se ispoljava kroz narušenu standardnu sintaksičku strukturu, tačnije u vidu spoja dve različite sintaksičke konstrukcije u okviru iste nezavisne rečenice. I dok prva ostaje nedovršena, tek uz pomoć druge konstrukcije, koja se jedina u potpunosti realizuje, govornik iskazuje svoju kompletnu zamisao. Uzrok anakoluta kao sintaksičke neregularnosti krije se u samom govorniku i promeni koju on unosi na nivou planiranja diskursa kada započinje na jedan način svoju ideju, verovatno još nedovoljno dobro koncipiranu, da bi zatim odustao od dalje formulacije i prešao na drugu, bolje isplaniranu konstrukciju koju zatim besprekorno formuliše. Tako, recimo, primeri (9a) i (10a) sadrže anakolut, za razliku od (9b) i (10b):

(9a) *io personalmente mi interesserebbe eh mi interessano tre tempi in questo dibattito* (BADIP FC2)

(9b) *io personalmente sarei interessato eh mi interessano tre tempi in questo dibattito*

(10a) *io questa sera abbiamo avuto anche la possibilita' di poter invitare il direttore* (BADIP NE11)

(10b) *io questa sera ho avuto anche la possibilità di poter invitare il direttore*

Kontrola produkcije

U svojstvu samoslušaoaca, kako smo istakli u prethodnom poglavlju, govornik prilikom proizvodnje ima neprestano priliku da sluša, prati i nadzire realizaciju i tok svog govora. U tom „monitoringu” vlastitog diskursa pomaže mu u velikoj meri svojim reakcijama i sagovornik, premda već i aktuelni govornik ima priliku da kontrolišući svoj govor uoči njegove nedostatke, čak i pre nego što taj govor dopre do slušaoca ili što mu slušalac ukaže na njihovo prisustvo. Zapravo, slušajući svoj diskurs u isto vreme dok ga proizvodimo mi imamo moć da proveravamo njegovu ispravnost i da ga po potrebi i u nastajanju sami korigujemo, ne čekajući bilo kakav signal od strane sagovornika. Takav je slučaj, primera radi, sa lažnim startom, gde govornik čim započne iskaz primećuje loš početak i neposredno ga koriguje, usmeravajući ga dalje ka ispravnoj realizaciji, čineći tako izlišnom reakciju sagovornika u svrhu inciranja korekcije.

Takav je slučaj i sa brojnim **lapsusima** ili **omaškama** u govoru (*lapsus della lingua*, *lapsus linguistico*, lat. *lapsus linguae*, eng. *slip of the tongue*), koje učesnici interakcije gotovo uvek primete. Lapsusi ponekad mogu biti izvor raznorodnih poteškoća (interpretacijskih, psiholoških i drugih), ali svakako predstavljaju odraz spontanosti proizvodnje. Nevoljni previdi ili greške koje ponekad nastaju u govoru rezultat su „kratkog spoja” na nivou njihove kognitivne i verbalne realizacije kod govornika. Osim što mogu imati različite uzroke (proučavane naročito u oblasti psihologije), mogu imati i različite forme ispoljavanja.

Lapsusi tipično nastaju permutovanjem (početnih ili drugih) glasova jedne ili dve reči (11), kontaminiranjem i ispadanjem glasova, spajanjem delova dve ili više reči u jednu, anticipiranjem (12a) reči (12b), a usled distrakcije mogu biti realizovani i kao sasvim nove, nepostojeće reči ili rešenja (*mi fumo una birra*, BADIP MB53). Kao takvi, lapsusi se mogu smatrati oblikom disfluencije, koja pored komičnih u ekstremnim slučajevima dovodi i do napetih situacija, gde zbog povećanog stresa i uprkos višekratnim pokušajima govornik ne samo da ne uspeva da koriguje lapsus već time produkuje nove omaške, što može uzrokovati i zastoje u proizvodnji diskursa.

(11) *Scusate, ragazzi, ho fatto un lapsus.*

(12a) *Lasciateci fare i compleanni.*

(12b) *Lasciateci fare gli auguri di compleanno.* (Chiari 2004: 27)

Korekcija

Postoje razni načini da se lapsus, pojedinačna reč pa i iskaz, u delovima ili u celini koriguje tokom interakcije. U zavisnosti od toga koji od učesnika

inicira takav postupak razlikuju se dva osnovna oblika korekcije: kada ispravku pokreće sam govornik reč je o **autokorekciji** ili samopopravki (*autocorrezione*, eng. *self-repair; self-correction*), a kada je ona inicirana od strane sagovornika u pitanju je **heterokorekcija** (*eterocorrezione*, engl. *other-repair; other-correction*; Schegloff, Jefferson & Sacks 1977). Sa stanovišta analize konverzacije autokorekcija se smatra preferencijalnom delatnošću: kad god je moguće, u konverzaciji je poželjno da govornik sam sebe ispravi, radije nego da mu drugi sugeriše da je pogrešio.

Sledećim primerima ilustruje se autokorekcija: u (13), delimično preuzetim iz (7) iz VII poglavlja, ona je pojačana ponavljanjem, kako bi govornik, po svemu sudeći, potvrdio njenu ispravnost (*negli negli*), dok je u (14), kako se često dešava, praćena jednim od diskursnih markera u ovoj službi (*diciamo, cioè, voglio dire, insomma, no* i dr.):

(13) *ma sono cose insomma che eh nei manuali nei negli negli articoli che ho letto erano sempre molto # a latere insomma*

(BADIP NA11)

(14) * *guarda loro mi hanno pagato eh han fatto no io ho sempre pagato*

(BADIP FA10)

U narednoj razmeni čija je tema konferencija za štampu oslikan je niz sledova u kojima se, između ostalog, vrši heterokorekcija i to prvenstveno na nivou interpretacije, prouzrokovana po svemu sudeći zabunom zbog navođenja kako datuma tako i vremena održavanja pomenutog skupa:

(15) A: *senti Patrizia dimmi una cosa come e' andata la conferenza stampa **

B: *allora la conferenza stampa che ti volevo dire la conferenza stampa noi naturalmente abbiamo indetto una conferenza stampa il giorno in cui c'era lo sciopero della stampa che non non sapevamo pero' e che non sapevano anche loro non avevano annunciato pero' invece e' venuto fori molto interesse per questa cosa*

A: *mh*

B: *in circolazione allora era uno dei motivi per cui ti volevo chiamare che abbiamo fissato per il martedì' dodici alle diciassette all' aula magna di palazzo Fenzi*

A: *aspetta martedì' dodici ore*

B: *diciassette*

A: *diciassette aula magna*

(BADIP FB5)

Nakon što u (15) osoba B kazuje da je konferencija za štampu zakazana „za utorak dvanaestog u sedamnaest” (*abbiamo fissato per il martedì' dodici alle diciassette all' aula magna di palazzo Fenzi*), osoba A signalizira svoje potencijalno nerazumevanje: uz privlačenje pažnje (*aspetta*) ponavlja deo iskaza (*martedì' dodici ore*) onako kako ga je percipirala ne bi li na taj način izvršila proveru razumevanja („utorak dvanaest sati”). Osoba B je zatim ispravlja (*diciassette*) i to samo u delu koji je bio netačan (podrazumevajući, dakle, da je u pitanju „sedamnaest” a ne „dvanaest sati”), da bi onda osoba A preuzela heterokorekciju, ponavljajući je i dodajući joj i mesto skupa, kako bi time potvrdila da je napokon ispravno razumela (*diciassette aula magna*).

Naredni primer (16) ilustruje učestale slučajeve kada se heterokorekcija pre nego ispravka realizuje u vidu sugestije vezane za leksički izbor:

(16) A: *riguardavano la storia passata*

B: * *la storia passata si' eh nella quarta vengono messi appunto in evidenza i mali del del sud e cio' che e' in eh praticamente cio' che eh # oh dio non mi viene il verbo #*

A: *condiziona* * *non so che vuoi dire*

B: *aspetti ahah*

A: *prova a dirlo con un' altra maniera*

B: # *che ostacola ecco*

A: * *ah*

(BADIP FC6)

Nakon što je govornik B jasno stavio do znanja da ima poteškoća u pronalaženju adekvatnog termina (*oh dio non mi viene il verbo*), sagovornik A mu sugeriše potencijalno rešenje (*condiziona* *), očitó svestan da ponuđeni izbor nije možda adekvatan (*non so che vuoi dire*). B ne prihvata sugestiju već mu signalizira da bude strpljiv (*aspetti ahah*), na šta mu A napominje da pribegne pronalaženju drugog načina da iskaže željeno značenje (*prova a dirlo con un' altra maniera*). Napokon, B uspeva da pronađe termin koji mu je nedostajao, uklapajući ga čak sintaksički u iskaz (*# che ostacola*) i zaokružujući čitav proces jednim diskursnim markerom u službi isticanja ili fokalizacije selektovane leksičke jedinice (*ecco*). Razmena se završava tako što A potvrđuje uzvikom svoje razumevanje i slaganje (* *ah*).

Reformulacija

Reformulisati određeni sadržaj znači ponoviti ga u govoru ali na drugačiji način, uz upotrebu drugih elemenata ili sredstava, te bi se u izvesnom

smislu reformulacija mogla posmatrati i kao vid repeticije (premda samo na značenjskom nivou, ne i formalnom). U svakom slučaju, cilj reformulacije, u čiji sastav zajedno sa već opisanom korekcijom ulaze i parafraza i egzemplifikacija, jeste da se kazivanje učini jasnijim i preciznijim te da se na taj način garantuje i pospeši komunikacija između interaktanata.

Reformulaciju obično sprovodi sam govornik, u nastojanju da predupredi ili odagna nerazumevanje kod sagovornika, koji katkad (ne)verbalno može i da eksplicitno zatraži pojašnjenje (npr. pitanjima *Come, scusa?*, *E cioè?* ili *Che vuoi dire?*, nalik signalu osobe A u drugoj replici, u prethodnom primeru (16): *non so che vuoi dire*), što zatim govorniku služi kao povod za reformulisanje iskaza. U narednom primeru, međutim, sagovornik je taj koji preuzima na sebe da reformuliše govornikov iskaz, uz eksplicitnu najavu tog dugog i složenog procesa (*allora te vorresti dire*), a u cilju provere da ga je ispravno razumeo:

(17) B: * *ma insomma allora te vorresti dire che la legge fosse fatta e poi chi ne usufruisce eh ne usufruisce*

A: * *ne usufruisce la stragrande maggioranza se poi ci sono quei quelle sacche di dionesti come sempre ci saranno che speculano su questo e quest' altro ma scusa la*

B: * *ecco*

A: *legge faccio un esempio sugli asili nido mi sembra sia una cosa per tante mamme eccetera poi ogni tanto sorte*

B: * *certo eh senz' altro*

(BADIP FB19)

Pored toga, govornik često pribegava i strategiji **parafraze** (*parafrasi*, eng. *paraphrase*), u nastojanju da dodatno, bolje, nekad i sažetije objasni ono što je već rečeno. Parafraziranje se sastoji u kazivanju željenog, čak i istovetnog značenja ali putem drugačijih sredstava ili reči, s ciljem da se zadrži smisao onoga što se nastoji izreći uz pomoć sredstava koja su osobi dostupna u datom momentu. Vrlo često slušaočeva povratna reakcija koja odaje nerazumevanje podstiče govornika na postupak parafraziranja, a sve u cilju uspešne razmene. Govornik sa svoje strane učestalo obeležava ovaj postupak i nekim od odgovarajućih signala: *cioè, diciamo, voglio dire, in altre parole, in altri termini, per dirla in un altro modo, per dirla diversamente* i drugih, kao u sledećim primerima:

(18) * *quello che mi ha chiesto cioe' che abbiamo concordato*
(BADIP FA10)

(19) *nonostante io sia un gattista e sia anche della costellazione del leone che e' una diciamo una costellazione felina \$ \$ evidentemente no ho un modo felino per muovermi perche' ho fatto una mezza tragedia **
(BADIP FD15)

U govoru se vrlo često pribegava i **navođenju primera** ili **egzemplifikaciji** (*esemplificazione*, eng. *exemplification*) u cilju ilustrovanja onoga što se želi izreći, a samim tim i dodatno pojasniti i na određeni način reformulisati. Taj proces se često najavljuje i naglašava posebnim sredstvima (u pisanom jeziku upotrebile bi se dve tačke), kao što su diskursni markeri upravo u službi egzemplifikacije (*come, per esempio, ad esempio, diciamo, facciamo, mettiamo*), poput *faccio un esempio*, u poslednjoj replici A u ranije navedenom primeru (17), ili podvučenih elemenata u primerima (20) i (21). Zahvaljujući, između ostalog, i takvim sredstvima, koja govorniku služe da bolje oslika svoj diskurs i potkrepi tvrdnje odgovarajućim primerima, razumevanje i razmena sa sagovornikom u znatnoj meri su olakšani i poboljšani:

(20) *io per esempio conosco uno che lui per esempio fa un lavoro non ti posso di'*
(BADIP FB14)

(21) *si' che espone gli argomenti dico io direi che in un gruppo di lavoro mettiamo mettiamo su non so su su sull' sull' aborto per farti un esempio dieci persone ecco cioe' e roba del genere poi all' interno di questo gruppo si formano un presidente # che tenga un pochino tutto insomma tenga la parola tenga durante la discussione in classe %*
(BADIP FC3)

Kohezija i koherencija

Dobro strukturiran diskurs poseduje dve izuzetno važne osobine: koheziju i koherenciju. Pod **kohezijom** (*coesione*, eng. *cohesion*, Halliday & Hasan 1976, Ferrari 2014) se podrazumeva povezanost delova diskursa tako da zajedno čine skladnu celinu. Primera radi, govornik koji se vešto izražava korišćiće koheziona sredstva *quindi, inoltre, dunque; primo, secondo, terzo; in primo luogo, in secondo (luogo), in terzo (luogo)*, itd., kao u (22), kada nastoji da niže informacije i predoči ih sagovorniku po određenom redosledu. Ili kada u pripovedanju koristi *prima, poi* i *alla fine* kako bi razdvojio delove diskursa, ukazujući slušaocu na postojanje specifičnih segmenata i pripremajući ga na

završetak izlaganja predloškom strukturom *alla fine*. U pripovedanju priča ili bajki ova odlika se ogleda u postojanju uvodne i zaključne formule (*C'era una volta ..., ... e vissero per sempre felici e contenti*). Kohezija se postiže i upućivanjem na prethodno rečeno, upotrebom niza gramatičkih kategorija poput imenica, zamenica, priloga, prideva, glagola, sintagmi, posredstvom **anafore** (*anàfora*, eng. *anaphora*, npr. izrazom *come abbiamo visto*), odnosno najavom onoga što će u govoru tek uslediti uz pomoć **katafore** (*catàfora*, eng. *cataphora*, npr. *come vedremo*).

(22) *noi abbiamo fatto ieri sera una raccolta di firme firmata da centotredici persone potra' magari continuare anche stasera nella quale chiediamo tre punti uno e' il ritiro delle navi dal Golfo il secondo che e' la destituzione del governo e il terzo consiste sempre nello stabilire una trattativa per poter disporre una un' azione pacifica alla questione del Golfo*
(BADIP MC4)

Pod **koherencijom** (*coerenza*, eng. *coherence*, Ferrari 2014), s druge strane, ima se u vidu logična veza koja se uspostavlja među segmentima diskursa tako da oni zajedno čine jednu smislenu celinu. Koherentan diskurs znači da je sačinjen u skladu sa zakonitostima logike, poznatim kako govorniku tako i sagovorniku; diskurs poseduje svoju unutrašnju semantičku organizaciju tako da se značenje njegovih delova može dovesti u međusobnu vezu, odnosno sadržaji u njemu nisu nabacani bez smisla i reda. Tako naredni iskazi (23a) i (23b) prate logički sled uzroka i posledice, za razliku od njihovih nekoherentnih verzija, obeleženih asteriskom u primerima (24a) i (24b), iako su gramatički formulisani na prividno prihvatljiv način:

(23a) *Avevo la suoneria spenta, per cui/e quindi non ho sentito la tua chiamata.*

(23b) *Siccome avevo la suoneria spenta, non ho sentito la tua chiamata.*

(24a) * *Non ho sentito la tua chiamata per cui/e quindi avevo la suoneria spenta.*

(24b) * *Siccome non ho sentito la tua chiamata, avevo la suoneria spenta.*

Diskursni markeri

Ova specifična jezička sredstva, na koja smo već više puta ukazali, do te mere značajno doprinose koheziji diskursa da se posmatraju pod lupom **kohezivnih sredstava** (*mezzi di coesione, coesivi*, eng. *cohesive devices*, Dardano & Trifone 1995, Serianni & Castelvechi 2003). Diskursni markeri

(*segnali discorsivi, particelle discorsive*, eng. *discourse markers, pragmatic markers*; Schiffrin 1987, Bazzanella 1994, 2008, 2011a, Sansò 2020) izdvojili su se poslednjih decenija kao zaseban predmet proučavanja. Privlače veliku pažnju istraživača iz raznih disciplina (pre svega pragmatike, ali i semantike, tekstualne, primenjene, korpusne, kognitivne i interakcione lingvistike), premda još uvek nije postignuta potpuna saglasnost u pogledu njihovih odlika.

U opticaju je velik broj **termina** za ove razgovorne elemente: u italijanskom jeziku, uz pregršt drugih, koriste se i *particelle conversazionali, segnali del discorso, marche di discorso, marcatori discorsivi/pragmatici/conversazionali, ausilii dialogici* (Nigoević 2011, Ceković-Rakonjac 2011, Ceković 2020). Funkcije diskursnih markera se razlikuju u zavisnosti od pristupa koji se primenjuju u njihovom proučavanju (pragmatički, diskursni, semantički, gramatički, tekstualni i drugi), te im se osim kohezionih pripisuju i druge, pragmatičke, interakcione, tekstualne, kognitivne, socijalne i slične funkcije. Iz dominantne, pragmatičke perspektive dodeljuje im se niz interakcionih, metatekstualnih i kognitivnih funkcija (Bazzanella 2008, 2011a), ističe se njihova primarna uloga u signaliziranju odnosa između segmenata diskursa (rečenica i iskaza, Fraser 1999) ili u omeđivanju jedinica govora (rečenica, govornih činova) i u ostvarivanju koherencije diskursa (Schiffrin 1987), odnosno njegove relevantnosti (Blakemore 2002).

Diskursni markeri predstavljaju *visoko učestala, gramatički heterogena i pragmatički multifunkcionalna sredstva koja ne doprinose propozicionom sadržaju iskaza, ali zato igraju značajnu ulogu u strukturiranju diskursa i signaliziranju odnosa između njegovih sastavnih delova* (Ceković-Rakonjac 2011: 150).

U pitanju su elementi koji su, po nalazima iz korpusa, do te mere **visokofrekventni** u govornom diskursu da se svrstavaju među najučestalije oblike reči (Allwood 1996). U našem referentnom korpusu *BADIP/LIP* veoma se učestalo javljaju u svim tipovima konverzacije, a naročito u radio-kvizu, gde približno na svakih deset reči dolazi po jedan marker (prema opadajućoj frekventnosti to su: *ma, ciao, ecco, pronto, va bene/va be', senti, allora, dimmi, sentiamo, ho capito, vedi, guarda, insomma, niente, volevo dire*; Frank-Job 2006: 364). Ovi elementi se katkad manifestuju i kao verbalni tikovi, koje govornik nesvesno ponavlja, prouzrokujući u određenim slučajevima upotrebu iste forme i kod sagovornika (tzv. efekat prajminga, o kojem će biti reči u X poglavlju, u odeljku o dijaloškoj repetaciji).

Markeri čine **gramatički heterogenu** kategoriju, budući da vode poreklo od veznika (*e, ma*), uzvika (*eh, ah*), priloga (*allora, praticamente*), brojeva

(*primo, secondo*), glagola (*diciamo, senti*) i drugog; osim reči uključuju sintagme i izraze (*per esempio, in qualche modo*), čak i čitave rečenice (*voglio dire, per così dire*), odnosno sve one oblike prema kojima pojedinac može ispoljavati preferencije u upotrebi. Pored toga, suštinski ne utiču na propozicioni sadržaj (značenje iskaza, sadržaj izjave ili tvrdnje) budući da su po pravilu lišeni značenja, tj. **desemantizovani**, što znači da bi se mogli eliminisati iz iskaza bez posledica po njegovu semantičku vrednost. Osim što ispoljavaju varijabilnost kolokacije unutar iskaza (najčešće se javljaju u inicijalnom, mada mogu biti i u medijalnom i u finalnom položaju u iskazu), ovi razgovorni elementi mogu se nizati u sekvencama (dva ili više markera nižu se jedan za drugim, vršeći kako istu, npr. ispunjivačku, tako i različitu funkciju), i međurazmenjivosti (jedan marker može biti zamenjen drugim u slučaju da u datom kontekstu vrše istu funkciju: npr. *vero?* umesto *no?* u službi zahtevanja potvrde ili tzv. *tag-questions*).

U službi diskursnih markera javljaju se mnogobrojne **forme**: *allora, appunto, capito?, cioè, diciamo, dunque, ecco, eh, guarda, insomma, ma, no?, non so, per esempio, praticamente, quindi, sai, scusa, senti, sì, vedi, vero?*, *voglio dire*, itd. Međutim, daleko važnije od formi, kada je reč o markerima, jesu funkcije koje te forme mogu vršiti. Štaviše, kao distinktivno obeležje markera uzima se njihova **multifunkcionalnost** (polifunkcionalnost, *polifunzionalità*, eng. *multifunctionality*). Pod ovom odlikom podrazumeva se da markeri mogu vršiti višestruke funkcije, kako generalno (markeri sveukupno imaju brojne, različite funkcije), tako i na nivou pojedinačnih formi (istoj formi može se u različitom, pa čak i u istom kontekstu pripisati više funkcija). Primera radi, marker *no?* upotrebljavamo kada zahtevamo potvrdu ali često ujedno i kada ustupamo reč, *insomma* može biti kako ispunjivač (primer (7) u VI poglavlju, odeljak o hezitaciji) tako i reformulator (u (1) iz ovog poglavlja), itd. Stoga je uputno posmatrati diskursne markere kao funkcionalnu klasu reči i izraza.

Multifunkcionalnost markera se ogleda u nizu uloga koje imaju u regulisanju interakcije i strukturiranju diskursa: uzimanje, ispunjavanje, ustupanje ili prekidanje reči, signaliziranje demarkacije (načina na koji se diskurs artikuliše na delove, da se on uvede i zatvori, da se započne i završi digresija), fokalizacije (naglašavanja glavnih delova u diskursu), reformulacije, i dr. Uz detaljan opis osnovnih odlika italijanskih diskursnih markera, Bazzanella (1994, 1995, 2008, 2011a) nudi i njihovu klasifikaciju na osnovu funkcija koje vrše kako na nivou interakcije (Tabela (15a)), gde ih sagledava kako iz ugla govornika tako i sagovornika, ustanovljavajući simetriju između ove dve perspektive (kada govornik zahteva pažnju, u 3.a,

uz pomoć markera *senti*, sagovornik mu na to uzvraća potvrdom svoje pažnje, u 3.b, npr. markerom *dimmi*) tako i na nivou metateksta (Tabela (15b)). Osnovna podela na dve makrofunkcije (interakcione i metatekstualne) se dalje vrši prema nizu mikrofunkcija navedenih u sledećim Tabelama:

Interakcione funkcije (<i>funzioni interazionali</i>)	
Iz perspektive govornika (A)	Iz perspektive sagovornika (B)
1.a Uzimanje reči (<i>presa di turno</i>)	1.b Prekidanje (<i>meccanismi di interruzione</i>)
2.a Ispunjavačka funkcija („ <i>riempitivi</i> “)	2.b eng. <i>Back-channelling</i>
3.a Zahtevanje pažnje (<i>richiesta di attenzione</i>)	3.b Potvrđivanje pažnje (<i>conferma dell'attenzione</i>)
4.a Fatička funkcija (<i>fatismi</i>)	4.b Fatička funkcija (<i>fatismi</i>)
5.a Modulacija (<i>meccanismi di modulazione</i>)	5.b –
6.a Kontrola prijema (<i>controllo della ricezione</i>)	6.b Prijem, spoznaja; zahtevanje objašnjenja (<i>acquisizione di conoscenza, richiesta di spiegazione</i>)
7.a Zahtevanje slaganja i(li) potvrde (<i>assunzione/ richiesta di accordo e/o conferma</i>)	7.b Slaganje i(li) potvrda (<i>accordo/ conferma/rinforzo</i>)
8.a Ustupanje reči (<i>cessione del turno</i>)	8.b –

Tabela 15a. Interakcione funkcije diskursnih markera (Bazzanella 2001)

Metatekstualne funkcije (<i>funzioni metatestuali</i>)
1. Demarkacija (<i>demarcativi</i>)
2. Fokalizacija (<i>focalizzatori</i>)
3. Reformulacija (<i>indicatori di riformulazione</i>)
3.1. Parafraza (<i>indicatori di parafrasi</i>)
3.2. Korekcija (<i>indicatori di correzione</i>)
3.3. Egzemplifikacija (<i>indicatori di esemplificazione</i>)

Tabela 15b. Metatekstualne funkcije diskursnih markera (Bazzanella 2001)

Ostaje još puno nerešenih pitanja u vezi sa diskursnim markerima. Utvrđivanje funkcija koje vrše i njihovo razlikovanje od ostalih klasa nije, recimo, uvek jednostavan zadatak i sve je rašireniji stav da se konektori delom

podudaraju sa markerima, odnosno da spadaju u njihovu podvrstu budući da i jedni i drugi imaju ulogu povezivanja delova iskaza i diskursa, odnosno rečeničnih, međurečeničnih i nadrečeničnih elemenata (Bazzanella 2008: 195, Ferrari 2021). Sem toga, u novijim studijama (Fischer 2006, Bazzanella 2008) utire se put njihovom proučavanju sa stanovišta teorije učtivosti, uz isticanje važnosti markera u iskazu, koji se zbog njihove upotrebe doživljava kao prirodniji, spontaniji, topliji i prijateljskiji, odnosno previše direktan ili grub ukoliko oni iz njega izostaju (Nigoević 2010: 108). Štaviše, diskurs lišen markera predstavljao bi „nemoguću misiju” kako za govornika, tako i za sagovornika, otežavajući mu u velikoj meri razumevanje (Svartvik & Stenström 1985: 352).

Napokon, iako neki autori u markere ne ubrajaju npr. uzvike (Fraser 1999), mišljenja smo da ti kao i gotovo bilo kakvi drugi oblici, u zavisnosti od nahođenja pojedinca koji ih koristi, mogu poprimiti odlike diskursnih markera, te je nezahvalno popisati sve forme koje u svakodnevnoj praksi vrše markerske funkcije. Neke od tih formi već su pominjane u prethodnim i u ovom poglavlju, gde smo predočili i određene funkcije diskursnih markera, uglavnom metatekstualne. Ostale funkcije, pre svega interakcione biće predmet poglavlja koje predstoji, u kome će akcenat biti na „*mi* perspektivi” ili na relaciji između govornika i sagovornika, ne gubeći svakako iz vida i „*ja* perspektivu”, koja je bila u središtu našeg izlaganja u ovom i prethodnom poglavlju.

IX GOVORNA INTERAKCIJA

Tokom govorne razmene, pored toga što se pridržavaju brojnih zakonitosti i principa, učesnici posežu za nizom raspoloživih sredstava i mehanizama koji leže u njenoj osnovi i omogućavaju njeno funkcionisanje. Zahvaljujući postojanju mehanizama **govorne razmene** (Sacks, Schegloff & Jefferson 1974), interakcija se odvija na ureden, sistematičan način te učešće njenih aktera, uz dopuštenu slobodu u izražavanju misli, ideja i stavova, nije prepušteno proizvoljnosti i haosu. Kada zrele, odgovorne socijalne jedinice ulaze u konverzaciju one unapred znaju šta da očekuju i kako da se ponašaju, kakve tokove mogu da joj odrede i ona treba da poprими, kakve uloge podrazumeva. Svaka od akcija, uzimanje ili ustupanje reči, pružanje povratne informacije, prekidanje i drugo, ispoljava određene pravilnosti kojih učesnici treba da se pridržavaju kako bi se interakcija uspešno odvila i zadovoljila njihove ciljeve. Govorna razmena je stoga istinska društvena pojava: poput „verbalnog saobraćaja”, sa sebi svojstvenim znacima i pravilima, dozvolama i prekršajima, ona počiva na regularnostima u okviru kojih učesnici dolaze u kontakt s drugim bićima i ostvaruju namere zbog kojih su pristupili interakciji. U ovom i sledećem poglavlju ćemo definisati te pravilnosti i detaljno oslikati način funkcionisanja (tokove, uloge učesnika, teškoće) najvažnijih od tih mehanizama. U žiži naših interesovanja biće uloga sagovornika ili „*mi* perspektiva”, odnosno zajedničko, ponekad i naporedno delovanje svih učesnika interakcije bez kojih ona ne bi bila ono što jeste, jedinstven proizvod njihovog uzajamnog doprinosa.

Dijaloška produkcija

Verbalna interakcija zasnovana je na razmeni reči kao bazičnom mehanizmu. Takozvani sistem *reč-za-reč* (Stević 1997) predstavlja osnovnu organizaciju usmenog opštenja, odnosno komunikacije u njenoj dijaloškoj formi (za razliku od monološke) i predviđa postojanje izvesnog redosleda govorenja učesnika, razmenu ili preuzimanje reči među njima, smenu govornika. Ovaj sistem omogućava da se učesnici u interakciji smenjuju, i to tako da govori prvo jedan (osoba A) pa drugi (osoba B), po redosledu A-B-A-B, itd. Sistem *reč-za-reč* reguliše ne samo kojim redom se govori u interakciji

već i ko, kada i na koji način uzima ili ustupa reč, preduzima određene poteze u interakciji i sprovodi u delo komunikativne potrebe i namere.

Zlatno pravilo konverzacije kao uređene društvene razmene glasi: *un parlante per volta* ili *govornik govori, drugi čute* (eng. „one party talks at a time”; Sacks, Schegloff & Jefferson 1974: 706) i ukazuje da u datom trenutku treba da govori samo jedan govornik, odnosno da u interakciji učesnici treba da uzimaju reč jedan po jedan. Drugim rečima, ovim pravilom potencijalni govornik se poziva na pridržavanje reda: sugeriše mu se da sačeka da na njega dođe red da govori. Nasuprot tome, nepridržavanje ovog elementarnog pravila, govorenjem učesnika uglas ili prekidanjem predstavlja kršenje pravila lepog ponašanja u konverzaciji. Stoga takve pojave, koje ćemo nadalje detaljno ilustrovati, iako su često prisutne u svakodnevicu treba izbegavati i nastojati da se u interakciji svedu na minimum.

Smjena govornika, do koje dolazi kada aktuelni govornik prepušta svoju ulogu dotadašnjem slušaocu, odigrava se u posebnom momentu u toku konverzacije koji se naziva **mesto relevantne tranzicije**, MRT (*punto di rilevanza transizionale*, eng. *transition relevance place*, Sacks, Schegloff & Jefferson 1974). U pitanju je delikatan, prelazni trenutak, mesto na kome se završava turnus jednog i gde počinje turnus drugog govornika. Trenutak kada će sagovornik preuzeti ulogu govornika u velikoj je meri rezultat njegove subjektivne procene i sposobnosti da uvidi kada je govornik dovršio svoju reč. U toj proceni mu dosta pomažu izvesni (ne)verbalni faktori, kao što je sintaksička, semantička ili intonacijska zaokruženost, kompletnost govornikovog iskaza, pokreti tela i sl. Takozvana projektabilnost turnusa je karakteristika na osnovu koje učesnik interakcije može predvideti kada će doći kraj nečijem govorenju i nastojati da upravo u tom trenutku preuzme reč, ni ranije ni kasnije, kako ne bi prekinuo govornika ali i kako ne bi nastao predug zastoje u razmeni turnusa. Na primer, upitna intonacija i pogled uprt u sagovornika jasan su znak da je aktuelni govornik spreman da ustupi svoju reč i ujedno signal dotadašnjem slušaocu da je preuzme. Ipak, slušaocu se ponekad može desiti da pogreši u proceni te da preuranjeno pokuša da preuzme reč usled čega nastaje prekidanje ili preklapanje u konverzaciji.

Dva su načina na koja može doći do smene govornika: ukoliko se ona odvija glatko, bez dužeg procepa ili preklapanja, reč je o **nežnoj smeni** (*cambio di turno morbido*). U protivnom, ako je mesto relevantne tranzicije loše projektovano, tako da slušalac prilikom njene realizacije prekida aktuelnog govornika, preklapa ga i poklapa, tj. „otima” mu reč, kažemo da dolazi do **grube smene govornika** (*cambio di turno non morbido*).

Postojanjem sistema *reč-za-reč* učesnicima interakcije nije propisan obavezni redosled govorenja, niti im je on unapred predodređen i nametnut. Radi se zapravo o **sistemu lokalnog upravljanja** (*sistema a gestione locale*, eng. *local management system*, Sacks, Schegloff & Jefferson 1974), u okviru kojeg su redosled i dužina turnusa učesnika rezultat slobodnog izbora, u smislu da sagovornici sve vreme zajednički rukovode tim sistemom. Na učesnicima je da interakciju slobodno oblikuju u skladu sa vlastitim ciljevima i potrebama, na lokalnom nivou, a sistem im, uz brojna druga pravila koja se primenjuju na svakom mestu relevantnog prelaza (npr. o selekciji govornika: v. VII poglavlje, Uloga (sa)govornika), omogućava red i načela kojih se treba generalno pridržavati.

Realizacija ovog sistema, koji je za razliku od monološke produkcije usmeren na dijalošku, na razmenu između dva ili više učesnika, i koji stoga ne zavisi samo od govornika već i od ostalih lica, temelji se na još jednoj značajnoj i složenoj potkompetenciji u okviru šire, komunikativne kompetencije, na **interakcionoj kompetenciji** (v. VII poglavlje, Pragmatička kompetencija i Tabela (12)). U pitanju je veština upravljanja i usmeravanja konverzacije ka željenim ciljevima, uz pružanje aktivnog doprinosa održanju njene strukture (primopredaja reči, povratna sprega, prevazilaženje zastoja). Zahvaljujući upravo ovoj kompetenciji, učesnici znaju kako da prilagode diskurs okolnostima u kojima postoji sagovornik, da se vladaju u interakciji, pridržavaju njenih pravila, imaju spoznaju o tome koji su im potezi dopušteni a koji nisu ili šta se od njih očekuje. Tačnije, poseduju *sposobnost produkovanja diskursa prilagođenog datom jezičkom i vanjezičkom kontekstu i sposobnost umešnog delovanja u okvirima raznih sistema govorne razmene, u kojima učesnici deluju jedni na druge smenjajući se u ulozi govornika i slušaoca*.

Interakciona kompetencija reguliše, primera radi, i prirodnu, očekivanu reakciju sagovornika na određene govornikove iskaze budući da potez jednog učesnika interakcije po pravilu uslovljava potez drugog, odnosno da među njima postoji određeno uzajamno dejstvo koje gradi strukturu konverzacije. Takav su slučaj **blizinski parovi** (*coppie adiacenti, sequenze complementari*, eng. *adjacency pairs*, Sacks, Schegloff & Jefferson 1974, Stević 1997). To su upareni iskazi u kojima proizvodnja jednog iskaza od strane govornika uslovljava proizvodnju drugog iskaza, od strane sagovornika. Tako će na govornikovo pitanje sagovornik uzvratiti odgovorom, na ponudu i molbu prihvatanjem ili odbijanjem, na pozdrav pozdravom, na psovku psovkom, itd.: A: *Buongiorno!* B: *Buongiorno!*, A: *Grazie* B: *Prego*, A: *Buon appetito!* B: *Altrettanto!*. Isto tako, u sledećem primeru telefonskog razgovora, nakon

razmene tipičnog signala za uspostavljanje kontakta (A: *pronto* B: *pronto*) i neformalnog pozdrava (A: *ciao* B: *ciao*), sledi i sekvenca otvaranja sačinjena od pitanja i odgovora (A: *come va* B: *bene*).

(1) A: *pronto*

B: *pronto* *David son Elisa*

A: *ah ciao*

B: *ciao come va*

A: *bene*

(BADIP FB31)

Blizinski parovi počivaju na principu **uslovljene relevantnosti** (*rilevanza condizionale*, eng. *conditional relevance*), u smislu da su ovi sledovi sačinjeni od dva iskaza koji su jedan drugom komplementarni, dopunjuju se, i da pri tom produkcija prvog dela, u vidu stimulusa, uslovljava proizvodnju drugog, responsa, koji je s njim u bliskoj vezi. Ne samo što se proizvodnja drugog, očekivanog činioca ovakvih sledova uči s razvojem jezičke kompetencije već je i respons do te mere preferencijalan da njegov izostanak (npr. na stimulus u vidu pozdrava) daje povoda govorniku da zatraži objašnjenje (katkad i uz izraze čuđenja, *Non mi saluti più?*, *Non ci salutiamo neanche?*) za takvo, u najmanju ruku čudno i potencijalno konfliktno ponašanje sagovornika.

Pored otvaranja ili zatvaranja razgovora (razmene pozdrava), od umešnosti delovanja interaktanata u tom procesu kao i od njihovih želja i intencija zavisiće oblikovanje i kretanje predmeta u interakciji (uvođenje predmeta i posledično prihvatanje ili odbijanje, digresija, napuštanje predmeta, otpočinjanje novog, ponovno prihvatanje ili odbijanje, itd., v. VIII poglavlje, Predmet). U razgovoru se, možda i mnogo češće nego što su učesnici toga svesni, neprestano odvija **pregovaranje** (*negoziazione*, eng. *negotiation*). Sagovornici se konstantno dogovaraju oko teme, te je pružajući ili uskraćujući svoje doprinose održavaju ili gase. Oni svojevolumno ulaze i izlaze iz razgovora, održavaju i usmeravaju njegov tok. Ponekad se čak i nadmeću za reč, naročito ako je to deo scene i nastupa (npr. u TV emisijama), verbalno „se bore” da iskažu svoje mišljenje, da osvoje i kontrolišu konverzaciju „pozornicu” (*palco*, eng. *floor*). Tokom borbe za reč, može izbiti i **jezički ili verbalni sukob** (*conflitto verbale*, eng. *verbal conflict*), koji se manifestuje u vidu povišenih tonova ili vike i burnih emocija, odnosno kroz prekidanje sagovornika, upadanje u reč, istovremeni govor, dobacivanje, vređanje, nazivanje pogrđnim imenima, upotrebu vulgarnizama, psovanje. Ishod takvih sukoba takođe je deo manifestacije interakcione umešnosti pojedinca.

Uzimanje reči

Uzimanje reči (*presa di turno, prendere il turno*, eng. *turn-taking*) nastupa u konverzaciji u trenutku kada govornik počne da govori, tj. uvede svoj iskaz (s tim da to može biti i sagovornik koji preuzme reč, čime i sam postane aktuelni govornik). Redosled kojim učesnici na smenu uzimaju reč može biti unapred utvrđen (takav je slučaj na javnim skupovima, okruglim stolovima i sl.), ali i ustanovljen na licu mesta ili u toku interakcije. Čak i prilikom takvog, spontanog utvrđivanja redosleda uzimanja reči ne znači da će nastupiti komunikacioni kaos, u smislu da postupak nije regulisan nikakvim **zakonitostima**: zlatno pravilo konverzacije nalaže da učesnici stupaju u interakciju jedan po jedan, samostalno i naizmenično. Osim toga, i sam kontekst (njihove socijalne uloge ili međusobni odnosi) nalaže određene pravilnosti u pogledu prvenstva pri uzimanju reči (stariji u odnosu na mlađeg, pretpostavljeni u odnosu na podređenog). Nasuprot tome, a uprkos ovakvim, opštevažećim pravilima, moguće je da tokom govorne razmene ipak nastupe nesporazumi oko redosleda ulaska u interakciju tako da dva učesnika istovremeno uzmu reč (tzv. simultani start, o kojem će se detaljnije dalje govoriti).

Kako bi se izbegli nesporazumi, slušalac može najaviti neverbalnim (dizanje dva prsta ili šake, ustajanje) ili verbalnim sredstvima da namerava da preuzme reč i eksplicitno je zatražiti (*Posso (dire qualcosa)?, Posso aggiungere una cosa?, Posso intervenire?, Posso avere/prendere la parola?, Posso dire la mia?* i slično). Kada dobije reč, tako što mu, npr., govornik prethodno uvaži zahtev izrazima: *sì, prego, certo, naturalmente, come no*, i time mu zapravo ustupi reč (što je mehanizam o kojem ćemo u daljem tekstu još govoriti) ili se za nju izbori insistiranjem na zahtevu dok ne dobije reč, slušalac preuzima na sebe ulogu aktuelnog govornika, vrlo često označavajući taj prelaz i sam početak govorenja nekim od **signala otvaranja**. U toj funkciji učestalo se javljaju inicijalni diskursni markeri *allora* (2a), *dunque, ecco, ma, e, be', beh, vabbe', pronto* (u telefonskim razgovorima, kao u prethodnom, primeru (1)), ali i ispunjivači, uzvici, produženi vokali, neki od oblika hezitacije (udisaji, pročišćavanje grla), pozdravi. Navedeni signali javljaju se na početku iskaza i služe (novom) govorniku da dobije na vremenu koje mu je neophodno za osmišljavanje i organizovanje nastupajućeg diskursa. Mogu biti praćeni izrazima zahvalnosti za ustupljenu reč (*grazie, ringrazio per avermi dato/ceduto la parola*), ali i ljutnje zbog prethodnog uskraćivanja reči (*Finalmente!, Era ora!*) i manje ili više oštrog protesta zbog neustupanja reči (*Fammi parlare!, Posso dire qualcosa io? (Ma) insomma!, (Ma) la vuole smettere?!, Smettila di parlare!*).

(2a) *allora la conferenza stampa che ti volevo dire la conferenza stampa noi naturalmente abbiamo indetto una conferenza stampa [...]*
(BADIP FB5)

Zadržavanje reči

Nakon što uzme ili dobije reč, govornik nastoji da je zadrži (*tenuta del turno, tenere il turno*, eng. *turn-holding, turn-keeping*) sve dok je to potrebno i moguće, odnosno do trenutka dok je ne preuzme naredni učesnik. Dok ima reč, međutim, aktuelni govornik često dolazi u situaciju da mora da signalizira sagovorniku svoju nameru da zadrži reč, apelujući istovremeno na budnost njegove pažnje, odnosno mora da ispunjava reč (*riempire il turno, riempimento del turno*, eng. *turn-filling*) uz pomoć određenog materijala kako bi održao njen tok i predupredio eventualni neželjeni prekid ili smenu govornika (v. VII poglavlje, Heziticija).

Razne pauze, prekidi, oscilacije u tempu ili jačini koji, s jedne strane, čine uobičajenu, normalnu pojavu i sastavni deo govorne produkcije, a prouzrokovani su njenom spontanošću i nedovoljnim planiranjem, mogu, s druge strane, biti i znaci da govornik završava ili da je „iscrpeo” svoju reč i signal sagovorniku da bi je uskoro on mogao preuzeti. Budući da sagovornik može protumačiti govornikove poteškoće u formulisanju ili zastoju u realizaciji diskursa kao njegovu spremnost na odustajanje od reči i momenat za smenu govornika čak i onda kada to nije slučaj, kada je to u suprotnosti s njegovim namerama, aktuelni govornik mora naći načina da takvo neispravno tumačenje predupredi, da odgovori slušaoca od potencijalnog prekidanja ili preuzimanja reči, stavljajući mu do znanja da namerava da nastavi da govori. U svrhu održavanja turnusa i obezbeđivanja kontinuiteta u produkciji mogu mu poslužiti razna **sredstva**, od promene, tj. usporavanja ili ubrzavanja tempa govora, preko produžavanja vokala ili ponavljanja, do upotrebe ispunjivača čija je elementarna funkcija, kako i sam naziv kazuje, popunjavanje praznine u govornom lancu.

Aktuelni govornik ispunjava svoju reč da bi izbegao neželjenu smenu govornika i kako bi zadržao sagovornikovu pažnju, naročito u slučajevima kada doživljava da je ta pažnja na određeni način ometena ili ugrožena (subjektivnim ili objektivnim uzrocima). Održavajući tok diskursa, on daje slušaocu na znanje da neće odustati od svoje reči, da nastoji da je zadrži čak i ako povremeno i privremeno ima poteškoća oko planiranja i formulisanja diskursa, oko toga šta želi da kaže ili *kako* to namerava da uradi. Istovremeno,

on od sagovornika zahteva **budnost pažnje** za sadržaj koji mu saopštava i strpljenje do trenutka koji će biti pogodan za eventualno preuzimanje reči ili tranziciju, naročito ako uočava neke od znakova da njegova pažnja opada (slušalac mu deluje kao da ga ne prati i ne reaguje, govornik ne uspeva da „uhvati” njegov pogled, itd.). S druge strane, ukoliko pred sobom ima sagovornika koji je, nasuprot ovome, do te mere aktivan da ga ometa, upada mu u reč i prekida ga, govornik će možda biti primoran da se žustrije brani i bori da održi svoju reč raspoloživim jezičkim sredstvima (čak i da povisi ton ili ubrza tempo govora kako bi se odupreo pokušajima neželjenog prekidanja i preklapanja, o kojima će biti više reči u narednom poglavlju) a sve u cilju da na taj način sačuva „govornicu” ili „tlo pod nogama” (po uzoru na još jedan engleski termin, *floor-holding*, kojem u italijanskom odgovaraju izrazi *tenere il palco, tenere banco* – ovaj poslednji izraz upućuje na srpski izraz „držati banku”, tj. potrebu za dominacijom i nespремnost govornika da u dužem trajanju i pred publikom dopusti bilo kom drugom da dobije reč).

Ustupanje reči

Ustupanje reči (*cessione del turno, cedere il turno, eng. turn-yielding*) se u svakodnevici ipak najčešće odvija bez takvih konflikta i manifestuje se kroz spremnost aktuelnog govornika da odustane od daljeg govorenja i da u određenom trenutku prepusti govorničku ulogu drugom licu. Za najavljuvanje da se bliži kraj njegove reči govorniku su na raspolaganju određena sintaksička, prozodijska i druga sredstva, premda može pribeći i upotrebi nekih od eksplicitnih **signala** (predstojećeg) ustupanja, koji se obično javljaju na samom kraju iskaza, od manje ili više formalnih: *ecco..., insomma..., comunque..., non lo so..., eccetera, e così (via), (questo) è tutto, questo è quanto (avevo da dire), prego, tocca a te/Lei, dimmi!, dimmi una cosa..., dimmi un po', ...dimmi te, mi dica*, preko pitanja kojima se ujedno zahtevaju potvrda ili slaganje i vrši provera razumevanja: *eh?, no?, sì?, ok?, (è) vero?, (non) è così?, capito?, chiaro?, mi sono spiegato?*, do upotrebe apelativa (*appellativi*) i vokativa u cilju oslovljavanja narednog govornika: *signor Rossi, signora, dottoressa*.

Takav je slučaj u narednom primeru (delimično već navedenom u (2a) i preuzetom iz (15) iz VIII poglavlja), gde se nakon signala privlačenja pažnje *senti*, pored upotrebe vlastitog imena i signala *dimmi una cosa* u službi ustupanja reči od strane osobe A, uočava i odgovarajući signal uzimanja reči, *allora*, kod osobe B. Ukoliko je spreman da preuzme reč, sagovornik može reagovati na ponudenu ulogu uz neposredne znake prihvatanja i zahvaljivanja:

sì, (va) bene, ok, grazie. Ponekad, u slučaju da nije siguran da je dobro razumeo ponudu, može izvršiti dodatnu proveru uz pomoć: *Mh?, Eh?, Sì?, Posso?, Sicuro?*, uz specifičnu facijalnu mimiku, tražeći zapravo dopunsko „zeleno” svetlo od govornika kako bi izbegao da napravi prekršaj, „prođe na žuto” ili „na crveno svetlo” u verbalnom saobraćaju.

(2b) A: *senti Patrizia dimmi una cosa come e' andata la conferenza stampa **

B: *allora la conferenza stampa che ti volevo dire la conferenza stampa noi naturalmente abbiamo indetto una conferenza stampa il giorno in cui c'era lo sciopero della stampa che non non sapevamo pero' e che non sapevano anche loro non avevano annunciato pero' invece e' venuto fuori molto interesse per questa cosa* (BADIP FB5)

Prilikom ustupanja reči mogu, naime, iskrsnuti i izvesni **problemi**, vezani najčešće za lošu procenu odgovarajućeg momenta za smenu uloga, tj. mesto relevantne tranzicije: primera radi, sagovornik može da previdi govornikove signale, da ne uvidi njegovu spremnost na ustupanje reči i da stoga ne reaguje blagovremeno tako da nastane procep ili duže zatišje u primopredaji reči; u slučajevim kada ništa ne ukazuje da je govornik voljan da ustupi reč sagovornik može biti primoran da se za nju izbori insistirajući kako bi mu bila ustupljena (već pomenutim izrazima za uzimanje reči, npr. *Posso dire una cosa?*, budući da je ustupanje u neposrednoj vezi s ovim činom), na šta govornik može zatim uzvratiti eksplicitnim signalima za davanje reči (*sì, ok, prego, certo, naturalmente, come no*) ili odbijanjem (*aspetta, fammi finire, eh no*); može se desiti i da sagovornik pogrešno protumači da govornik odustaje ili ustupa reč te da krene da uzima reč, što na koncu dovodi do istovremenog govora, tj. preklapanja ili do prekidanja.

Retroakcija (*feed-back*)

Feed-back, tj. povratna sprega ili retroakcija (*retroazione*, eng. *feed-back*) podrazumeva pružanje povratne informacije tokom interakcije. Ova reakcija (u poređenju sa anglicizmom *fidbek*, odomaćenim i u italijanskom, ostali termini nisu u potpunosti usvojeni) predstavlja odgovor sagovornika na određenu govornikovu akciju, pri čemu pružajući takav odgovor sagovornik i sam postaje govornik. Povratna sprega služi učesniku da prati aktuelnog govornika, reaguje i oglasi se tokom interakcije, da joj doprinese tako što će pokazati svoje (ne)razumevanje, iskazati stav, (ne)slaganje, pružiti ili uskratiti svoju podršku.

Iako fidbek predstavlja prateću reakciju, on ne mora nužno biti odgovor na stimulus, u smislu da mu neizostavno mora prethoditi odgovarajući zahtev, iako to vrlo često jeste slučaj. Naime, retroakcija najčešće sledi nakon nekog od eksplicitnih **zahteva**, po pravilu u formi pitanja, koje aktuelni govornik upućuje sagovorniku, poput *si?*, *no?*, *eh?*, *ok?*, *(è) vero?*, *(hai) capito?*, *capisci?*, *chiaro?*, *mi sono spiegato?*, *mi senti/sente?*, *ti va?*, *(ti/Le) va bene?*, *(sei/è) d'accordo?*, *che ne dici/dice?*, *che ne pensi/pensa?*, *non trovi/trova?*, *ti/Le pare?*, *che te ne pare?*, *che Gliene pare?*, *come ti/Le sembra?* i drugih, kojima se vrši kontrola prijema poruke i razumevanja, traži pažnja, potvrda slaganja, prihvatanje, iznošenje stava. Zahtev može biti realizovan i implicitno, tako što govornik umeće u svoj iskaz indirektan poziv: *Vorrei sentire la tua (opinione)*, *Mi piacerebbe sentire il parere degli altri*, *Mi piacerebbe sentire cosa ne pensano gli altri*, *Sono pronto a sentire gli altri*, *Se avete qualcosa da dirmi...*, *Spero di essere stato chiaro*, ili putem odabranih neverbalnih i drugih sredstava (intonacijom, upućivanjem pogleda, dizanjem obrva ili brade uvis).

Međutim, čak i ako izričit zahtev izostane, to opet ne sprečava sagovornika da ponudi retroakciju ukoliko ima potrebu da reaguje. Drugim rečima, fidbek može biti eksplicitno (ili implicitno) zahtevan (u tom slučaju nazvali bismo ga „iznuđeni” fidbek), kao što je slučaj u sledećem primeru, a može proisteći i iz spontane reakcije učesnika na određeni sadržaj ili tok interakcije, iako to od njega prethodno nije traženo („ponuđeni” fidbek):

(3) A: *ma ma ma ma noi diciamo siamo giovani di spirito capito **

B: *si' si' si' si'*

(BADIP FB14)

Pored toga, može se desiti i da slušalac pruža fidbek u situacijama u kojima se to od njega ne očekuje ili nije predviđeno (formalne okolnosti, skupovi ili seminari s brojnijom publikom, u svojstvu neratifikovanog učesnika; v. VII poglavlje, Uloga (sa)govornika), verovatno zato što pogrešno tumači da mu je zahtev upućen ili se jednostavno oseća pozvanim da iskaže svoj stav (smetajući pritom okolini, ostavljajući utisak da nije svestan da priča naglas i komentariše za sebe ili dobacuje). S druge strane, moguće je i da aktuelni govornik iskaže potrebu za fidbekom ali da povratna sprega ipak izostane, što može izazvati kod njega nelagodnost, neizvesnost i osećaj da „razgovora sa samim sobom”. Iako retki, ovakvi i slični primeri oslikavaju dešavanja koja u najmanju ruku odudaraju od uobičajenih, poželjnih ili opšteprihvatljivih svakodnevnih situacija i u krajnjoj liniji mogu voditi do narušavanja i zaoštavanja odnosa između učesnika u komunikaciji. Nije, međutim, isključena ni mogućnost da izvesni zahtevi budu upućeni „u

prazno” i da ostanu bez odgovora, a da to ipak ne izazove nimalo neprijatnosti kod učesnika. Zapaženo je, primera radi, da su **nastavnici** (ali i pripadnici nekih drugih profesija, npr. telefonski operateri) skloni učestaloj upotrebi diskursnih markera *capito?*, *mi sono spiegato?* u vidu signala za zahtevanje pažnje i kontrole prijema poruke, tokom interakcije u učionici, čime stavljaju na znanje publici da su svesni njenog prisustva, da uvažavaju spoznajne kapacitete svojih učenika, ne očekujući pri tome nužno njihov odgovor.

Učesnik govorne razmene, zapravo, uz pomoć retroakcije raspolaže mogućnošću da iskaže širok **dijapazon** povratnih informacija: potvrdu ili negiranje pažnje i praćenja (*conferma/disconferma dell'attenzione*), potvrdu ili negiranje prijema poruke (*conferma/disconferma della ricezione*), tj. izražavanje razumevanja ili nerazumevanja (*comprensione/incomprensione*), zatim slaganja ili neslaganja (*accordo/disaccordo*), prihvatanja ili odbijanja (*accettazione/rifiuto*).

U narednom primeru ilustrovani su neki od oblika povratnih informacija, koje ćemo u nastavku detaljnije opisati, a koji su inače veoma učestali u telefonskim razgovorima, poput navedenog u (4), zbog nedostatka fizičkog prisustva učesnika. To su, primera radi, signaliziranje prijema poruke i razumevanja putem *ah* i *ho capito*, upotrebljenim od strane osobe B u dva navrata, kao i izražavanje slaganja, tj. potvrde pomoću *si*, kod oba govornika (izuzev A u prvoj replici):

(4) A: *si* *

B: *pronto buonasera*

A: *buonasera*

B: *senta che e' a ditta de controsoffitti **

A: *eh si' qui e' l' agente l' agente # XYZ*

B: *ah # senta eh je posso di' a lei **

A: *eh io sono il figlio dell' agente praticamente sono lei voleva parlare con mio padre immagino **

B: *si'*

A: *e dovrebbe richiamare eh quand' e' in casa verso le sette e mezza otto*

B: *ho capito*

A: *o anche domani all' ora di pranzo*

B: *a questo numero **

A: *si' sempre a questo numero poi glielo dara' lui qualcuno a seconda delle sue esigenze*

B: *ah ho capito la ringrazio*

A: *niente arrivederci*

(BADIP RB35)

U **segnale potvrde praćenja** ubrajaju se tzv. *back-channels* (o kojima će biti reči neposredno nakon ovog odeljka), na primer: *ah, eh, mh, mhmh, sì, (sì); ti seguo*. Nasuprot njima stoje **signali kojima se negira praćenje**: *no, (no); aspetta; non ti seguo (più)* i ujedno najčešće sugerišu nerazumevanje, ponovno slanje poruke ili njeno objašnjenje, čemu takođe služe: *eh?; che?; (che) cosa?; come?; (e) cioè?; fammi capire*. Za razliku od *eh?* i *che?*, iako rasprostranjenim u upotrebi, samostalno *cosa?* i pun, naglašeniji oblik *che cosa?*, smatraju se stilski prihvatljivijim i učtivijim formama u svakodnevnim razmenama.

Kod **signala razumevanja i nerazumevanja**, odnosno signaliziranja prijema poruke postoji mogućnost da se oni nijansiraju i razlikuju u pogledu njihovog intenziteta: od neutralnog razumevanja (*sì, ah, capisco, ho capito*) i nerazumevanja (*no, non capisco, non ho capito (bene), ho capito male*), preko delimičnog razumevanja (*capisco un po'; insomma, ti capisco; (quasi quasi) comincio a capire; mi sembra di capire; mi pare/appare chiaro; capisco quasi tutto*) i nerazumevanja (*non capisco una cosa; una cosa non mi è chiara; mi sembra/pare poco chiaro*), intenziviranog razumevanja (*sì, (sì); capisco, eccome*) i nerazumevanja (*no, (no); faccio fatica a capire*), do potpunog razumevanja (*capisco/ho capito tutto, capisco pienamente, capisco completamente*) ili nerazumevanja (*non capisco (per) niente, non (ci) capisco più niente, non ho mica capito, mi sono perso*).

I **signali slaganja i neslaganja** (v. VI poglavlje, Modulacija), kao vrsta fidbeka, među koje ubrajamo i one kojim nešto potvrđujemo ili poričemo, podrazumevaju niz prelaznih rešenja: od neutralnih signala (*sì, già, ok, va bene, (sono) d'accordo, vero*, odnosno *no, non va bene, non sono d'accordo, non è vero*), preko signala delimičnog slaganja ili neslaganja (*sì, ma...; così, così; quasi quasi...; ili no, ma...; insomma, non sono d'accordo; non sono proprio d'accordo*), odnosno preko intenziviranih signala slaganja ili neslaganja (*sì; certo; come no; molto bene; ili veramente, non sono d'accordo*), do signala potpunog slaganja (*sì, (sì); assolutamente sì; eccome; certo; naturalmente; benissimo; perfetto; sono completamente/pienamente d'accordo; verissimo*) ili neslaganja (*no, (no); assolutamente no; per niente; non sono per niente d'accordo; no, anzi...*).

Signali prihvatanja i odbijanja takođe spadaju u retroakciju i manifestuju se u raznim oblicima poput: *sì, (sì); ok; va bene; mi va; ci sto; ci sta; ci può stare (può starci); accetto; accettato!; volentieri; no; non va bene; non mi va; non ci sto; non ci sta; non ci può stare (non può starci); non accetto; mi dispiace (ma)...; mi rifiuto; non è giusto; (è) inaccettabile; assolutamente no; mah!; ma va!/mavvah!*. Odbijanje se može intenzivirati

upotrebom frazeoloških i drugih izraza, često u vidu (retoričkih) pitanja ili uzvika koji, osim što iskazuju negodovanje i čuđenje, mogu proizvesti i uvredljivo dejstvo: *non se ne parla (neanche)!*; *(ma) neanche per sogno!*; *non ci piove nemmeno!*; *(ma) che (cavolo/cazzo) dici?*; *(ma) sei pazzo?*; *(ma) sei fuori di testa?*; *(ma) che ti passa/gira per la testa?*; *(ma) che ti passa per il cervello?*; *(ma) che ti è passato per la testa?*; *(ma) come ti è venuto in mente?*; *(ma) va a cagare!*; *(ma) vaffanculo!*.

Kako se uočava, retroaktivni signali *sì*, *no*, *va bene* upotrebljavaju se za gotovo svaku od navedenih funkcija – (ne)praćenje, (ne)razumevanje, (ne)slaganje ili (ne)prihvatanje, što navodi na pomisao da je teško pouzdano utvrditi koju od tih funkcija oni vrše u datim okolnostima. Međutim, u svakodnevnom opštenju preciziranje njihovog značenja učesnicima ne predstavlja gotovo nikakav problem, jer se ono razlučuje na osnovu konteksta i u sprezi s prethodno upućenim zahtevom (ako je traženo razumevanje, *sì* će onda upućivati na razumevanje; ako je traženo slaganje, upućivaće na slaganje, itd.). Problem eventualno nastupa ukoliko takav zahtev izostane i to pri interpretaciji, iz ugla slušaoca, pruženog odgovora, budući da, na primer, upravo pomenuti signal *sì* može vršiti funkciju potvrde praćenja sa značenjem: *ti seguo*, razumevanja: *ti capisco*, slaganja: *sono d'accordo* i prihvatanja: *accetto*. Drugim rečima, kako utvrditi da li to *sì* znači: pratim šta mi govoriš, razumem te, slažem se s tobom ili prihvatom tvoju ponudu? Da li sagovornik samo prima nešto na znanje ili se s tim i slaže? Da li je, na primer, njegov odgovor *no* znak pukog nerazumevanja ili svesnog odbijanja nečega što je sagovornik razumeo? Za slučaj da primaocu poruke iz određenog razloga ipak ostane nejasno neko od pomenutih značenja ili mu je bitno da ga **nedvosmisleno razluči** na raspolaganju mu je, pored svih kontekstualnih elemenata i mogućnost da zatraži dodatno pojašnjenje od pošiljaoca te da tako isključi sve nedoumice nastale iznošenjem pratećih reakcija.

U vezi s upotrebom potvrdnih i odričnih rečca *sì* i *no*, znatno češća i zanimljivija mogućnost pojave **nesporazuma** u komunikaciji tiče se odgovora koji proističu iz pitanja formulisanih posredstvom negacije. U tom smislu naredni odgovori osobe B na pitanje osobe A mogu izazvati znatne nedoumice pri tumačenju, u zavisnosti od toga da li je potvrđeno ili negirano značenje samog glagola ili čitave propozicije, odnosno da li se uvodi nova propozicija:

(5a) A: *Non vieni?*

B: Sì. [u nameravanom značenju: *Sì, vengo*]

[u mogućem tumačenju: Sì. *Non vengo* tj. *Proprio così, non vengo*]

(5b) A: *Non vieni?*

B: No. [u nameravanom značenju: *No, non vengo*]

[u mogućem tumačenju: *No. Vengo* tj. *Non è che non vengo, anzi... vengo*]

Izvor ovakvih i sličnih problema pri tumačenju (tako je, na primer, i s modalnim pitanjem: *Non vuoi venire?* i drugim) leži u korišćenju afirmacije u cilju potvrđivanja izrečene negacije (*sì che non vengo*), odnosno upotrebi odricanja za negiranje negacije (*no che non vengo*) čime se iskazuje potvrda (*vengo*). Izvor interpretacijskih teškoća leži i u brzini i nepredvidivosti toka interakcije, kao i u njenim prozodijskim konturama, zbog čega se dešava da osoba B, koja ima pravo da iskaže svoj nezavisan i oprečan stav, ne dovrši započet odgovor iako se upravo taj završetak može ispostaviti kao ključan za njegovo razumevanje. Takav je slučaj situacija u kojoj je sagovornik uspeo da izgovori samo *No...* ali ne i ostatak iskaza, tj. *...vengo* ili *...non vengo*, kojim je nameravao da ga upotpuni i tako otkloni potencijalne nedoumice kojih je i sam možda postao svestan; dok je govornik sa svoje strane mogao da percipira to njegovo *No* kao sve što je imao da kaže, tj. kao negiranje postojeće propozicije, a ne i kao mogući početak nove propozicije. Suštinski, u jeziku kao što je italijanski, za razliku od npr. engleskog, u odgovorima na odrične upitne rečenice upotrebom glagola, a ne samo partikula *sì* i *no*, otklanja se svaka sumnja u pogledu nameravanog značenja (*sì, vengo; no, non vengo*).

Uzrok nesporazuma po svemu sudeći krije se u složenijem procesiranju negacije u odnosu na afirmaciju, kako od strane sagovornika tako i od strane govornika koji može da previdi da je svoje pitanje postavio uz upotrebu negacije, verovatno u kooperativnoj nameri da sugeriše pretpostavljeno značenje (a to je da sagovornik neće doći na dogovoreno mesto) i u nemogućnosti da ga, kad je ono već izgovoreno, formuliše u afirmativnom obliku i tako na jednostavniji način iskaže suštinu svog interesovanja (da li sagovornik dolazi). U tom slučaju preostaje mu mogućnost da zatraži objašnjenje uz pomoć *cosa vuol dire?*, *che vuoi dire?*, *(e) cioè?*, *beh?* ili da preformuliše zahtev *Vieni o non vieni?* ili na sledeći način, po principu alternativnih („da ili ne”) pitanja, svodeći na minimum prostor za dalje nedoumice:

(6) A: *Vieni, sì o no?*

B: Sì. [u značenju: *vengo*]

B: No. [u značenju: *non vengo*]

U vezi sa ovakvim slučajevima, u novije vreme (verovatno po ugledu na engleski jezik) beleži se interesantna i samostalna upotreba priloga *assolutamente* u govornom jeziku, u vidu odgovora kojim se potvrđuje ono što je implicirano pitanjem, čime se pokrivaju dvojaka, potpuno oprečna značenja, kao signal prihvatanja u (7a) i odbijanja u (7b) ili slaganja i neslaganja (u drugim primerima, takođe mogućim):

(7a) A: *Vieni?*

B: *Assolutamente.* [u značenju: *Certo che vengo*]

(7b) A: *Non vieni?*

B: *Assolutamente.* [u značenju: *Certo che non vengo*]

Propratni signali (*back-channels*)

U svakom slučaju, fidbek se manifestuje u brojnim, različitim oblicima u interakciji. Posebnu vrstu povratne sprege predstavljaju tzv. ***back-channels***, propratni signali u funkciji potvrđivanja pažnje i praćenja (Yngve 1970, Duncan 1974, Bazzanella 1994). U pitanju je veoma važna i česta interakciona pojava (eng. *back-channelling*) putem koje sagovornik (osoba B) signalizira aktuelnom govorniku (osobi A) da je kanal za komunikaciju otvoren i aktivan, da sagovornik prati govornikove reči, da mu on zaokuplja pažnju, da može da nastavi s govorenjem. U tome mu najčešće služe uzvici *ah, ahah, mh, mhmh* ili *ok*, podvučeni u primeru (8), koji nisu karakteristični samo za italijanski jezik, kao i signali koji to jesu: *eh; sì, (sì); esatto; ti seguo*. U istoj službi mogu se javiti i izvesni drugi oblici, kao na primer, izrazi zainteresovanosti, čuđenja ili neverice: *interessante, veramente?, davvero?, ma noo, ma daai*, baš kao što je učesniku dopušteno da signalizira i uskraćivanje svoje pažnje i negiranje praćenja uz pomoć: *no, (no); non ti seguo (più)*. Štaviše, sagovornik može biti podstaknut na proizvodnju ovih i sličnih signala, koji se inače veoma učestalo ispoljavaju u telefonskoj komunikaciji, kao posledica zahteva za pažnjom koji mu je prethodno upućen od strane govornika i to putem signala: *senti (un po')*, *senta, sentite, guarda, guardi, guardate, vedi, veda, vedete*, itd.

(8) A: *io dietro a lui allora \$ non ci ho una lira dammi i soldi come faccio
* dico senti Paolo calmati prendiamo la mia macchina andiamo con
la mia macchina*

B: * *mh*

A: * *no dice perche' diluvia chissa' che succede in quattr' ore non ce la
facciamo in questo aveva anche ragione*

B: * *mh*

A: *allora poi come un pazzo parte mentre parte dal finestrino mi fa * io
mi fermo a Mestre quindi che lui aspetti a Mestre*

B: * *mh mh*

A: * *va be' ti telefono io sono a Mestre eh allora a Mestre fermava due
minuti a Santa Lucia dove invece lo prendevano loro stava mezz' ora*

B: * *mh*

A: *ma lui scendeva a Mestre*

B: * *ah comodo si'*

(BADIP FB12)

Ono što razlikuje ove signale od ostalih i čini ih toliko osobenim, kako se i iz ovog primera uočava, jeste činjenica da u njihovoj osnovi ne leži namera osobe B da preuzme reč od osobe A: šaljući ove signale u vidu kraće, propratne reakcije ili čak pozadinskog govora, budući da ih izgovara istim ili tišim tonom od ostalog diskursa, sagovornik nastoji da aktuelnom govorniku stavi na znanje da ga u datom trenutku prati, bez želje da ga time prekine ili preuzme od njega reč. Upravo iz tog razloga, kao u gorenavedenom primeru (8), signali potvrde pažnje se veoma često odašilju uz preklapanje (delova) turnusa, što je obeleženo asteriskom u svim replikama osobe B (o preklapanju će detaljnije biti reči u sledećem poglavlju). Posežući za *back-channel* signalima, čija je svrha da se pruži podrška i pospeši komunikacija, a samim tim i izbegne njeno remećenje, osoba B nije prinuđena da čeka uobičajen trenutak za preuzimanje reči da bi pružila svoj doprinos već to može učiniti gotovo nezavisno do toga, koristeći bilo koji pogodan momenat da na kratko „uskoči”, vrlo često i u isto vreme dok osoba A realizuje svoju reč. Osnovni **cilj** ovih signala jeste, dakle, da omoguće reagovanje, ukažu na odsustvo prepreka u razmeni i pospeše dalje odvijanje komunikacije.

I zaista **govornik**, sa svoje strane, nakon pojave ovih signala po pravilu nastavlja nesmetano da govori, štaviše dobija u tome podstrek zahvaljujući brzom povratnoj informaciji u vezi s iskazom, odnosno zahvaljujući potvrđi o praćenju koja mu je upućena i koju on obično „hvata u letu”, tumači i na nju ne reaguje u smislu da joj ne pridaje preteran značaj (barem ne u toj

meri da bi je doživeo kao prekidanje ili značajno promenio tok svoje reči ukoliko je signal potvrđan). Štaviše, tokom razmene oba učesnika ovim signalima pridaju naizgled tek usputni značaj, podrazumevajući ih i obično brzo prelazeći preko njih. Pa ipak, to ne umanjuje njihovu itekako važnu ulogu. Bez prekidanja i bez smene govornika, oni ne usporavaju već naprotiv podstiču nesmetano proticanje razmene. Iako se ne očekuje da će govornik zatim na njih reagovati, odnosno pružiti naknadnu reakciju na već postojeće propratne signale, naročito ako iskazuju potvrdu, nije ipak isključeno da on to može da učini, pomoću *sì, ok, (va) bene, perfetto, andiamo avanti*, u želji da lično verifikuje da je primio na znanje potvrdu praćenja i da podrži „zeleno svetlo” za nastavak interakcije.

Posebna zanimljivost u vezi sa signalima potvrde pažnje i praćenja kao i razumevanja ogleda se u teškoći prilikom njihovog **razlučivanja od signala potvrde slaganja**. Premda se ove grupe signala u praksi vrlo često podudaraju, do te mere da se obično podrazumeva da se sagovornik i slaže sa onim što potvrđuje da prati ili razume, to, međutim, ne mora nužno uvek biti slučaj: možemo, naime, potvrditi da pratimo i razumemo šta neko želi da kaže ali to ne mora da znači i da se slažemo s onim što kazuje. Tako mogućnost dvojakog tumačenja *sì*, s jedne strane kao potvrde praćenja i razumevanja (dakle, kad nosi značenje: *ti seguo, capisco quello che dici, capisco ciò che vuoi dire*) i s druge, kao potvrde slaganja (*sono d'accordo con quello che dici, condivido il tuo parere*), može proizvesti, iako ne tako učestalo, nesporazume i ostaviti prostora za manipulativna dejstva u interakciji.

U tom smislu u štampi je zabeležen slikovit primer (Bazzanella 1994: 65) o začuđujućem obrtu poslovnih pregovora između jedne američke i japanske kompanije prilikom kojih su članovi japanske delegacije neprestano davali potvrdne signale (eng. *yes*, u smislu potvrde praćenja i razumevanja onoga što su američki pregovarači iznosili) da bi zatim, odmah po uzimanju reči, izneli svoj odričan stav, ističući kako se nikako ne slažu s mišljenjem i ponudom predlagača. Tako je američka delegacija doživela neprijatno iznenađenje jer je pogrešno protumačila potvrdne odgovore koje su pružali japanski predstavnici a oni su se zapravo odnosili na prijem poruke (što se čak može uzeti za veoma kooperativan gest s njihove strane); polazili su, naime, od pretpostavke da su u pitanju signali slaganja, što uopšte nije odgovaralo realnom toku pregovora.

X PARALELNA AKCIJA

Osim što sagovornici u interakciji na različite načine deluju jedan na drugog i utiču na njen tok i razvoj, oni ponekad sprovode podudarna, čak i naporedna dejstva. Dešava se, naime, da učesnici konverzacije ne samo što govore isto već mogu i da govore u isto vreme. Semantički i vremenski podudarno reagovanje u interakciji nije retkost i osim što je prouzrokovano višestrukim faktorima može imati i različitu svrhu. Premda se, primera radi, istovremenim govorenjem krše neka od osnovnih pravila konverzacije (zlatno pravilo da samo jedan učesnik ima reč), time što sagovornici kazuju isti sadržaj ili simultano deluju postižu se značajni efekti na pragmatičkom nivou, koji nisu prost proizvod njihovih reči ili delovanja (ponavljajući reči aktuelnog govornika ili govoreći istovremeno kad i on sagovornik šalje određenu poruku koja izlazi iz okvira izgovorenih reči) već složene akcije koja oblikuje interakciju i može značajno da utiče na njen ishod.

Simultana akcija sagovornika, pa i sam pokušaj istovremenog verbalnog delovanja može dovesti u pitanje osnovne pretpostavke za uspešnu razmenu, kao što su čujnost, jasnoća, ispravno međusobno razumevanje učesnika. Iz tih razloga ovakvim postupcima treba umešno i oprezno vladati u interakciji. Nemoguće ih je sasvim izbeći jer predstavljaju spontan, prirodan odraz interakcije kao žive interpersonalne tvorevine. Ona nije unapred i do detalja propisana ili isplanirana već je učesnicima prepušteno da se odgovorno ponašaju, rukovode, dogovaraju i pregovaraju, nadmeću, ponekad i sukobljavaju, ali i razrešavaju sukobe u duhu poštovanja kako individualnog tako i zajedničkog prostora i vremena na raspolaganju.

Dijaloška repeticija

Zajedničkim, uzajamnim delovanjem učesnika interakcije nastaju brojni, raznovrsni fenomeni u razgovornom jeziku, a jedan od njih je i takozvana **dijaloška repeticija** (*ripetizione dialogica*, eng. *dialogic repetition*, Bazzanella 1994). Za razliku od monološke repeticije, koja nastaje kada govornik preuzima leksičke elemente vlastitog diskursa (v. VII poglavlje), dijaloško ponavljanje karakteriše delimično ili potpuno preuzimanje iskaza koji je izrekao prethodni govornik zbog čega se ovaj vid repeticije često naziva i *eho rečenicama* (*frasi eco*, eng. *allo-repetition*,

Tannen 1989). Predmet preuzimanja mogu biti i delovi tuđeg iskaza na koje se, u svom izlaganju aktuelni govornik poziva, upućujući na sadržaj izlaganja svog prethodnika (npr. pri odgovaranju ili postavljanju pitanja, signaliziranju nerazumevanja, iznenađenosti, čuđenja ili ironije, iskazivanju slaganja ili neslaganja), odnosno nadovezujući se tako na njegov diskurs, pozivajući se na njega, dodajući mu željeni materijal i slično. Repeticijska može biti i vrsta retroakcije kojom sagovornik šalje signal govorniku i pruža mu povratnu informaciju, kao u sledećem primeru:

(1) A: *ma sei innamorato o no di XYZ **

B: *no sento che mi sono finiti i giochi*

(BADIP MB36)

U primeru koji sledi, pri odgovoru na pitanje osobe A, osoba B postavlja novo pitanje uz ponavljanje njenog iskaza, ujedno izražavajući čuđenje kroz potencijalno konfliktan ton iskaza:

(2) A: * *a chi serve **

B: *ma come a chi serve **

(BADIP FB19)

Dok u narednom, primeru (3) s repetitivnim iskazima naizmenično ponavljanje služi signaliziranju prijema informacije, eventualno proveru razumevanja (kada osoba B preuzima završni deo prethodećeg iskaza osobe A, B: *ore diciassette*), odnosno potonjem, konačnom potvrđivanju od strane osobe A da je sagovornikov prijem ili razumevanje ispravno proteklo (A: *ore diciassette*). Takođe, u primeru se uočava i veoma učestala pojava do koje dolazi u ovakvim slučajevima dijaloških razmena, a to je promena deiktika, shodno perspektivi iz koje su upotrebljeni: nastojeći da utvrdi mesto susreta osoba B kazuje *da me*, uz upotrebu zamenice 1. lica, na šta osoba A odgovara potvrđujući da je u pitanju pomenuto mesto ali uz modifikaciju deiktika za lice (*da te*), tj. koristeći zamenicu 2. lica. Napokon, primer sadrži i monološko ponavljanje izraza *va bene* u poslednjem turnusu osobe B, što je zanimljivo zbog različitih funkcija koje vrši: u prvom slučaju u pitanju je iskazivanje slaganja, dok je u drugom posredi zahtevanje slaganja ili potvrde.

(3) A: *venerdi' otto festa della donna pomeriggio ore diciassette*

B: *ore diciassette*

A: *ore diciassette*

B: *da me*

A: *da te*

B: *va bene io se non senti niente va bene*

A: *si'*

(BADIP FB5)

Posebnu vrstu ponavljanja predstavlja takozvano **primovanje** ili **prajming** (eng. *priming*), kao još jedna od evidentnih posledica uzajamnog delovanja interaktanata. Radi se o efektu koji se kod sagovornika javlja kao posledica govornikovog diskursa, odnosno kojim se kod sagovornika pokreće upotreba istih onih sredstava koja su prisutna u govornikovom diskursu. Do primovanja dolazi tako što određeni oblik ili izraz sadržan u iskazu aktuelnog govornika postaje spontani, nesvesni „okidač” (*innesco*) da i sagovornik upotrebi isti taj oblik ili izraz u svom iskazu. Kao svojevrsan oblik „zaraze” (*contagio*) koja se širi na ostale učesnike interakcije, prajming predstavlja spontanu reakciju i služi ostvarivanju, između ostalog, koherentnosti i kohezije u diskursu, ali i za iskazivanje učtivosti.

U sledećem primeru (4) primovanju podleže **diskursni marker** *insomma*, koji pod uticajem dvokratne upotrebe od strane osobe C počinje i osoba A da koristi. Ustanovljeno je da će, ukoliko govornik učestalo upotrebljava određenu formu markera (poput *diciamo, ecco, praticamente, voglio dire* i druge, naročito na nivou idiolekta), s velikom verovatnoćom i njegov sagovornik „preuzeti” istu formu, tj. da će pod njegovim uticajem i sam početi (učestalije) da je koristi u datom kontekstu (Bazzanella 1995: 256). Objašnjenje za ovu pojavu verovatno se krije na kognitivnom nivou, u postojanju tzv. neurona ogledala (*neuroni specchio*, eng. *mirror neurons*), veoma važnih za sposobnost oponašanja i učenja.

(4) A: *va bene okay grazie ahah volevo sapere una cosa un'ultima come vi sembra questa attivita' sui giornali * utile inutile interessante*

B: * *si'*

C: * *si' si' si'*

A: *util perche'**

C: *utile perche' insomma anche tanti aspetti perche' io prima lo leggevo si' il giornale pero' tanti aspetti prima*

A: * *non li vedevi*

C: * *non me n'ero accorta*

A: *non te ne non ti ci fermavi*

C: * *si' invece ora guardo anche sopra il settore guardo anche il i titoli insomma \$ \$ piu' facilmente*

A: *ah e insomma comunque ti interessa **

(BADIP FC6)

Preklapanje

Preklapanje (*sovrapposizione, accavallamento*, eng. *overlapping*) jeste istovremeno govorenje, simultani diskurs (najmanje) dva govornika. Takav govor uglavnom može obuhvatiti jednu ili više leksičkih jedinica, što je često slučaj kod propratnih signala (v. primer (8) u prethodnom poglavlju), a ponekad i šire sekvence ili turnuse, nakon kojih obično vrlo brzo nastupa kompromis između učesnika tako što samo jedan nastavlja da govori, i to najčešće upravo onaj koji je prvobitno imao reč. Kada se preklape jedna reč ili kraći izraz, može se desiti da je u pitanju **identična forma** (uzvik ili rečca, mada može biti i oblik sasvim suprotnog značenja, kao kada na pitanje osobe A: *Vogliamo andarci?*, osoba B i C istovremeno, svaka za sebe, odgovaraju *sì*, odnosno *no*), što ponekad navodi učesnike na pomisao da čitaju misli jedan drugom, da su na istim „talasnim dužinama”, tj. da dele stavove, što neretko budi kod njih reakciju (čudenje, smeh i dr.). U narednom primeru preklapljen je, zajedno sa nekoliko susednih elemenata iskaza, identičan, čak duži izraz *hanno avuto dei problemi*, obeležen asteriskom, kojim sagovornik sugerise svoje razumevanje, a da to ne uzrokuje smenu govornika:

(5) A: *ah con riservatezza ah io sai ho insegnato nel corso gi lei e' stata mia collega di corso e insomma certe volte bene eh certe volte delle classi le piglia in antipatia eh e quindi non si son trovati tanto bene insomma ecco poi guarda e' stata la stessa insegnante tu ne puoi parlare anche con la XYZ perche' e' stata la stessa insegnante che ha avuto la XYZ e lei non te ne parlara' bene di certo * perche' ecco insomma hanno avuto dei problemi*

B: * *hanno avuto dei problemi*

A: * *seri pero' tutto sommato poi a parlarci a fare non ti sembra capito * ah per cui io mi devo un po' mi modero nel giudizio (BADIP FB33)*

Premda se ovakvo višeglasje ponekad u domaćoj literaturi naziva i **poklapanjem** (Stević 1997), taj termin može sugerisati da se deo diskursa aktuelnog govornika zapravo ne čuje samim tim što je *poklopljen* tuđim rečima, odnosno da govornik biva nadjačan snagom sagovornikovog glasa ili argumenata i utišan, tj. naveden da odustane od svog izlaganja. To, međutim, po našem mišljenju, ne mora nužno biti slučaj a ni suština preklapanja. Iako istovremeno govorenje otežava percepciju i dešifrovanje izrečenog, dešava se u praksi da učesnici uprkos preklapanju itekako dobro čuju i razumeju jedan drugog, te da u okviru jezičkog sukoba mogu čak bez većih smetnji istrajavati svako u svojoj reči. Pored toga, budući da *poklopiti* nekoga može značiti i namerno ga učutkati, mišljenja smo da ovaj termin

ima veću negativnu konotaciju u odnosu na neutralni *preklapanje*, koji obuhvata i učestale slučajeve kada do ove pojave dolazi sasvim spontano i neplanirano. U tom smislu, moguće je napraviti razliku između **voljnog ili namernog** (*sovrapposizione volontaria*) i **nevoljnog, tj. nenamernog preklapanja** (*sovrapposizione involontaria*). Termin *poklapanje*, u našem tumačenju, odgovara stoga situacijama u kojima dolazi isključivo do voljnog preklapanja.

Mehanizam preklapanja predstavlja evidentan primer kršenja **zlatnog pravila** konverzacije *un parlante per volta*, prema kojem samo jedan govornik treba da govori u datom trenutku, i u mnogim kulturama preklapanje se smatra vidom nepoželjnog jezičkog ponašanja. Pa ipak, u određenim kulturama percepcija preklapanja u svakodnevnom opštenju daleko je fleksibilnija, do te mere da mu se ne pridaje posebno negativna dimenzija, te da se čak tumači kao aktivan doprinos interakciji: govornici izvesnih jezika (među koje se može ubrojiti i italijanski), koji se smatraju pripadnicima „temperamentnijih” naroda, obično su tolerantniji na preklapanje (iako se i italijanski svrstava u jezike koji poštuju normu minimalnog procepa i minimalnog preklapanja, Sacks *et al.* 1974). U nastojanju da doprinesu živosti govorne razmene oni vrlo često govore uglas ili upadaju jedni drugima u reč a da to obično nikome ne smeta previše (za razliku od nekih drugih, npr. nordijskih jezika, up. Stivers *et al.* 2009, za koje su karakteristične duže pauze između turnusa). Generalno gledano, strogo vođenje računa da se izbegne višeglasje i da se započne s govorenjem tek kada se sa sigurnošću uverimo da je aktuelni govornik dovršio svoju reč, naročito onda kada smena turnusa podrazumeva postojanje određenog procepa, tj. duže tišine između njihovih turnusa, iz subjektivnog ugla pripadnika italijanske jezičke zajednice može čak ukazivati na nedovoljnu živost i neprirodnost konverzacije.

Sami **uzroci** preklapanja mogu biti višestruki. Da li će učesnici istovremeno govoriti u velikoj meri zavisi od komunikativne situacije (ukoliko je ona neformalna, do preklapanja će dolaziti češće), ali i od konteksta u kome se odvija interakcija, od uloge učesnika, teme razgovora, dominantne kulture i dr. Glavni uzrok preklapanja leži u našoj sposobnosti da procenimo mesto relevantne tranzicije, tj. da pretpostavimo kada je govornikov iskaz završen, odnosno da li imamo „zeleno svetlo”, mogućnost da na prihvatljiv način uzmemo učešća u razmeni. U zavisnosti od rastućeg stepena (pozitivne ili negativne) intencionalnosti sadržanog u višeglasju, odnosno, jednostavno rečeno, zavisno od toga da li su u osnovi izraženije dobre ili loše namere učesnika, preklapanje može biti:

1. spontano i neplanirano (nema pokretača među učesnicima, nema ni namere);
2. prouzrokovano motivisanošću sagovornika da pruži doprinos do te mere da iz nestrpljenja ili bojazni da će zaboraviti šta mu je na umu preuranjeno uzima reč: možda je razlog preklapanja i želja da stavi do znanja da mu je određeni sadržaj već poznat ili nedovoljno zanimljiv i da nema potrebe da govornik dovrši svoje izlaganje (sagovornik je pokretač, ali ima dobre namere);
3. posledica neuspeha u smeni govornika, bilo da je u pitanju sagovornikova loša procena tranzicionog trenutka (momenta kada aktuelni govornik treba da okonča svoju reč) ili je u pitanju okolnost da je sagovornik zavarano govornikovim nevoljnim delovanjem (zastojem, intonacijom i sličnim, npr. usled planiranja diskursa, distrakcije), tako da deluje da je spreman da ustupi reč a da zatim zapravo nastavlja da govori (pokretač je sagovornik ili govornik, a namera nije loša);
4. ciljano, izvedeno s namerom da na kraju sagovornik oduzme aktuelnom govorniku reč, tj. navede ga da od nje odustane (*poklapanje* u pravom smislu), ili tako što aktuelni govornik ovaj put voljno zavarava sagovornika šaljući mu signale da je spreman da ustupi reč a da je zatim zadrži (pokretač je sagovornik ili govornik, namera je loša).

U svakom slučaju, kada dođe do preklapanja, ono ne prolazi nezapaženo i nalaže interaktantima da vrlo brzo pronađu kompromisno rešenje oko „vlasništva” nad reči i nastavka interakcije. Do **razrešenja** preklapanja dolazi tako što na kraju samo jednom od učesnika pripadne dalja, samostalna reč. Sledeći turnus može pripasti aktuelnom govorniku (što je najčešći slučaj), koji nastavlja započetu reč (pokazuje da nije spreman da prepusti vodeću ulogu, kao što to može biti slučaj kada je preklapanje uzrokovano pokušajem prekidanja). Preklapanje može i ustupiti mesto smeni govornika (tako što govornik npr. uvaži sagovornikovo nastojanje da govori i prepusti mu reč). Pronalaženje ovakvih rešenja ubrzano je i otežanim razumevanjem izgovorenog, što je po pravilu posledica višeglasja: kognitivno opterećenje prilikom istovremenog govorenja i slušanja nije zanemarljivo, kako za govornike tako i za njihove slušaoce, naročito u produženom vremenskom trajanju. Iz tog razloga preklapanje je obično kratkotrajno jer su učesnici u osnovi kooperativni i imaju za cilj nesmetano ostvarivanje razmene.

Simultani start

Jednu vrstu preklapanja predstavlja takozvani simultani start (*partenza simultanea*, eng. *simultaneous start*), koji se odnosi na započete ali nedovršene iskaze, proizvedene istovremeno od strane dva učesnika. Pre svega, kako

naziv upućuje, on je ograničen na sam početak iskaza (dakle, na kraći skup reči ili na izraz koji čine inicijalni deo iskaza; oni zatim ostaju nedovršeni, što nije slučaj kod ostalih formi preklapanja). Do istovremenog starta dolazi kada i govornik i sagovornik započnu svako svoj turnus u istom trenutku, te se počeci njihovih pojedinačnih izlaganja vremenski podudare. Stoga je drugi ključni faktor za identifikaciju ovog mehanizma vremenski okvir, tačnije simultanost odvijanja radnje. Upravo u takvom okviru se u narednom primeru odvijaju početak govorenja osobe B (*no è diverso perché per lui*) i osobe A (*Paolo sai cos'è sbagliato*), obeleženi asteriskom, nakon čega B odustaje od dalje reči dok A uspeva da svoju dovrši:

- (6) A: *io invece mi son fatta un bel riposino di un'ora*
 D: * *mh*
 A: * *son tornata* §
 B: *sai § hanno detto che converrebbe da un giorno qui da un giorno farne due*
 D: * *continuerebbero* *
 B: *cioe' dormire quattro ore svegliarsi stare sei ore svegli* #
 D: * *mh* * *mh*
 B: *andare a dormire risvegliarsi restare altre quattro altre sei ore svegli*
 A: §
 D: *certo la pennichella del pomeriggio*
 B: * *no e' diverso perche' per lui*
 A: * *Paolo sai cos'è sbagliato* * *per favore*
 D: *perche' dovrebbe essere sempre sonno proprio*
 A: *eh Paolo* *
 D: *eh* *
 B: *eh* *
 A: *per piacere vai a prendere i tovaglioli per favore* * *

(BADIP FA1)

Poput preklapanja, simultani start nastaje **usled nesporazuma** u pogledu ishoda procesa odabira narednog govornika; tada oba učesnika (obično nenamerno, mada može biti i namerno) u istom momentu krenu s uzimanjem reči tako što sagovornik, na primer, protumači pauzu, odnosno zastoj u proizvodnji diskursa kod govornika kao njegovu rešenost da prepusti reč. Kada dođe do istovremenog starta, učesnici ga najčešće smesta konstatuju i na kratko odustaju od daljeg govorenja čime interakcija utihne, sve dok se

u najkraćem roku ne sporazumeju oko toga ko će nastaviti da govori. To se uglavnom prećutno odvija u korist aktuelnog govornika, kao nekoga ko je već imao prvenstvo pa stoga treba i da ga zadrži; on onda ponovo startuje, ponavljajući eventualno proizvedeni start zato što sumnja u uspešnost njegovog ranijeg prijema ili zato što želi da na njemu insistira. Izuzetak čini slučaj kada govornik stavi sagovorniku na znanje (ćutanjem, pogledom, kratkim odmahivanjem glave nagore) da odustaje od daljeg govorenja i da mu ustupa reč. Postoji mogućnost i da sagovornik insistira u nastojanju da uzme reč i da šalje znake neodobravanja ili nestrpljenja kako bi uspeo da se izbori za reč. Proces se vrlo brzo odvija imajući u vidu da on predstavlja početak diskursa te da nisu poželjni zastoji u trenutku kada učesnici iščekuju nastavak interakcije.

Nakon što se počeci zasebnih reči učesnika jedanput preklope, a pitanje ko ima reč ostane nerešeno, najčešće zbog kratkih rokova ili pogrešnog uverenja da se podrazumeva ko treba da nastavi s govorenjem, može se dogoditi da usledi **novi simultani start**. Takva situacija po pravilu izaziva određene reakcije kod učesnika (iznenađenost, smeh ili ljutnju), u zavisnosti od percepcije namera koje su dovele do novog simultanog starta; tada učesnici imaju priliku da preispitaju svoje dalje delovanje. Ovaj put, međutim, oni su primorani da potraže bolje rešenje i sklope nov dogovor koji neće ostaviti prostora nedoumicama, kako se takva situacija ne bi ponovila i ukazala na neadekvatno funkcionisanje verbalnog „saobraćaja” (simultani start se može dogoditi jednom, dvaput može biti čak i smešan, ali je nepoželjno da se ponovi i treći put). Dogovor se postiže izjašnjavanjem oko uzimanja reči bilo govornikovim slanjem signala ustupanja *vai (tu), prego*, koji potiču od autoriteta njegove vodeće (konverzacione, socijalne ili druge) uloge, bilo sagovornikovim odustajanjem, npr. uz znake izvinjavanja *scusa, scusami, (mi) scusi* ili uvažavanjem činjenice da dolazi do smene govornika uz izraze *sì, ok, va bene, grazie*.

Paralelni diskurs

Paralelni diskurs (*discorso parallelo*, eng. *parallel discourse*) se takođe može smatrati formom preklapanja s tim da on nastaje istovremenim, naporednim govorenjem najmanje dva para učesnika u najmanje dve paralelne interakcije. Za razliku od preklapanja u užem smislu, koje se realizuje među učesnicima jedne interakcije (osobe A i B), paralelni govor kao vrsta višeglasja uključuje postojanje dva ili više interakcionih „žarišta”, u okviru kojih dvoje po dvoje učesnika (osobe A i B, osobe C i D, itd.) razgovaraju

u istom trenutku u više grupa, vodeći zasebne konverzacije. Iako je gotovo nemoguće za praćenje i razumevanje, naročito u produženom trajanju, paralelni diskurs je očekivana pojava u slučaju okupljanja većeg broja ljudi, naročito u neformalnim situacijama, u kojima je predviđeno slobodno stupanje u interakciju i aktivno učestvovanje u njoj (kao prilikom poslovnih, tzv. B2B, *business-to-business* susreta), u okolnostima kada nema unapred utvrđenih, opštevažećih pravila u pogledu redosleda odvijanja interakcija.

Nadovezivanje (*latching*)

Ova pojava (*allacciamento*, eng. *latching*) nastaje prilikom smenjivanja učesnika, kada između turnusa aktuelnog i narednog govornika nema procepa (kada nastaje takozvana nulta pauza). Drugim rečima, turnus osobe B se neposredno nadovezuje na turnus osobe A bez uobičajene, čak i minimalno kratke pauze između završetka reči aktuelnog govornika s jedne, i početka reči narednog govornika, s druge strane. Iako ključan za njegovo određenje, utrošak vremena kod opisanog postupka je zanemarljiv, gotovo ravan nuli i ulančavanje se odvija do te mere **brzo**, a opet neplanirano, da se stiče utisak da nastavlja da govori ista osoba, tj. da se smena govornika nije ni odigrala. Smenjivanje se, naime, često odvija uz određene signale kojima se kod govornika najavljuje završetak turnusa i sagovornik, pre nego što zaista i uzme reč, dok još traje turnus aktuelnog govornika može da se uveri da je dobro razumeo poslati signal, kako bi se izbeglo npr. prekidanje ili preklapanje. Nadovezivanje isključuje prisustvo simultanog diskursa i predstavlja primer glatke smene govornika (*cambio di turno morbido*): mogućnost projektovanja mesta relevantne tranzicije i okončanja govornikovog turnusa omogućava slušaocu da čim detektuje određene signale, ne čekajući da govornik dovrši svoje kazivanje, preuzme turnus bez procepa i prosto se „prilepi” uz njegovu reč.

Upravo je to slučaj u sledećem primeru (7), gde je *latching* obeležen znakom jednakosti („=“) i gde se na govornikov završetak turnusa s produženjem vokala (*e::*) sagovornik nadovezuje svojom intervencijom (*e tanti altri*), s kojom se ujedno preklapa produžetak govornikove reči (*film*; preklapanje je obeleženo uglastim zagradama; primer je preuzet iz korpusa KIParla budući da naš referentni BADIP/LIP korpus ne registruje slučajeve nadovezivanja):

(7) A: *in realta' alterno questo ge::nere:=e::*

B: [*e tanti altri*]

A: [*film*] *troppo del:::*

A: *o:pposti*

(KIParla PTA005)

Prekidanje

Prekidanje (*interruzione*, eng. *interrupting*) nastaje kada sagovornik svojim verbalnim delovanjem prekida tok govora i „uskače” aktuelnom govorniku u reč, čime ga navodi da obustavi dalje govorenje. Prekid može biti kraći ili duži, odnosno trajan, kada raniji aktuelni govornik sasvim odustaje od iskaza i prepušta reč dotadašnjem slušaocu, čime se stvaraju uslovi za smenu govornika, što je i krajnji cilj složenog mehanizma prekidanja. Ono može imati različite uzroke i oblike ispoljavanja, a veoma se učestalo javlja u neformalnim, svakodnevnim situacijama, naročito onim u kojima vladaju familijarni, simetrični odnosi među učesnicima. Najčešći **razlozi** za pojavu prekidanja leže u sagovornikovim namerama da, primera radi, stavi aktuelnom govorniku na znanje da nešto nije razumeo ili da mu je nešto već poznato, da se s nečim ne slaže (i stoga mu ne daje za pravo da nastavi govorenje), da bi otklonio nesporazum ili nešto pojasnio, da bi mu sugerisao leksički ili drugi element koji mu nedostaje jer ovaj u datom trenutku ne može da ga se seti. Ponekad se dešava i da govornik sam sebe prekida te da ne dovrši svoj iskaz, najčešće zato što je indisponiran ili zato što je nastupila neka promena u domenu planiranja diskursa ili teme.

Do prekidanja katkad može doći i nehotice, usled sagovornikove **pogrešne procene** da je govornik završio svoj iskaz: preko takvih postupaka se, uz obostranu prećutnu saglasnost, obično vrlo brzo prelazi u komunikaciji. Eventualno im može uslediti izvinjenje od strane sagovornika, neposredno nakon pokušaja i ujedno uz odustajanje od preuzimanja reči (*scusa, pensavo avessi finito*; signalima: *vai, (vai); vai avanti; prosegui*) ili kasnije, u trenutku kada na njega dođe red da govori, putem izraza poput *scusa se ti ho interrotto (prima), scusi l'interruzione*.

Budući da svako prekidanje podrazumeva izvesno narušavanje kontinuiteta, od načina na koji se ono odvija zavisiće dalji tok interakcije. Ukoliko ga je osoba B najavila određenim **signalima** (*ma, aspetta, ecco, voglio dire, volevo dire, scusa (se ti interrompo), scusi (se La interrompo), scusa un attimo, scusa un secondo, scusa un momento, un momento mi scusi, senti, ascolta, guardi*) ili čak zatražila dopuštenje da ga izvede (*posso (interrompere/dire/aggiungere)?, si può?, mi permetti (di interromperti/di dire)?, mi permette (di interromperLa/di dire)?*), a osoba A je to spremno prihvatila (*sì, prego, fa niente, dimmi, mi dica, vai, certo*), smena govornika se odvija glatko (*cambio di turno morbido*).

Takav je slučaj u narednom primeru, gde osoba A izgovara *sì* i time prihvata izvinjenje, koje se odvija uz preklapanje, rečima *secondo me scusa se ti interrompo*, i zatim prepušta reč osobi B:

(8) A: *quella che # in cui mi mi muovo anch' io in qualche modo mentre nelle altre cose e' e' proprio una deve farlo proprio solo lui io gli posso far poco eh pero' vorrei eh visto che per lui son le materie piu' importanti eh francese e tedesco e sono anche quelle dove ha piu' difficolta' eh intanto facciamo anche quelle due insieme poi visto che lui mi porta tedesco almeno mettiamo anche le cassette di tedesco e e quindi volevo ecco cominciare con queste tre cose anche l' ascolto*

B: * secondo me scusa se ti interrompo

A: * si'

B: * *ahah e infatti e' giusto quello che tu dici bisognerebbe eh concentrarsi su delle eh abilita' per esempio uno l' abilita' di sintetizzare l' altra l' abilita' di tradurre il che lo puo' fare con qualunque lingua*

(BADIP FA3)

Međutim, ukoliko to nije slučaj, odnosno ako je govornik zatečen, nenadano prekinut, doživljavajući takav postupak kao neželjeno upadanje u reč, čak i kao vid verbalne agresije koja mu smeta zbog tona i jačine kojom je sprovedena u delo, on na njega može različito reagovati: može mu se, na primer, opirati i **nastaviti svoj turnus** oglušujući se čak o sagovornikove signale i ignorišući njegove težnje ka prekidanju. Pokušaj prekidanja retko prolazi nezapaženo od strane aktuelnog govornika jer ga ometa, izazivajući usporeniji govor, omaške ili nepovezanost izlaganja. U svakom slučaju, što je pokušaj prekidanja udaljeniji od mesta relevantne tranzicije, to su veće mogućnosti da će on poprimiti negativan ili konfliktualan karakter (od ostalih parametara pomenimo još povišeni ton i jačinu glasa ali i status učesnika, kao i nameru prekidanja – da li je ono izvedeno u cilju iskazivanja neslaganja ili promene teme).

Osim što se sinhrono ispoljavaju, prekidanje vrlo često ima za posledicu **preklapanje**. Do govorenja uglas oba učesnika dolazi kada prekidanje nije bilo najavljeno ili nije izvedeno na adekvatan način, na ispravno protumačenom mestu relevantne tranzicije od strane sagovornika i to tako da taj pokušaj govornik blagovremeno percipira i prihvati. Tokom preklapanja svaki od učesnika ima razloga da istrajava u vlastitim nastojanjima da održi (govornik) ili zadobije (sagovornik) reč: aktuelni govornik to čini kako bi nesputano izneo ili dovršio svoj iskaz, čuvajući „govornicu” ili svoj turnus do trenutka dok ne bude spreman da ga ustupi drugom licu. Sagovornik, sa svoje strane, to čini kako bi, recimo, ponesen živošću interakcije nešto dodao, komentarisao ili pitao, uz bojazan da mu „ne pobegne misao” ili čak iz loših namera, da bi nadjačao i učutkao aktuelnog govornika, oduzimajući mu reč. Preklapanje može potrajati i prerasti u svojevrsno **nadmetanje** (kao deo verbalnog ili drugog oblika

sukoba, gde prekidanje zapravo služi kao povod), u kome svaki od učesnika insistira na sprovođenju svojih komunikativnih namera, katkad i uz povišen ton i animozitet, kroz borbu za reč i samim tim dominantnu ulogu u interakciji.

U nastojanju da spreči ili preventivno deluje na moguću grubu smenu govornika (*cambio di turno non morbido*), koja može uzrokovati ili zaoštriti verbalni (čak i fizički) sukob, aktuelni govornik može, osim pribegavanja prozodijskim ili neverbalnim sredstvima (da povisi ton, ubrza govor, maše rukama) i izričito **odbiti** prekidanje. Odbijanje vrši pružajući jasne znake neodobranja (*aspetta, aspetti, ma insomma, non ho finito, fammi finire!, mi faccia finire!, fammi/lasciami parlare!, mi lasci concludere!*), prekorevanja (*non mi interrompere!, non interrompermi!*) ili upućujući retorička pitanja (*Mi fai parlare?, Mi fai finire?, La vuoi smettere?*) koja služe da opomenu sagovornika i prizovu ga poštovanju pravila razmene ili usmenog „saobraćaja”.

Ishod ovakve dinamike zavisi od niza faktora, okolnosti, namera, pa i upornosti oba učesnika, tako što sagovornik može više puta da pokuša da prekine govornika, a ovaj može svaki put da zadrži reč ili na kraju odustati od nje (sa ili bez suprotstavljanja) i učutati, prepustivši je drugome. Učesnici se mogu uglas boriti za reč, pa se čitav proces može ponavljati u nedogled uz smenu uloga, ali se samo prekidanje, i kada je praćeno preklapanjem, u praksi najčešće vrlo brzo razrešava. Dve su uobičajene **opcije razrešenja**: nakon što je prekinut, aktuelni govornik uspeva da se uspešno odupre prekidanju i nastavlja reč ili odustaje od svoje reči i prepušta je sagovorniku. Prekidanje je osuđeno na neuspeh sve do trenutka dok aktuelni govornik ipak ne stane s proizvodnjom iskaza ili ne odustane od reči u korist sagovornika, kada se smatra da je ono ispunilo svoju krajnju svrhu.

U primeru koji sledi, pored pokušaja prekidanja uočljivo je i pregovaranje oko postupka preuzimanja reči: sagovornik (osoba B) je taj koji uz višekratno prekidanje (*ascolta me/te*), praćeno katkad preklapanjem, insistira na dobijanju reči (*no Cesare*) upravo upotrebom jednog od signala (*fammi parlare*) koji, kako smo gore naveli, služe suprotnoj akciji, tj. odbrani od prekidanja, ali u zavisnosti od okolnosti može obavljati i funkciju osvajanja reči:

(9) A: *oh dimmi un po' dunque Guido a parte i scherzi eh eh*

B: * *ascolta me ascolta me no Cesare fammi parlare*

A: * % *com' e' il quiz* *

B: *si' ascolta me Cesare*

A: * % *ma dimmelo pero'*

B: *si' ascolta te ora mi rispondi al quizze*

A: * *si'*

(BADIP FB14)

Razlozi za relativno brzo okončavanje ovakvih i sličnih situacija u svakodnevnici leže u gledanju na prekidanje (kako je u brojnim kulturama slučaj) kao na vid **nepreferencijalne** jezičke delatnosti koja remeti tok razmene, izaziva tenziju ili je ugrožava, dovodeći u pitanje uloge učesnika i njihove međusobne odnose. Prekidanje se brzo obustavlja i zbog pretpostavljene harmoničnosti i uspešnosti ostvarivanja nameravanih ciljeva u interakciji, u koju akteri obično dobrovoljno i kooperativno stupaju (ne isključuje se mogućnost voljnog zaoštavanja i istrajavanja u sukobu gde interaktanti insistiraju svaki na svom naumu sve dok onaj drugi ne popusti i odustane – sagovornik od prekidanja ili govornik od držanja reči). Osim toga, do brze obustave dolazi i zbog otežane razumljivosti **višeglasja** pri prekidanju: glavni akteri prekidanja, ma koliko bili motivisani ipak su primorani na jedan zahtevan zadatak, da istovremeno govore i slušaju (pod pretpostavkom da su, naravno, zainteresovani da čuju šta druga strana želi da saopšti), dok su njihovi slušaoci primorani da se napregnu da razaznaju i prate paralelnu proizvodnju iz dva izvora, što se na duže staze može ispostaviti kao veoma zamoran zahtev s neizvesnim ishodom u pogledu razumevanja tako nastale koprodukcije.

XI FONETSKI I LEKSIČKI NIVO

U prethodnim poglavljima već smo se dotakli raznih elemenata i struktura italijanskog razgovornog jezika i predstavili njegove opšte karakteristike, pravila i zakonitosti. U predstojećim, finalnim poglavljima sagledaćemo ih iz bliže i specifične perspektive, ustrojene prema nivoima jezičke analize. Za razliku od dosadašnjeg fokusa na opšti karakter razgovornog jezika na narednim stranicama akcenat će biti stavljen na posebnosti italijanskog jezika (Sabatini 1985; Berruto 1993; Berretta 1994: 266-270; D'Achille 2003: 166-167, 174-176, 2011; Cresti & Moneglia 2005; Voghera 2011). Izdvojićemo najvažnije osobenosti italijanskog razgovornog jezika i ilustrovati ih odgovarajućim korpusnim i drugim primerima. Prikaz ćemo izvršiti prema jezičkim nivoima, i to najpre fonetskom i leksičkom u ovom poglavlju, da bismo zatim, u narednom, pristupili analizi na morfološkom i sintaksičkom nivou, dodajući prethodnom izlaganju opšteg karaktera uže fokusiranu građu zasnovanu na italijanskom jeziku.

Fonetske osobenosti italijanskog razgovornog jezika ogledaju se pre svega u gubljenju određenih glasova pri izgovoru pojedinačnih reči ili sekvenci (uglavnom su u pitanju finalni ili inicijalni delovi reči). Govornik je često toliko zaokupljen onim što želi da saopšti da pri spontanoj i brznoj komunikaciji manje vodi računa o ispravnosti i besprekornosti artikulacije, pod uslovom da ona ipak ne dovede u pitanje razmenu na semantičkom nivou. Budući da govorniku nisu u prvom planu glasovi, a naročito kada je reč o spojevima složenim za izgovaranje u realnom vremenu, govornik ispoljava tendenciju da ih delimično izostavi ili u potpunosti eliminiše, pojednostavi, odnosno da menja formu izraza, redukujući broj glasova u rečima i spajajući ih unutar tonskih grupa. Što se leksičkih specifičnosti italijanskog razgovornog jezika tiče, one se ogledaju prvenstveno u upotrebi odabranih, visokoučestalih i višeznačnih jedinica koje su inače najdostupnije u generalno redukovanom vokabularu, ali i jedinica koje efikasno podražavaju karakteristične odlike, ekspresivne, socijalne, interpersonalne i druge ciljeve razgovornog jezika.

Gubljenje glasova

U govornom varijetetu italijanskog jezika, češće nego u pisanom, pribegava se **eliziji** (*elisione*, eng. *elision*), glasovnoj pojavi koja se sastoji

u gubljenju finalnog vokala jedne reči kada se on nađe u spoju s inicijalnim vokalom sledeće reči. Javlja se s ciljem izbegavanja hijata („zeva”, *iato*, eng. *hiatus*, spoja dva vokala u kome svaki čuva svoju punu fonetsku vrednost), odnosno olakšavanja izgovora susednih reči i omogućava da se one izgovaraju kao jedinstvena tonska celina. Takav je slučaj u sledećim primerima, koji inače ne zahtevaju nužno elidiranje samoglasnika: *un'inglese* (*una inglese*), *gl'indipendenti* (*gli indipendenti*), *gl'abbonati* (*gli abbonati*), *degl'italiani* (*degli italiani*), *senz'offesa* (*senza offesa*), *ci dev'essere* (*ci deve essere*, BADIP FC3), *si vergognava andare ad ammettere d'essere indigente* (*ammettere di essere*, BADIP FB19), itd. Slično je i s raširenom pojavom elidiranja brojeva ispred imenice *anno*, nasuprot ortografskim pravilima (Moderc 2021a: 174): *undic'anni* (*undici anni*), *tredic'anni* (*tredici anni*), *quindic'anni* (*quindici anni*), *sedic'anni* (*sedici anni*), po svemu sudeći po analogiji sa dopuštenim slučajevima elizije, *diciott'anni* (*diciotto anni*, BADIP FB12), *trent'anni* (BADIP FB17), *novant'anni* (BADIP FC6).

Elizija dolazi naročito do izražaja uz nenaglašene lične zamenice: *m'ha detto va bene* (*mi ha detto*, BADIP FA3), *scusa se t'interrompo* (*ti interrompo*, BADIP FA2), *se gl'interessa va bene anche quello anzi* (*gli interessa*, BADIP FA13), *non c'interessa di competere* (*ci interessa*, BADIP NE7) i sl. Elizija je priustna i u sledećim primerima, gde je u (1) elidirana povratna zamenica *si* (*si è rotto*), a u (2) bezlična zamenica *si*, *s'inizia* (*si inizia*) i određeni član *dall'otto* (umesto *dalle otto*):

(1) *io mi sento uno che s'e'rotto i coglioni ahah scusa* (BADIP FC3)

(2) # *l'orario e il giorno * allora l'orario s'inizia l'orario di lezione dall'otto e un quarto fino alle sei* (BADIP FC3)

Još jedna učestala pojava i u govornom jeziku je **apokopa** ili krnjenje reči (*apòcope*, *troncamento*, eng. *apocope*): može biti vokalska, u slučaju da se manifestuje kao otpadanje finalnog vokala, i silabička, ukoliko otpadanje zahvata ceo poslednji slog reči. Vokalska apokopa se obično javlja kod pomoćnog glagola *essere*, kod oblika *sono* za 1. lice jednine i 3. lice množine, i *siamo* za 1. lice množine: *son venti giorni* (*sono*, BADIP FA12), *son venuto* (*sono venuto*, BADIP FA13), *mi son resa conto* (*mi sono resa*, BADIP RA4), *ci siam sbagliati* (*ci siamo sbagliati*, BADIP ME2), *son spariti* (*sono spariti*, BADIP FB12). Nekada je apokopa rezultat silabičkog krnjenja, kao na primer u toskanskom govoru: *so' Giancarlo da Firenze* (*sono*, BADIP FB14). Često se apokopira i (pomoćni) glagol *avere* u oblicima, *abbiam fatto* (*abbiamo*, BADIP MC5), *han detto* (*hanno*). Apokopa se javlja u paradigmi sadašnjeg

vremena nekih glagola, na primer, *andare* u 1. licu množine: *andiam* (*andiamo*) u (3) ili *fare*: *facciam* (*facciamo*, BADIP MB36), *così fan tutte* (*fanno*). Slično je i s glagolom *venire* u 3. licu: *vengon* (*vengono*, BADIP FA4) ili *vien fatto* (*viene fatto*, BADIP FB14). Poslednji navedeni oblike podložan je i silabičkoj apokopi: *mi vie' da ripeterle* (*viene*, BADIP FC3). Ova pojava javlja se i u imperativnim formama *vie'* ili *vien qui* (*viene*, BADIP FB13), *aspe'* (*aspetta*, BADIP ND1), *tie'* (*tieni*), kao i kod fonetski redukovano uzvika *be'* (*beh*, *bene*).

(3) * *ah certo # # qui andiam bene infatti non avete piu' fatto correzioni*
(BADIP MA5)

Krnjenje se često ispoljava kod infinitivnih oblika, kao u (4), gde se, u vidu odraza regionalne upotrebe, uz silabičku apokopu glagola *passare* javlja i apokopirani predlog *per*. Beleže se i drugi, geografski lokalizovani slučajevi: *deve anda' a lavora'* (*andare a lavorare*, BADIP RE6), *c'è poco da fa'* (*fare*, BADIP RB7), *glielo faccio vede'* (*vedere*, BADIP FE3). Iako se ti slučajevi vezuju za određeno geografsko poreklo, treba napomenuti da se zbog unutrašnjih migracija, medija i društvenih mreža ove pojave se mogu sresti gotovo bilo gde u Italiji.

(4) *pe' passa' cinque minuti via* (BADIP FB36)

Moguće je u govoru, ne samo u regiji Toskane, i samoglasničko krnjenje prisvojnih prideva: *il mi' babbo* (*il mio babbo*), *i mi' nonni* (*i miei nonni*), *tu' moglie* (*tua moglie*, BADIP RE6), *la su' mamma* (*la sua mamma*, BADIP FB18). Silabička apokopa, rasprostranjena u govoru i dijalektima u oblasti Rima i južnih krajeva, ispoljava se i kod određenih zajedničkih i vlastitih imenica u službi apelativa: *ma'* (*mamma, madre*), *pa'* (*papà, padre*), *dotto'* (*dottore*), *signo'* (*signore*), *professo'* (*professore*), *Giuse'* (*Giuseppe*), *Gio'* (*Giovanni*, BADIP FB7), *Anto'* (*Antonio*, BADIP RB7) itd.

U govornom italijanskom (standardnom, narodnom i regionalnom) javlja se i **afereza** (*afèresi*, eng. *aphaeresis*), koja se ogleda u gubljenju inicijalnih glasova ili slogova u rečima. U pitanju su često vokali, u oblicima neodređenog i određenog člana: *'n pezzo* (*un*), *'na stronzata* (*una*, BADIP NA1), *'l tipo* (*il*), a naročito ukoliko vokalima sledi konsonantska grupa koju predvodi nazal, na primer: *'nsomma* (*insomma*) u (5), *'nfatti* (*infatti*), *'nvece* (*invece*).

Silabičkom aferezom pokaznog prideva i zamenice *questo, questa, questi, queste* dobijaju se oblici *sto, šta, štì, šte*, veoma učestali u

svakodnevnim razmenama neformalnog karaktera, kao u (6) (*questa gente, questi bastardi*) ili u sledećim primerima: *'sto viaggio (questo viaggio, BADIP MB36), tutte 'ste rughe tutta 'sta roba (queste rughe, questa roba, BADIP MA1)*. Afereza se u govoru javlja i u spoju s priložima *qui* ili *qua*: *'sta qua mi piace (questa), vieni a vedere 'sti qua (questi)*. Pored toga, ispoljava se i kod ličnih imena, odnosno nadimaka: *Pino (Giuseppino, Peppino), Pina (Giuseppina, Peppina), Nello (Antonello), Tonio ili Toni (Antonio)*, itd.

(5) A: *come va?*

B: *'nsomma*

(6) *poi 'sta gente non chiama 'sti bastardi* (BADIP MB4)

Pod aferezu se može podvesti i učestali razgovorni fenomen **redukcije**, tj. eliminacije inicijalne reči iz pozdrava, koji se mogu realizovati bilo kao jednočlani bilo kao dvočlani spojevi, *'giorno (buongiorno)* u (7), *'sera (buonasera)* u (8), *'notte (buonanotte)*:

(7) *oh 'giorno* professoressa buongiorno % (BADIP MA29)

(8) A: *'sera*

B: *buonasera*

(BADIP NA1)

Diftong i hijat

U govoru neretko dolazi do gubljenja **pokretnog diftonga** (*dittongo mobile*, eng. *mobile diphthong*), koji se ispoljava i u italijanskom supstandardu: *bongiorno (buongiorno), bonasera (buonasera)* u (9), *e la famiglia sta bona così (buona, BADIP FE15), quasi tre centimetri boni di differenza (buoni, BADIP FE2), due cose bone (buone, BADIP NB65), li possiamo fa' al prezzo novo (nuovo, BADIP RB9), 'na maglietta nova (nuova)*. Gubljenje nije, međutim, ograničeno samo na pokretni diftong, što je slučaj u (10) sa prilogom *fori* umesto *fuori*:

(9) A: *si' bonasera*

B: *bonasera come va **

(BADIP RB9)

(10) *e' venuto fori molto interesse per questa cosa*

(BADIP FB5)

S druge strane, takođe pod uticajem regionalnih govora, dolazi i do gubljenja **hijata** te se *due* u proklitičkom položaju realizuje kao *du' u* (11) i u sledećim primerima: *poi uno riviene dopo du' mesi e chiede* (BADIP RA7), *concentrato nei primi du' anni* (BADIP RC4), *du' volte gli ho scritto* (BADIP FA12), takođe i u brojevima sačinjenim od *due i cento* u (12).

- (11) *inglese fisso tutte le settimane e poi una settimana fa le du' ore di francese e un' ora di tedesco* (BADIP FA13)
- (12) *che tu gli farai ducento telefonate il giorno ** (BADIP FB14)

Osim toga, u izvesnim slučajevima hijat iščezava i realizuje se kao /đzogra'fia/ (*geografia*, D'Achille 2003: 166) s gubitkom vokalske vrednosti i apsorpcijom glasa /e/. Karakteristična je i ređa pojava **eufonije** u odnosu na njenu učestalost u pisanom varijetetu. U govoru se veznik *e* češće realizuje u tom obliku, kako ilustruje primer (13), premda s ciljem da se premosti hijat ne izostaje iz upotrebe ni njegova eufonična varijanta *ed*, kao u (14). Isti primer sadrži i eufoničnu verziju predloga *a*, tj. *ad*, koja se po pravilu javlja u slučaju da sledi reč koja počinje istim samoglasnikom.

- (13) *eh per cui va anche bene che tu lo porti e io eh volentieri ti aiuto eh* (BADIP FA3)
- (14) *poi questa sfera era collegata a dei tubi che erano messi per ad angolo retto ed erano diametralmente opposti* (BADIP FC6)

Varijacije

U svakodnevnom govoru sve se manje čuva opozicija između **otvorenih i zatvorenih samoglasnika** /e/ i /o/, izražena kod stanovnika regije Toskana, a naročito kod profesionalnih govornika (spikera, voditelja). U razgovornoj praksi, kod neobučениh govornika, uglavnom se svodi na minimalne parove, u kojima je njihovo razlikovanje ključno: *pèsca* (breskva) i *pésca* (pecanje), *vènti* (vetrovi) i *vénti* (dvadeset) ili *bòtte* (batine) i *bótte* (bure) itd. (Canepari 1992).

Raspostranjene su, prvenstveno kod mladih, i varijacije u izgovoru (produženom, nazalizovanom) **pojedinih vokala** u uzvicima, koji na taj način poprimaju posebnu vrednost: na primer, *see!* (*si*) i *na!* (*no*) u funkciji iskazivanja prividnog slaganja ili naglašenog odbijanja uz čuđenje, na nivou kolokvijalnog izraza (D'Achille 2003: 167).

U govornom jeziku se ispoljavaju i slučajevi **metateze** (*metàtesi*, eng. *metathesis*), permutovanja glasova unutar jedne reči u cilju olakšavanja izgovora inače složenih glasovnih spojeva, obično kod nižeobrazovane populacije, kao u sledećim primerima: **presempio* (*per esempio*), **areoplano* (*aeroplano*), **areoporto* (*aerporto*), **metereologo* (*meteorologo*). Javljaju se i slučajevi dodavanja glasova radi lakšeg izgovora, poput *quizze* (BADIP FB14) i retkih primera zabeleženih u regionalnim izgovorima centralne i

južne Italije, **pissicologo* (*psicologo*), **attmosfera* (*atmosfera*), **gasse* (*gas*) (D'Achille 2003: 167). Pored toga, čak i kod obrazovnijih govornika javljaju se tzv. *malapropismi*, leksičke greške uzrokovane sličnošću realizacije dva termina: *affetto* (*effetto*), *espugnare* (*espungere*), **incastronati* (*incastonati*) (Berretta 1994: 270), **polposcopia* (*colposcopia*, BADIP FB30). Beleže se i sporadični slučajevi osciliranja akcenta u stranim rečima, kao u anglicizmu *performance*, koji se realizuje i kao /'performans/, dakle s akcentom na trećem slogu od kraja, a ne samo na drugom, što je slučaj s većinom italijanskih reči (D'Achille 2011: 793).

Za govorni jezik je tipičan i sintaksički uslovljen, pojačani izgovor početnog konsonanta jedne reči (*rafforzamento sintattico*, *raddoppiamento fonosintattico*, eng. *syntactic doubling*), do kojeg dolazi u slučajevima kad mu prethodi reč koja se završava akcentovanim vokalom ili predlog *a*, na primer: *Va' via!* ili *Vado a casa* realizovaće se u govoru kao /Vavvia!/, /Vado accasa!. Slično je i u spojevima (sa ili bez sintaksičkog pojačavanja, Berretta 1994: 267): *ebbè certo* (*ebbene*, *e bene*, BADIP RB30), *eccome* (*e come*, BADIP FA4), *essi* (*eh sì*), *eggià* (*eh già*), *massì* (*ma sì*) *se(n)nò* (*se no*, BADIP MB 78), *vabbè* (*va bene*, *va beh*, BADIP RA1), a beleže se i slučajevi asimilacije konsonanata kao u *non molto* /*nom molto*/.

Razmatranja o glasovnim pojavama zaključićemo napomenom da je upravo na fonetskom nivou izrazito uočljiv **uticaj dijalekata i narodnog govora** na standardni italijanski razgovorni jezik. U svakodnevnom, neposrednom i živom dodiru između ovih varijeteta, primese brojnih dijalekata prelivaju se na standard i ogledaju u izgovoru pojedinih glasova. Otud u standardnom govoru takođe dolazi, s jedne strane, do ublažavanja udvojenih konsonanata ili *geminata* (*vanno* kao /*vano*/, *dritto* /*drito*/), što je osobena karakteristika govora severa Italije, a s druge strane, tipično za južne krajeve, artifičijelno kreiranje udvojenih suglasnika tamo gde ih norma ne predviđa (/libbro/, /Fabbio/). Zatvoreni izgovor vokala *a*, specifičan za regiju Apulije, očituje se i u nedijalekatskom govoru žitelja te oblasti (zbog čega npr. imenica *la cosa* može zvučati kao /l'accusa/).

Ovakve i slične manifestacije dijalekatskih uticaja su stoga brojne i u našem referentnom korpusu, a ilustracije radi, pored već predočenih, navodimo dva primera vezana za fonetski nivo analize: toskansku varijantu glagola *spegnere* (15) i broja *duecento* (16).

(15) # *spengila per favore* # (BADIP FC3)

(16) *la mountain bike duegentocinquantamila lire per ragazzo*
(BADIP FB14)

Visokoučestale reči

U vezi s leksičkim osobenostima italijanskog razgovornog jezika važno je najpre istaći da je u odnosu na pisani ili književni jezik, za govorni varijetet karakteristična upotreba redukovanog, manje raznovrsnog vokabulara, koji je sveden na najučestalije leksičke jedinice. Iz razloga neposrednosti i brzine komunikacije govornik radije pribegava upotrebi istih jedinica i nema potrebu da ih varira, da upotrebljava sinonime. Lakše mu je, u tom smislu, da koristi reči koje su inače u opticaju u registru razgovornog jezika, koje su lako dostupne i aktivne u njegovom osnovnom vokabularu, koje imaju opšte značenje, nego da poseže za onima koje ređe koristi i koje poseduju uža, specifična značenja i koje bi po registru i po stilu bile neprimerene za registar i komunikativne potrebe razgovornog jezika.

Zahvaljujući sve većem broju govornih korpusa italijanskog jezika, a naročito **frekvencijskim listama** kojima su praćeni, moguće je s većom pouzdanošću utvrditi koje su leksičke i gramatičke jedinice najučestalije u svakodnevnim konverzijama. Razlika između govornog i pisanog jezika u pogledu zastupljenosti gramatičkih kategorija u korpusu LIP i njemu referentnom pisanom korpusu, prikazana je u Tabeli (16a) (De Mauro *et al.* 1993, D'Agostino 1998: 19). Podatke o sličnoj zastupljenosti pronalazimo i u drugim korpusnim kolekcijama, npr. u CorDIC, u Tabeli (16b) (Cresti & Panunzi 2013: 119, v. II poglavlje, Govorni korpusi; up. Voghera 2004). U usmenom jeziku uočljiva je dominacija glagola, odnosno imenica u pisanom (u još nekim analizama, između govornog LIP i nekoliko korpusa pisanog italijanskog jezika odnos učestalosti glagola je 20% prema 15,8%, a imenica 15,7% prema 25%; Voghera 2004). Takođe, beleži se veća zastupljenost zamenica i manji udeo prideva u govoru u odnosu na pisani jezik.

Govorni	Pisani
Glagoli 20,0 %	Imenice 21,7 %
Imenice 15,7 %	Predlozi 17,2 %
Predlozi 11,6 %	Pridevi 17,0 %
Zamenice 10,9 %	Glagoli 10,4 %
Veznici 10,1 %	Veznici 4,3 %
Prilozi 10,1 %	Prilozi 3,8 %
Pridevi 8,8 %	Zamenice 2,5 %

Tabela 16a. Zastupljenost gramatičkih kategorija (referentni korpus)

Govorni (<i>CorDIC-parlato</i>)	Pisani (<i>CorDIC-scritto</i>)
Glagoli 20,7 %	Imenice 24,5 %
Imenice 16,0 %	Glagoli 15,3 %
Prilozi 13,2 %	Pridevi 9,3 %
Pridevi 4,9 %	Prilozi 5,3 %

Tabela 16b. Zastupljenost gramatičkih kategorija (drugi korpusi)

U narednoj Tabeli (17) dat je uporedni prikaz frekventnosti glagola u govornom jeziku. Glagol je najučestalija vrsta reči u referentnom LIP i C-ORAL-ROM korpusu, kao i u jednom pisanom resursu od 25 miliona reči (Cresti & Moneglia 2005: 105). Uz napomenu da su iz prikaza izostavljeni pomoćni i modalni glagoli, koji su i najučestaliji tipovi, uočava se da su odstupanja zanemarljiva: u pitanju su isti glagoli prisutni u upoređenim korpusima, a razlike među njima svode se na višu ili nižu poziciju koju oni zauzimaju na listi:

	LIP	C-ORAL-ROM	Pisani resurs
1.	<i>fare</i>	<i>fare</i>	<i>fare</i>
2.	<i>dire</i>	<i>dire</i>	<i>dire</i>
3.	<i>andare</i>	<i>andare</i>	<i>venire</i>
4.	<i>vedere</i>	<i>vedere</i>	<i>andare</i>
5.	<i>sapere</i>	<i>sapere</i>	<i>vedere</i>
6.	<i>stare</i>	<i>stare</i>	<i>stare</i>
7.	<i>dare</i>	<i>venire</i>	<i>sembrare</i>
8.	<i>parlare</i>	<i>capire</i>	<i>mettere</i>
9.	<i>venire</i>	<i>mettere</i>	<i>chiedere</i>
10.	<i>capire</i>	<i>dare</i>	<i>parlare</i>

Tabela 17. Najučestaliji glagoli u korpusima

U vezi s ostalim vrstama reči, a imajući u vidu osnovne odlike razgovornog jezika, učestala je naročito upotreba **deiktika** (zamenica, priloga, prideva, v. V poglavlje, Deiksa), odnosno pokaznih zamenica i prideva, uz koje vrlo često stoje prilozi za mesto: *questo qui/qua* kao u (17), *quello lì/là*. U širokoj su upotrebi i neodređeni pridevi i zamenice, kao i prilozi i izrazi za količinu: *molto, tanto, troppo, un po', un pochino, più o meno, un sacco* (18),

parecchio, assai, circa, quasi quasi. Neretko se koriste brojevi i imenice: *due, quattro, un paio* za iskazivanje manje, odnosno *cento, mille, un milione*, za veće količine. Izražena je i preferencija, naročito mladih generacija, ka upotrebi prideva i priloga u apsolutnom superlativu i sličnih, elativnih izraza i formula kojima se postiže emfatičnost u govoru: *bellissimo, grandissimo, buonissimo, benissimo, stupendo, fantastico, pazzesco, allucinante*, odnosno *assolutamente, definitivamente, in assoluto*, po uzoru na ekvivalente u engleskom jeziku (*absolutely, definitely*), kao i *okissimo, d'accordissimo, hai ragionissima, fa riderissimo, se hai famissima...*, *roba da matti, cose da pazzi* i drugi (*un sacco di, tanto di quel, un sacco bello, un casino di gente, un freddo della madonna*, Berretta 1994: 269, D'Achille 2003: 176).

(17) *com'era * il titolo di questo qui * di questo corso Laura me lo te ce l'hai a disposizione se no lo chiedo alla Wilma* (BADIP FA4)

(18) *povero Alessandro che mi ha dato un sacco di soldi per pagare il mutuo* (BADIP FA10)

Višeznačne reči

Visoka učestalost leksičkih jedinica u direktnoj vezi je s **polisemijom** ili njihovom višeznačnošću: što je neka reč bogatija značenjima to je veća verovatnoća da će biti češće korišćena u govoru, i obrnuto, što je njeno značenje uže, ređe će se upotrebljavati. Veliko prisustvo polisemičnih elemenata u govornom jeziku jedna je od specifičnih karakteristika ovog varijeteta. Polisemičnost reči predstavlja efikasan resurs da se u govoru izbegne kognitivno, memorijsko opterećenje (što je element šireg značenja i učestaliji u razgovornom jeziku lakše ga je „prizvati” iz vokabulara i upotrebiti; nasuprot tome, teže se prisećamo i duže kognitivno obrađujemo retko korišćene, specifične termine). Govornik ima mogućnost da pri neraspoloživosti određenog elementa iz vokabulara pribegne nekoj vrsti termina opšteg značenja, hiperonima, koji će zameniti drugi, ređe korišćen, obuhvatajući i njegovo značenje.

Tako će se, primera radi, za iskazivanje istog značenja, prevoznog sredstva, u govoru češće upotrebljavati termin *macchina* nego *automobile* (Voghera 2011), budući da je on semantički širi, tj. da može imati veći broj drugih značenja (npr. *macchina del treno, macchina da stampa, macchina per/da scrivere, macchina per/da cucire, macchina fotografica, macchina da caffè*). U ovim i sličnim slučajevima na delu je jezička **ekonomija**, pokušaj da se s manje sredstava i utroška resursa postigne što efikasniji učinak, pokrije što

veći obim značenja; ova mogućnost je uvećana i međusobnim kombinovanjem jezičkih jedinica (npr. glagol opšteg značenja + imenica/prilog = glagol specifičnog značenja).

U tom smislu, učestala je, primera radi, upotreba određenih **glagola** koji pokrivaju širok dijapazon semantičkih vrednosti. Među njima, uz *andare, dare, venire*, naročito se po svojoj učestalosti izdvaja glagol *fare*, koji u sprezi s mnoštvom imenica u službi objekta dobija razna značenja i upotrebljava se umesto čitavog niza drugih glagola, često izvedenih iz istih tih imenica. Na primer: *fare una domanda (domandare), fare una telefonata (telefonare), fare una chiacchierata (chiacchierare), fare un regalo (regalare)*, odnosno *fare l'insegnante (esercitare la professione), fare l'amore (andare a letto), fare presto/tardi (affrettarsi/ritardare), fare soldi (arricchirsi), fare paura (spaventare), fare benzina (rifornire), fare la fila (attendere)*, itd. Isti je slučaj i s njegovom refleksivnom formom *farsi*, koja u svakodnevnoj upotrebi takođe poseduje raznovrsna značenja: *farsi (drogarsi), farsi qualcuno (avere un rapporto sessuale), farsi il ragazzo/la ragazza (fidanzarsi), farsi la moto (comprare), farsi una pizza (cucinare, mangiare)*.

U govornom jeziku slično se dešava i s drugim visokoučestalim glagolima, kojima govornik radije pribegava nego glagolima koji imaju uži i specifičan domen upotrebe. To je slučaj s izrazima: *fare attenzione (umesto prestare), dire una bugia (pronunciare), dire la verità (dichiarare), andare al lavoro (recarsi), andare avanti (procedere), dare un compito (assegnare), dare un premio (aggiudicare)*. I modalni glagoli u govornom jeziku poprimaju neka posebna značenja: *volere* u značenju *chiedere di parlare o vedere qualcuno (ti vogliono al telefono)* ili *ospitare, far venire (mi vogliono con loro)* ili za iznošenje pretpostavki (*vuoi vedere che quello mi ha dato il numero di telefono della Cariplo **, BADIP MA4). Zbog svoje ekspresivnosti dosta su zastupljeni povratni glagoli, kao i posebna vrsta **pronominalnih** ili **prokomplementarnih glagola**, nastalih pripajanjem zameničkih klitika (*verbi pronominali, verbi procomplementari*, eng. *pronominal verbs, procomplementary verbs*), koja pokriva niz osobenih značenja, kao što su, s jednim klitikom, *averci, esserci, andarci, volerci, metterci, pensarci, entrarci, starci, provarci, contarci, cascarci, smetterla, finirla*, ili s dva klitika: *avercela, farcela, andarsene, fregarsene, farsela, cavarsela, sentirsela, mettercela, prendersela, cercarsela, tirarsela* itd.

Takođe, javljaju se i **frazni glagoli** (*verbi sintagmatici, verbi frasali*, eng. *phrasal verbs*), propraćeni partikulama, tj. priložima i (ređe) predložima, zbog čega su obogaćeni prenesenim značenjem: *andare via (allontanarsi, sparire), buttare via (gettare, sprepare), mettere via (riporre), andare avanti (proseguire), tirare avanti (campare), tirare fuori (estrarre), venire fuori*

(uscire), tirare su (sollevare), farsela sotto (spaventarsi), mettere sotto (investire). U pojedinim slučajevima oni su i sami izraženo polisemični: mettere su (u značenju: arredare, sposarsi, aprire, organizzare, cominciare a preparare, ingrassare,...), buttare giù (far cadere, indebolire, mettere a cuocere, abbozzare un testo scritto, D'Achille 2003: 176) ili mandare giù (inghiottire, accettare, sopportare). U nekim slučajevima s glagolima se kombinuju i zamenice čime oni poprimaju sasvim nova značenja: Mi sa che... (Mi pare) i Ti va di...? (Hai voglia?, D'Achille 2003: 176), ili Come la mettiamo? (Che facciamo?, Come risolviamo la questione?).

Zajedno s drugim vrstama reči glagoli poput fare svrstavaju se u **generičku leksiku** (lessico generico): nju čine reči opšteg značenja koje se u govoru vrlo često upotrebljavaju upravo zbog njihove polisemičnosti i ekonomičnosti. Primera radi, u razgovornom italijanskom veoma je učestala imenica cosa (kao i problema, fatto, persona, tizio, modo, tipo, punto, caso), jedna od reči koje obuhvataju najviše značenja. Ovom sveobuhvatnom imenicom govornik se služi umesto mnoštva drugih leksema, koje mu u datom trenutku nisu na raspolaganju (ne može da ih se seti, ne ume ili ne želi da ih imenuje): oggetto, idea, problema, questione, situazione, avvenimento, fatto, faccenda, circostanze, esempio, azione, gesto, opera, discorso, roba, beni itd.

Slično se postupa i s imenicom muškog roda coso, koja predstavlja razgovorni fenomen u pravom smislu, budući da se za njom u velikoj meri poseže upravo u govornom jeziku, naročito u trenucima kada učesnik konverzacije privremeno ne raspolaže odgovarajućim, preciznijim terminom. Ova reč poprima ulogu svojevrsnog ispunjivača, zamenskog elementa i ispomoći pri formulaciji, odnosno vidi se kao supstitucija za imenicu cosa, signalizirana promenom roda. Vrlo često se u govornoj produkciji javlja zajedno sa deikticima: 'sto coso (BADIP RA2), questo coso qui (BADIP NA12), coso là (BADIP ND1), čak i u množini u (19), kao i sa glasnim pauzama. Upravo je takav jedan slučaj ispunjene pauze (eh) u primeru (20), gde se uočava da se coso osim na predmete (fornetto) može odnositi i na živa bića (Angelino), što čini ovu imenicu vrlo funkcionalnom:

(19) *son salatissimi # 'sti cosi* (BADIP FA1)

(20) *signor giudice scusi quando io ho chiesto a coso a Angelino se mi poteva far mettere la salma della mia povera moglie dentro il suo loculo non mi non gli ho detto per quanto tempo dice dato che ci ho il coso vuoto eh il fornetto \$ ce lo metto la' dentro* (BADIP RE11)

Štaviše, imenice cosa, coso, fatto, roba, zatim cose così, cose del genere, cose di questo tipo, roba del genere, che ne so, un non so che, kao i diciamo,

praticamente, secondo me, mi sembra, penso, più o meno, tipo, della serie, una sorta di, in qualche modo, piuttosto, da izdvojimo tek neke od naučestalih formi i izraza, svrstavaju se među mnogobrojna sredstava za postizanje jezičke **neodređenosti** (*vaghezza*, od kojih smo veći broj naveli u VI poglavlju, u istoimenom odeljku). Upotrebom neodređenih izraza (*espressioni vaghe*), kako smo istakli, govornik se ograđuje od sadržaja u čiju istinitost, tačnost ili preciznost nije siguran, kao što je slučaj u sledećim primerima:

(21) * *non e' che te la toglie pero' eh per esempio con questa dieta qui uno non ha fame pero' gli resta lo sfizio perciò a fine pasto che tu ti sei mangiato la verdura la frutta e che ne so un piatto di legumi magari avresti voglia di qualcos' altro se ti spifferi quella roba li' la mattina*
(BADIP RA2)

(22) *secondo me per quel poco che ne so perche' evidentemente eh le strategie aziendali non e' che le vengono a a raccontare nei dettagli ai giornalisti eh poi anche la Pirelli e' una societa' che da questo punto di vista e' abbastanza riservata ma da quanto da quanto ne so la strategia e' sicuramente vincente*
(BADIP ME11)

U svakodnevnom, neformalnim konverzacijama sve se učestalije može čuti i izvedeni glagol *cosare*, i sam neodređenog značenja, čija je svrha da ukaže na radnju na koju upućuje preciznije neki drugi, u datom trenutku govorniku nedostupan glagol, koji katkad može i naknadno iskrsnuti, poput *fare* u primeru koji sledi:

(23) *ma si' si' io c' ho tutto quanto comunque guarda nun te sta' a cosa' tu fai # la tua situazione me so' spiegato **
(BADIP RB21)

U govoru se vrlo često teži upotrebi upravo onih reči koje imaju potencijal da obavljaju više funkcija. Zaokupljen planiranjem i produkcijom diskursa govornik nema mnogo mogućnosti ni vremena da neprestano poseže za monofunkcionalnim, jednoznačnim, retko upotrebljivanim terminima, koji zahtevaju dužu kognitivnu obradu, odnosno utrošak vremena i kapaciteta da bi bili aktivirani kako u fazi produkcije tako i u fazi recepcije. Eksploatacija multifunkcionalnosti takođe je primer ekonomije u govoru, budući da se tim postupkom postiže maksimalan efekat s minimumom utroška resursa (kognitivnih, vremenskih). Izrazit takav primer predstavljaju **diskursni markeri**: leksički i gramatički izuzetno raznovrsni, ovi razgovorni elementi vrše čitav niz pragmatičkih funkcija, kako sveukupno kao kategorija, tako i na nivou pojedinačnih formi i izraza (o njihovim brojnim, interakcionim i metatekstualnim funkcijama bilo je reči u VIII poglavlju).

Apelativi

Za potrebe uspostavljanja kontakta i direktnog obraćanja drugim licima (dozivanja, privlačenja pažnje, uvažavanja uloge ili statusa), tj. ostvarivanja fatičke funkcije jezika, u govoru se često upotrebljavaju vokativi, lična imena i nadimci, odnosno vlastite i zajedničke imenice, tj. apelativi (*appellativi*, eng. *appellatives*), titule, oblici oslovljavanja: *signora, signore, signorina, dottore, cameriere, amico, amici ascoltatori, capo, professoressa, dottoressa, ingegnere, avvocato, cavaliere, onorevole, reverendo, eminenza, commendatore* itd. Učestala je i upotreba nadimaka (*soprannomi*), ne samo iz potrebe za obraćanjem već i za ekspresivnošću, kao izraz bliskosti, kreativnosti i ekonomičnosti, budući da ove forme često nastaju skraćivanjem ili sažimanjem originalnih imena: *Peppe, Beppe* ili *Pino (Giuseppe), Pina (Giuseppina), Pippo (Filippo), Gigi (Luigi), Renzo* ili *Enzo (Lorenzo), Gianni (Giovanni), Gianna* ili *Vanna (Giovanna)*. Katkad su u pitanju zajedničke forme za oba pola, u kojima je uklonjen nastavak za rod: *Ale* ili *Alex* (uz *Sandro* i *Sandra*, za *Alessandro* i *Alessandra, Alessio* i *Alessia), Fra (Francesco, Francesca), Fede (Federico, Federica), Simo (Simone, Simona)*. **Skraćenice** su učestale u kolokvijalnom obraćanju; navešćemo primere *prof* (*professore, professoressa*) ili *raga* (*ragazzi*), pored već pomenutih slučajeva apokope: *ma'* (*mamma*), *dotto'* (*dottore*), *Giuse'* (*Giuseppe*).

U govornom diskursu, neretko se pribegava i **perifrazi** (*perifrasi*, eng. *periphrasis*), u nameri da se nadomesti trenutno neraspoloživ vokabular i praznina u memoriji, na primer prilikom imenovanja osobe koja vrši određenu radnju ili zanimanje: *quello dell'acqua (l'idraulico, l'addetto alla misurazione del contatore, D'Ahille 2003: 176), quelli del piano di sopra (vicini), quello del condominio (l'amministratore condominiale), quelli della banca (agenti, addetti, operatori della banca), quelli del 118 (soccorritori, pronto soccorso), quello del B&B (gestore), quelli del catering (addetti al servizio catering), quelli dell'ENEL (addetti, operai, incaricati del fornitore di energia elettrica) u (24) ili quelli del Messaggero (giornalisti, redazione) u (25):*

(24) *L'altro giorno sono venuti quelli dell'ENEL.*

(25) *son contenti quelli del Messaggero del Tempo* (BADIP MB7)

Pored toga, u govornom jeziku produktivan proces je i **alteracija** (*alterazione*, eng. *alteration*). Učestalo se upotrebljavaju hipokoristici *tesoro, amore, caro, cara* za obraćanje licima, ali i za imenovanje neživih pojmova:

caffettuccio (*caffè*), *birretta* (*birra*) ili *cappuccio* (*cappuccino*), *spaghi* (*spaghetti*) i *sig*a (*sigaretta*), nastali takođe kao posledica skraćivanja. Taj postupak se primenjuje ne samo u slučaju nadimaka već i kod mnogih imenica (*auto*, *moto*, *bici*, *domattina*, *stamattina*). Naširoko se koriste i deminutivi *pochino*, *pochettino* (*poco*), *qualcosina* (*qualcosa*), *attimino* (*attimo*), *tantino* (*tanto*), *filino* (*filo*) i brojni drugi, poput *posticino* (*posto*), *regalino* (*regalo*) ili oblici koji su podvučeni (*mani*, *faccia*, *bello*) u sledećoj razmeni:

(26) A: *allora si prende la mamma prende le su manine si mette l'acqua fra le mani e * \$ cade l'acqua e stumb*

C: ** te alla Federica gliela lavavi mai * la faccina **

A: *le mani*

C: *le mani # e' bellino lavare la faccia e le mani ai bambini piccoli #*

(BADIP FA2)

Specifična leksika

U govoru se beleži i upotreba **eufemizama** (*eufemismi*, eng. *euphemisms*). Oni predstavljaju efikasnu leksičku strategiju čiji je cilj izbegavanje direktnosti, neprijatnosti, neučtivosti i uvredljivosti. U strategiji eufemizacije iskaza upotrebljavaju se forme i izrazi poput *cavolo*, veoma učestale zamene za visokofrekventni vulgarizam *cazzo*; ona je naročito praktična imajući u vidu njihov podudaran inicijalni slog koji omogućava govorniku da čak i ako je započeo artikulaciju opscene reči, naposletku ipak izbegne njenu realizaciju. Takvi eufemizmi su i sledeći uzvici: *porco cane*, *porco dinci*, *porco disco*, *porca matosca*, *porca miseria*, *porca Eva*, *porca troia*, *li mortacci si rispettano*, *vaffancuore*, *vaffanbrodo*. Tu su i primeri poput *andarsene*, *mancare*, *venire meno* ili *volare in cielo/Paradiso* (*morire*, *decedere*), *bisognosi* (*poveri*), *mi sono venute le cose* (*avere le mestruazioni*), *avere un bisogno urgente* ili *andare in bagno* (*urinare*, *defecare*), *sedere* (*culo*) i niz eufemizama za nazive polnih organa: *uccello*, *pisello*, *patata*, *topa*.

U razgovornom jeziku učestala je leksika koja pripada **neformalnom registru** i ona predstavlja protivtežu formalnom registru, koji je po pravilu karakterističan za pisani varijetet (na primer: *aspettare* za razliku od *attendere*, *succedere* umesto *accadere*, *volerci* umesto *occorrere* itd.). Tako će u skladu sa dijafazičkom varijabilnošću italijanskog jezika (IV poglavlje, Govor kao jezički varijetet) za glagol *morire* u govoru biti učestaliji sinonimi koji su na sledećoj skali bliži njegovoj neformalnoj manifestaciji, za razliku od formalnih, smeštenih na dijametralno suprotnom kraju (Berruto 1993: 70):

formalno ↓
<i>rendere l'anima a Dio</i> <i>salire in cielo</i> <i>trapassare</i> <i>(venire a) mancare</i> <i>cessare di vivere</i> <i>decedere</i> <i>perire</i> <i>andarsene</i> <i>lasciare</i> <i>spegnersi</i> <i>morire</i> <i>andare all'altro mondo</i> <i>restarci secco</i> <i>crepare</i> <i>lasciarci la pelle</i> <i>tirare le cuoia</i>
neformalno ↑

Tabela 18. Neformalni i formalni registar

U sledećem odlomku iz novinskog članka I. Kalvina prikazana je razlika između neformalnog i visokoformalnog, birokratskog registra (*burocratese*):

Il brigadiere è davanti alla macchina da scrivere. L'interrogato, seduto davanti a lui, risponde alle domande un po' balbettando, ma attento a dire tutto quel che ha da dire nel modo più preciso e senza una parola di troppo: Stamattina presto andavo in cantina ad accendere la stufa e ho trovato tutti quei fiaschi di vino dietro la cassa del carbone. Ne ho preso uno per bermelo a cena. Non ne sapevo niente che la bottiglieria di sopra era stata scassinata.

Impassibile il brigadiere batte veloce sui tasti la sua fedele trascrizione: Il sottoscritto essendosi recato nelle prime ore antimeridiane nei locali dello scantinato per eseguire l'avviamento dell'impianto termico, dichiara d'essere casualmente incorso nel rinvenimento di un quantitativo di prodotti vinicoli, situati in posizione retrostante al recipiente adibito al contenimento del combustibile, e di aver effettuato l'asportazione di uno dei detti articoli nell'intento di consumarlo durante il pasto pomeridiano, non essendo a conoscenza dell'avvenuta effrazione dell'esercizio soprastante.

(Calvino 1971: 173)

U svakodnevnoj leksici široko su rasprostranjeni i **kolokvijalizmi** (*colloquialismi*, eng. *colloquialisms*), **žargonizmi** (*gergalismi*, eng. *slang words*), **frazeologizmi** (*fraseologismi*, eng. *idioms, phraseologisms*), **poslovice** (*provverbi*, eng. *proverbs*). Obilje frazeoloških izraza u razgovornom jeziku temelji se na njihovoj ekonomičnosti, mogućnosti da se malim brojem jedinica, odnosno kratkim, poslovičnim i „telegrafskim” izražavanjem, koje se oslanja na zajednička ili enciklopedijska znanja, realizuje bogat semantički potencijal. U tom smislu, cirkuliše pregršt žargonizama (*beccarsi, scroccare, arrivarci, rimorchiare, sparare, macello*), kolokvijalizama (npr. u vezi sa značenjima glagola *lasciare* i *parlare*: *lasciarcì la pelle/le ossa/le penne, lasciar fare, lasciar perdere* ili *generalmente parlando, per sentito parlare, masticare una lingua*) i ustaljenih idiomatskih izraza, kojima se zbog njihovog ogromnog broja u ovom delu ne može posvetiti veća pažnja od nabiranja i moramo se svesti na nabiranje tek nekolicine (*Guarda caso, Senti chi parla!, C'è poco da ridere, Capirai, Ti pareva!, E ti pare poco!, Chi me l'ha fatto fare?, Non me ne può fregare di meno, Hai voluto la bicicletta? (E ora pedala!), Chi la fa, l'aspetti*).

Interesantni su i aforizmi i citati čuvenih replika iz nacionalnih i inostranih kinematografskih ostvarenja (*Faccio cose, vedo gente; Ma chi sei, che vuoi, chi ti conosce?!; Mo cominciamo a ragionare; Eccezzziunale... veramente; il mio tessoroo; Huston, abbiamo un problema; Che la Forza sia con te!; Francamente me ne infischio; Dopotutto domani è un altro giorno*) ili muzičkih i drugih dela (*Non mollare mai!, Dai che ce la fai!, Sei bellissimaa!, meravigliosa creatura; torna a casa Lassie*, BADIP MB36).

Sovim u vezi, ne izostaje ni prisustvo **reči stranog porekla** (*forestierismi*, eng. *foreign words*), naročito na nivou idiolekatskih preferencija. Obično je reč o anglicizmima, galicizmima ili latinizmima (*okay, computer, mountain bike, hobby; trousse, brioche; deficit, iter; scioccato*, BADIP NE13). Isto važi i za **neologizme** (*neologismi*, eng. *neologisms*), koji uz primenu produktivnih sufiksa ponekad nastanu i kao plod govornikove trenutne inventivnosti (*super* „supermarket”, *superpiacere* „ogromno zadovoljstvo” BADIP MD18; *bruttozzo* „ružnjikav”; *bambinistico* „svesno naivan”; *barrichellizzarsi*, u značenju: pomiriti se s drugim mestom, „većitim srebrom”, kao vozač Formule 1 R. Barrichello).

Uzvici

Mnogi od frazeologizama realizuju se kao uzvici (*interiezioni, esclamazioni*, eng. *interjections*). Pre nego što se, pred kraj ovog poglavlja,

pozabavimo tom kategorijom u užem smislu, podsećamo da su za potrebe svakodnevnog socijalnog i verbalnog kontakta nezaobilazni **pozdravi** i ostale ustaljene formule koje se takođe često manifestuju u uzvičnoj formi. Ograničenog su obima ali su zato vrlo upotrebljavani: *ciao* (tipičan italijanizam rasprostranjen i u srpskom jeziku), *salve* (uzima sve više maha, naročito kod mladih generacija, budući da se percipira kao formalniji od *ciao*), *buongiorno* (ili *buon giorno*; ovim pozdravom može da se poželi kako „dobar dan” tako i „dobro jutro”, ali i „doviđenja” ili „prijatno”, isto kao i *buona giornata*), *buonasera* (*buona sera*, „dobro veče”, a takođe i „prijatno (veče)”, kao i *buona serata*), *buonanotte* (*buona notte*, pri rastanku pred odlazak na spavanje ili kao kolokvijalizam *e buonanotte!* u značenju: „Doviđenja, prijatno!”, „To je, što je!”, „Čiča miča i gotova priča!”), zatim *arrivederci, ci vediamo, alla prossima, alla salute, salute (e figli maschi)* ili *evviva* (prilikom nazdravljanja i kivanja), kao i blizinski parovi *grazie* i *prego/di nulla/di niente, buon appetito* i *altrettanto, in bocca al lupo* i *crepi (il lupo)*.

Obilato korišćenje uzvika tipično je za govorni jezik zbog neposrednosti i širokog dijapazona njihovih ekspresivnih, semantičkih i pragmatičkih vrednosti. Ova leksički veoma raznovrsna kategorija obuhvata mnoštvo formi i izraza: od *ah, ahah, oh, eh, ehm, ehi, uh, mh, mhm*, kao i *mamma mia*, tipičnog za italijanske govornike ili *bravo*, koji je već uveliko deo leksičkog repertoara mnogih jezika (premda se u italijanskom realizuje u formi prideva koji se slaže u rodu i broju sa pojmom na koji se odnosi: *bravo Marco!*, *brava Anna!*, *bravi ragazzi!*, *brave ragazze!*), do uzvika koji nisu internacionalni. Štaviše, među najučestalije uzvike kao i diskursne markere u službi iskazivanja raznih emocija i stanja (čuđenja, ljutnje, straha, boli), molbi i zapovesti, oslikanih primerima koji slede, ubrajaju se: *vabbè, vabbuò, beh, embè, eh già, boh* u (27), *mah, ma va', macché, mannaggia (la miseria)* u (28), *magari, via, basta, cavolo, diavolo, accidenti, caspita, per carità, per piacere, avanti, forza, dai, su, uffà, ahi, ahia, ahimè, ahó, meno male, chi se ne frega, altro che*. U zavisnosti od specifične intonacije i izgovora kojim su proizvedeni ove forme mogu ukazivati na intenzitet emocija i postati nosioci različitih nijansi u značenju.

(27) A: *allora come mai te hai questa questo strascico un po' romanesco* *

B: *no boh non lo so*

(BADIP FB14)

(28) *perche' eh adesso che ti volevo dire* * *mannaggia* *mi sfugge eh va be'*
mi verra' domani

(BADIP MB30)

Posebno je interesantan zbog svoje multifunkcionalnosti **uzvik** *eh*, koji služi za iskazivanje različitih osećanja (neodobravanja, prekora, čuđenja, radosti, nade, rezigniranosti, podstrekivanja itd.). Postoje i druge multifunkcionalne forme: *ah* ukazuje, između ostalog, na neočekivanost informacije, *oh* na govornikovu iznenađenost, itd. Osim toga, ovaj oblik manifestuje se kao ispunjivač i diskursni marker u službi kontrole prijema poruke i razumevanja, zahtevanja slaganja i potvrde, i kao signal nerazumevanja, modulacije, fokalizacije, otvaranja i zatvaranja reči (v. poglavlja VI, Jezička učtivost; VII, Uloga (sa)govornika; IX, Ustupanje reči, Retroakcija). Moguće ga je i kombinovati s partikulama, u cilju intenzifikacije pruženog ili uskraćenog slaganja i potvrde: *sì, già (eh già, izgovoreno i kao eggia, s funkcijom pojačavanja potvrdnosti kao u (29)), no*:

(29) *buonasera bene abbiamo parlato eh già nel corso di questa telefonata
abbondantemente di Sebastiano* (BADIP FE18)

Neretko je u svakodnevnom govoru prisutna i **invokacija** religijskih bića i obeležja: *dio, oddio, oh dio b(u)ono, per l'amor di dio* (BADIP FC3), *madonna (mia/santa), (gesù) cristo, amen, grazie al cielo, santo cielo, per l'amor del cielo*. Sem toga, postoje i uzvici stranog porekla: *wow, oops, yess* (iz engleskog jezika), *voilà, alé, c'est la vie, bon appétit, oh là là, chapeau* (iz francuskog), *alt* (iz nemačkog). U ovoj kategoriji javljaju se i **onomatopeje** (*onomatopee, fonosimboli*, eng. *onomatopoeia*), sačinjene od jednog ili dva sloga, kojim se podražavaju zvukovi iz okruženja: *brr, grrr, miao, qua qua, cincin, toc-toc, bum, bang, crac, patatrac, brum brum* (BADIP RA8), *bla bla* (BADIP NC4), *na _na _na _na* (BADIP FA2).

Vulgarizmi

Kao uzvici se vrlo često realizuju razne opscene reči i izrazi. U govoru se naročito manifestuju vulgarizmi (*volgarismi, espressioni volgari, parolacce, turpiloquio*, eng. *vulgar, obscene words*), vulgarne reči (*cazzo, cazzata, cacchio, minchia, palle, coglioni, figa, culo, merda, scopare, trombare, sbattere, chiavare, venire, incazzarsi, sfottere, sputtanare, sbattersene, stronzo, bastardo, fottuto, rompicoglioni, rompipalle, rompiballe, rompicazzo, sborrone, puttana, troia, zoccola, mignotta, pisciare, cacca, cacare, cacarella, bordello, frocio, finocchio, paraculo, sfiga, sfigato, sega, pippa, pompino*), izrazi (*testa di cazzo, figlio di puttana, pezzo di merda, porca puttana, porco zio, che palle, che cazzo*), psovke (*Vaffanculo!, Fottiti!, Va a farti fottere!, Ma va a cagare!, Non rompere i coglioni/le palle!, Dillo a tua sorella!* ili *Li*

mortacci tua!, v. Moderc & Barbi 2019), kao i pogrдне reči (*imbecille, cretino, deficiente, stupido, ritardato, idiota, scemo, pirla, cesso*) i blasfemični izrazi.

Objašnjenje za rasprostranjenu upotrebu ovih elemenata u jeziku, često i dijatopijski varijabilnu, krije se u njihovoj funkcionalnosti i u jakom ekspresivnom i pragmatičkom naboju. Kroz psovke ne samo što se vrši pražnjenje emotivnog naboja već se ispoljavaju i stavovi, iznose ocene i uvrede na račun drugih lica. U tom smislu veoma je bitan stepen uvredljivosti koji one sadrže: od najučestalije vulgarne imenice *cazzo* (Moderc & Barbi 2017), koja na nivou uzrečice i uzvika svojom desemantizovanom upotrebom zasenjuje primarno značenje „muški polni organ”, do onih blažih, *cavolo*, koja je u vidu eufemizma ili supstituta veoma prisutna u svakodnevnom govoru, budući da, kako smo već istakli, počinje istim slogom (*cavolo, cazzo*) i da omogućava govorniku da izbegne upotrebu vulgarizma *cazzo* čak i ako je već artikulisao njegov početni slog *ca-*. Isti je slučaj sa *cavolata* i *cazzata*, formama izvedenim putem sufiksa *-ata*, vrlo produktivnog u govornom jeziku. Eufemizmi su i *rompicatole (rompicoglioni, rompipalle)*, *andare a quel paese* i *mandare in quel posto (mandare all’inferno)*, što su vrlo učestali primeri iz razgovornog jezika, zajedno s drugim vulgarizmima iz sledećih iskaza:

(30) A: * *da un quarto d’ora Danie’ ma che mi pigli per il culo scusa allora vienici te a parlare ma vieni vieni ma che cazzo sfotti ma tu vieni a parlare ma guarda che*

B: *stai calmo* (BADIP FC3)

(31) *criticavano Sgarbi e Sgarbi li ha criticati cioe’ li ha mandati a quel paese in televisione e’una cosa pazzesca ma vatti ad ammazzare Sgarbi gli han detto % ma voi non capite un cavolo io ho detto solo che ha fatto l’ esempio di Luigi Tenco cose di questo genere* (BADIP MA15)

Na samom kraju ovog poglavlja o leksičkim aspektima, pre prelaska na ostale jezičke nivoe s kojima je leksički nivo u neraskidivoj vezi, ističemo još u vezi s najučestalijim vulgarizmom *cazzo* da se zajedno s imenicom *un tubo* i prilogom *mica* u svakodnevnom govoru često upotrebljava u negaciji, u cilju postizanja emfaze, kao što je slučaj u ovim korpusnim primerima: *non me ne frega un cazzo* (BADIP MB8), *non capisci un tubo, non ho mica capito* (BADIP FA1). Pored toga, zanimljivo je i da napomenemo, iako time već zalazimo u morfosintaksičke aspekte koji su predmet sledećeg poglavlja, da je u upitnim izrazima s ovim vulgarizmom učestalo izostavljanje zamenice, odnosno da se ova imenica javlja u službi upitne zamenice: *Cazzo guardi?, Cazzo vuoi?*.

XII MORFOLOŠKI I SINTAKSIČKI NIVO

Specifične odlike italijanskog razgovornog jezika na morfološkom nivou ogledaju se pre svega u pozamašnom prisustvu zamenica i ostalih deiktika, kao i u raširenoj upotrebi određenih glagolskih vremena iz repertoara koji je prilično redukovan u poređenju s onim karakterističnim za pisani izraz. U ovom, poslednjem poglavlju u knjizi izdvojićemo, koliko nam prostor omogućava, pojedine morfološke kategorije i predočiti primere njihove upotrebe u razgovornom jeziku, u skladu s njihovom relevantnošću za našu temu. Kategorije ćemo izdvojiti ne toliko na osnovu kriterijuma učestalosti koliko prema njihovoj osobenosti i karakterističnosti za govorni varijetet. Pored toga, opisaćemo i razne strukture koje se ispoljavaju na sintaksičkom nivou jezičke analize i u funkciji su specifičnih odlika i ciljeva italijanskog razgovornog jezika (Sabatini 1985; Berruto 1985, 1993; Berretta 1994; Bazzanella 1994; D'Achille 2003, 2011; Voghera 2011).

Štaviše, već smo se dotakli nekih od ovih morfosintaksičkih elemenata i struktura u prethodnim poglavljima, gde je bilo reči o opštim odlikama govornog jezika, pojmovima i pravilima koji ga se tiču. Važno je u svakom slučaju napomenuti da su u pitanju fenomeni koje ne treba uzimati zasebno jer su, iako specifični, ipak međusobno usko povezani na svim jezičkim nivoima. Generalne tendencije na nivoima koji su tema ovog završnog poglavlja knjige ogledaju se u pojednostavljivanju, redukovanju nepravilnosti, preferenciji prema analitičkim strukturama i polivalentnim kategorijama. Svojim karakteristikama razgovorni jezik diktira govorniku izbor koji će načiniti prilikom manifestacije intencija i zadovoljavanja svojih komunikativnih potreba. Neki od tih izbora zadiru i u druge dimenzije jezičke varijabilnosti obrazujući zajedno s njima kompleksnu sliku savremenog italijanskog jezika.

Zamenice

Za govorni jezik na morfološkom nivou izrazito je karakteristična upotreba **ličnih zamenica**. One su učestalije nego u pisanom jeziku; u funkciji subjekta obično služe realizaciji alokucije, personalne deikse i emfaze. U 3. licu jednine i množine široko su rasprostranjene *lui, lei, Lei, loro*, za razliku od zamenica *egli, essa, esso, Ella, essi, esse*, koje su tipične za pisani italijanski varijetet. U direktnom obraćanju prevladava alokutivni oblik *tu*, kojim se

ustupovlja neposredna i neformalna komunikacija sa sagovornikom, zatim zamenice za persiranje *Lei* i *Loro*, koja je uglavnom svedena na asimetrične, vrlo formalne interakcije, i alokutivna zamenica *voi*, geografski ograničena na južne krajeve zemlje. Za obraćanje deci (*maternese*, eng. *baby-talk, motherese*) umesto 2. ponekad se koristi 3. lice (majka detetu: *cosa fa la mia bambina?*). Slično tome, kao alokutivna zamenica upotrebljava se *noi* s inkluzivnom vrednošću (doktor pacijentu: *come stiamo oggi?*, Molinelli 2011). U 1. i 2. licu množine katkad se koriste i forme *noialtri, noialtre, voialtri, voialtre*, prisutne i u nekim dijalekatskim govorima: one su svrsishodne u slučaju da govornik želi da napravi inkluzivnu ili ekskluzivnu distinkciju između lica, te da specifikuje rod lica na koje se one odnose, što standardni oblici *noi* i *voi* ne omogućavaju.

Izuzetno se često koristi lična zamenica u službi **direktnog objekta** *te*, poreklom iz toskanskih dijalekata i govora Rima, umesto normirane subjekatske zamenice *tu* (*io e te* za razliku od *tu ed io*, isto tako *vedi te, dimmi te, ma pensa te*), što ilustruju i sledeći primeri:

(1) *vedi io son chiacchierona eh * pero ' guarda anche te* (BADIP FE15)

(2) * *si ' te m ' hai detto c ' hai detto piu ' o meno le cose importanti ce l ' hai dette* (BADIP FA4)

Što se funkcije **indirektnog objekta** tiče, u govoru se, pored učestale elizije formi poput *m ' hai detto (mi hai detto), c ' hai detto (ci hai detto)* uočenih u primeru (2), dativna zamenica muškog roda jednine *gli* veoma često upotrebljava umesto zamenice ženskog roda *le* u istoj službi (3), po analogiji s muškim licem, čime se kod 3. lica jednine ukida distinkcija između rodova. Štaviše, u razgovornom jeziku se umesto dativnih zamenica *le, gli* učestalo upotrebljava *ci (ci parlo io a lui/lei)*. Sem toga, i dativna zamenica 3. lica množine *loro* se sve manje upotrebljava u odnosu na zamenicu *gli* (4), koja, dakle, ispoljava tendenciju širenja i preuzimanja uloge ostalih formi, a u krajnjoj liniji utiče i na pojednostavljivanje zameničkog sistema u razgovornom italijanskom jeziku.

(3) *m ' ha tenuto fino alle nove qui al che un po ' scoccia gli ho detto sen ta signora eh se ha qualcosa da dire vada in direzione* (BADIP MA7)

(4) *ma poi queste cose non si devono chiedere le dovete rilasciare gli ho detto # perche ' io ci ho l ' assicurazione e quella me le rimborsa gli ho detto quindi la ricevuta la voglio # e allora \$ ma sa tante volte noi non ci pensiamo perche ' ci abbiamo tanta di quella gente e va be ' ma vi dovete ricordare gli ho detto # # e no* (BADIP RB7)

U razgovornom jeziku se učestalo javlja i redundantna ili **pleonastična** upotreba zamenica, *a me non m'interessa* (BADIP FA10), *di questo ne parliamo dopo* ili (5), manje uobičajena za pisani izraz izuzev kad je njegov cilj da oslika spontanost i prirodnost govorne razmene, da istakne govornikov stav ili kontrast. Takva upotreba prouzrokovana je u prvom redu poteškoćama pri realizaciji diskursa i potrebom za naglašavanjem. U izvesnim slučajevima pleonazam može poslužiti razlučivanju, otklanjanju dvosmislenosti (disambiguacija, *disambiguazione*, eng. *disambiguation*): kao u (6), gde sagovornik čak vrši naknadnu proveru razumevanja navodeći ime osobe na koju veruje da se odnosi generički pojam *cosa* (radi zaštite privatnosti u korpusu su na mestu imena upotrebljeni simboli „XYZ”). S ciljem otklanjanja dvosmislenosti ili u kontrastivnoj funkciji upotrebljava se katkad i relativna zamenica *quale*, koja je inače znatno ređe zastupljena u govornom jeziku nego *che*.

(5) *devi condividere perche' anche a te ti fa piacere avere i tuoi colleghi all' altezza della situazione* (BADIP NE7)

(6) A: * *allora gli dici a cosa venti lattine da cinque*

B: *a XYZ **

(BADIP NB60)

Pleonastički se upotrebljavaju i rečce *ci*, *ne*, u (7) ili u upitnim izrazima *che ne dici di...*, *che ne pensi di...*, *ne vogliamo parlare di...* i drugim. Priloška rečca za mesto *ci* vrši službu koju u pisanom, književnom jeziku obavlja i lokativno *vi*, čija pojava u govoru nije isključena ukoliko je motivisana eufonijskim razlozima: *Che cosa vi cercano?* (Moderc 2004: 250). Partikula *ci* ima brojne, zameničke i priloške službe, od kojih je još jedna tipična za govorni jezik, tzv. *ci presentativo*, u sklopu pronominalnih glagola *esserci*, *averci*, *volerci* (XI poglavlje, Višeznačne reči). To je slučaj i u sledećim iskazima, gde se njegova upotreba takođe može smatrati pleonastičnom, *Che c'hai?*, *c'ho un nervoso* (BADIP FB 12), *ci avevo un'idea* (BADIP FC3) ili u (8):

(7) *no ci vado all' una e mezza dal parrucchiere* (BADIP NB25)

(8) *io non c'ho aziende di trasporti non c'ho seicento dipendenti e non c'ho un cazzo da difendere cosi' come molti* § (BADIP NC4)

Za razgovorni jezik karakteristično je zapravo prisustvo mnoštva **klitika** (*clitici*, eng. *clitics*), nesamostalnih, nenaglašenih elemenata sačinjenih uglavnom od zamenica *mi*, *ti*, *ci*, *vi*, *si*, *gli*, *lo*, *la*, *li*, *le*, kao i čestica *ci*, *ne* (Moderc 2021a, 2021b). Učestalost nenaglašenih zamenica

najviše dolazi do izražaja u konverzacijama dijaloškog, neformalnog tipa (Berretta 1985). Klitici se mogu međusobno kombinovati, kao u sledećem primeru pleonastične upotrebe združenih zamenica *glielo*, sa značenjem *gli* (*al direttore*) i *lo* (odnosi se na zavisnu rečenicu *devono passarmi delle cose*):

(9) *devono passarmi delle cose ah glielo dico al direttore* (BADIP RA8)

Partikula *ci* sa nenaglašenim akuzativnim zamenicama *lo, la, li, le* i glagolom *avere* predstavlja još jednu pojavu koja je tipična za govorni jezik (*avercela*, kao i *farcela, mettercela*, v. XI, Višeznačne reči). I u ovom slučaju je u pitanju često pleonastična, rasprostranjena upotreba: *ce l'hai il biglietto?* (BADIP MA13). Spoj *ce + lo, la*, itd. se ponekad interpretira kao nepromenljiv, okamenjen zbog čega u (10) izostaje (ili nije vidljivo zbog elizije) slaganje objekatske zamenice u rodu i broju s imeničkom sintagmom *cinque minuti*, u vidu odstupanja od norme koja predviđa elidiranje *lo, la*, ali ne i *li, le* (**ce l'hai* umesto *ce li hai*). Isti je slučaj i u ranije navedenom primeru (2), u delu *le cose importanti ce l'hai dette*, za razliku od narednog primera (11) u kojem se takvo slaganje realizuje u skladu sa normom:

(10) *aspettami un attimo scusa ce l'hai cinque minuti * ** (BADIP NB7)

(11) ** ma dove stanno qua i moduli tuoi ce li hai tu da qualche parte **
(BADIP NA5)

Ostale kategorije

Kako smo već imali prilike da istaknemo, za govorni jezik tipična je frekventna deiktička upotreba kako zamenica, tako i priloga i prideva (V poglavlje, Deiksa i XI, Visokoučestale reči). Naročito su u govornom jeziku učestali **pokazne zamenice i pridevi**, kojima se upućuje na bića i predmete locirajući ih sa psihološkog ili emotivnog stanovišta, u prostoru i vremenu. Ove gramatičke kategorije koriste se s deiktičkom ulogom i često pojačavaju prilozima za mesto *qui, qua, lì, là*, kako se vidi u primeru (12) ili u korpusnim primerima s aferezom (*šta gente qua*, BADIP MB8; *ma što tipo qua non lo conosco*, BADIP MB1; *ma come ha fatto a trovare što lavoro li **, BADIP MB1). Štaviše, deiktičke zamenice *questo* i *quello* u pisanom jeziku ustupaju mesto zamenici *ciò*, u poređenju s njima daleko ređe prisutnoj formi u govoru, za razliku od neutralne zamenice *lo*, koja se može odnositi na čitav iskaz i ima široku upotrebu (*lo so, lo immagino*). Ponekad se beleže i neobični spojevi dveju zamenica kao u sledećem iskazu (13):

(12) *guardi # guardi questo e' un body molto \$ bello questo tipo questo qui questo questo qui c' e la media large l' extra large c' ho tutte le misure di questi qua c' e anche \$ guardi un po' non sono ne' larghe e ne' strette* (BADIP FE1)

(13) * *esatto e' questo quello che io \$* (BADIP NE7)

Od **prideva**, vrlo je raspostranjen *altro*, u funkciji vremenskog određivanja, kao i *qualche* ili *alcuni* (npr. *l'altro giorno, qualche giorno fa*), dodavanja, kao *ancora* (*Ne vuoi un altro po'?*), nabiranja (*e quant'altro*). Dodavanjem visokoučestalog prideva *bello* uz drugi pridev ili imenicu postiže se emfaza: *bello grosso, bello stronzo, s'è cuccata un bel due milioni di...* (BADIP MB12). U toj funkciji pridev *bello* gubi vrednost estetske kvalifikacije i ima ulogu intenziviranja kvaliteta prideva kojem prethodi (D'Achille & Thorton 2017). Pridev *tutto* takođe često stoji uz pokazne prideve i zamenice: *tutto questo, tutto quello, tutte 'ste rughe tutta 'sta roba* (BADIP MA1). Zanimljiva je i upotreba zamenice *niente* kao prideva u eliptičnim rečenicama: *niente scuse, niente fretta, devi stare a riposo per un po'... allora niente zappa l'orto* (BADIP MB45).

Što se kategorije člana tiče, njegova se uloga u svakodnevnim konverzacijama pored označavanja osoba i predmeta ogleđa u iskazivanju pokaznosti i posesivnosti. U govorima severa Italije rasprostranjena je upotreba određenog člana uz vlastita ženska imena, često i muška, u svrhu iskazivanja familijarnosti i naklonosti: *la Giovanna* (BADIP FB12), *la Francesca* (BADIP MB2), *la Paola* (BADIP FA1), *il Paolo, l'Eros*, dok u svim krajevima zemlje opstaje i član uz ženska prezimena (*la Tatangelo, la Cortellesi*). U razgovornom jeziku neretko se čuje i upotreba predloga uz oblike partitivnog člana, što se u gramatikama ne preporučuje (Dardano & Trifone 1995: 161, Serianni & Castelvechi 2003: 128): *siamo andati con degli amici, mi sembra di parla' con delle mummie* (BADIP FC3), *una persona con delle forme depressive* (BADIP FD16). U pitanju je svojevrsan, polu(ne) određeni član, čija je deiktička vrednost na pola puta između određenosti i neodređenosti (poput kombinacije zamenica „taj neki” ispred imenica u srpskom jeziku, Klajn 2001).

Prilozi se efikasno upotrebljavaju u službi deikse, modulacije i postizanja neodređenosti, učtivosti ili emfaze, kako smo već imali prilike da predočimo (V poglavlje, Deiksa; VI, Jezička učtivost, Modulacija, Neodređenost; XI, Visokoučestale reči). Pri tome, koriste se kako prilozi nastali uz pomoć sufiksa *-mente* (*sicuramente, praticamente, effettivamente* itd.) tako i oni u formi

priloških izraza (*di sicuro, in pratica, in effetti* itd.). Aktuelna je nestandardna upotreba priloškog izraza *piuttosto che*, koji po pravilu uvodi poređenje, a ne disjunktivno značenje (koje se realizuje veznicima *o, oppure*) i uvođenje alternative kao što se često dešava u svakodnevnom jeziku (D'Achille 2011): *potrebbe essere che so un'ora piuttosto che due una strada piuttosto che una stazione o addirittura l'aeroporto* (BADIP MC4).

A kad je reč o **veznicima** i vezničkim izrazima, učestalo se u govornom diskursu upotrebljavaju *se no, basta che, a parte che*, kao i *per cui*, gde se relativna zamenica *cui* javlja i bez antecedenta ili u neutralnom značenju, tj. tako da se odnosi na čitav iskaz ili segment, igrajući ulogu zaključnog veznika *perciò* (*per questa ragione, per questo motivo*):

- (14) *e tutto fenomeno diciamo di grandissima importanza di equilibrio psicologico per cui lo consiglio come prevenzione di malattie di tutte le malattie* (BADIP FD16)

Glagolska kategorija takođe ispoljava niz osobenosti u razgovornom jeziku, u skladu s njegovim tipičnim odlikama i ciljevima. Učestalo se upotrebljavaju sve vrste glagola: (ne)prelazni, povratni, modalni, bezlični, kao i kauzativni *fare* i *lasciare* (*fammi vedere*, BADIP RA7; *lascia stare*, BADIP FC3). Slaganje se u govornom diskursu vrši prema smislu, odnosno prema logičkom a ne samo gramatičkom subjektu: *la maggioranza delle persone credono* (za razliku od: *la maggioranza delle persone crede*), *un gruppo di giovani hanno bloccato la strada* (*un gruppo di giovani ha bloccato la strada*), *c'erano un centinaio di manifestanti* (*c'era un centinaio di manifestanti*).

Pojedini glagoli, poput *vivere, piovere, nevicare, scivolare* manifestuju se i sa pomoćnim glagolom *avere* (*gente che ha vissuto in quel terribile periodo*, BADIP FC5; *allora Quasimodo anche lui ha vissuto vissuto...*, BADIP NC9) i sa pomoćnim glagolom *essere* (*Alessandro # è vissuto # nel terzo secolo*, BADIP FC6). Neki postaju prelazni pod uticajem regionalnih govora, kao *scendere, salire, entrare, uscire* u sledećim primerima: *scendere la valigia* (*tirare giù, portare in basso*), *uscire la macchina dal garage* (*far uscire, mettere fuori*). Među povratnim glagolima, naročito su ekspresivni afektivni glagoli (*no non mi piace grazie mi mangio un po' di questo*, BADIP NA1; *adesso guardo un po' di televisione mi fumo [sic] una birra e poi un whiskino*, BADIP MB53).

Kao sredstvo za izbegavanje direktnosti i u govornom jeziku se javljaju impersonalni oblici (realizovani putem pravih bezličnih glagolskih konstrukcija: *Si avvisa la gentile clientela...*, glagola u 3. licu množine s

generičkim značenjem: *dicono che...*, neodređene zamenice *uno* ili *tu*: *uno pensa, tu dici...*, v. VI poglavlje, Indirektnost). Impersonalni oblici su dosta prisutni i na nivou manje formalnih, svakodnevnih interakcija (*A tavola, si mangia!*; *allora, ci si vede domani*, BADIP FB31; *ci si sente lunedì*, BADIP RB2). Odstupanja u glagolskoj paradigmi, obično kao rezultat hiperkorekcije, sprovode se u delo po analogiji s drugim oblicima: *soddisfava* (*soddisfaceva*), *sfuggiscano* (*sfuggono*), *interveni* (*intervenne*) (D'Achille 2003: 118), a vremenu odolevaju i neki dubleti *debbo* (*devo*), *veduto* (*visto*). Oscilacije u **rekaciji** glagola, kao u regionalnoj varijanti *aiutare a un amico* (umesto *aiutare un amico*) ili *son capace a* (BADIP NA4, umesto *son capace di*, BADIP NA1), ispoljavaju se i kod drugih vrsta reči, npr. *contro a* (umesto *contro di*, Moderc 2021a: 178): *e viene contro a noi questa cosa* (BADIP FC3); *si però non era diretto contro di te ahah* (BADIP FB5).

Učestalo se u govornom jeziku beleže i nedoumice govornika, odnosno odstupanja od uobičajenih, standardnih slučajeva vezanih za slaganje **participa prošlog** (*participio passato*) s objektom prelaznih glagola, (15) ili *c'ho fatta io la figuraccia* (BADIP RB9). Mogu se čuti primeri slaganja ovog participa i sa zamenicama *mi, ti, ci, vi*, kada stoje ispred predikata, u cilju stavljanja u prvi plan objekta, odnosno roda lica na koje se one odnose: *non mi hai salutata* (*non mi hai salutato*), *ti ho chiamata* (*ti ho chiamato*), *vi ho viste* (*vi ho visto*), *grazie per averci seguiti* (*grazie per averci seguito*).

(15) A: * *la dovessi rincontrare no perche'io poi l'ho voluta guardare negli occhi poi ho detto questa cioe' l'ho vista cosi' agitata poi lei ogni tanto % quando parlava hai capito **

B: %

A: *ah l'ho vista cosi' agitata allora eh mi son sentita pure ho detta questa non ce l'ha la \$ e dice alla mamma di XYZ che io chi sa le ho detto che aveva ragione lei dice guarda cosa XYZ*

(BADIP NB52)

Načini, vremena, stanja

Najupečatljivija karakteristika razgovornog italijanskog u domenu glagolskih vremena, načina i stanja ogleda se u njihovom redukovanom repertoaru, odnosno u aktuelnom procesu pojednostavljivanja (kako ga većina lingvista u XX veku tumači) inače složenog glagolskog sistema u savremenom jeziku. I dok s jedne strane razgovorni teži smanjenju obima vremena koja su u opticaju, pojedina od tih vremena, s druge strane, imaju širok domen upotrebe ili ga dodatno proširuju. S tim u vezi naročito je zanimljiv podatak o

učestalosti upotrebe glagolskih vremena u govornom jeziku (velikim slovom u daljem tekstu obeležavamo glagolsko vreme, za razliku od hronološkog vremena, označenog malim slovom): najviše se koriste Present i Perfekat (oko 90% svih vremena indikativa), zatim Imperfekat i Futur, a najmanje Pluskvamperfekat i Futur II (Voghera 1992).

Najučestalije se, dakle, upotrebljava **Sadašnje vreme** ili Present indikativa (*Presente indicativo*). Osim, naravno, za iskazivanje radnje koja se odvija u sadašnjosti, u govornom jeziku koristi se veoma često i za radnje koje će se odviti u budućnosti (*Presente pro Futuro*, Janičijević 2016b), kao u (16). Razlog za rasprostranjenost ovakve upotrebe leži u morfološkoj jednostavnosti Presenta u poređenju s Futurom, za koji su takođe karakteristične nepravilne osnove za građenje oblika ali i izvesne glasovne pojave (sinkopa, asimilacija). Još jedan od razloga za ovakvu upotrebu jeste i aktualizacija radnje, odnosno potreba da se ona prikaže kao relevantna u trenutku govorenja, a njeno izvršenje kao izvesna, takoreći gotova stvar. S ovim je u vezi i upotreba Sadašnjeg vremena za izražavanje pretnji, kao u (17), vezano za radnju za koju se govornik obavezuje da će je ispuniti u budućnosti (tzv. *commitment*, Lyons 1968).

(16) * *invece di domani andiamo venerdì* (BADIP NB49)

(17) *se torno a casa ti riammazzo di botte* (BADIP MB36)

S druge strane, upotreba Presenta za izražavanje prošlih radnji ograničenog je dometa i obično se svodi na pripovedačke ciljeve, odnosno postizanje dinamičnosti u naraciji (*Presente narrativo*), kao u (18), s tim da se takođe upotrebljava, u (19), i za navođenje istorijskih događaja (*Presente storico*):

(18) *leggo ieri il giornale e leggo ieri il giornale e il Corriere della sera dice eh* (BADIP MD12)

(19) *eh # Manzoni decide di fare il romanzo in questi anni lo sappiamo bene eh * son gli anni diciannove venti ventuno la decisione di passare al romanzo di abbandonare il teatro* (BADIP ND5)

Imajući u vidu da se Present koristi za sve tri kategorije vremena (sadašnjost, budućnost i prošlost) zaključujemo da je u pitanju pragmatički veoma efikasno glagolsko vreme i da je ono opravdano dominantno u govornom jeziku. Osim toga, ono se u razgovornom varijetetu veoma često upotrebljava i umesto imperativa, u formi pitanja, u (20) umesto *piglia, dagli, dimmi*. Takav je slučaj i sa *me lo scaldi un pochetto di caffè?* (*scaldamelo*, BADIP FA1), odnosno sa indirektnim pozivom na izvršenje radnje u (21)

umesto *rispondimi*, kao i u primeru *allora eh tu fai così (allora tu fa' così, BADIP MB69)*, gde se postiže ublaženi, učtiviji efekat od onog ostvarenog zapovestima s oblicima imperativa:

(20) *perche' non pigli e gli dai un' occhiata e mi dici* che come fare *
(BADIP RA2)

(21) *si' ascolta te ora mi rispondi al quizze* (BADIP FB14)

Buduće vreme ili Futur (*Futuro semplice*), pored elementarne funkcije iskazivanja budućih radnji, u govornom jeziku često ima epistemičku vrednost (*Futuro epistemico/suppositivo*), kada služi izražavanju pretpostavke ili sumnje. Upotrebljava se i emfatički, kada se njime iskazuju začuđenost, nestrpljenje i sl.: *Dove saranno i miei occhiali?* ili primer (22). Ponekad se upotrebom Futura posebno naglašava radnja koju govornik namerava da izvrši neposredno nakon trenutka govora: *ora ti porterò* da lui, za razliku od Prezenta koji bi u ovakvim iskazima imao neutralan i neformalan ton (Nigoević 2020: 121). Pomoću Budućeg vremena u iskazima se postiže ublažavanje ili učtivost (*Futuro attenuativo/di cortesia*): *ti dirò una cosa che io te l'ho lavati te l'ho lavati* (BADIP FA2), *tant'è vero che ti dirò che che non nominiamolo perché è uno che porta sfiga tremenda* (BADIP MB7), *non ti nasconderò*, non ti mentirò. Futurom se takođe mogu iskazivati pretnje, s tim da se za razliku od onih izraženih Presentom na ovaj način naznačava njihova odložena realizacija: *Vedrai che ti succede!, Saranno guai!*. Futur II (*Futuro anteriore*) takođe ima specifičnu, epistemičku ulogu, vezanu za prošlost: *Dove avrò messo i miei occhiali?* ili primer (23). Budući da je u pitanju složeno vreme, Futur II se u pojednostavljenoj sintaksi govornog jezika, u zavisnim vremenskim rečenicama vrlo često zamenjuje prostim Futurom, Presentom, čak i Perfektom (*Passato prossimo*): *Quando finirò/finisco/ho finito ti chiamerò* (umesto *Quando avrò finito ti chiamerò*, Moderc 2004: 313).

(22) *chi sarà mai ** (BADIP FE6)

(23) *io ti ho telefonato ieri pomeriggio non c'era nessuno e poi eh non ci stava nessuno saranno state tipo # le sette così'* (BADIP RB6)

Od **prošlih vremena**, u govornom jeziku dominira složeni Perfekat (*Passato prosimo*), dok je prosti Perfekat (*Passato remoto*) karakterističan za pisani, književni jezik. Dok se na severu Italije najviše koristi *Passato prossimo*, u južnim regijama je, uprkos mnoštvu nepravilnih oblika, u aktivnoj upotrebi i *Passato remoto*, čak i za radnje koje su se odigrale u

neposrednoj prošlosti, za koje norma ne propisuje upotrebu ovog vremena, kao u (24) (umesto *ieri ho fatto*). Pluskvamperfekt (*Trapassato prossimo*) se u govornom jeziku upotrebljava za radnje i stanja koja su u drugom planu, odnosno manje relevantna u odnosu na radnje ili stanja iz prvog plana. U slučajevima neposredne anteriornosti u govoru se često zamenjuje Perfektom, kao u (25) (umesto *era venuto, non aveva trovato*), dok Pluskvamperfekat II (*Trapassato remoto*) zbog komplikovane sintakse gotovo sasvim iščezava iz svakodnevnog jezika:

(24) *ieri feci spaghetti al sugo*

(25) *ha detto che e' venuto e non ha trovato nessuno* (BADIP NB22)

Sasvim je izuzetan status **Imperfekta** (*Imperfetto*), vremena čija je upotreba u savremenom italijanskom razgovornom jeziku u ekspanziji. Naročito se učestalo koristi za iznošenje učtivih zahteva ili ublažavanje iskaza (*Imperfetto di cortesia*) (26). Upotrebljava se u govornom jeziku i za pripovedanje snova (*Imperfetto onirico*), *Che sogno... ero a Roma e...* i zamišljenih dečjih igara (*Imperfetto ludico*), *Facciamo che io ero il ladro e tu eri il poliziotto*. Može služiti za izricanje radnje čija je realizacija planirana za budućnost s tim da je i dalje podložna pregovaranju (*Imperfetto di pianificazione*): *Cos'è che facevamo domani?, Dov'è che andavamo domani sera?* Imperfekat može imati epistemičku vrednost (*Imperfetto epistemico*) i tada se ne odnosi na prošlost već na ranija saznanja ili dogovore čija realizacija tek predstoji: *(cosa mi avevi detto) che c'era domani al cinema?* (Bazzanella 1994: 104). U svakodnevnim konverzacijama neformalnog karaktera Imperfekat se s visokom frekventnošću upotrebljava u hipotetičkom periodu irealnog tipa za prošlost (*periodo ipotetico dell'irrealità*), kao zamena za konjunktiv Pluskvamperfekta (*Congiuntivo trapassato*) u protazi i Kondicional prošli (*Condizionale passato*) u apodozi, kao u (27) (*se l'avessi saputo prima mi sarei organizzata meglio*).

(26) *eh volevo sapere come stavi innanzi tutto stai bene ** (BADIP FB14)

(27) *Se lo sapevo prima mi organizzavo meglio.*

I sam **konjunktiv** (*congiuntivo*), naročito Prezenta ili Imperfekta, rede se upotrebljava u usmenom nego što je to slučaj u pisanom jeziku, a prednost se daje indikativu (Prezenta, Futura ili Imperfekta) kao sintaksički i pragmatički manje zahtevnom načinu. Štaviše, vrlo često italijanski govornici krše normirana pravila za njegovu upotrebu (u subjekatskim, objekatskim, dopusnim rečenicama) zbog čega je moguće čuti sledeće iskaze: *senza che nessuno glielo*

chiedeva (glielo chiedesse, BADIP RB7), basta che tu ce l'hai (ce l'abbia, BADIPFA10), bisogna che venite sul posto (veniate, BADIPMD7). Uz ovakve i slične primere zanemarivanja norme, beleže se i sasvim prihvatljiva i dopuštena odstupanja u zavisnim rečenicama koje su dopuna glagolima mišljenja *pensare, credere* i dr. U pitanju su slučajevi kada govornik nastoji da istakne ili nametne svoj nedvosmislen stav i kada, tamo gde je upotreba konjunktiva očekivana, pribegava upravo indikativu kao načinu za iskazivanje izvesnosti ili sigurnosti. Na taj način postiže se efekat veće ubedljivosti pri iznošenju vlastitih stavova: iskazima *penso che viene* ili *penso che verrà* (za razliku od *penso che venga*) naglašava se uverenost govornika u izvršenje radnje.

I u zavisno-upitnim rečenicama, uz negaciju glagola *sapere* i *dire*, odnosno tamo gde norma predviđa upotrebu konjunktiva u govoru se vrlo često može čuti indikativ, kao u primerima *non sapevo chi era* (za razliku od *non sapevo chi fosse*) ili u (28), *mi ha chiesto se mi poteva portare... gli registravo* (umesto *mi ha chiesto se mi potesse portare... gli registrassi*). S druge strane, konjunktiv je u govornom jeziku vrlo živ za potrebe iskazivanja pretpostavke ili verovatnoće da će se određena radnja odviti. S tim u vezi naročito se ističe upotreba glagola *dovere* u konjunktivu Imperfekta u (29), kao i u svim drugim slučajevima kad govornik brižljivo oblikuje svoj iskaz, vodeći računa o adekvatnoj upotrebi konjunktiva kao ogledala učenosti:

(28) *ganza # ieri sera mi ritelefono dopo prima di andare cosi' # mi ha chiesto se mi poteva portare una cassetta gli registravo una cosa che # e gli e gli faccio va be'* (BADIP FB13)

(29) *che sta * si' * che insomma non lo # se lo dovessi conoscere \$ non parlargli di queste cose \$ e' stato con una di quarant'anni fino a una settimana fa prima no \$* (BADIP RA1)

I **kondicional** sadašnji (*Condizionale presente*) i kondicional prošli (*Condizionale passato*), osim što upućuju na neizvesnu radnju, uslovljenu određenim okolnostima, u govoru se koriste i kao sredstvo za postizanje učtivosti. Modalnim glagolima u kondicionalu postiže se efekat veće učtivosti nego njihovim oblicima u indikativu: to je slučaj sa *vorrei* umesto *voglio*, *dovremmo* umesto *dobbiamo*. U govornom jeziku kondicional prošli u službi iskazivanja „budućnosti u prošlosti” često ustupa mesto Imperfektu (*ha detto che richiamava lui* umesto *ha detto che avrebbe richiamato lui*), a upotrebljava se i za ljubazno obrazlaganje i iskazivanje žaljenja zbog radnje koja u prošlosti nije realizovana (*va be' avrei potuto chiamarla forse venerdì sera ma non ci ho pensato*, BADIP MB4; *ti avrei chiamato anch'io*, BADIP FB5).

Podaci u vezi sa govornim jezikom dobijeni iz referentnog korpusa LIP ukazuju da se kod deset najučestalijih glagola 59% svih oblika javlja u indikativu, 2% u konjunktivu i 0,7% u kondicionalu (De Mauro *et al.* 1993, Voghera 2001: 13). Iako je manje prisutan, kondicional se manifestuje kao vrlo efikasno sredstvo za mitigaciju tvrdnji i iskazivanje učtivosti. Štaviše, naspram **imperativa** (*imperativo*), načina koji se zbog svog osobenog karaktera i uloge u iskazivanju zapovesti puno koristi u svakodnevnim konverzacijama (npr. *Passami il sale!*), zajedno sa Prezentom Kondicional predstavlja alternativu za ovaj način, odnosno opciju da se, kada je neophodno, ublaži moguća direktnost i zapovedni ton iskaza (*Mi passi il sale?*, *Mi passeresti il sale?*).

Napokon, u vezi sa glagolskim stanjem, nužno je istaći da govornim jezikom dominiraju aktivne konstrukcije, te da se **pasiv** (*passivo*) mnogo ređe javlja nego u pisanom jeziku. Izuzetak donekle čine formalni razgovorni konteksti, kao u narednim primerima ili u situacijama gde se umesto direktnosti (*Dovete finire il lavoro!*) upotrebom pasivnih konstrukcija ostvaruje bezličan, neutralan ton iskaza (*Il lavoro va finito*). Da bi se postigao neutralni, impersonalni ton u govornom jeziku pasiv se učestalo manifestuje bez vršioaca radnje (naročito kad je reč o 1. ili 2. licu: *è stato detto, non è stato fatto niente*), što je slučaj i u primerima iz korpusa koje navodimo:

(30) *mi trovo un pochino in dissenso su quanto e' stato detto* finora e adesso
le spiego le ragioni (BADIP ME6)

(31) *voglio anche comunicare che tra poco verranno distribuite in sala le fotocopie sia delle statistiche preparate sulla situazione della scuola in Francia dal professor \$ Establet che tra poco vi verranno date sia un lavoro che ha curato per questo convegno l'ufficio studi e programmazione economica del comune di Roma che vivamente ringrazio vi verra' distribuita questa cartella col titolo Roma flussi migratori e popolazione di origine straniera che e' un lavoro che e' stato fatto* appositamente con un aggiornamento statistico perfetto per i residenti e quando le statistiche consentono per gli altri un aggiornamento fatto alla situazione posteriore alla legge Martelli di questo lavoro fatto apposta per il convegno (BADIP RD18)

Perifrastične konstrukcije

Bližeći se završetku opisa morfoloških odlika, napominjemo još i to da se u savremenom italijanskom jeziku i njegovoj razgovornoj varijanti beleži ekspanzija određenih glagolskih konstrukcija. U pitanju su uglavnom

perifrastične konstrukcije, najčešće sa glagolom *stare*, koje u dosta slučajeva ispoljavaju tendenciju da zamene upotrebu Budućeg vremena. U tom smislu, rasprostranjene su sledeće konstrukcije kako sa *stare* tako i sa pojedinim drugim glagolima:

- ***stare* + gerund**, upotrebljava se da se istakne durativnost radnje, da se ona prikaže u svom odvijanju, kao u primeru *Cosa stai facendo?*, a za razliku od pitanja uopštenog tipa *Cosa fai?*, ili u *ti sto facendo il risotto* (BADIP RA1);
- ***stare per* + infinitiv**, za iskazivanje radnje koja će se odviti u neposrednoj budućnosti: *quello che sto per proporvi questo è* (BADIP FD10), *il tempo a mia disposizione sta per scadere* (BADIP NE11);
- ***stare a* + infinitiv**, gde se *stare* često javlja u imperativu, zajedno sa glagolom percepcije *stammi a sentire* (BADIP NB23), *non sta a noi giudicarlo* (BADIP FE18); kao i u vidu regionalne alternative za perifrazu *stare* + gerund ali i *stare per* + infinitiv, u Rimu i Laciju (D'Achille 2003: 123): *perché quello che stai a fa' te adesso l'ho fatto io per dieci anni so perfettamente quello che stai provando* (BADIP RC4), *eh me lo sto a compra' cioè me lo devo andare a cercare io* (BADIP RA2);
- ***andare a* + infinitiv** (kao i *venire* ili *riuscire*), gde sam glagol *andare* ne označava kretanje već upućuje na radnju koja tek treba da se odvije u bliskoj budućnosti: *andiamo a vedere* (BADIP RA4); *il prossimo fine settimana [...] prendi l'aereo e io ti vengo a prendere* (BADIP MB33);
- ***avere da* + infinitiv**, da označi obavezu u vezi s izvršenjem buduće radnje: *no io niente io ci ho da fare duemila cavoli eh ancora non ho fatto ancora nulla* (BADIP NB51), *ma ci abbiamo da fare* (BADIP FE15);
- ***continuare a* + infinitiv**, za iskazivanje učestalosti radnje: *il tempo continua a passare* (BADIP RE11), *solo che non so se è il nervoso che ha per la scuola per i compiti perché continua a mangiare* (BADIP ME6);
- ***cercare di* + infinitiv**, kao i *vedere di* + infinitiv, čime se ukazuje na mogućnost, angažovanje u cilju izvršenje radnje: *cerca di capire* (BADIP RA7), *vedi di finirla* (BADIP NC7).

Koordinacija i subordinacija

Na sintaksičkom nivou, najupečatljivija karakteristika razgovornog jezika ogleđa se u njegovoj fragmentarnosti, kako smo prethodno na više mesta istakli. Monološki i dijaloški diskurs fragmentiran je na formalnom i tematskom nivou: slabo je kohezivan, prožet je prekidima, umetanjima, premišljanjima i promenama plana koji se u jezičkoj strukturi manifestuju

kroz prisustvo raznih pauza, korekcija, lažnog starta, simultanog govora, započinjanja i napuštanja tema, digresija. Zbog svoje prirode, improvizovanog karaktera i spontanosti svaki razgovorni jezik, pa i italijanski, ima tendenciju da u svojoj realizaciji radije prati semantička nego sintaksička načela. U razgovornom diskursu sintaksa rečenice se obično manifestuje kao iscepkana, vrlo fleksibilna po pitanju poštovanja pravila koja ustrojavaju rečenicu, neretko ih narušavajući, odnosno zadovoljavajući neka druga, semantička, informativna ili komunikacijska načela i potrebe na uštrb sintaksičkih pravila. **Prioritet semantike nad sintaksom** u razgovornom jeziku omogućava ne samo odstupanja od normiranih formi i struktura već i opstanak različitih anomalija, između ostalog i na morfosintaksičkom nivou (izostanak slaganja u rodu i broju, na primer). Za razliku od pisanog jezika, u kome su po pravilu neprihvatljive, takve anomalije i odstupanja od norme, ukoliko ne dovode u pitanje značenjski nivo diskursa, za govorni jezik nisu od suštinskog značaja i obično se u njemu realizuju nesputano i bez sankcija.

Sintaksičko ustrojstvo diskursa može biti toliko uprošćeno da se katkad nalazi na pragu prihvatljivosti u odnosu na osnovna pravila o građenju rečenica, ali tako nastali iskazi ipak vrše svoju funkciju u interakciji. Brojni uzvici, *Aiuto!*, *Attento!*, *Via!*, *Beh!*, *Già!*, koji vode poreklo od različitih gramatičkih kategorija, manifestuju se (kao uostalom i *sì* ili *no*, pozdravi i učtve formule) u vidu **holofraze** (*olofrase*, *parola-frase*, eng. *holophrase*), tj. pojedinačnih, holofrastičkih elemenata koji funkcionišu kao čitave rečenice. Postojanje (van) jezičkog konteksta omogućava govorniku da u cilju sintaksičke kompletnosti iskaza ne mora obavezno da ponavlja date elemente već je radi ostvarivanja brzine i ekonomičnosti razmene dovoljno da na njih uputi. Iz tih razloga, sintaksa govornog diskursa može biti jednostavna, sažeta, ponekad eliptična i „telegrafska”, ali ona svejedno ostaje funkcionalna. U govornom jeziku moguća je upotreba konstrukcija bez glagola, odnosno pojava **nominalnih iskaza** (*enunciati nominali*, eng. *nominal utterances*). Iako je nominalni stil tipičan za pisani varijetet (npr. izrazi *prendere una decisione* umesto *decidere*, *introdurre cambiamenti* umesto *cambiare*, *apportare modifiche* umesto *modificare* itd.), on se u govoru ogleda u prisustvu konstrukcija sačinjenih od imenica, zamenica, prideva, priloga, predloga i sintagmi koje gravitiraju oko njih (ponekad su sačinjene i od infinitivnih glagolskih načina, participa i drugih oblika) i često su u uzvičnoj formi: *che meraviglia* (BADIP RE1), *bella questa!*, *buona questa!*, *alla faccia della giustizia!*, *forte tua nonna!*.

Za razgovorni jezik, sem toga, karakterističan je u većoj meri koordinativni odnos među rečenicama. One se u diskursu nižu jedna za

drugom, dodaju, umeću, prekidaju i nastavljaju, a da pritom njihov međusobni, hijerarhijski (nadređeni ili podređeni) odnos pada u drugi plan u odnosu na to u kojoj meri je on formalno izražen u pisanom jeziku. Struktura govornog diskursa je u poređenju s pisanim vrlo fluidna, slobodna i nepredvidiva. Povezivanju rečenica najčešće služe **naporedni ili koordinativni veznici** (*congiunzioni coordinative*) *e, ma, però* (često i zajedno, pleonastički *ma però*, BADIP FB14), *(e) poi, (e) allora, (e) quindi*. Nije, međutim, isključena mogućnost i da se rečenice prosto ređaju u nizu, bez ikakve sintaksičke sveze (tzv. *asindeton, asindeto*): *dopo il jogging torno a casa, mi faccio una doccia, faccio colazione*, eventualno uz minimalnu koordinaciju, kao u sledećim primerima, od kojih je prvi preuzet iz jedne reklame:

(32) *Tutto il giorno fuori casa, a pranzo un panino al volo, oh! e adesso... non ci vedo più dalla fame!*

(33) *tutti contenti partono eccetera poi basta torno a casa e rientro vado in camera di Andrea e trovo il suo zaino che aveva preso e portato doveva portarlo \$ era pronto svuotato dico ha cambiato idea ha messo un altro zaino lo guardo apro il eh apro la tocca e c'era il passaporto*
(BADIP FB12)

Prilikom pripovedanja govorniku je jednostavnije da rečenice niže podražavajući redosled radnji koje opisuje nego da uspostavlja složene semantičke i sintaksičke odnose među njima: to je kognitivno zahtevan zadatak, kako za njega samog tako i za njegovog sagovornika, imajući pre svega u vidu da se odvija naporedo sa proizvodnjom diskursa, da nije unapred isplaniran, kao i da je raspoloživo vreme ograničeno. Stoga je veća verovatnoća da će se u govoru produkovati iskaz kao *mangio e poi esco* nego *esco dopo aver mangiato* (Berretta 1994: 252). Slično je i kod ostvarenja sa osobenom, supstandarnom upotrebom neličnih načina, poput: *dopo mangiato* umesto *dopo aver mangiato* ili *dopo pranzo/cena* (Nencioni 1987: 13). Osim toga, u govornom jeziku prisutna je fleksibilnija upotreba implicitnih konstrukcija te se ponekad javljaju eksplicitne konstrukcije i tamo gde se očekuju implicitne: *abbiamo deciso che andiamo avanti* (umesto *abbiamo deciso di andare avanti*), *mi ricordo che sono stata in Sardegna* (*mi ricordo di essere stata in Sardegna*).

Kada je reč o subordinaciji, osim što se javlja ređe nego u pisanom varijetetu, u govornom izrazu ona se ne primenjuje strogo i nije jasno uobličena kao u pisanom, a ujedno ispoljava neke specifične karakteristike. Uvode je **zavisni ili subordinativni veznici** (*congiunzioni subordinative*)

koji se neretko razlikuju od veznika upotrebljivanih pri pisanom izražavanju. Među uzročnim veznicima dominiraju u govoru *perché, siccome, visto che, dato che*, za razliku od *poiché, giacché*, tipičnih za pisani izraz (slično je i s drugim formama: *ma* ili *solo che* umesto *tuttavia, anche se* umesto *benché* ili *sebbene*). Ulogu veznika *perché* često preuzima redukovani oblik *che* (beleži se i kao *ché*), vrlo upečatljiv kao razgovorni fenomen i sasvim atipičan za pisani jezik. Neretko vrši eksplikativnu funkciju: *torna a casa che è tardi, si leggilo leggilo tu ché io mi devo mettere gli altri occhiali* (BADIP RC5). U upitnim rečenicama ulogu sličnu prilogu *perché* ispunjava upitni priloški izraz *come mai* s funkcijom ublažavanja (pored toga što naglašava čuđenje ili iznenađenje, po čemu je markiran u odnosu na *perché*): *come mai sei qui?*. Učestale su u govoru i brojne druge vrste veznika i vezničkih izraza: *per il fatto che, fatto sta che, perché poi, che poi, il fatto è che*, kao i *a parte il fatto che, a prescindere da, per non parlare di, a proposito, a pensare che*, itd.

U govornom jeziku izražena je, sem toga, tendencija da zavisna rečenica sledi nakon glavne rečenice; izuzetak predstavljaju hipotetičke i neke od uzročnih rečenica uvedene veznikom *siccome*. Uzročne rečenice uvedene pomoću vezničkog izraza *visto che* mogu i prethoditi (34) i uslediti (35) nakon glavne rečenice:

(34) *pero' visto che ormai il microfono ce l'ho me lo tengo*
(BADIP FD5)

(35) *ecco questi aggiustamenti un pochino glieli faccio visto che tanto non mi costano niente*
(BADIP FA3)

isnih rečenica najviše su rasprostranjene relativne ili **odnosne rečenice** (*frasi relative*), u skladu sa osobenim ciljevima i potrebama govornika za označavanjem ili opisivanjem, kao što je slučaj u primerima sa zamenicama: *tu che sai tutto, tu che sei al corrente* i u (36). Ili u (37), gde se pored ostalih (podvučenih) javlja i učestala upotreba relativnih izraza i perifraza, tj. relativnih konstrukcija s pokaznom zamenicom: *quelle che sono le cause, quelli che sono gli scenari* umesto samostalnih imenica (*le cause, gli scenari*). Ova konstrukcija govorniku služi za ispunjavanje diskursa i može se izostaviti bez semantičkih posledica, a sve više je rasprostranjena u govornom jeziku, vrlo verovatno u nastojanju da se postignu manja preciznost i uopštavanje (*io vi parlerò tra poco eh a proposito del di quelli che sono* i vantaggi, BADIP MD7; *eh forse l'assessore Lottaroli può riassumere quelli che sono stati i risultati dell'incontro*, BADIP MC1).

(36) *io che mi interesso da dieci anni del problema dell'immigrazione e seguo quotidianamente queste faccende io posso portare dei documenti*
(BADIP RC2)

(37) *anche se appunto noi abbiamo cercato anche con eh il prezzo del biglietto di andare incontro anche a questa esigenza quindi ai giovani magari piu' agli studenti a quelli che hanno meno soldi in tasca dopo di che c'e' un secondo obiettivo secondo me che tutti dobbiamo porci assieme e cioe' quello di eh approfondire eh io io dico proprio anche in termini di studio eh quelle che sono le cause non solo le cause ma soprattutto quelli che sono gli scenari che si aprono adesso eh*
(BADIP MC9)

Posebnu podvrstu čine **pseudo-relativne rečenice** (*frasi pseudorelative*) u kojima se upotrebljavaju glagoli percepcije, na primer, *ho visto papà che dormiva, lo sentii che rideva* (BADIP NA1), glagol *avere* u strukturama poput *ho la testa che mi scoppia, ho la pancia che mi fa male*, kao i priloge *ecco: ecco che arriva la Befana, eccolo che chiama gli amici, ecco che alcuni ragazzi c'hanno questo fatto che dalle elementari eh forse dovevano essere seguiti* (BADIP FA13).

Polivalentno che

Osim upotrebe u nizu zavisnih rečenica (upravo pomenutih odnosnih, ali i objekatskih, subjekatskih, izričnih, poredbenih, posledičnih i drugih), veznik *che*, jedna od najčešće upotrebljivanih reči u italijanskom jeziku, poprima specifične vrednosti u govornom jeziku i one su obuhvaćene pojmom takozvanog polivalentnog *che* (*che polivalente*). U pitanju je fenomen, zabeležen i u staroitalijanskom, čije je prisustvo u razgovornom i narodnom varijetetu veoma rasprostranjeno. Ovaj generički veznik vezuje se za upotrebu indikativa u nekoliko vrsta rečenica, sa različitim značenjima, najčešće uzročnim, koje sadrže i objašnjenje i podstrek na izvršenje nekog čina, kao u primerima *prendi che ti serve, dormi che è meglio*, (38), odnosno upućuju na finalnost (39), na odnosno-vremensku relaciju, kao u sledećim primerima: *l'anno che ci siamo conosciuti, dico proprio il giorno che io tornavo dovevi andare a Siena col tuo amico* * (BADIP RA1). Neretko se beleži i u supstrandardnim slučajevima nedovoljno preciznog semantičkog i sintaksičkog statusa, na granici koordinativnih i subordinativnih odnosa: *prestami la penna che te la do subito* u poređenju sa *prestami la penna, te la do subito; largo che passa la signora* prema *fate largo, passa la signora* (Fiorentino 2011: 197).

(38) *mangia che è buono*

(39) *vieni che ti faccio vedere*

Pod ovim fenomenom podrazumevaju se i slučajevi iz govornog jezika kada je *che* invarijabilno, odnosno kad bi ga trebalo zameniti sa *di cui* (40), *a cui* (41), *in cui*, *con cui*, što je vrlo karakteristična pojava za supstandard, koju po savetima gramatika treba izbegavati jer narušava sintaksička pravila:

(40) # *eh tu mi hai fatto convincere a me di una cosa che io prima non ero convinto* # (BADIP NB7)

(41) *è una persona che gli piace lavorare*

U razgovornom jeziku *che* se naširoko koristi i u službi emfaze, u uzvičnim iskazima (*che esclamativo*), obično u kombinaciji s pridevima, sa ili bez glagola i učestalo ga prati repeticija: *Che bello!* (*che* + pridev), *Che bella che sei!* (*che* + pridev + *che* + glagol, npr. *essere*), *che moto che ho visto* (*che* + imenica + *che* + glagol), *mamma che buono, ma che scemo, scemo che non sei altro, senti che discorsi, questo sì che è carino* (BADIP RA4). Uobičajena je upotreba *che* i u kolokvijalnim izrazima poput *guarda che, vedi che*, koji vrše eksplikativnu funkciju: *guarda che sei dispettoso* (BADIP RE6), *ma guarda che sei tu che hai sbagliato* (BADIP MA287), ** pronto * pronto * attacca vedi che non ti sento ** (BADIP NB53), *ah vedi che tu hai fregato a quello* (BADIP MB84).

U vezi s upitnim iskazima, javlja se u konstrukcijama tipa *che* + glagol + *a fare?* sa značenjem koje poseduje *perché* (D'Achille 2011), naročito u centralnim i južnim regijama: *Che stiamo a fare?*, *Che sei venuto a fare?*. Takođe, *che* se koristi prvenstveno u govorima Toskane i Lacija u cilju uvođenja neformalnih, indirektnih pitanja. Na taj način stiče se utisak da govornik najavljuje da će uslediti pitanje, dobijajući tako na vremenu za njegovu formulaciju: *che, mi fai vedere?*, *che, ce l'hai una sigaretta?*.

Rascepljena rečenica

Reč je o osobenom tipu rečenice (*frase scissa*, eng. *cleft sentence*) koja se upotrebljava radi postizanja emfaze. U njoj se naglašava nova informacija, tj. odabrani element rečenice tako što se ona „cepa” na dva segmenta: naglašeni element smešta se na početak iskaza, između prvog segmenta, uvedenog glagolom *essere* i drugog, koji je uveden odnosnom zamenicom *che* i koji sadrži već poznate informacije. Manifestuje se i u eksplicitnom (42a) i

u implicitnom obliku (43a), gde je naglašeni element *lui* i bitno se razlikuje od odgovarajućih, nenaglašanih verzija u kojima nijedan od elemenata nije posebno istaknut (*lui organizza le estorsioni, le rapine, i sequestri, eccetera eccetera* u prvom primeru, odnosno u drugom *lui ha organizzato tutto*):

(42a) *e' lui che organizza l'estorsioni le rapine i sequestri eccetera eccetera*
(BADIP NC12)

(43a) *è stato lui a organizzare tutto*

Ovim rečenicama mogu biti markirani različiti rečenični elementi (subjekat, direktan objekat, dopune). Vrlo često se među njih ubrajaju i upitne rečenice uvedene nekim od tzv. operatora (*operatori*): *cosa, quando, dove, come*. Otud se učestalo u govornim, narodnim i regionalnim, najpre južnim varijetetima i dijalektima mogu čuti iskazi poput sledećih: *cos'è che non ti ricordi?* (BADIP FA1, *cosa non ti ricordi*), *allora quand'è che lo facciamo?* (BADIP MB64, *quando lo facciamo*), *dov'è che vi dovete trovare?* (BADIP FA1, *dove vi dovete trovare*), *com'è che si chiama?* (BADIP MB1, *come si chiama*), *ma chi è che ride lì?* (BADIP FB14, *chi ride*).

Posebnu varijantu predstavljaju **pseudo-rascepljene rečenice** (*frase pseudoscissa*). U njima se naglašeni element smešta na kraj iskaza, tačnije neposredno iza glagola *essere* (a ne na početak kako je slučaj kod rascepljenih rečenica). Kod ove varijante takođe dolazi do cepanja na dva informaciona segmenta: prvi, uveden pokaznom zamenicom *quello* + *che* ili odnosnom zamenicom *chi* koje prethode datom glagolu i drugi, u kojem je sadržan naglašeni element uveden glagolom *essere*. Ilustracija ove varijante jesu korpusni primer *io quello quello che ti volevo far capire Piero è questo* (BADIP FB19) i sledeći iskazi, (42b) koji je u korelaciji sa prethodno navedenim (42a) ili (43b), u vezi sa (43a):

(42b) *quello che organizza le estorsioni è lui*

(43b) *chi ha organizzato tutto è lui*

Dislokacije

Informativna struktura italijanskog jezika, kako smo ranije napomenuli, po pravilu je ustrojena prema obrascu *tema-rema* ili *topik-komentar*; odnosno tako da se u iskaz najpre uvodi data, poznata informacija, već sadržana u kontekstu, a zatim ona nova ili nepoznata (IV poglavlje, Osnovne odlike razgovornog jezika). Pored toga, redosled rečeničnih konstituenata, u uobičajenim okolnostima, tj. onda kada je neutralan ili nemarkiran sledi

postavku *subjekat-predikat-objekat* (SVO, *soggetto-verbo-oggetto*, VII, Monološka repeticija). Ovakvi redosledi pogoduju kako govorniku tako i sagovorniku, u smislu da pospešuju razumevanje, prijem i razmenu informacija.

U slučajevima, međutim, kada se kod govornika javi potreba za naglašavanjem određenog elementa (*enfasi, focalizzazione*), u italijanskom jeziku će se ta potreba odraziti na pomenuto, ustaljeno ustrojstvo tako što će biti nužno da se uspostavi nov, drugačiji redosled elemenata u iskazu. Samim tim što odudara od uobičajenog, izmenjeni redosled omogućuje govorniku postizanje drugačijeg, novog efekta. U tom smislu, poput drugih jezika i italijanski registruje nekoliko pojava kojima se postiže željeni efekat emfaze. Prethodno pomenute rasepljene rečenice tek su jedan od njih.

Naime, i italijanski jezik poznaje, primera radi, **topikalizaciju** (*topicalizzazione*, eng. *topicalization*), koja podrazumeva smeštanje nekog elementa na posebno, početno mesto u iskazu ili njegov izgovor uz posebno naglašavanje, sve u cilju isticanja datog elementa i skretanja sagovornikove pažnje na njega (*Domani, cosa facciamo domani?; A Davide, ho raccontato tutto*). U govornom jeziku emfaza odabranog elementa, jednog ili više njih, postiže se višestrukim sredstvima, od kojih su neka prozodijska ili neverbalna.

Rezultat posebnog isticanja objekta u odnosu na ostale elemente iskaza predstavljaju takozvane dislokacije. Sastoje se pomeranju ili dislociranju odabranih elemenata na markiran položaj u rečenici i na preuzimanje tih dislociranih elemenata odgovarajućim nenaglašenim zamenicama. U zavisnosti od toga u kom pravcu se unutar iskaza dislocira dati element razlikuju se dva tipa ovog fenomena, koji je ne samo vrlo tipičan već i dosta učestao u govornom jeziku: dislokacija ulevo i dislokacija udesno. I jedna i druga zapravo su pojave u kojima se očitava diskontinuitet kao odlika razgovornog jezika bilo da su u pitanju strukture koje slede obrazac *tema-rema* (dislokacija nalevo, rasepljene rečenice), ili onaj obrnuti, *rema-tema* (dislokacija nadesno).

Dislokacija ulevo (*dislocazione a sinistra*, eng. *left dislocation*) sastoji se u izmeštanju direktnog objekta iz uobičajenog, postverbalnog položaja (tj. s kraja iskaza na njegov početak, ulevo od glagola), što je postupak koji nalaže da se taj objekat zatim mora ponoviti u vidu nenaglašene zamenice u funkciji dopune (*complemento*) ispred glagola u ličnom glagolskom obliku. Funkcija nenaglašene lične zamenice jeste da signalizira sintaksičku funkciju tako dislociranog elementa. Dislociranjem objekta na početak iskaza pridaje mu se veća pažnja i pospešuje komunikativna dinamičnost razmene. Time se dobija sledeći redosled rečeničnih konstituenata: direktni objekat + nenaglašena

objekatska zamenica + predikat. Za razliku od takvog reda, prikazanog u (44) i (45), neutralan raspored istih elemenata glasi: *io ho notato questa cosa* za (44), *bisogna risolvere i problemi* za (45). Leva dislokacija može poslužiti i kao zamena za složeniju, pasivnu konstrukciju: na primer, *i problemi vanno risolti* za (45).

(44) *io questa cosa l'ho notata* (BADIP NE11)

(45) *i problemi bisogna risolverli* (BADIP FB12)

S druge strane, **dislokacija udesno** (*dislocazione a destra*, eng. *right dislocation*) ogleda se u tendenciji da (nasuprot levoj dislokaciji) ovaj put birani element bude lociran u desnu stranu unutar rečeničnog niza, ali da se i on obeleži, tj. anticipira zamenicom smeštenom ispred predikata. Odlikuje se sledećim redosledom rečeničnih elemenata: nenaglašena objekatska zamenica + predikat + direktni objekat (odnosno predikat + nenaglašena zamenica, kada je ona u enklitičkoj poziciji). Uočljiva je strukturna razlika između dislokacije udesno u poređenju sa dislokacijom ulevo, u ranijim primerima: *l'ho notata questa cosa* za (44), *bisogna risolverli i problemi* za (45). Uočljiva je i razlika kod desne dislokacije u odnosu na neutralan redosled konstituenata, kao u (46) i u primeru *bisogna presentare questa situazione*, odnosno u (47) i u primeru *bisogna fare coraggio a questa ragazza*:

(46) *poi ci penso io via perche' bisogna presentarla questa situazione*
(BADIP FA12)

(47) *bisogna fargli coraggio a questa ragazza* (BADIP FA147)

Premda ređe prisutne u jeziku, dislokacije udesno nalaze svoje polje primene na pragmatičkom nivou, gde je uočeno da dislociranom elementu prethodi pauza, gotovo u cilju ekspliciranja zamenice a kao rezultat govornikove bojazni da nije dovoljno jasan, odnosno da se mogu realizovati u vidu intonacijske celine koja služi uspostavljanju bliskog, poverljivog komunikacijskog odnosa sa sagovornikom. To je slučaj u sledećim upitnim rečenicama: *lo prendi un caffè?, ce l'hai l'ombrello?* (D'Achille 2003: 171), u kojima je upotreba zamenica fakultativna (za razliku od dislokacija ulevo, gde je neizostavna). Pored toga, dislokacija udesno zahteva da istaknuti element bude poznat, za razliku od dislokacije ulevo, gde se dislociranje vrši bez obzira na to da li je markirani element poznat ili nije.

Emfaza se postiže i raznim drugim sredstvima koja su prisutna u razgovornom jeziku (npr. pomoću rečenice uvedene sa *c'è*, u tzv. *frase presentativa*: *c'è qualcuno che ti cerca*). Iako se javljaju na marginama

standardne varijante italijanskog, imajući u vidu njihovo prisustvo u razgovornom jeziku, a naročito u njegovim komunikativnim situacijama neformalnog tipa, još dve pojave zavređuju da nađu svoje mesto na kraju ovog opisa i ujedno na kraju dela.

Jedna je tzv. *tema sospeso* (*soggetto assoluto*, lat. *nominativus pendens*), apsolutni subjekat, konstrukcija koja započinje izolovanom imeničkom sintagmom u funkciji teme, iza koje zatim sledi sintaksički kompletna rečenica (izolovana imenička sintagma i rečenica koja sledi ne čine sintaksičku celinu). Nastaje kao posledica teškoća ili promena u planiranju diskursa i sadrži prekid na sintaksičkom, ali ne i na semantičkom planu, usled čega govornik poseže za pojedinim (redundantnim) elementima kako bi povratio kontrolu nad sintaksičkom strukturom iskaza. Budući da je inicijalna sintagma izolovana, kako prozodijski (ona čini samostalnu tonsku grupu, koja je u transkripciji odvojena zarezom od ostatka konstrukcije), tako i sintaksički (budući da je u službi subjekta lišena je predloga), u cilju njenog povezivanja sa preostalom rečenicom nužna je upotreba izvesnih sredstava, kao što su (ne)naglašene zamenice, prisvojni pridevi ili zamenice:

(48a) *Pietro, gli devo dire delle cose*

(49a) *Quelli che votano, bisogna prendersela con loro*

Ova pojava ima sličnosti s anakolutom (VIII, Konkiznost), utoliko što ih karakteriše sintaksička neregularnost (koja u ovom slučaju zahvata temu), zbog čega ih gramatike obeležavaju kao neprihvatljive. Po funkciji naglašavanja slična je dislokaciji ulevo, s tim što je dislokacija prihvaćena normom budući da se realizuje u skladu sa sintaksičkim pravilima, prema kojima date rečenice treba da glase na sledeći način:

(48b) *A Pietro gli devo dire delle cose*

(49b) *Con quelli che votano bisogna prendersela*

Drugi fenomen vredan pažnje jeste rasprostranjena, nestandardna upotreba predloga *a* ispred direktnog objekta. Ovakav akuzativ naziva se **predložki akuzativ** (*accusativo preposizionale*). U narodnim i regionalnim varijetetima uglavnom centralne i južne Italije, ovaj predlog, čija se osnovna funkcija vezuje za indirektan objekat, proširuje svoju upotrebu i na direktan objekat. Cilj takve rekcije jeste da se objekat dodatno istakne i omogući njegovo jasnije razlikovanje od subjekta: *sentì a me* (*sentire qualcuno*), *vai a chiamare alla mamma* (*chiamare qualcuno*). Osim toga, rašireni su i u drugim krajevima zemlje osobeni spojevi zamenica po istom obrascu: *a te ti manda*

in galera (BADIP NB2), *non sono una polemica a me mi conosci però mi stuzzica questo discorso perché non mi torna a me* (BADIP FB19).

U svakom slučaju, i ovakva odstupanja od norme, baš kao i pojave koje su s njom u skladu prepliću se u strukturi svakodnevnog razgovornog jezika, kako smo na koncu ovog poglavlja pokušali da oslikamo. U novije vreme, zahvaljujući rastućem broju govornih korpusa, sa mnoštvom raznovrsnih uzoraka i međusobno uporedivih podataka dolazi se do jasnije slike o realnoj rasprostranjenosti kako takvih tako i ostalih, normiranih pojava u italijanskom razgovornom jeziku, od kojih smo u ovom delu obuhvatili najvažnije. Primera radi, otkriva se da rascepljene rečenice, premda prisutne u italijanskom jeziku od njegovih početaka i tradicionalno smatrane tipičnim za govorni varijetet, nisu toliko raširene koliko se isprva mislilo (Roggia 2009). S druge strane, recimo, u vezi s pasivom, korpusni nalazi poljuljali su prethodna ubeđenja o njegovoj navodno slaboj zastupljenosti u govornom jeziku u poređenju sa pisanim varijetom (Berruto 1985). Stoga su rezultati ne samo starijih već i novijih studija, naročito ukoliko se baziraju na korpusima širokih razmera od neprocenjivog značaja za detaljno proučavanje razgovornog jezika i osavremenjivanje dostignuća na ovom naučnom polju.

U tom smislu ostaju otvorena još mnoga pitanja. Da se ukratko osvrnemo samo na neka od poslednjih u nizu razmatranih: analize govornog korpusa ukazale su, primera radi, da dislokacije ulevo služe govorniku i za uzimanje reči i za promenu teme (Berruto 1987), te bi stoga bilo zanimljivo preispitati koverzacione uloge ove sintaksičke konstrukcije u savremenom jeziku na velikim uzorcima govornog materijala. Diskursni markeri već par decenija predstavljaju aktuelno pitanje zbog svojih višestrukih funkcija u pragmatičkoj strukturi interakcije. Implikature i jezička učtivost takođe drže budnu pažnju istraživača. Sve ukazuje na to da je i takve i brojne druge pojave iz domena italijanskog razgovornog jezika potrebno preispitati i dodatno proučiti pod lupom aktuelnih korpusnih pristupa, različitih teorijskih utemeljenja i praktičnih orijentacija. Štaviše, sve je izvesnije da je to moguće i nužno uraditi iz jedne interdisciplinarnе perspektive, koju je i ovo delo pokušalo da prikaže.

Šira kvantitativna pa i kvalitativna potpora u vezi sa zastupljenošću i odlikama određenih, pojedinačno posmatranih fenomena morala je ipak, zbog obima raspoloživog prostora da ostane izvan okvira ovog dela, premda stoji zabeležena kao izazov za neke naredne prilike. To će biti nov povod za bavljenje razgovornim jezikom, ne samo italijanskim, tom složenom tematikom ali i intelektualno vrlo primamljivom, nadasve živom i neponovljivom, jedinstvenim odrazom komunikativnih potreba i nepresušnim izvorom ljudske kreativnosti.

Bibliografija

- Accademia della Crusca (ed.) (1982). *La lingua italiana in movimento. Incontri del Centro di studi di grammatica italiana, Firenze 26 febbraio-4 giugno 1982*. Firenze: Accademia della Crusca.
- Accademia della Crusca (ed.) (1987). *Gli italiani parlati, Sondaggi sopra la lingua di oggi. Incontri del Centro di studi di grammatica italiana, Firenze 29 marzo-31 maggio 1985*. Firenze: Accademia della Crusca.
- Agostiniani, L., Damico Boggio, O., Guardigli, P., Poggi Salani, T. & Shiannini, D. (eds.) (1984). *Grammatica per parole*. Padova: Liviana editrice.
- Albano Leoni, F. (2003). Tre progetti per l'italiano parlato: AVIP, API, CLIPS. In N. Maraschio & T. Poggi Salani (eds.), *Italia linguistica anno Mille, Italia Linguistica anno Duemila. Atti del XXXIV Congresso Internazionale di Studi, SLI, Firenze 19-21 ottobre 2000* (pp. 675-683). Roma: Bulzoni.
- Albano Leoni, F. (ed.) (2006). Il corpus CLIPS, presentazione del progetto. Dostupno na: <http://www.clips.unina.it/it/> [17.06.2021].
- Albano Leoni, F. & Giordano, R. (eds.) (2006). *Italiano parlato. Analisi di un dialogo*. Napoli: Liguori.
- Albano, M. T. (2011). Jezik SMS poruka – novi zajednički jezik. In A. Akbarov (ed.), *Proceedings of the 1st International Conference on Foreign Language Teaching and Applied Linguistics, Sarajevo May 5-7 2011* (pp. 805-810). Sarajevo: International Burch University.
- Allwood, J. (ed.) (1996). *Talspråksfrekvenser. Gothenburg Papers in Theoretical Linguistics, S-20*. Göteborg: University of Göteborg.
- Andorno, C. & Rastelli, S. (eds.) (2009). *Corpora di italiano L2: tecnologie, metodi, spunti teorici*. Perugia: Guerra.
- Austin, J. L. (1962a). *How to Do Things with Words*. London: Oxford University Press. / Austin, J. L. (1987). *Come fare cose con le parole* (ital. prevod). Genova: Marietti. / Ostin, Dž. L. (1994). *Kako delovati rečima* (srpski prevod). Novi Sad: Matica srpska.
- Austin, J. L. (1962b). Performatif-Constatif. In H. Bera (ed.), *La Philosophie analytique* (271-281). Paris: Editions de Minuit. / Austin, J. L. (1978). Performativo-constativo (ital. prevod). In M. Sbisà (ed.), *Gli atti linguistici. Aspetti e problemi di filosofia del linguaggio* (pp. 49-60). Milano: Feltrinelli.
- Bachman, L. F. (1990). *Fundamental considerations in language testing*. Oxford: Oxford University Press.
- Barbera, M. (2013). *Linguistica dei corpora e linguistica dei corpora italiana. Un'introduzione*. Milano: Qu.A.S.A.R.
- Barbi, M. (2018). *Neologismi e neosemie nel vocabolario Zingarelli: un confronto sincronico tra la Decima edizione (1970) e la ristampa della Dodicesima*

- edizione (2015) (*Neologizmi i neosemije u rečniku Zingarelli: sinhronijsko poređenje Desetog izdanja (1970.) i Dvanaestog, ponovljenog izdanja (2015.)*) (Neobjavljena doktorska disertacija). Filološki fakultet, Beograd.
- Bazzanella, C. (1985). L'uso dei connettivi nel parlato: alcune proposte. In A. Franchi De Bellis & L. M. Savoia (eds.), *Sintassi e morfologia della lingua italiana d'uso. Teorie e applicazioni descrittive. Atti del XVII Congresso Internazionale di Studi, SLI, Urbino 11-13 settembre 1983* (pp. 83-94). Roma: Bulzoni.
- Bazzanella, C. (1986). I connettivi di correzione nel parlato: usi metatestuali e fatici. In K. Lichem, E. Mara & S. Knaller (eds.), *Parallela 2, Aspetti della sintassi dell'italiano contemporaneo. Atti del 3° Incontro italo-austriaco di linguisti, Graz 28-31 maggio 1984* (pp. 35-45). Tübingen: Gunter Narr.
- Bazzanella, C. (1990). Phatic connectives as interactional cues in contemporary spoken Italian. *Journal of Pragmatics*, 14, 629-647.
- Bazzanella, C. (1994). *Le facce del parlare. Un approccio pragmatico all'italiano parlato*. Firenze: La Nuova Italia.
- Bazzanella, C. (1995). I segnali discorsivi. In L. Renzi, G. Salvi & A. Cardinaletti (eds.), *Grande grammatica italiana di consultazione, vol. 3* (pp. 225-257). Bologna: Il Mulino.
- Bazzanella, C. (2001). Segnali discorsivi e contesto. In W. Heinrich, C. Heiss & M. Soffritti (eds.), *Modalità e Substandard. Atti del Convegno Internazionale, Forlì 26-27 ottobre 2000* (pp. 41-64). Bologna: CLUEB.
- Bazzanella, C. (ed.) (2002). *Sul dialogo. Contesti e forme di interazione verbale*. Milano: Guerini.
- Bazzanella, C. (2003). Nuove forme di comunicazione a distanza, restrizioni contestuali e segnali discorsivi. In N. Maraschio & T. Poggi Salani (eds.), *Italia linguistica anno Mille, Italia Linguistica anno Duemila. Atti del XXXIV Congresso Internazionale di Studi, SLI, Firenze 19-21 ottobre 2000* (pp. 403-415). Roma: Bulzoni.
- Bazzanella, C. (2005). Tratti prototipici del parlato e nuove tecnologie. In E. Burr (ed.), *Tradizione & innovazione. Il parlato: teoria – corpora – linguistica dei corpora. Atti del VI Convegno, SILFI, Duisburg 28 giugno-2 luglio 2000* (pp. 427-441). Firenze: Franco Cesati.
- Bazzanella, C. (2008). *Linguistica e pragmatica del linguaggio. Un'introduzione*. Roma-Bari: Gius. Laterza & Figli.
- Bazzanella, C. (2010). I segnali discorsivi. In L. Renzi & G. Salvi (eds.), *Italant. Grammatica dell'italiano antico* (pp. 1339-1357). Bologna: Il Mulino.
- Bazzanella, C. (2011a). I segnali discorsivi. In R. Simone, G. Berruto & P. D'Achille (eds.), *Enciclopedia dell'italiano, vol. 2* (pp. 1303-1305). Roma: Istituto dell'Enciclopedia italiana G. Treccani.
- Bazzanella, C. (2011b). Redundancy, repetition, and intensity in discourse. *Language Sciences*, 33 (2), 243-254.

- Bellini, D. & Schneider, S. (eds.) (2003-2019). *Banca dati dell'italiano parlato (BADIP)*. Graz: Karl-Franzens-Universität Graz. Dostupno na: <http://badip.uni-graz.at> [17.06.2021].
- Berretta, M. (1984). Connettivi testuali in italiano e pianificazione del discorso. In L. Coveri (ed.), *Linguistica testuale. Atti del XV Congresso Internazionale di Studi, SLI, Genova-Santa Margherita Ligure 8-10 maggio 1981* (pp. 237-254). Roma: Bulzoni.
- Berretta, M. (1985). I pronomi clitici nell'italiano parlato. In G. Holtus & E. Radtke (eds.), *Gesprochenes Italienisch in Geschichte und Gegenwart* (pp. 185-224). Tübingen: Gunter Narr.
- Berretta, M. (1994). Il parlato italiano contemporaneo. In L. Serianni & P. Trifone (eds.), *Storia della lingua italiana, vol. 2* (pp. 239-270). Torino: Giulio Einaudi.
- Berruto, G. (1985). Per una caratterizzazione del parlato: l'italiano parlato ha un'altra grammatica? In G. Holtus & E. Radtke (eds.), *Gesprochenes Italienisch in Geschichte und Gegenwart* (pp. 120-153). Tübingen: Gunter Narr.
- Berruto, G. (1987). *Sociolinguistica dell'italiano contemporaneo*. Roma: La Nuova Italia Scientifica.
- Berruto, G. (1993). Varietà dialettali, diastratiche, diafasiche. In A. Sobrero (ed.), *Introduzione all'italiano contemporaneo. La variazione e gli usi* (pp. 37-92). Roma-Bari: Laterza & Figli.
- Berruto, G. & Cerruti, M. (2011). *La linguistica. Un corso introduttivo*. Torino: UTET.
- Bertuccelli Papi, M. (1993). *Che cos'è la pragmatica*. Milano: Bompiani.
- Bianchi, C. (2003). *Pragmatica del linguaggio*. Bari: Laterza.
- Biber, D. (1988). *Variation across speech and writing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blagoni, R. & Poropat, N. (2012). Particelle e segnali discorsivi: note per una cornice sociolinguistica nello studio del discorso. In M. Ljubičić, I. Peša Matracki & V. Kovačić (eds.), *Zbornik Međunarodnoga znanstvenog skupa u spomen na prof. dr. Josipa Jerneja (1909.-2005.)*, *Studia Romanica et Anglica Zagabrensia, vol. 4* (pp. 307-314). Zagreb: Filozofski fakultet.
- Blakemoore, D. (2002). *Relevance and Linguistic Meaning: The Semantics and Pragmatics of Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blatešić, A. (2021). *Nulti član u savremenom italijanskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Blatešić, A. & Eker, K. (2017). Sociolingvistički pogled na savremeni jezik Italijana u Istri i Rijeci. *Teme, XLI* (4), 1093-1111.
- Bonacchi, S. (2017). What does reduplication intensify? The semantics and pragmatics of reduplicated forms in Italian and their equivalents in German.

- In M. Napoli & M. Ravetto (eds.), *Exploring Intensification: synchronic, diachronic and cross-linguistic perspectives* (pp. 289-303). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Brown, P. & Levinson, S. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bugarski, R. (1997). *Pismo*. Beograd: Čigoja štampa.
- Bustorf, W. (1974). Riflessioni sui cosiddetti 'riempitivi' italiani. In M. Medici & A. Sangregorio (eds.), *Fenomeni morfologici e sintattici nell'italiano contemporaneo. Atti del VI Congresso Internazionale di Studi, SLI, Roma 4-6 settembre 1972* (pp. 21-25). Roma: Bulzoni.
- Caffi, C. (2001). *La mitigazione. Un approccio pragmatico alla comunicazione nei contesti terapeutici*. Münster: LIT.
- Caffi, C. (2007). *Mitigation*. Amsterdam/Tokio: Elsevier.
- Caffi, C. (2017). *Pragmatica. Sei lezioni*. Roma: Carocci.
- Caffi, C. & Hölker, K. (2002). Pragmatica linguistica e analisi della conversazione. In C. Lavinio (ed.), *La linguistica italiana alle soglie del 2000 (1987-1997 e oltre)* (pp. 505-531). Roma: Bulzoni.
- Calamai, S. & Biliotti, F. (2017). The Gra.fo project: from collection to dissemination. *Umanistica digitale, 1*, 85-103.
- Calvino, I. (1971). Per ora sommersi dall'antilingua. In O. Parlangèli (a cura di), *La nuova questione della lingua* (pp. 173-176). Brescia: Paideia.
- Canale, M. & Swain, M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics, 1*, 1-47.
- Canepari, L. (1992). *Manuale di pronuncia italiana*. Bologna: Zanichelli.
- Caon, F. (2010). *Dizionario dei gesti degli italiani: una prospettiva multiculturale*. Perugia: Guerra.
- Ceković, N. (2016). *Diskursni markeri u govornoj produkciji na italijanskom kao drugom jeziku* (Neobjavljena doktorska disertacija). Filološki fakultet, Beograd.
- Ceković, N. (2018a). Didaktički materijali za italijanski kao L2: (ne)eksplicitni fokus na diskursnim markerima. *Anali Filološkog fakulteta, 30* (1), 117-138.
- Ceković, N. (2018b). Segnali discorsivi in classe di italiano Ls: uno sguardo dalla parte del docente e dell'apprendente. *Italiano a stranieri, 25*, 16-20.
- Ceković, N. (2020). Tekstualni, gramatički i semantički pristupi italijanskim diskursnim markerima. In S. Gudurić, B. Radić-Bojanić & P. Mutavdžić (eds.), *Jezici i kulture u vremenu i prostoru IX, vol. 1* (pp. 235-247). Novi Sad: Filozofski fakultet/Pedagoško društvo Vojvodine.
- Ceković, N. (*u štampi*). Pragmatički pristup diskursnim markerima u italijanskom jeziku.
- Ceković-Rakonjac, N. (2011). Različiti pristupi definisanju i opisu diskursnih markera. *Anali Filološkog fakulteta, 23* (2), 133-153.

- Ceković-Rakonjac, N. (2012). Ortografiska transkripcija govornog korpusa ESNAKIT. In A. Vraneš, L.J. Marković & G. Alexander (eds.), *Digitalizacija kulturne i naučne baštine, univerzitetski repozitorijumi i učenje na daljinu, vol. 3* (pp. 163-182). Beograd: Filološki fakultet.
- Ceković-Rakonjac, N. (2013). ITALBEG corpus parlato di italiano L2. *Italica Belgradensia, 1*, 336-348.
- Ceković, N. & Janićijević, N. (2017). *Scusa, sai, ti dico...* Gli equivalenti serbi dei segnali discorsivi italiani di origine verbale. *Anali Filološkog fakulteta, 29* (2), 51-65.
- Ceković, N. & Janićijević, N. (2018). La traduzione dei segnali discorsivi italiani in serbo: il caso dei verbi di percezione visiva e uditiva. *Filološki pregled, 45* (2), 93-106.
- Ceković, N. & Radojević, D. (2016). La “politraducibilità” dei segnali discorsivi italiani. In R. Scotti Jurić, N. Poropat Jeletić & I. Matticchio (eds.), *Studi filologici e interculturali tra traduzione e plurilinguismo* (pp. 451-464). Ariccia: Aracne Editrice.
- Celce-Murcia, M., Dörnyei, Z. & Thurrell, S. (1995). Communicative Competence: A Pedagogically Motivated Model with Content Specifications. *Issues in Applied Linguistics, 6* (2), 5-35.
- Channell, J. (1994). *Vague language*. Oxford: Oxford University Press.
- Chiari, I. (2004). I limiti del lapsus: una ricognizione. *Bollettino di Italianistica, 2*, 17-43.
- Clark, H. H. (1987). Four dimensions of language use. In J. Verschueren & M. Bertuccelli Papi (eds.), *The Pragmatic Perspective* (pp. 9-25). Amsterdam: John Benjamins.
- Cortelazzo, M. (1985). Dal parlato al (tra)scritto: i resoconti stenografici dei discorsi parlamentari. In Holtus, G. & Radtke, E. (eds.), *Gesprochenes Italienisch in Geschichte und Gegenwart* (86-118). Tübingen: Gunter Narr.
- Coseriu, E. (1973). *Lezioni di linguistica generale*. Torino: Boringhieri.
- Coveri, L. (ed.) (1984). *Linguistica testuale. Atti del XV Congresso Internazionale di studi, Società di linguistica italiana, Genova-Santa Margherita Ligure, 8-10 maggio 1981*. Roma: Bulzoni.
- Cresti, E. (1987). L'articolazione dell'informazione nel parlato. In Accademia della Crusca (ed.), *Gli italiani parlati, Sondaggi sopra la lingua di oggi. Incontri del Centro di studi di grammatica italiana, Firenze 29 marzo-31 maggio 1985*. Firenze: Accademia della Crusca.
- Cresti, E. (2000). *Corpus di italiano parlato*. Firenze: Accademia della Crusca.
- Cresti, E. (2005). Enunciato e frase: teoria e verifiche empiriche. In M. Biffi, O. Calabrese & L. Salibra (eds.), *Italia linguistica: discorsi di scritto e parlato. Scritti in onore di Giovanni Nencioni* (pp. 249-260). Siena: Prolagon.

- Cresti, E. (2019). Dal polilogo al monologo nell'italiano parlato: la base pragmatico/prosodica del bi-/multi-dialogo e la sua declinazione monologica in testi narrativi e descrittivi. *Kwartalnik neofilologiczny*, LXVI (2), 342-352.
- Cresti, E. & Moneglia, M. (eds.) (2005). *C-ORAL-ROM. Integrated Reference Corpora for Spoken Roman Languages*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Cresti, E. & Panunzi, A. (2013). *Introduzione ai corpora dell'italiano*. Bologna: Il Mulino.
- Crocco, C., Savy, R. & Cutugno, F. (eds.) (2003). *Archivio del Parlato Italiano*, [DVD]. Napoli: Multimedia press.
- D'Achille, P. (2003). *L'italiano contemporaneo*. Bologna: Il Mulino.
- D'Achille, P. (2011). Lingua d'oggi. In R. Simone, G. Berruto & P. D'Achille (eds.), *Enciclopedia dell'italiano*, vol. 1 (pp. 793-800). Roma: Istituto dell'Enciclopedia italiana G. Treccani.
- D'Achille, P. & Thorton, A. M. (2017). Un cappuccino bello schiumoso: l'uso di "bello" come intensificatore di aggettivi in italiano. In R. D'Alessandro, G. Iannàccaro, D. Passino, A. M. Thorton (eds.), *Di tutti i colori. Giornata di studi in onore di Maria Grossmann* (33-54). Utrecht: University Repository.
- D'Agostino, E. (1998). Il lessico di frequenza dell'italiano parlato e la didattica dell'italiano. *Quaderns d'Italià*, 3, 9-28.
- Dardano, M. (1994). Profilo dell'italiano contemporaneo. In L. Serianni & P. Trifone (eds.), *Storia della lingua italiana*, vol. 2 (pp. 343-430). Torino: Giulio Einaudi.
- Dardano, M. & Trifone, P. (1995). *Grammatica italiana con nozioni di linguistica*. Bologna: Zanichelli Editore.
- De Mauro, T. (1970a). Tra Thamus e Theuth. Note sulla norma parlata e scritta, formale e informale, nella produzione e realizzazione dei segni linguistici. *Bollettino del Centro di Studi Filologici e Linguistici Siciliani*, 11, 167-179.
- De Mauro, T. (1970b). Per lo studio dell'italiano popolare unitario. In A. Rossi (ed.), *Lettere da una tarantata* (pp. 43-75). Bari: De Donato.
- De Mauro, T. (ed.) (1994). *Come parlano gli italiani*. Firenze: La Nuova Italia.
- De Mauro, T., Mancini, F., Vedovelli, M. & Voghera, M. (1993). *Lessico di frequenza dell'italiano parlato*. Milano: Etaslibri.
- De Meo, A. & Dovetto, F. M. (eds.) (2017). *La Comunicazione parlata 1. Spoken Communication 1. Napoli 2016*. Roma: Aracne.
- De Meo, A. & Dovetto, F. M. (eds.) (2020). *La Comunicazione parlata 2. Spoken Communication 2. Napoli 2018*. Roma: Aracne.
- De Palo, M. (1993). Procedure di trascrizione. In T. De Mauro, F. Mancini, M. Vedovelli & M. Voghera (eds.), *Lessico di frequenza dell'italiano parlato* (pp. 45-50). Milano: Etaslibri.
- Diadori, P. (1999). *Senza parole. 100 gesti degli italiani*. Roma: Bonacci.

- Duncan Jr, S. (1974). On the structure of speaker-auditor interaction during speaking turns. *Language in Society*, 3 (2), 161-180.
- Duranti, A. (1992). *Etnografia del parlare quotidiano*. Roma: La Nuova Italia Scientifica.
- Ferrari, A. (2014). *Linguistica del testo. Principi, fenomeni, strutture*. Roma: Carocci.
- Ferrari, A. (2021). Segnali discorsivi e connettivi. *Lingua e Stile*, LVI (1), 143-150.
- Filipin, Nada (2012). *Sredstva kohezije teksta u talijanskom jeziku: deiksa i anafora* (Neobjavljena doktorska disertacija). Filozofski fakultet, Zagreb.
- Fiorentino, G. (2011). Che polivalente. In R. Simone, G. Berruto & P. D'Achille (eds.), *Enciclopedia dell'italiano, vol. 1* (pp. 196-197). Roma: Istituto dell'Enciclopedia italiana G. Treccani.
- Firth, J. R. (1935). The Techniques of Semantics. *Transactions of the Philological Society*, 34 (1), 36-72.
- Fischer, K. (ed.) (2006). *Approaches to Discourse Particles, vol. 1*. Oxford: Elsevier.
- Frank-Job, B. (2006). A dynamic-interactional approach to discourse markers. In K. Fischer (ed.), *Approaches to Discourse Particles, vol. 1* (pp. 359-374). Oxford: Elsevier.
- Fraser, B. (1999). What are discourse markers? *Journal of Pragmatics*, 31, 931-952.
- Fraser, B. (2010). Pragmatic Competence: The Case of Hedging. In G. Kaltenböck, W. Mihatsch & S. Schneider (eds.), *New Approaches to Hedging* (pp. 15-34). Bingley, UK: Emerald.
- Galatolo, R. & Pallotti, G. (eds.) (1999). *La conversazione*. Un'introduzione allo studio dell'interazione verbale. Milano: Raffaello Cortina Editore.
- Gavioli, L. & Mansfield, G. (eds.) (1991). *The PIXI corpora: Bookshop encounters in English and Italian*. Bologna: CLUEB.
- Gili Fivela, B. & Bazzanella, C. (eds.) (2009). *Fenomeni di intensità nell'italiano parlato*. Firenze: Franco Cesati Editore.
- Givón, T. (1989). *Mind, Code and Context. Essays in Pragmatics*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Inc.
- Goffman, E. (1967). *Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior*. New York: Pantheon Books. / Goffman, E. (1971). *Modelli di interazione* (ital. prevod). Bologna: Il Mulino.
- Goffman, E. (1981). *Forms of talk*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Granger, S. (2003). Error-tagged Learner Corpora and CALL: A Promising synergy. *CALICO Journal*, 20 (3), 465-480.
- Grice, P. H. (1957). Meaning. *Philosophical Review*, 66, 377-388.
- Grice, P. H. (1975). Logic and conversation. In P. Cole & J. Morgan (eds.), *Syntax and semantics. Speech acts, vol. 3* (pp. 41-58). New York: Academic Press.
- Grice, P. H. (1989). *Studies in the Way of Words*. Cambridge: Cambridge University Press. / Grice, P. H. (1993). *Logica e conversazione. Saggi su intenzione, significato e comunicazione* (ital. prevod). Bologna: Il Mulino.

- Halliday, M. A. K. & Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. London: Longman.
- Holtus, G. & Radtke, E. (eds.) (1985). *Gesprochenes Italienisch in Geschichte und Gegenwart*. Tübingen: Gunter Narr.
- Hu, X. (2014). Context: from static to dynamic. *International Journal of Language and Linguistics*, 2 (2), 127-133.
- Hyland, K. (1996). Talking to the academy: Forms of hedging in science research articles. *Written Communication*, 13 (2), 251-281.
- Hymes, D. H. (1972). On communicative competence. In J. B. Pride & J. Holmes (eds.), *Sociolinguistics: Selected Readings* (pp. 269-293). Harmondsworth: Penguin.
- Hymes, D. (1974). *Foundations in Sociolinguistics. An Ethnographic Approach*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press. / Hymes, D. (1981). *Fondamenti di sociolinguistica. Un approccio etnografico* (ital. prevod). Bologna: Zanichelli.
- Jakobson, R. (1960). Closing Statements: Linguistics and Poetics. In T. A. Sebeok (ed.), *Style in Language* (pp. 350-377). New York/London: The M.I.T. Press.
- Janićijević, N. (2013). I verbi sintagmatici italiani e i loro equivalenti serbi. *Italica Belgradensia*, 2, 144-157.
- Janićijević, N. (2016a). *Iskazivanje budućnosti glagolskim oblicima i konstrukcijama u italijanskom i srpskom jeziku* (Neobjavljena doktorska disertacija). Filološki fakultet, Beograd.
- Janićijević, N. (2016b). Analisi contrastiva del presente *pro futuro* in italiano e in serbo. *Italica Belgradensia*, 2, 51-62.
- Jefferson, G. (1972). Side sequences. In D. Sudnow (ed.), *Studies in social interaction* (pp. 294-338). New York: Free Press.
- Jefferson, G. (2004). Glossary of transcript symbols with an introduction. In G. H. Lerner (ed.), *Conversation analysis. Studies from the first generation* (pp. 13-31). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Kilgarriff, A. & Grefenstette, G. (2003). Introduction to the Special Issue on the Web as Corpus. *Computational Linguistics*, 29 (3), 333-347.
- Klajn, I. (1972). *Influssi inglesi nella lingua italiana*. Firenze: Leo S. Olschki Editore.
- Klajn, I. (1980). Italijanski konjunktiv i njegovo prevođenje na srpskohrvatski. *Studije iz kontrastivne analize italijanskog i srpskohrvatskog jezika*, 1, 83-101.
- Klajn, I. (2001). Taj neki naš običaj. O (ne)gramatičnim kombinacijama zamenica u novijem srpskom jeziku. *Jezik danas*, 14, 17-22.
- Klikovac, D. (2007). O jezičkim varijetetima nastalim na osnovu medijuma ostvarenja (govor - pisanje) i o terminima koji ih označavaju. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 35 (3), 101-127.
- Koch, P. & Oesterreicher, W. (1990). *Gesprochene Sprache in der Romania: Französisch, Italienisch, Spanisch*. Tübingen: Niemeyer.

- Koprivica-Lelićanin, M. (2010). Primena postupka Normana Ferkloua na opis Berlusconijevog govora *Discesa in campo*. *Nasleđe*, 16, 189-203.
- Koprivica-Lelićanin, M. (2012). Polifunkcionalnost metadiskursnih markera ograđivanja u akademskim člancima na italijanskom jeziku. *Primenjena lingvistika*, 13, 95-110.
- Koprivica Lelićanin, M. (2014). *Metadiskurs u savremenim italijanskim akademskim i novinskim člancima* (Neobjavljena doktorska disertacija). Filološki fakultet, Beograd.
- Kramsch, C. (1986). From language proficiency to interactional competence. *The Modern Language Journal*, 70 (4), 366-372.
- Kristal, D. (2003). *Smrt jezika*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Kukić, T. (2020). Katafora i upotreba člana u italijanskom jeziku. In S. Gudurić, B. Radić-Bojanić & P. Mutavdžić (eds.), *Jezici i kulture u vremenu i prostoru IX, vol. 1* (pp. 455-464). Novi Sad: Filozofski fakultet/Pedagoško društvo Vojvodine.
- Kukić, T. & Barbi, M. (2017). Karakteristike neostandardnog italijanskog jezika u filmu *Katerina odlazi u grad*. *Lipar*, 64, 181-190.
- Labov, W. (1972). *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Lakoff, R. (1973a). Hedges: A Study in Meaning Criteria and the Logic of Fuzzy Concepts. *Journal of Philosophical Logic*, 2 (4), 458-508.
- Lakoff, R. (1973b). The Logic of Politeness, or Minding your P's and Q's. *Chicago Linguistics Society*, 9, 292-305.
- Leech, G. (1983). *Principles of Pragmatics*. London/New York: Longman.
- Lepschy, G. C. (1970). Il parlato e lo scritto. *Bollettino del Centro di Studi Filologici e Linguistici Siciliani*, 11, 253-260.
- Levinson, S. (1983). *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lyons, J. (1968). *Introduction to Theoretical Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lyons, J. (1972). Human language. In R. A. Hinde (ed.), *Non-Verbal Communication* (pp. 49-85). Cambridge: Cambridge University Press.
- Lyons, J. (1977). *Semantics, vol. 2*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Malinowski, B. (1923). The Problem of Meaning in Primitive Languages. In C. K. Ogden & I. A. Richards (eds.), *The Meaning of Meaning: A Study of the Influence of Language Upon Thought and of the Science of Symbolism* (pp. 296-336). New York: Harcourt, Brace & World, Inc.
- Mauri, C., Ballarè, S., Gorla, E., Cerruti, M. & Suriano, F. (2019). KIParla Corpus: A New Resource for Spoken Italian. In R. Bernardi, R. Navigli & G. Semeraro (eds.), *Proceeding of the 6th Italian Conference on Computational Linguistics, CLiC-it 2019*, (art. 2481, pp. 1-7). Bari: CEUR Workshop Proceedings.

- Mehrabian, A. (1971). *Silent messages*. Belmont: Wadsworth Publishing.
- Mizzau, M. (2006). Riso facile, riso difficile. In G. Bateson (ed.), *L'umorismo nella comunicazione umana* (pp. 135-145). Milano: Raffaello Cortina Editore.
- Moderc, S. (2002). *Relativna vremena u italijanskom jeziku* (Neobjavljena doktorska disertacija). Filološki fakultet, Beograd.
- Moderc, S. (2004). *Gramatika italijanskog jezika. Morfologija sa elementima sintakse*. Beograd: Udruženje nastavnika italijanskog jezika Srbije.
- Moderc, S. (2015a). *Elektronski korpus srpskih književnih dela i njihovih prevoda na italijanski jezik. Anali Filološkog fakulteta*, 27 (2), 301-316.
- Moderc, S. (2015b). Su un modo di tradurre l'avverbio serbo "inac̑e" in italiano: il caso dell'equivalente "altrimenti". *Italica Belgradensia*, 1, 61-79.
- Moderc, S. (2021a). *I clitici. Usi, ambiguità, interpretazioni. Volume primo: il sistema dei clitici*. Beograd: Filološki fakultet.
- Moderc, S. (2021b). *I clitici. Usi, ambiguità, interpretazioni. Volume secondo: i nessi di clitici*. Beograd: Filološki fakultet.
- Moderc, S. & Barbi, M. (2017). Italijanski vulgarizam „cazzo“ i njegovo prevođenje na srpski jezik. *Živi jezici*, 37 (1) (31-58).
- Moderc, S. & Barbi, M. (2019). Leksička varijacija ekvivalenata dijalektalnog vulgarizma *mortacci* u srpskom prevodu Pazolinijevog romana *Iskusni momci*. *Komunikacija i kultura online*, 10, 38-51.
- Moderc, S. & Kukić, T. (2018). Struktura teksta kao činilac u selekciji deiktičkih zamenica (srpsko-italijanska kontrastivna analiza). In D. Bošković & Č. Nikolić (eds.), *Srpski jezik, književnost, umetnost. Zbornik radova sa XII međunarodnog naučnog skupa održanog na Filološko-umetničkom fakultetu u Kragujevcu, 27-28. oktobra 2017, vol. 1* (str. 247-257). Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet.
- Molinelli, P. (2011). Pronomi allocutivi. In R. Simone, G. Berruto & P. D'Achille (eds.), *Enciclopedia dell'italiano, vol. 1* (pp. 47-49). Roma: Istituto dell'Enciclopedia italiana G. Treccani.
- Mršević-Radović, D. (ur.) (2020). *Razgovorni jezik i srpski književni/standardni jezik. Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 49 (1). Beograd: Filološki fakultet.
- Munari, B. (1994). *Il dizionario dei gesti italiani*. Roma: Adnkronos.
- Nencioni, G. (1976). Parlato-parlato, parlato-scritto, parlato-recitato. *Strumenti critici*, 29, 1-56.
- Nencioni, G. (1987). Costanza dell'antico nel parlato moderno. In Accademia della Crusca (ed.), *Gli Italiani parlati, Sondaggi sopra la lingua di oggi. Incontri del Centro di studi di grammatica italiana, Firenze 29 marzo-31 maggio 1985* (pp. 7-25). Firenze: Accademia della Crusca.
- Nespor, M. (1993). *Le strutture del linguaggio. Fonologia*. Bologna: Il Mulino.

- Nigoević, M. (2010). *Diskursne oznake u hrvatskom i talijanskom jeziku (kontrastivna analiza)* (Neobjavljena doktorska disertacija). Sveučilište u Zadru, Zadar.
- Nigoević, M. (2011). Neka načela određivanja diskursnih oznaka. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 37 (1), 121-145.
- Nigoević, M. (2020). *Intenzifikacija u jeziku: s primjerima iz hrvatskog i talijanskog jezika*. Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu.
- Nigoević, M. & Neveščanin, A. (2011). O inicijalnim diskursnim oznakama u hrvatskom i talijanskom jeziku. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu*, 4, 51-65.
- Nobili, C. (2019). *I gesti dell'italiano*. Roma: Carocci.
- Orletti, F. (ed.) (1994). *Fra conversazione e discorso. L'analisi dell'interazione verbale*. Roma: Carocci editore.
- Orletti, F. & Testa, R. (1991). La trascrizione di un corpus di interlingua: aspetti teorici e metodologici. *Studi Italiani di Linguistica Teorica e Applicata*, XX (2), 243-283.
- Panunzi, A. & Gregori, L. (2012). DB-IPIC. An XML Database for the Representation of Information Structure in Spoken Language. In H. R. de Mello, A. Panunzi & T. Raso (eds.), *Pragmatic and Prosody: Illocution, Modality, Attitude, Information Patterning and Speech Annotation* (pp. 133-150). Firenze: Firenze University Press.
- Parisi, D. & Castelfranchi, C. (1979). Scritto e parlato. In D. Parisi (ed.), *Per una educazione linguistica razionale* (pp. 319-346). Bologna: Il Mulino.
- Pellegrini, G. B. (1960). Tra lingua e dialetto in Italia. *Studi mediolatini e volgari*, 8, 137-153.
- Peša, Ivica (2002). Morfopragmatika na primjeru talijanskog i hrvatskog jezika. *Suvremena lingvistika*, 53-54 (1-2), 101-115.
- Pettorino, M., Giannini, A. & Dovetto, F. M. (eds.) (2010). *La comunicazione parlata 3. Atti del terzo congresso internazionale del Gruppo di Studio sulla Comunicazione Parlata, SLI, vol. 1, Napoli 23-25 febbraio 2009*. Napoli: Università degli Studi di Napoli L'Orientale.
- Polovina, V. & Panić Cerovski, N. (2013). Funkcije aproksimatora u srpskom razgovornom diskursu. In M. Kovačević (ed.), *Srpski jezik, književnost, umetnost. Tradicija i inovacije u savremenom srpskom jeziku, vol. 1* (pp. 157-168). Kragujevac: Filološko-umetnički Fakultet.
- Popović Pisarri, M. (2018). *Glagoli s dopunom u infinitivu u italijanskom i srpskom jeziku*. (Neobjavljena doktorska disertacija). Beograd: Filološki fakultet.
- Prince, E.F., Frader, J., & Bosk, C. (1982). On hedging in physician-physician discourse. In R. J. di Pietro (ed.), *Linguistics and the professions* (pp. 83-97). Norwood, NJ: Ablex.
- Roggia, C. E. (2009). *Le frasi scisse in italiano. Struttura informativa e funzioni discorsive*. Genève: Slatkine.

- Sabatini, F. (1985). L'“italiano dell'uso medio”: una realtà tra le varietà linguistiche italiane. In G. Holtus & E. Radtke (eds.), *Gesprochenes Italienisch in Geschichte und Gegenwart* (pp. 154-184). Tübingen: Gunter Narr.
- Sabatini, F. (1999). “Rigidità-esplicitezza” vs “elasticità-implicitezza”: possibili parametri massimi per una tipologia dei testi. In G. Skytte & F. Sabatini (eds.), *Linguistica testuale comparativa. In memoriam Maria-Elisabeth Conte, Atti del Convegno interannuale, SLI, Copenhagen 5-7 febbraio 1998* (pp. 141-172). Copenhagen: Museum Tusulanum Press.
- Sacks, H., Schegloff, E. & Jefferson, G. (1974). A Simplest Systematics for the Organization of Turn-Taking for Conversation. *Language*, 50 (4), 696-735.
- Samardžić, M. (1995). Una proposta per la tassonomia dei connettivi testuali in italiano. *Italica Belgradensia*, 4, 67-79. Beograd: Filološki fakultet.
- Samardžić, M. (1999). Pragmatički konektori u savremenom italijanskom jeziku. *Riječ*, 5 (1-2), 41-53.
- Samardžić, M. (2000). Tekstualni konektori u savremenom italijanskom jeziku. *Anali Filološkog fakulteta*, 20, 381-399.
- Samardžić, M. (2006). *Od rečenice do teksta. Uvod u sintaksu italijanske složene rečenice*. Podgorica: Univerzitet Crne Gore.
- Samardžić, M. (2009). L'uso dei connettivi testuali nel parlato. In E. Burr (ed.), *Tradizione & innovazione. Dall'italiano, lingua storica e funzionale, alle altre lingue. Atti del VI Convegno SILFI, Duisburg 28 giugno-2 luglio 2000* (pp. 125-135). Firenze: Franco Cesati.
- Samardžić, M. (2019). Linee di tendenza nella diffusione della conversione nell'italiano contemporaneo. In B. Moretti, A. Kunz, S. Natale & E. Krakenberger (eds.), *Le tendenze dell'italiano contemporaneo rivisitate. Atti del LII Congresso Internazionale di Studi, SLI, Berna 6-8 settembre 2018* (pp. 173-185). Milano: Officinaventuno.
- Sansò, A. (2020). *I segnali discorsivi*. Roma: Carocci.
- Savić, S. & Polovina, V. (1989). *Razgovorni srpskohrvatski jezik*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Savy, R. (2005). Specifiche per la trascrizione ortografica annotata dei testi. In F. Albano Leoni & R. Giordano (eds.), *Italiano Parlato, Analisi di un dialogo* (pp. 1-28). Napoli: Liguori.
- Savy, R. (2010). Pr.A.T.I.D: a coding scheme for pragmatic annotation of dialogues. In N. Calzolari, K. Choukri, B. Maegaard, J. Mariani, J. Odijk, S. Piperidis, M. Rosner & D. Tapias (eds.), *Proceedings of the 7th International Conference on Language Resources and Evaluation, LREC, Malta, 17-23 May 2010* (pp. 2141-2148). Paris: European Language Resources Association.
- Savy, R., Cutugno, F. & Crocco, C. (2006). Multilevel corpus analysis: generating and querying an AGset of spoken Italian (SpIt-MDb). In N. Calzolari, K.

- Choukri, A. Gangemi, B. Maegaard, J. Mariani, J. Odijk & D. Tapias (eds.), *Proceedings of 5th International Conference on Language Resources and Evaluation, LREC, Genoa, Italy, 22-28 May 2006* (pp. 1654-1659). Genova: European Language Resources Association.
- Sbisà, M. (1989). *Linguaggio, ragione, interazione. Per una teoria pragmatica degli atti linguistici*. Bologna: Il Mulino.
- Sbisà, M. (1994). Per una pragmatica degli atti linguistici: quasi un bilancio. In F. Orletti (ed.), *Fra conversazione e discorso. L'analisi dell'interazione verbale* (pp. 29-47). Roma: Carocci editore.
- Schegloff, E., Jefferson, G. & Sacks, H. (1977). The Preference for Self-Correction in the Organization of Repair in Conversation. *Language*, 53 (2), 361-382.
- Schiffrin, D. (1987). *Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schütz, A. (1979). *Saggi sociologici*. Torino: UTET.
- Searle, J. R. (1975a). A taxonomy of Illocutionary Acts. In K. Gunderson (ed.), *Minnesota Studies in the Philosophy of Science, vol. VII. Language, Mind and Knowledge* (pp. 344-369). Minneapolis: University of Minnesota Press. / Searle, J. R. (1978a). Per una tassonomia degli atti illocutori (ital. prevod). In M. Sbisà (ed.), *Gli atti linguistici. Aspetti e problemi di filosofia del linguaggio* (pp. 168-198). Milano: Feltrinelli.
- Searle, J. R. (1975b). Indirect speech acts. In P. Cole & J. L. Morgan (eds.), *Speech acts* (pp. 59-82). New York/London: Academic Press. / Searle, J. R. (1978b). Atti linguistici indiretti (ital. prevod). In M. Sbisà (ed.), *Gli atti linguistici. Aspetti e problemi di filosofia del linguaggio* (pp. 252-280). Milano: Feltrinelli.
- Serianni, L. & Castelvechi, A. (1989). *Grammatica italiana. Italiano comune e lingua letteraria*. Torino: UTET.
- Serianni, L. & Castelvechi, A. (2003). *Italiano. Sintassi, grammatica, dubbi*. Milano: Garzanti.
- Sornicola, R. (1981). *Sul parlato*. Bologna: Il Mulino.
- Sornicola, R. (1982). L'italiano parlato: un'altra grammatica? In Accademia della Crusca (ed.), *La lingua italiana in movimento. Incontri del Centro di studi di grammatica italiana, Firenze 26 febbraio-4 giugno 1982* (pp. 77-96). Firenze: Accademia della Crusca.
- Sornicola, R. (1984). Sulla costituzione dei testi parlati. In L. Coveri (ed.), *Linguistica testuale. Atti del XV Congresso Internazionale di Studi, SLI, Genova-Santa Margherita Ligure 8-10 maggio 1981* (pp. 341-350). Roma: Bulzoni.
- Sornicola, R. (2005). Italiano parlato, dialetto parlato, parlato. In E. Burr (ed.), *Tradizione & innovazione. Il parlato: teoria – corpora – linguistica dei corpora. Atti del VI Convegno SILFI, Duisburg 28 giugno-2 luglio 2000* (pp. 25-39). Firenze: Franco Cesati.
- Sperber, D. & Wilson, D. (1986). *Relevance. Communication and Cognition*. Oxford: Basil Blackwell.

- Spina, S. (2001). *Fare i conti con le parole. Introduzione alla linguistica dei corpora*. Perugia: Guerra Edizioni.
- Spitzer, L. (1922). *Italienische Umgangssprache*. Bonn-Leipzig: Schroeder. / Spitzer, L. (2007). *Lingua italiana del dialogo* (ital. prevod). Milano: Il Saggiatore.
- Stammerjohann, H. (1970). Strukturen der Rede. Beobachtungen an der Umgangssprache von Florenz. *Studi di Filologia Italiana*, XXVIII, 295-397.
- Stammerjohann, H. (1977). Elementi di articolazione dell'italiano parlato. *Studi di Grammatica Italiana*, 6, 109-120.
- Stević, S. (1995). Odstupanja od norme u razgovornom jeziku. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 24 (1), 275-283.
- Stević, S. (1997). *Analiza konverzacije*. Beograd: Filološki fakultet.
- Stević, S. (2000a). Dimenzije varijabilnosti u italijanskom jeziku. *Filološki pregled*, 27 (1), 95-104.
- Stević, S. (2000b). Uredena raslojenost italijanskog jezika. *Filološki pregled*, 27 (2), 105-113.
- Stević, S. (2001). Italijanski neostandard. *Filološki pregled*, 28, 99-109.
- Stević, S. (2005). Una telefonata. *Italica Belgradensia*, numero speciale, 223-232.
- Stević, S. (2007). Italijanski razgovorni jezik kao izvor didaktičkog dijaloga. In Vučo, J. (ed.). *Savremene tendencije u nastavi jezika i književnosti* (pp. 92-103). Beograd: Filološki fakultet.
- Stević, S. (2010). Alcuni elementi del discorso quotidiano. *Italica Belgradensia*, numero speciale, 86-96.
- Stivers, T., Enfield, N. J., Brown, P., Englert, C., Hayashi, M., Heinemann, T., Hoymann, G., Rossano, F., De Ruiter, J. P., Yoon, K.-E. & Levinson, S. (2009). Universals and cultural variation in turn-taking in conversation. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 106 (26), 10587-10592.
- Svartvik, J. & Stenström, A.-B. (1985). Words, words, words: The rest is silence. In S. Bäckman & G. Kjellmer (eds.), *Papers on language and literature presented to Alvar Ellegård and Erik Frykman* (pp. 342-353). Gothenburg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Tannen, D. (1989). *Talking voices. Repetition, dialogue, and imagery in conversational discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tekavčić, P. (1989). Prema kontrastivnoj pragmatiki tzv. „čestica“ u hrvatskom ili srpskom i italijanskom jeziku. *Rad JAZU*, 427, 127-194.
- Terić, G. (2009). *Sintaksa italijanskog jezika*. Beograd: Filološki fakultet.
- Thomas, J. (1983.) Cross-cultural pragmatic failure. *Applied Linguistics*, 4, 91-112.
- Tognini-Bonelli, E. (2001). *Corpus Linguistics at Work*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Tomaselli, M. V. & Gatt, A. (2015). Italian tag questions and their conversational functions. *Journal of Pragmatics*, 84, 54-82.

- Vedovelli, M., Pallassini, A., Machetti, S., Barni, M., Bagna, C., Pieroni, S. & Gallina, F. (2007). Corpus LIPS. Dostupno na: <http://www.parlaritaliano.it/index.php/it/corpora/653-corpus-lips> [22.06.2021].
- Voghera, M. (1992). *Sintassi e intonazione nell'italiano parlato*. Bologna: Il Mulino.
- Voghera, M. (2001). Teorie linguistiche e dati di parlato. In R. Sornicola, Krosbakken E. S. & Stromboli, C. (eds.), *Dati empirici e teorie linguistiche. Atti del XXXIII Congresso internazionale, SLI, Napoli 28-30 ottobre 1999* (pp. 75-95). Roma: Bulzoni.
- Voghera, M. (2004). La distribuzione delle parti del discorso nel parlato e nello scritto. In R. Van Deyck, R. Sornicola & J. Kabatèk (eds.), *La variabilité en langue, vol. 1* (pp. 261-284). Ghent: Communication & Cognition.
- Voghera, M. (2011). Lingua parlata. In R. Simone, G. Berruto & P. D'Achille (eds.), *Enciclopedia dell'italiano, vol. 1* (pp. 809-814). Roma: Istituto dell'Enciclopedia italiana G. Treccani.
- Voghera, M. (2017). *Dal parlato alla grammatica. Costruzione e forma dei testi spontanei*. Roma: Carocci.
- Voghera, M. & Cutugno, F. (2010). AN.ANA.S.: aligning text to temporal syntagmatic progression in Treebanks. In M. Mahlberg, V. González-Díaz & C. Smith (eds.), *On-line Proceedings of the 5th Corpus Linguistics Conference, Liverpool, 20-23 July 2009* (art. 209, pp. 1-18). Dostupno na: <http://ucrel.lancs.ac.uk/publications/cl2009/#wip> [20.06.2021].
- Voghera, M., Iacobini, C., Savy, R., Cutugno, F., De Rosa, A. & Alfano, I. (2014). VoLIP: A Searchable Corpus of Spoken Italian. In L. Veselovská & M. Janebová (eds.), *Complex Visible Out There. Proceedings of the Olomouc Linguistics Colloquium: Language Use and Linguistic Structure* (pp. 628-640). Olomouc: Palacký University.
- Wierzbicka, A. (1986). Italian reduplication: cross-cultural pragmatics and illocutionary semantics. *Linguistics*, 24, 287-315.
- Wierzbicka, A. (1991). *Cross-Cultural Pragmatics. The Semantics of Human Interaction*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Yngve, V. (1970). On getting a word in edgewise. In M. Campbell, J. Lindholm, A. Davison, W. Fisher, L. Furbee, J. Lovins & S. Straight (eds.), *Papers from the Sixth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society* (pp. 567-578). Chicago: University of Chicago.

Spisak korpusa

A.Ma.Dis: 42
acWaC-IT: 41
ADIL2: 42
AN.ANA.S_MT: 38
API: 38, 49
APS: 42
Athenaeum: 42
AVIP: 37-38, 49
AVIP-API: 38, 49
BADIP: 37, 45-46, 49-50, 63, 65, 120, 144, 173
Banca dati di italiano L2: 42
BIZ: 39
British National Corpus: 39
CHILDES: 42
CIPPS: 42
CIS: 42
CIT: 40
CLIPS: 37-38, 39, 43, 47, 49-50, 54, 55, 122
Co.Cer.IT: 42
CoLFIS: 39
COMPARE-IT: 40
CONTRAST-IT: 40
CoRAIt: 42
C-ORAL-ROM: 36, 47, 49-50, 53, 186
CorDIC-parlato: 36, 39, 185-186
CorDIC-scritto: 36, 39, 185-186
CORIS/CODIS: 39
Corpus Chini: 42
Corpus del parlato cinematografico: 41
Corpus di parlato parlamentare: 42
Corpus di parlato telegiornalistico: 41
Corpus parlato di italiano L2: 42
Corpus Rosi: 42
Corpus Senato della Repubblica: 42
Corpus Stammerjohann: 17, 35
DIA-LIT: 40
DILS: 42
I-CAB: 40
InterIta: 42
IPAR: 38
IPIC: 36
ITALSERB: 43, 49
Jus Jurium: 42
KIParla: 38, 47, 48, 173
Korpus Ceković: 43
Korpus Koprivica-Lelićanin: 43
Korpus Moderc: 43
LABLITA: 35-36, 39
LIF: 39
LIP: 19, 30-31, 36-37, 45-46, 49-50, 55, 65, 120, 144, 173, 185, 186, 210
LIPS: 42, 49
LIPSI: 42
LIR: 40
LIS: 42
LIT: 40
LIZ: 39
Ma dai!: 42
MIDIA: 39
NUNC: 41
Paisà: 41
PENELOPE: 39
PIXI: 35
PraTiD: 38
Primo Tesoro della Lingua Letteraria del Novecento: 39
RIDIRE: 41
Segustinum: 42
SpIT-MDb: 38
TLIO: 39
VALICO: 42
VINCA: 42
VIP: 42
VoLIP: 37, 45
WaCky: 41
Web2Corpus_IT: 41

Spisak pojmova

- afazija: 119, 120
afereza: 69, 181-182, 202, silabička ~: 181, ~ vokala: 181
afirmacija: 161
aforizam: 194
akcija: paralelna ~: 165-177, simultana ~: 165, verbalna ~: 13
aktivan: ~ konstrukcija: 210
aktuelni govornik: 13, 52, 80, 99, 110, 116, 122, 126, 138, 150, 153-157, 162, 163, 165-170, 172-176
akuzativ: ~ predložki: 220
alokucija: 199
alokutivni: 199, ~ zamenica: 200
alteracija: 191
alternativno pitanje: 161
anafora: 143
anakolut: 18, 72, 137, 220
analiza: ~ diskursa: 22, 23, 52, 75, ~ konverzacije: 18, 22, 23, 25, 48, 52, 91, 102, 139, kritička ~ diskursa: 23
anonimnost: 33, 34
anotacija: 28, 32, 34, 45, 48, 49, 56, 57, priručnik (za ~, transkripciju): 34-35
aparat: govorni ~: 14, vokalno-auditivni ~: 13, 59
apelativ: 73, 112, 155, 181, 191
apokopa (krnjenje): 180, 191, silabička ~: 180-181, vokalska ~: 180-181
aprosimacija: 109
aprosimator: 109
apsolutni: ~ particip: 187, ~ subjekat: 220, ~ superlativ: 129, 187
artikulacija: 17, 179, 192, poremećaj ~: 119
asimetričan: 30, 103, 200
asimilacija: 184, 206
audio: 28, 32, 34, 40, 70, ~ snimak (snimanje): 32, 37, 38, 43, 54, 56
audio-vizuelni: 35, 47, ~ snimak (snimanje): 40
autokorekcija (samopopravka): 72, 139
autoslušalac: 117
back-channel (propratni signal): 146, 159, 162-164
behabitiv (čin): 96
bezbedna tema: 103
bezlični (impersonalni): 104, 204-205, 210, ~ glagol: 204, 205, ~ zamenica: 180
bilingvalni (dvojezični) korpus: 27, 43
birokratski: 82, ~ registar: 193
blasfemični izraz: 197
blizinski par: 151-152, 195
brahilogija: 18, 72, 137
broj: 34, 46, 65, 70, 134, 144, 179, 180, 182, 184, 187, 194, 195, 202, 212
brzina: 70, 71, 119, 121, 161, 185, 212
buduće vreme (futura): 20, 206-207, 208, 211
c'è (*frase presentativa*): 219
chat (SMS) poruka: 70
che: polivalentno ~: 215-216
ci presentativo: 201
citat: 194
commitment: 206
corpus-based: 29
corpus-driven: 29
čestitanje (čin): 98
čestitka: 97, 101
čin: 94-99, behabitiv: 96, deklarativ: 95-96, direktiv: 96, direktni ~: 97, egzercitiv: 96, ekspresiv: 96, govorni ~: 19, 20, 38, 94-99, 104, 107, ilokucionni ~: 96, indirektni ~: 96-97, 104, komisiv (obavezujući ~): 96, lokucionni ~: 96, performativni ~: 95, perlokucionni ~: 96, primer govornog

~ (zahvaljivanje, izvinjavanje, čestitanje, žaljenje): 98, reprezentativ (predstavni ~): 96, ugrožavajući (~ ugrožavanja lica) ~: 100, verdiktiv: 96
 član: 203, neodređeni ~: 181, određeni ~: 180, 181, 203, partitivni ~: 203, ~ zakona: 118
 ćutanje (pauza): 18, 33, 51, 53, 55, 65, 67, 68, 72, 116, 120, 121-125, 154, 169, 171-173, 189, 212, 219, interturnusno ~ (pauza): 121, intraturnusno ~ (zastoj, procep): 116, 122, 138, 150, 151, 154, 156, 169-173
 davanje reči: 156
 deiksa: 19, 20, 23, 73, 74, 78, 80-84, 137, 186, 199, 202, 203, diskursna (tekstualna) ~: 83, lična (personalna) ~: 80, 81, prostorna (spacijalna) ~: 83, socijalna ~: 83, vremenska (temporalna) ~: 83
 deiktički: 78, 81, 202, 203, pomeranje (prelazak) ~ centra: 81, ~ fokus (kontekst): 78
 deiktik: 81, 83, 166, 186, 189, 199
 deklarativ (čin): 95, 96
 deljeno (zajedničko, enciklopedijsko) znanje: 73, 78, 87-88, 91, 97, 135, 194
 demarkacija: 145, 146
 deminutiv: 66, 192
 desemantizovan: 106, 145, 197
 didaktički: 24, 29, 34
 didaktika: 29, 43
 diftong: 182, pokretni ~: 182
 digresija: 72, 126, 129, 131-132, 145, 152, 212
 dijafazička varijabilnost: 62, 63, 192
 dijahronijski: 17, 29, 36, 39, 40
 dijalekat: 17, 60, 78, 82, 181, 184, 200, 217
 dijalektologija: 60
 dijalog: 38, 61, 114-115, monološki ~: 61
 dijaloški: 17, 19, 38, 114, 149-152, 165-167, 202, ~ diskurs: 211, ~ monolog: 61, ~ organizacija: 19, ~ produkcija: 114, 149-152, ~ razmena: 115, ~ repeticija (ponavljanje, eho rečenice): 20, 127, 144, 165-167, ~ signal: 17, ~-monološka produkcija: 115, monološko~ produkcija: 115
 dijamezički: 71, ~ varijabilnost: 62, 63, ~ varijetet: 16, 19, 59, 60, 62, 77
 dijastratijska varijabilnost: 62, 63
 dijatopijska varijabilnost: 62, 197
 dimenzija (tip, stepen) jezičke varijabilnosti: 62, 199
 dinamički: 79, ~ kontekst: 79, ~ korpus: 28
 direktiv (čin): 96
 direktni: 65, 73, 100, 106, 118, 134, 191, 199, ~ čin: 97, ~ objekat: 200, 218-219
 direktnost: 70, 93, 104-106, 192, 204, 210
 disambigvacija: 201
 disfluencija: 119-120, 122, 138
 disfluentnost (nefluentnost): 72, 119-120, 123
 diskontinuitet: 125-127, 135, 218
 diskurs: 17, 22, 23, 61, 64, 71, 72, 78, 83, 84, 111, 113, 114, 115, 117, 119, 120, 121, 123, 125-126, 127, 129, 131, 133-135, 138, 142, 143, 144, 147, 151, 153, 154, 163, 165, 166, 167, 168, 171, 172, 190, 201, 212, 213, 214, ~ unutrašnjih monologa: 61, 115, analiza ~: 22, 23, 52, 75, dijaloški ~: 211, govorni (razgovorni) ~: 20, 61, 72, 73, 75, 115, 191, 204,

212, 213, koherentan ~: 126, 143, kritička analiza ~: 23, organizacija ~: 71, 109, 131-147, paralelni ~: 172-173, pisani ~: 72, planiranje ~: 70, 71, 111, 122-124, 137, 170, 174, 220, simultani ~: 168, 173, strukturiranje ~: 131, 145, usmeni ~: 74
 diskursni: 52, 53, 144, ~ fokus (kontekst): 78, ~ deiksa: 83, ~ kompetencija: 113-114, ~ marker: 17, 19, 20, 65, 67, 73, 107, 109, 116, 124, 125, 133, 139, 140, 142, 143-147, 153, 158, 190, 195, 196, 221
 dislokacija (dislociranje): 17, 19, 217-221, ~ udesno (nadesno): 72, 217-219, ~ ulevo (nalevo): 72, 217-221
 dizartrija: 119
 događaj: 83, 90, 206, govorni ~: 74, 78, jezički ~: 74
 dopuna: 95, 209
 društvene mreže: 4, 70, 181
 dublet: 205
 dvojezični (bilingvalni) korpus: 27, 43
 Džeferson sistem: 48, 49, 50, 53, 55
 egzemplifikacija (navođenje primera): 141, 142, 146
 egzercitiv (čin): 96
 eho rečenice: 165
 ekonomičnost: 86, 87, 135, 189, 191, 194, 212
 ekonomija: 40, 41, jezička ~: 187, 190
 eksplicitni: 33, 89, 95, 132, 141, 153, 155, 156, 157, ~ konstrukcija: 213, 216, ~ rečenica: 137
 eksplicitnost: 89
 ekspresiv (čin): 96
 elativ: 187
 elicitacija: 30
 elidiranje (elizija): 179, 180, 200, 202
 eliminacija: 67, 182
 elipsa: 18, 72, 73, 135-137
 eliptičan: 136, 137, 212, ~ rečenica: 203
 elizija (elidiranje): 179, 180, 200, 202
 emfaza (naglašavanje): 55, 65, 128, 129, 130, 134, 145, 197, 199, 201, 203, 216, 218, 219, 220
 emitovani govorni (jezik): 18, 35, 40
 emocija: 21, 69, 94, 111, 152, 195
 emotikon: 70
 enciklopedijsko (zajedničko, deljeno) znanje: 73, 78, 87-88, 91, 97, 135, 194
 enklitički položaj: 219
 epistemički: 207, 208
 etiketiranje: 37, 38, 56
 etnografija komunikacije: 19
 etnometodologija (etnometodološki pristup): 22, 23, 84
 eufemizam: 104, 192, 197
 eufonija: 183, 201
 fatički: ~ (kontaktna) funkcija: 73, 146, 191, ~ marker: 73
feed-back (fidbek, retroakcija, povratna sprega): 73, 114, 151, 156-162, 166, 196
 filogenetski: 69
 filozofija: 91, ~ jezika: 23
 fluentnost: 37, 119
 fokalizacija: 20, 140, 145, 146, 196
 fokus (kontekst, rema): 72, 78, 129, 132, deiktički ~: 78, diskursni ~: 78, generički ~: 78
 fonetski: 32, 37, ~ nivo: 179-184, ~ transkripcija: 47
 formalni: 63, 84, 125, 141, 155, 157, 192-193, 195, 210, 211, 213, ~ registar: 62, 192-193, ~ situacija (interakcija): 78, 80, 81, 157, 200, 205
 formalnost: 80
 fragmentarnost: 19, 64, 67, 72, 211
 frazeologizam: 194

- frazeološki (idiomatski): 120, ~ izraz: 160, 194, ~ konstrukcija: 130
- frazni glagol: 188
- frekvencijska lista: 19, 34, 36, 37, 39, 45, 48, 185
- frekventnost (učestalost): 31, 37, 45, 144, 183, 185, 186, 188, 199, 201, 206, 208, 211
- funkcija: fatička (kontaktna) ~: 73, 146, 191, interakciona ~: 127, 144, 146, 147, 190, koheziona ~: 144, metatekstualna ~: 144, 146, 147, 190
- funkcionalni stil: 60, 61
- futur (buduće vreme): 20, 206-207, 208, 211, ~ II: 206-207
- geminata (udvojeni konsonant): 184
- generički: 201, 205, 215, ~ fokus (kontekst): 78, ~ leksika: 189
- gest: 14, 32, 73-74, 79, 100, 108, 116, jezik ~: 74
- gestikulacija: 13, 54, 73-74
- glagol: ~ mišljenja: 209, ~ percepcije: 211, 215, bezlični (impersonalni) ~: 204, 205, frazni ~: 188, kauzativni ~: 69, 204, modalni ~: 102, 106, 186, 188, 204, 209, najučestaliji ~: 186, neprelazni ~: 204, performativni ~: 95, pomoćni ~: 136, 180, 186, 204, povratni ~: 188, prelazni ~: 204, 205, pronominalni (prokomplementarni) ~: 188, 201
- glagolski: 52, 129, 136, 204, 205, 210, 218, ~ način: 66, 69, 99, 102, 106, 212, ~ stanje: 210, ~ vreme: 20, 66, 69, 83, 99, 102, 199, 205, 206
- glas: 14, 32, 50, 55, 64, 65, 72, 74, 106, 116, 119, 120, 121, 123, 125, 138, 168, 175, 179-184, jačina ~: 106, 116, 121, 175, gubljenje ~: 179-182, produžavanje (produženje) ~: 120, 123, 125
- glasna (puna, ispunjena) pauza: 120, 122, 124, 125, 189
- globalni kontekst: 79
- govor (govorenje): narodni ~: 60, 217, nerazumljiv ~: 54, 120, poremećaj ~: 21, 119, sposobnost ~: 13, 14, 59, 119
- govorni (razgovorni): ~ (usmeni) korpus: 19, 27-28, 35-38, 39, 43, 185, ~ aparat: 14, ~ čin: 19, 20, 38, 94-99, 104, 107, ~ diskurs: 20, 61, 72, 73, 75, 115, 191, 204, 212, 213, ~ događaj: 74, 78, ~ interakcija: 149-164, ~ komunikacija: 21, 59, ~ kontekst: 77-80, ~ produkcija: 111-130, ~ (usmena) razmena: 13, 48, 77, 94, 149, ~ varijetet: 35, 135, 185, 199, 221, ~-~: 18, ~-pisani: 18, emitovani ~ (jezik): 18, 35, 40, mehanizam ~ razmene: 149, odglumljeni ~ (jezik): 18, odlike (osobenosti) ~ jezika: 63-69, 71-75, pisani-~: 70, pojam ~ jezik: 59-61, prednost ~ jezika: 69-71, razlika (između ~ i pisanog jezika): 14, 66-69, 185, sistem ~ razmene: 61, 151
- govornica: 155
- govornik: ~ u pravom smislu (izvor): 117, govornikovo značenje: 84, 85, aktuelni ~: 13, 52, 80, 99, 110, 116, 122, 126, 138, 150, 153-157, 162, 163, 165-170, 172-176, gruba smena ~: 150, 176, korpus maternjih ~: 27, 36, 42, 49, korpus nematernjih ~: 27, 42, 49, nežna smena ~: 150, 174, ~ (portparol): 117, pravilo „~ govori, drugi čute”: 150, selekcija ~: 116, 122, 151, smena (smenjivanje) ~: 52, 150, 173, 174, uloga ~: 115-118
- gramatički: 17, 21, 81, 113, 126, 133, 143, 144, 185, 190, ~ subjekat: 204, ~ kategorija: 28, 37, 143, 144, 185-186, 202-205, 212

gramatika: 16, 18, 19, 20, 24, 29, 203, 216, 220
 greška: 138, pragmatička ~: 112, leksička ~: 184
 gruba smena govornika: 150, 176
 gubljenje glasa: 179-182
 haptičko sredstvo: 74
 heterogen: 144
 heterokorekcija: 139, 140
 heteroslušalac: 117
 hezitacija (oklevanje): 18, 33, 72, 121, 123-125, 127, 133, 145, 153, 154
 hijat (zev): 180, 182-183
 hiperkorekcija: 205
 hiperonim: 187
 hipokoristik: 191
 hipotetički: ~ period: 208, ~ rečenica: 214
 holofrastički: 212
 holofraza: 212
 honorifik: 101
 idiomatski (frazološki): 120, ~ izraz: 160, 194
 ilokucioni čin: 96, ~ snaga: 96, 97, 106
 ime: 34, 117, 201, lično (vlastito) ~: 73, 155, 182, 191, 203, pogrdno ~: 152
 imenica: 37, 66, 127, 129, 130, 133, 134, 143, 180, 181, 184-189, 191, 192, 197, 203, 212, 214, 216
 imperativ (zapovedni način): 106, 181, 206-207, 210, 211
 imperfekat: 20, 102, 206, 208, 209
 impersonalni (bezlični): 104, 180, 204-205, 210
 implicitan: 23, 104, 157, 217, ~ konstrukcija: 213, ~ rečenica: 137
 implicitnost: 73, 88-91, 135
 indikativ: 206, 208, 209, 210, 215
 indirektni: ~ čin: 96-97, ~ objekat: 220
 indirektnost: 93, 104-106, 205
 infinitiv: 181, 211
 infinitni (nelični) način: 212, 213
 informativni: 36, 72, 94, 125, 134, 212, 217
 intencionalnost: 169
 intenzifikacija (pojačavanje): 66, 106, 107, 108, 129, 184, 196, 202
 intenzifikator (pojačivač): 106, 107
 intenzitet: 55, 66, 106, 159, 195
 interakcija: 61, 77, 79, 81, 93, 134, 149-164, 205, ~ licem u lice: 16, 30-31, 176, formalna ~ (situacija): 78, 80, 81, 157, 200, 205, govorna ~: 149-164, neformalna ~ (situacija): 78, 80, 169, 173, 174, 182, 200, 202, 208, 220, paralelna ~: 172-173, usmena ~: 13, 16, 59-75, 149-164, verbalna ~: 149-164
 interakcioni: 20, 110, 147, 162, 172, ~ funkcija: 127, 144, 146, 147, 190, ~ kompetencija: 113-114, 151, 152, ~ lingvistika: 22, 23, 144
 interaktant: 23, 90, 141, 152, 167, 170, 177
 interpunkcija: 53, 67
 intersubjektivnost: 84
 interturnusno ćutanje (pauza): 121
 intonacija: 19, 52, 55, 106, 116, 121, 150, 157, 170, 195, 219
 intraturnusno ćutanje (zastoj, procep): 116, 122, 138, 150, 151, 154, 156, 169-173
 invokacija: 196
 iskaz: 52-53, nominalni ~: 52, 212, uzvični ~: 216, značenje ~: 85, 121, 145
 ispravka (korekcija): 56, 65, 67, 138-141, 146, 212
 ispunjavanje: 123-125, 145, 214
 ispunjena (puna, glasna) pauza: 120, 122, 124, 125, 189

- ispunjivač (poštapalica, uzrečica): 17, 72, 122, 123-125, 127, 145, 146, 153, 197
- istinitost: 89, 96, 108, 109, 190, uslov ~: 93, 97
- izgovor: pojačani ~ konsonanta (suglasnika): 184
- izraz: ~ zahvalnosti: 101, 153, blasfemični ~: 197, frazeološki (idiomatski) ~: 160, 194, neodređeni ~: 190, priloški ~: 83, 204, 214, relativni ~: 214, upitni ~: 197, 201, 214, veznički ~: 204, 214, vulgarni (opsceni) ~: 196
- izrična rečenica: 215
- izvinjenje (izvinjavanje): 96, 97, 172, 174, ~ (čin): 95, 98, 100
- izvor (govornik): 117
- jačina glasa: 106, 116, 121, 175
- jezički: ~ događaj: 74, ~ ekonomija: 187, 190, ~ (unutrašnji, tekstualni, kontekst) kontekst: 77-80, 82, 83, 84, 137, 151, 212, ~ norma: 113, 184, 208, 209, ~ raslojenost: 22, ~ sredstvo: 59, 73, 78, 81, 107, 143, 155, ~ sukob: 87, 97, 103, 118, 152, 165, 168, 176, 177, ~ učtivost: 21, 23, 66, 99-106, 132, 196, 203, 221, ~ varijetet: 62-63, 91, 192, ~ zajednica: 93, 169, dimenzija (tip, stepen) ~ varijabilnosti: 62, 199
- jezik: ~ gestova: 74, ~ SMS (*chat*) poruka: 70, emitovani govorni (razgovorni) ~: 18, 35, 40, filozofija ~: 23, književni ~: 185, 201, 207, kolokvijalni ~: 60, narodni ~: 60, neostandardni (neostandard)~: 17, 22, 60, odglumljeni govorni (razgovorni) ~: 18, srednji (zajednički) ~: 60, standardni ~: 60, 184, ugroženi ~: 14, živi ~: 14
- kanal: 73, 78, 120, 162, vokalno-auditivni ~: 16, 59
- katafora: 143
- kategorija: gramatička ~: 28, 37, 143, 144, 185-186, 202-205, 212
- kauzativni glagol: 69, 204
- kinezičko sredstvo: 74
- klitik: 17, 188, 201, enklitički položaj: 219, proklitički položaj: 182
- književni jezik: 185, 201, 207
- književnost: 15, 29, 39, 41, 43
- kognitivna lingvistika: 20, 22, 24, 91
- koherencija (koherentnost): 113, 142-143, 144, 167
- koherentan: 67, 114, ~ diskurs: 126, 143
- kohezija: 23, 67, 73, 113, 142-143, 167
- kohezioni (kohezivan): 114, 211, ~ funkcija: 144, ~ sredstvo: 142, 143
- kolokacija: 48, varijabilnost ~: 145
- kolokvijalizam: 194, 195
- kolokvijalni: 106, 183, 191, 216, ~ jezik: 60, ~ (razgovorni) stil: 60
- komentar: 50, 72, 217, topik-~: 72, 217
- komisiv (čin): 96
- kompetencija: diskursna ~: 113-114, interakciona ~: 113-114, 151, 152, komunikativna ~: 111-114, 151, pragmatička ~: 111-114, 116, 151
- kompjuterski posredovana komunikacija: 41
- komunikacija (opštenje): 13, 14, 30, 34, 47, 52, 59-63, 70, 71, 73, 74, 78, 81, 84-87, 90, 91, 95, 97, 102-104, 108, 109, 111, 113, 114, 115, 118-120, 123, 126, 131, 135, 136, 141, 149, 157, 160, 162, 163, 169, 174, 179, 185, 200, etnografija ~: 19, govorna ~: 21, 59, kompjuterski posredovana ~: 41, neverbalna ~: 32, 51, 74, usmena ~: 13, 14, 16, 59, 70, 71, 72,

- 110, 136, 149, 160, 169, verbalna ~: 13, 30, 110, 114
- komunikativan: 65, 66, 67, 78, 84, 87, 88, 93, 94, 96, 99, 112, 113, 115, 129, 134, 150, 176, 185, 199, 218, 221, ~ kompetencija: 111-114, 151, ~ situacija: 30-32, 45, 87, 91, 106, 169, 220
- konciznost: 135-137, 220
- kondicional: 102, 106, 208-210
- konektor: 19, 67, 146
- konsonant (suglasnik): 120, 171, 174, pojačani izgovor ~: 184, udvojeni ~ (geminata): 184
- konstrukcija: aktivna ~: 210, eksplicitna ~: 213, 216, frazeološka ~: 130, implicitna ~: 213, pasivna ~: 210, 219, perifrastična ~ (perifraza): 104, 191, 210-211, 214, relativna ~: 214
- kontakt: 67, 73, 99, 125, 149, 191, 195, signal za ~: 152
- kontaktna (fatička) funkcija: 73, 146, 191
- kontekst: deiktički ~ (fokus): 78, dinamički ~: 79, diskursni ~ (fokus): 78, generički ~ (fokus): 78, globalni ~: 79, govorni ~: 77-80, jezički ~ (unutrašnji, tekstualni, kontekst): 77-80, 82, 83, 84, 137, 151, 212, lokalni ~: 79, statički ~: 79, vanjezički ~ (spoljašnji, situacioni): 59, 77, 80, 90, 136, 137, 151
- kontekstualizacija: 48, 74, 75, 111
- kontinuum: 16, 47, 53, 71
- kontrola: ~ prijema: 146, 157, ~ produkcije: 117, 123, 138, 220, signal ~ prijema: 116, 158, 196
- konverzacija (razgovor): analiza ~: 18, 22, 23, 25, 48, 52, 91, 102, 139, pravilo ~: 150, 153, 165, 169
- konverzacijska maksima: 23, 91, 93-94, 101, 108, 112, 113
- konjunktiv: 208-209, 210
- kooperativni: 9, 87, 108, 109, 113, 119, 120, 134, 161, 170, 177, ~ princip (načelo saradnje): 23, 87-88, 93-94, 109
- kooperativnost (saradnja): 87, 93, 122, (kooperativni) princip (načelo saradnje) ~: 23, 87-88, 93-94, 109
- koordinacija: 19, 21, 211-214
- koordinativni: 212, 215, ~ (naporedni) veznik: 69
- korekcija (ispravka): 56, 65, 67, 138-141, 146, 212
- korpus: ~ maternjih govornika: 27, 36, 42, 49, ~ nematernjih govornika: 27, 42, 49, dinamički ~: 28, dvojezični (bilingvalni) ~: 27, 43, govorni (usmeni) ~: 19, 27-28, 35-38, 39, 43, 185, medijski ~: 40, novinski ~: 40, paralelni ~: 27, 43, pisani ~: 27, 28, 39, 40, 42, 43, referentni ~: 45-57, 173, 185, reprezentativnost ~: 30, 36, 45, 47, specijalizovani ~: 42, statički ~: 28, uporedivost ~: 35, 36, 48, uporedni ~: 28, 40, višejezični ~: 27, 36, 40, 41, 42, vrste ~: 27-29, web kao ~: 31, 41
- korpusni: 18, 20, 21, 24, 25, 34, 56, 179, 185, 197, 202, 217, 221, ~ lingvistika: 9, 22, 24, 25, 27, 29, 36, 56, 144
- kotekst: jezički (unutrašnji, tekstualni) kontekst: 77-80, 82, 83, 84, 137, 151, 212
- kretanje predmeta (teme, topika): 132, 152
- kritička analiza diskursa: 23
- krnjenje (apokopa): 180, 191, silabičko ~: 180-181, vokalsko: 180-181
- kvalitet: maksima ~: 93

kvantitet: maksima ~: 93
 lapsus (omaška): 32, 65, 119, 138, 175
latching (nadovezivanje): 50, 51, 183
 lažni (pogrešan) start: 50, 72, 133-134, 212
 leksema: 65, 89, 106, 189
 leksički: 37, 40, 45, 104, 109, 168, 174,
 ~ greška: 184, ~ izbor: 65, 140, ~
 nivo: 179-197
 leksika: 19, 40, 65, 67, 69, 135, generička
 ~: 189, specifična ~: 68, 192-194
 leksikografija: 22
 leksikologija: 22
 lematizacija: 37, 48
 lice (obraz): 99-100, interakcija licem u
 ~: 16, 30-31, 176, pozitivno ~: 100,
 negativno ~: 100
 lični: ~ (vlastito) ime: 73, 155, 182, 191,
 203, ~ (personalna) deiksa: 80, 81, ~
 zamenica: 81, 83, 101, 129, 136, 166,
 180, 199-202, 218, 220
 linearnost: 64, 72
 lingvistički: ~ pragmatika: 23, ~
 statistika: 29
 lingvistika: interakciona ~: 22, 23, 144,
 kognitivna ~: 20, 22, 24, 91, korpusna
 ~: 9, 22, 24, 25, 27, 29, 36, 56, 144,
 primenjena ~: 18, 22, 24, 100, 144,
 tekstualna ~: 17, 18, 22, 23, 144
 lista: frekvencijska ~: 19, 34, 36, 37, 39,
 45, 48, 185
 logički subjekat: 204
 lokalni: sistem ~ upravljanja: 151, ~
 kontekst: 79
 lokucionni čin: 96
 longitudinalan: 29, 43
 ljubazan (učtiv): 82, 99-106, 108, 112,
 120, 134, 159, 207, 208, 209, 212
 majestetički plural (množina
 skromnosti): 102
 makrofunkcija: 146
 maksima: konverzijska ~: 23, 91, 93-
 94, 101, 108, 112, 113, ~ kvaliteta: 93,
 ~ kvantiteta: 93, ~ modusa (načina):
 94, ~ relacije (odnosa): 93, ~ učtivosti
 (naklonosti, skromnosti, slaganja
 (saglasnosti), takta, uvažavanja
 (odobravanja), velikodušnosti): 101
 marker: ~ ograđivanja: 109, diskursni ~:
 17, 19, 20, 65, 67, 73, 107, 109, 116,
 124, 125, 133, 139, 140, 142, 143-
 147, 153, 158, 190, 195, 196, 221,
 fatički ~: 73
 markiran: 129, 214, 217, 218, 219
 markiranost: 129
 maternji: korpus ~ govornika: 27, 36, 42,
 49
 medijski korpus: 40
 međurazmenjivost: 84, 145
 mehanizam: ~ modulacije (modulator):
 107, 109, ~ govorne razmene: 149
 mesto relevantne tranzicije: 150, 155,
 156, 169, 173, 175
 metatekstualna funkcija: 144, 146, 147,
 190
 metateza (permutovanje): 138, 183
 mikrofunkcija: 146
 mimika: 32, 54, 129
 minimalni: ~ par: 183, ~ procep: 169
 mišljenje: glagol ~: 209
 mitigacija (ublažavanje): 106-107, 109,
 207, 210
 mitigator (ublaživač): 107
 množina skromnosti (majestetički
 plural): 102
 modalni glagol: 102, 106, 186, 188, 204,
 209
 modulacija: 66, 72, 106-108, 146, 159,
 196, 203, mehanizam ~ (modulator):
 107, 109
 modus (način): maksima ~: 94
 monofunkcionalan: 190

monolog: dijaloški ~: 61, diskurs unutrašnjih ~: 61, 115, unutrašnji ~: 61, 115
 monološki: ~ dijalog: 61, ~ produkcija: 61, 114-115, 127, 151, ~ repeticija (ponavljanje): 127-130, 165, 166, 218, ~-dijaloška produkcija: 115, dijaloško~-produkcija: 115
 morfologija: 19
 morfološki: 18, 39, 48, 179, ~ nivo: 199-221
 morfosintaksički: 37, 104, 197, 199, 212
 mreže: društvene ~: 41, 70, 181
 mucanje: 32, 119, 123
 multifunkcionalnost (polifunkcionalnost): 144, 145, 190, 196
 načelo: (kooperativni) ~ (princip) saradnje (kooperativnosti): 23, 87-88, 93-94, 109, ~ učtivosti: 93, 99
 način: glagolski ~: 66, 69, 99, 102, 106, 212, infinitni (nelični) ~: 212, 213, maksima ~ (modus): 94, zapovedni ~ (imperativ): 104, 106, 181, 206-207, 210
 nadesno (udesno): dislokacija ~ 72, 217-219
 nadimak: 182, 191, 192
 nadovezivanje (*latching*): 50, 51, 183
 naglašavanje (emfaza): 55, 65, 128, 129, 130, 134, 145, 197, 199, 201, 203, 216, 218, 219, 220
 najučestaliji: ~ glagol: 186
 naklonosti: maksima ~: 101
 nalevo (ulevo): dislokacija ~: 72, 217-221
 nameravano značenje: 84, 85, 86, 113, 130
 naporedni (koordinativni) veznik: 69
 narodni: ~ govor: 60, 217, ~ jezik: 60
 navođenje primera (egzemplifikacija): 141, 142, 146
 neekonomičnost: 87
 nefluentnost: 72, 119, 123
 neformalni: 78, 106, 152, 190, 192, 200, 202, 207, 216, ~ registar: 62, 192-193, ~ situacija (interakcija): 78, 80, 169, 173, 174, 182, 200, 202, 208, 220, ~ stil: 60
 neformalnost: 80
 negacija: 70, 160, 161, 197, 209
 negativan: ~ lice: 100, ~ učtivost: 100
 negiranje: 161, ~ pažnje: 158, 162, ~ praćenja: 158-160, 162, ~ prijema: 158
 neispunjena (prazna, nema) pauza: 122
 nejezičko sredstvo: 78, 122
 nekooperativan: 87
 nelični (infinitni) način: 212, 213
 neljubazan (neučtiv): 102-106, 112
 nema (prazna, neispunjena) pauza: 122
 nemarkiran: 129, 217
 nematernji: korpus ~ govornika: 27, 42, 49
 neodređeni: ~ član: 181, ~ izraz: 190, ~ zamenica: 186, 205
 neodređenost: 108-110, 190, 203
 neologizam: 194
 neostandard (neostandardni jezik): 17, 22, 60
 neposrednost: 72, 73, 97, 99, 137, 138, 184, 185, 195
 nepraćenje: 160
 nepreferencijalni: 177
 neprelazni glagol: 204
 neprihvatanje: 160
 neratifikovani slušalac: 117, 118, 157
 nerazumevanje: 80, 90, 100, 140, 141, 158, 159, signal ~: 159, 160, 166, 196
 nerazumljiv govor: 54, 120

neslaganje: 98, 101, 107, 108, 156, 158-160, 166, 175
 nesporazum: 85, 90, 91, 153, 160, 161, 164, 171, 174
netspeak: 41
 neučtiv (neljubazan): 102-106, 112
 neučtivost: jezička ~: 100, 103-106, 192
 neurolingvistika: 24
 neuron ogledalo: 167
 neustupanje reči: 153
 neutralna zamenica: 202, 204
 neverbalni: ~ komunikacija (opštenje): 32, 51, 74, ~ sredstvo (haptičko, kinezičko, proksemičko): 13, 73, 74, 116, 129, 153, 157, 176, 218
 nežna smena govornika: 150, 174
 nivo: fonetski ~: 179-184, leksički ~: 179-197, morfološki ~: 199-221, sintaksički ~: 199-221
 nominalni: ~ iskaz: 52, 212, ~ stil: 212
 norma: jezička ~: 113, 184, 208, 209
 novinski korpus: 40
 obavezujući čin (komisiv): 96
 objašnjenje: zahtevanje (traženje) ~: 146, 152, 159, 161
 objekat: direktni ~: 200, 218-219, indirektni ~: 220
 objekatski: ~ rečenica: 208, 215, ~ zamenica: 202, 219
 obraćanje: 65, 67, 69, 73, 101, 191, 199, 200, učtivo ~ (persiranje): 78, 81, 82, 83, 101, 112, 136, 200
 obraz (lice): 99-100
 odbijanje: 97, 99, 102, 132, 151, 152, 158, 176, 183, signal ~: 155, 159-160, 162
 odglumljeni govorni (jezik): 18
 odlike (osobnosti) (raz)govornog jezika: 63-69, 71-75
 odnos (relacija): maksima ~: 93
 odnosni (relativni): ~ rečenica: 126, 127, 214, 215, ~ zamenica: 201, 204, 216, 217
 odobravanje (uvažavanje): maksima ~: 101
 određeni član: 180, 181, 203
 ogledalo: neuron ~: 167
 ograđivač: 109
 ograđivanje: marker ~: 109
 oklevanje (hezitacija): 18, 33, 72, 121, 123-125, 127, 133, 145, 153, 154
 omaška (lapsus): 32, 65, 119, 138, 175
 omeđivanje (razgraničavanje): 52, 53, 144
 onomatopeja: 196
 ontogenetski: 69
 operater: telefonski ~: 33, 158
 operator: 217
 opsceni (vulgarni): ~ izraz: 196, ~ reč: 106, 192, 196, 197
 opštenje (komunikacija): neverbalno ~: 32, 51, 74, usmeno ~: 13, 14, 16, 59, 70, 71, 72, 110, 136, 149, 160, 169
 organizacija: ~ diskursa: 71, 109, 131-147, dijaloška ~: 19
 ortografska transkripcija: 28, 32, 35, 37, 43, 45, 47, 48
 osobnosti (odlike) (raz)govornog jezika: 63-69, 71-75
 par: blizinski ~: 151-152, 195, minimalni ~: 183
 paradoks posmatrača: 33
 parafraza (parafraziranje): 65, 141, 146
 paralelni: ~ akcija: 165-177, ~ diskurs: 172-173, ~ interakcija: 172-173, ~ korpus: 27, 43, ~ turnus: 50
 paralingvističko (suprasegmentno) sredstvo: 74, 121
PARLANTE: 78
parlaritaliano: 21, 38, 56
 parsiranje: 48

particip: 212, apsolutni ~: 187, ~ prošli: 205
 partikula (rečca): 17, 160, 161, 188, 196, 201, 202
 partitivni član: 203
 pasiv: 210, 221
 pasivni: 104, ~ konstrukcija: 210, 219
 pauza (interturnusno ćutanje): 121, ispunjena („puna”, glasna) ~: 120, 122, 124, 125, 189, neispunjena („prazna”, nema) ~: 122, prozodijska ~: 53, 121, 123
 pažnja: negiranje ~: 158, 162, potvrda (potvrđivanje) ~: 146, 162, 163, 164, privlačenje ~: 140, 154, 155, 162, 191, traženje (zahtevanje) ~: 145, 146, 154, 155, 157, 158, 162
 percepcija: glagol ~: 211, 215
 efekat (prošlo vreme): 206, 207
 performativni: ~ čin: 95, ~ glagol: 95
 perifrazična konstrukcija (perifraza): 104, 191, 210-211, 214
 period: hipotetički ~: 208
 perlokucioni: ~ čin: 96
 permutovanje (metateza): 138, 183
 persiranje (učtivo obraćanje): 78, 81, 82, 83, 101, 112, 136, 200
 personalna (lična) deiksa: 80, 81
 pisani: ~ diskurs: 72, ~ korpus: 27, 28, 39, 40, 42, 43, ~ varijetet: 16, 192, 212, 221, ~-~: 17, ~-govorni: 70, razgovorni-~: 18, razlika (između govornog i ~ jezika): 14, 66-69, 185
 pismo: 14, 70, 72, 73
 pitanje: ~ s priveskom (*tag-question*): 116, 145, alternativno ~: 161, retoričko ~: 160, 176
 planiranje diskursa: 70, 71, 111, 122-124, 137, 170, 174, 220
 pleonastički: 201, 202, 213
 pleonazam: 201
 pluskvamperfekat: 206, 208, ~ II: 137, 208
 pogrđni: ~ ime: 152, ~ reč: 197
 pogrešan (lažni) start: 50, 72, 133-134, 212
 pojačani izgovor konsonanta (suglasnika): 184
 pojačavanje (intenzifikacija): 66, 106, 107, 108, 129, 184, 196, 202
 pojačivač (intenzifikator): 106, 107
 pojam (*raz*)govorni jezik: 59-61
 pokazni: ~ pridev: 82, 83, 181, 186, 202, 203, ~ zamenica: 83, 181, 186, 202, 203, 214, 217
 poklapanje (preklapanje): 32, 50, 53-55, 65, 123, 150, 155, 156, 163, 168-176
 pokretni diftong: 182
 polifunkcionalnost (multifunkcionalnost): 144, 145, 190, 196
 polilog: 114
 polisemični: 187, 189
 polisemičnost: 187, 189
 polisemija (višeznačnost): 187-190, 201, 202
 polivalentno *che*: 215-216
 položaj: enklitički ~: 219, proklitički ~: 182
 pomeranje (prelazak) deiktičkog centra: 81
 pomoćni glagol: 136, 180, 186, 204
 ponavljanje (repeticija): 64, 67, 72, 119, 120, 123, 124, 127-130, 133, 134, 139, 154, 166, 167, monološko ~: 127-130, 165, 166, 218, dijaloško ~ (eho rečenice): 20, 127, 144, 165-167
 poredbena rečenica: 215
 poreklo: reč stranog ~: 194
 poremećaj: 119, 120, ~ artikulacije: 119, ~ govora: 21, 119

- portparol (govornik): 117
 poruka: *SMS (chat)* ~: 70
 posledična rečenica: 215
 poslovica: 194
 poslovni: 62, 164, 173
 posmatrač: paradoks ~: 33
 poštapalica (ispunjivač, uzrečica): 17, 72, 122, 123-125, 127, 145, 146, 153, 197
 potvrda (potvrđivanje): 100, 108, 112, 139, 140, 145, 146, 155, 157, 158, 161, 163-164, 166, ~ pažnje: 146, 162, 163, 164, ~ praćenja: 158-160, 162, 163, 164, ~ prijema: 163-164, signal ~: 159, 163-164, zahtevanje (traženje) ~: 100, 145, 146, 155, 157, 166, 196
 povratni: ~ glagol: 188, ~ sprega (*feedback*, retroakcija, *fidbek*): 73, 114, 151, 156-162, 166, 196
 pozdrav: 73, 96, 97, 101, 151, 152, 153, 182, 195, 212
 pozitivan: ~ lice: 100, ~ učtivost: 100, 103, 106
 praćenje: negiranje ~: 158-160, 162, potvrda (potvrđivanje) ~: 158-160, 162, 163, 164
 pragmalingvistički: 113
 pragmatički: ~ greška: 112, ~ kompetencija: 111-114, 116, 151, ~ pravilo: 112
 pragmatika: lingvistička ~: 23
 prajming (primovanje): 144, 167
 pravilo: „govornik govori, drugi čute”: 150, ~ konverzacije: 150, 153, 165, 169, ~ smene (smenjivanja, selekcije) govornika: 116, 122, 151, ~ učtivosti: 99, pragmatičko ~: 112
 prazna (neispunjena, nema) pauza: 122
 predikat: 129, 135, 136, 205, 218, 219
 predlog: 133, 181, 183, 184, 185, 188, 203, 212, 220
 predložki akuzativ: 220
 predmet (tema, topik): kretanje ~: 132, 152, topik-komentar: 72, 217
 prednost govornog jezika: 69-71
 predstavni čin (reprezentativ): 96
 preferencijalni: 106, 139, 152
 pregovaranje: 152, 176, 208
 pregovor: 164
 prekid (prekidanje): 20, 53, 64, 100, 119, 122, 123, 125, 126, 132, 146, 150, 152, 154, 155, 156, 164, 170, 173, 174-177, 211, 213, 220, signal ~: 174
 preklapanje (poklapanje): 32, 50, 53-55, 65, 123, 150, 155, 156, 163, 168-176
 prelazak (pomeranje) deiktičkog centra: 81
 prelazni glagol: 204, 205
 presupozicija: 89, 90
 prevođenje: 15, 29
 prezent (sadašnje vreme): 106, 180-181, 206, 207, 208, 210
 pridev: 52, 81, 82, 83, 127, 129, 143, 185-186, 187, 195, 202, 203, 212, 216, pokazni ~: 82, 83, 181, 186, 202, 203, prisvojni ~: 81, 82, 181, 220
 prihvatanje: 70, 97, 99, 102, 132, 151, 152, 157, 158, 159, 162
 prijem: kontrola ~: 146, 157, negiranje ~: 158, potvrda (potvrđivanje) ~: 163-164, signal (kontrole) ~: 116, 158, 164, 166, 196, signal potvrde ~: 159, 163-164
 prikladnost: uslov ~: 93, 97
 prilog: 66, 73, 81, 82, 102, 127, 129, 136, 143, 144, 162, 182, 185-186, 187, 188, 197, 201, 202-204, 212, 214, 215
 priloški izraz: 83, 204, 214
 primenjena lingvistika: 18, 22, 24, 100, 144

primer: navođenje ~ (egzemplifikacija): 141, 142, 146, ~ govornog čina: 98
 primopredaja reči: 114, 116, 151, 156
 primovanje (prajming): 144, 167
 princip (načelo): (kooperativni) ~ kooperativnosti (saradnje): 23, 87-88, 93-94, 109, ~ uslovljene relevantnosti: 152
 priručnik (za anotaciju, transkripciju): 34-35
 prisustvo: zajedničko ~: 59, 72-73, 137
 prisvojni: ~ pridev: 82, 83, 181, 220, ~ zamenica: 81, 82, 220
 privezak: pitanje s ~ (*tag-question*): 116, 145
 privlačenje pažnje: 140, 154, 155, 162, 191, signal ~: 140, 191
 procep (intraturnusno ćutanje, zastoj): 116, 122, 138, 150, 151, 154, 156, 169-173, minimalni ~: 169
 procesiranje: 67, 161
 produkcija: govorna ~: 111-130, dijaloška ~: 114, 149-152, dijaloško-monološka ~: 115, kontrola ~: 117, 123, 138, 220, monološka ~: 61, 114-115, 127, 151, monološko-dijaloška ~: 115
 produžavanje (produženje) glasova: 120, 123, 125, ~ samoglasnika (vokala): 65, 68, 70, 116, 120, 153, 154, 173, 183
 projektabilnost turnusa: 150
 proklitički položaj: 182
 proksemičko sredstvo: 74
 promena teme: 132, 175, 221
 pronominalni (prokomplementarni) glagol: 188, 201
 propozicija: 96, 160, 161
 propozicioni: 107, 144, 145
 propratni signal (*back-channel*): 146, 159, 162-164
 prostorna (spacijalna) deiksa: 83
 prošli particip: 205
 prošlo vreme (perfekat): 206, 207
 prototip: 23
 prototipski: 16, 59, 61
 provera razumevanja: 100, 140, 141, 155, 156, 166, 201
 prozodija: 79, 121
 prozodijski: 30, 51, 52, 64, 67, 70, 91, 99, 104, 106, 161, 220, ~ pauza: 53, 121, 123, ~ sredstvo: 53, 121-123, 129, 155, 176, 218
 pseudo-rascepljena rečenica: 217
 pseudo-relativna rečenica: 215
 psiholingvistika: 22, 24, 100
 psovka: 151, 196
 puna (glasna, ispunjena) pauza: 120, 122, 124, 125, 189
 rascepljena rečenica: 72, 216-217, 218, 221
 raslojenost: jezička ~: 22
 ratifikovani slušalac: 117, 118, 157
 razgovor (konverzacija): telefonski ~: 22, 30, 36, 37, 46, 72, 73, 118, 151, 153, 158, 162
 razgovorni (govorni): ~ varijetet: 35, 135, 185, 199, 221, ~-~: 18, ~-pisani: 18, ~ (kolokvijalni) stil: 60, emitovani ~ (jezik): 18, 35, 40, odglumljeni ~ (jezik): 18, odlike (osobnosti) ~ jezika: 63-69, 71-75, pisani-~: 70, pojam ~ *jezik*: 59-61, prednost ~ jezika: 69-71, razlika (između ~ i pisanog jezika): 14, 66-69, 185
 razgraničavanje (omeđivanje): 101
 razlika (između govornog i pisanog jezika): 14, 66-69, 185
 razmena: ~ reči: 16, 20, 52, 149, ~ značenja: 84-87, 119, dijaloška ~: 115, govorna (usmena) ~: 13, 48, 77,

- 94, 149, mehanizam govorne ~: 149, sistem govorne ~: 61, 151
- razumevanje: provera ~: 100, 140, 141, 155, 156, 166, 201, signal ~: 159, 160, 166, 196
- reč (turnus): (ne)ustupanje ~: 145, 146, 149, 153, 155-156, 172, 196, ~ stranog porekla: 194, davanje ~: 156, pogrdna ~: 197, primopredaja ~: 114, 116, 151, 156, razmena ~: 16, 20, 52, 149, sistem ~ za ~: 149, 151, uzimanje ~: 30-31, 60, 116, 122, 145, 146, 149, 153-154, 155, 156, 163, 164, 171, 172, 174, 176, 221, visokoučestala ~: 179, 185-187, 188, 202, 203, višeznačna ~: 179, 187-190, 201, 202, vulgarna (opscena) ~: 106, 192, 196, 197, zadržavanje ~: 196
- rečca (partikula): 17, 160, 161, 188, 196, 201, 202
- rečenica: ~ sa *c'è* (*frase presentativa*): 219, eho ~ (dijaloška repeticija, ponavljanje): 20, 127, 144, 165-167, eksplicitna ~: 137, eliptična ~: 203, hipotetička ~: 214, implicitna ~: 137, izrična ~: 215, objekatska ~: 208, 215, odnosna (relativna) ~: 126, 127, 214, 215, poredbena ~: 215, posledična ~: 215, pseudo-rascepljena ~: 217, pseudo-relativna ~: 215, rascepljena ~: 72, 216-217, 218, 221, segmentirana ~: 18, subjekatska ~: 137, 208, 215, upitna ~: 106, 121, 161, 209, 214, 216, 217, 219, uzročna ~: 214, 215, uzvična ~: 106, 121, 216, vremenska ~: 137, 207, 215, zavisno-upitna ~: 209
- redosled: ~ rečeničnih konstituenata: 129, 217, 218, 219
- redukcija: 170, 182
- redukovani: ~ vokabular: 179
- redundancija (redundantnost): 19, 72, 134-135
- redundantan: 65, 67, 82, 134-135, 201, 220
- reduplikacija (redupliciranje): 129
- referentni korpus: 45-57, 173, 185
- reformulacija: 65, 72, 133, 140-142, 145, 146, 161
- regionalni: 17, 36, 38, 181, 182, 183, 204, 205, 211, ~ varijetet: 217, 220
- registar: birokratski ~: 193, formalni ~: 62, 192-193, neformalni ~: 62, 192-193
- reiteracija: 130, 134
- rekcija: 205, 220
- rekurzivnost: 126-127
- relacija (odnos): maksima ~: 93
- relativni (odnosni): ~ izraz: 214, ~ konstrukcija: 214, ~ rečenica: 126, 127, 214, 215, ~ zamenica: 201, 204, 216, 217, pseudo~ rečenica: 215
- relevancija (relevantnost): teorija ~: 91, 108, 144, princip uslovljene ~: 152
- relevantan: mesto ~ tranzicije: 150, 155, 156, 169, 173, 175
- rema (fokus): 72, ~-tema: 218, tema~: 72, 217, 218
- repeticija (ponavljanje): 64, 67, 72, 119, 120, 123, 124, 127-130, 133, 134, 139, 154, 166, 167, monološko ~: 127-130, 165, 166, 218, dijaloško ~ (eho rečenice): 20, 127, 144, 165-167
- reprezentativ (čin): 96
- reprezentativnost korpusa: 30, 36, 45, 47
- respons: 152
- restandardizacija: 18, 19
- retoričko pitanje: 160, 176
- retroakcija (*feed-back*, povratna sprega, *fidbek*): 73, 114, 151, 156-162, 166, 196

revizija: 43, 54, 56
 ritam: 35, 55, 65, 116, 119, 121
 romanski: 28, 36, 62
 sadašnje vreme (prezent): 106, 180-181, 206, 207, 208, 210
 saglasnost (slaganje): 97, 107-108, 140, 146, 155-164, 174, ~ za snimanje: 33, 18, maksima ~: 101
 sagovornik: 13, 16, 52, 53, 59, 61, 65, 71-73, 78, 80, 81-83, 85-91, 94, 96, 97, 99-104, 124, 125, 131-132, 134, 136, 138-147, 150-157, 160-167, 200, 201, 213, 218, 219, uloga ~: 115-118
 samoglasnik (vokal): 120, 123, 180, 181, 183, 184, produžavanje (produženje) ~: 65, 68, 70, 116, 120, 153, 154, 173, 183
 samopopravka (autokorekcija): 72, 139
 saradnja (kooperativnost): 87, 93, 122, načelo (princip) ~: 23, 87-88, 93-94, 109
 segmentirana rečenica: 18
 selekcija (smena, smenjivanje) govornika: 116, 122, 151
 semantički: 19, 41, 48, 52, 53, 65, 67, 84, 107, 112, 124, 133, 134, 143, 144, 145, 150, 165, 175, 187, 188, 194, 195, 212, 213, 214, 215, 220
 semantika: 19, 23, 91, 97, 125, 144, 212
 semiotika: 23
 signal: ~ (ne)praćenja: 159, 160, 162-164 ~ (ne)prihvatanja: 70, 99, 132, 151, 157, 159-162, ~ (ne) razumevanja: 159, 160, 166, 196, ~ (ne)slaganja: 107-108, 140, 156-162, 164, 166, 183, 196, ~ davanja reči: 156, ~ kontrole prijema: 116, 158, 196, ~ odbijanja: 155, 159-160, 162, ~ potvrde (potvrđivanja): 159, 163-164, ~ prekida (prekidanja): 174, ~ prijema: 164, 166 ~ primopredaje reči: 116, 156, ~ privlačenja pažnje: 140, 191, ~ ustupanja: 145, 153, 155-156, 172, 196, ~ za kontakt: 152, dijaloški ~: 17, propratni (*back-channel*) ~: 146, 159, 162-164
 silabički: ~ afereza: 181, ~ apokopa (krnjenje): 180-181
 simbol: transkripcioni ~: 65, 122, 201
 simetričan: 30, 103, 174, 200
 simultani: ~ akcija: 165, ~ diskurs: 168, 173, ~ start: 153, 170-172
 sinhronijski: 25, 29, 39
 sinkopa: 206
 sinonim: 60, 65, 130, 185, 192
 sintagma: 52, 64, 127, 143, 145, 202, 212, 220
 sintaksa: 19, 64, 67, 72, 208, 212
 sintaksički: 17, 18, 19, 20, 38, 40, 48, 52, 53, 64, 72, 112, 113, 116, 125, 133, 135, 136, 137, 140, 150, 155, 189, ~ nivo: 179, 199-221
 sistem: ~ Džeferson: 48, 49, 50, 53, 55, ~ govorne razmene: 61, 151, ~ lokalnog upravljanja: 151, ~ reč za reč:, transkripcioni ~: 49-51
 situacija (interakcija): formalna ~: 78, 80, 81, 157, 200, 205, komunikativna ~: 30-32, 45, 87, 91, 106, 169, 220, neformalna ~: 78, 80, 169, 173, 174, 182, 200, 202, 208, 220
 situacioni (vanjezički, spoljašnji) kontekst: 59, 77, 80, 90, 136, 137, 151
 skraćenica: 41, 70, 191
 skromnost: maksima ~: 101, množina ~ (majestetički plural): 102
 slaganje (saglasnost): maksima ~: 101, signal (ne)slaganja: 107-108, 140, 156-162, 164, 166, 183, 196

slušalac: tipovi ~: 117, neratifikovani
 ~: 117, 118, 157, ratifikovani ~: 117,
 118, 157
 smena (smenjivanje, selekcija)
 govornika: 116, 122, 151, ~ turnusa:
 52, 169, gruba ~ govornika: 150, 176,
 nežna ~ govornika: 150, 174
 SMS (*chat*) poruka: jezik ~: 70
 snaga: ilokuciona ~: 96, 97, 106
 snimak (snimanje): audio ~: 32, 37,
 38, 43, 54, 56, audio-vizuelni ~: 40,
 saglasnost za ~: 33, 18, tajno ~: 33,
 118, video ~: 32, 42
 socijalna deiksa: 83
 sociolingvistička varijabla: 63, 125
 sociolingvistika: 18, 22, 24, 29, 100
 sociopragmatički: 113
 spacijalna (prostorna) deiksa: 83
 specifična leksika: 68, 192-194
 specijalizovani korpus: 42
 spoljašnji: ~ kontekst (vanjezički,
 situacioni): 59, 77, 80, 90, 136, 137,
 151
 sposobnost govora: 13, 14, 59, 119
 spoznaja: 103, 115, 116, 118, 146, 151
 sprega: ~ povratna (*feed-back*,
 retroakcija, fidebek): 73, 114, 151,
 156-162, 166, 196
 srednji (zajednički) jezik: 60
 sredstvo: ~ učtivosti: 101, 108, haptičko
 ~: 74, jezičko ~: 59, 73, 78, 81, 107,
 143, 155, kinezičko ~: 74, koheziono
 ~: 142, 143, nejezičko ~: 78, 122,
 neverbalno ~: 13, 73, 74, 116, 129,
 153, 157, 176, 218, paralingvističko
 (suprasegmentno) ~: 74, 121,
 proksemičko ~: 74, prozodijsko ~:
 53, 121-123, 129, 155, 176, 218
 standard: 17, 34, 38, 43, 45, 48, 49, 51,
 60, 181, 184
 standardizacija: 34, 49
 standardni: 137, 181, 184, 200, 205, 220,
 ~ jezik: 60, 184
 stanje: glagolsko ~: 210
 start: lažni (pogrešan) ~: 50, 72, 133-
 134, 212, simultani ~: 153, 170-172
 statički: ~ kontekst: 79, ~ korpus: 28
 statistika: lingvistička ~: 29
 stepen (dimenzija, tip) jezičke
 varijabilnosti: 62, 199
 stil: funkcionalni ~: 60, 61, kolokvijalni
 (razgovorni) ~: 60, neformalni ~: 60,
 nominalni ~: 212
 stilistika: 60
 strani: reč ~ porekla: 194
 strukturiranje diskursa: 131, 145
 subjekat: apsolutni ~: 220, gramatički ~:
 204, logički ~: 204
 subjekatska rečenica: 137, 208, 215
 subordinacija: 19, 211-215
 subordinativni: 215, ~ (zavisni) veznik:
 213
 suglasnik (konsonant): 120, 171, 174,
 pojačani izgovor ~: 184
 sukob: jezički ~: 87, 97, 103, 118, 152,
 165, 168, 176, 177, verbalni ~: 152
 superlativ: apsolutni ~: 129, 187
 suprasegmentno (paralingvističko)
 sredstvo: 74, 121
 supstandard: 60, 182, 216
 tačka: 53, 67, 142
 tagiranje: 48
tag-question (pitanje s priveskom): 116,
 145
 tajno snimanje: 33, 118
 taksonomija: 23
 takt: maksima ~: 101
 tautologija: 130
 tehnologija: 15, 20, 28, 31, 48, 118
 tekst: 18, 23, 28, 35, 36, 39, 41, 42, 43,
 47, 48, 49, 55, 64, 67, 69, 77

tekstualni: ~ (diskursna) deiksa: 83, ~
 kontekst (jezički, unutrašnji, kotekst):
 77-80, 82, 83, 84, 137, 151, 212, ~
 lingvistika: 17, 18, 22, 23, 144
 tekstualnost: 19
 telefon: 15, 28, 30
 telefonski: ~ operater: 33, 158, ~
 razgovor (konverzacija): 22, 30, 36,
 37, 46, 72, 73, 118, 151, 153, 158,
 162
 tema (predmet, topik): ~-rema: 72, 217,
 218, bezbedna ~: 103, kretanje ~:
 132, 152, promena ~: 132, 175, 221,
 rema-~: 218, topik-komentar: 72, 217
 tempo: 121, 154, 155
 temporalan (vremenski): ~ deiksa: 83, ~
 rečenica: 137, 207, 215
 teorija: ~ relevantnosti (relevancije): 91,
 108, 144, ~ učivosti: 100, 147
 teškoće (u transkripciji): 52-57
 tip: ~ slušalaca: 117, ~ (dimenzija,
 stepen) jezičke varijabilnosti: 62, 199
 token: 28, 37, 39, 40, 41, 42
 ton: 68, 78, 79, 98, 108, 116, 120, 121,
 155, 163, 166, 175, 176, 207, 210,
 zapovedni ~: 104, 210
 tonski: 53, 179
 topik (predmet, tema): kretanje ~ 132,
 152, ~-komentar: 72, 217
 topikalizacija: 218
 transkripcija: fonetska ~: 47, ortografska
 ~: 28, 32, 35, 37, 43, 45, 47, 48,
 priručnik (za ~, anotaciju): 34-35,
 teškoće (u ~): 52-57
 transkripcioni: ~ sistem: 49-51, ~ sistem
 Džeferson: 48, 49, 50, 53, 55, ~
 simbol: 65, 122, 201
 transkript: 37, 45, 48, 49, 51, 53, 54, 55,
 56, 64
 transkriptor: 32, 48, 51, 54, 55
 translatoologija: 22
 transverzalni: 29, 43, 51
 tranzicija: mesto relevantne ~: 150, 155,
 156, 169, 173, 175
 traženje (zahtevanje): ~ objašnjenja: 146,
 152, 159, 161, ~ pažnje: 145, 146,
 154, 155, 157, 158, 162, ~ potvrde:
 100, 145, 146, 155, 157, 166, 196, ~
 slaganja: 146, 155, 160, 196
 turnus (reč): paralelni ~: 50,
 projektabilnost ~: 150, smena ~: 52,
 169
 ublažavanje (mitigacija): 106-107, 109,
 207, 210
 ublaživač (mitigator): 107
 učestalost (frekventnost): 31, 37, 45,
 144, 183, 185, 186, 188, 199, 201,
 206, 208, 211
 učionica: 24, 32, 33, 63, 79, 158
 učtiv (ljubazan): 82, 99-106, 108, 112,
 120, 134, 159, 207, 208, 209, 212, ~
 obraćanje (persiranje): 78, 81, 82, 83,
 101, 112, 136, 200
 učtivost: jezička ~: 21, 23, 66, 99-106,
 132, 196, 203, 221, maksima ~: 101,
 načelo ~: 93, 99, negativna ~: 100,
 pozitivna ~: 100, 103, 106, pravilo
 ~: 99, sredstvo ~: 101, 108, teorija ~:
 100, 147
 udesno (nadesno): dislokacija ~ 72, 217-
 219
 udvojeni konsonant (geminata): 184
 ugrožavajući čin (čin ugrožavanja lica):
 100
 ugroženi jezik: 14
 ulevo (nalevo): dislokacija ~: 72, 217-
 221
 uloga: ~ govornika: 115-118, ~
 sagovornika: 115-118
 unutrašnji: ~ kontekst (jezički, tekstualni,
 kotekst): 77-80, 82, 83, 84, 137, 151,
 212, ~ monolog: 61, 115

- upitni: ~ izraz: 197, 201, 214, ~ rečenica: 106, 121, 161, 209, 214, 216, 217, 219
- uporedivost korpusa: 35, 36, 48
- uporedni korpus: 28, 40
- uslov: ~ istinitosti: 93, 97, ~ prikladnosti: 93, 97
- uslovljena relevantnost: princip ~: 152
- usmeni: ~ (govorna) razmena: 13, 48, 77, 94, 149, ~ (govorni) korpus: 19, 27-28, 35-38, 39, 43, 185, ~ diskurs: 74, ~ interakcija: 13, 16, 59-75, 149-164, ~ komunikacija (opštenje): 13, 14, 16, 59, 70, 71, 72, 110, 136, 149, 160, 169
- ustupanje: ~ reči: 145, 146, 149, 155-156, 172, 196, signal ~: 145, 153, 155-156, 172, 196
- uvažavanje (odobranje): maksima ~: 101
- uzimanje reči: 30-31, 60, 116, 122, 145, 146, 149, 153-154, 155, 156, 163, 164, 171, 172, 174, 176, 221
- uzorak: 30, 32, 35, 221
- uzrečica (ispunjivač, poštapalica): 17, 72, 122, 123-125, 127, 145, 146, 153, 197
- uzročni: ~ rečenica: 214, 215, ~ veznik: 214, 215
- uzvični: ~ iskaz: 216, ~ rečenica: 106, 121, 216
- uzvik: 52, 70, 102, 123, 129, 140, 144, 147, 153, 160, 162, 181, 183, 192, 194-196, 197, 212
- vanjezički (spoljašnji, situacioni) kontekst: 59, 77, 80, 90, 136, 137, 151
- varijabilnost: ~ kolokacije: 145, dijafazička ~: 62, 63, 192, dijamezička ~: 62, 63, dijastratijska ~: 62, 63, dijatopijska ~: 62, 197, dimenzija (tip, stepen) jezičke ~: 62, 199
- varijabla: 63, 74, sociolingvistička ~: 63, 125
- varijacija: 53, 55, 62, 79, 121, 183-184
- varijetet: dijamezički ~: 16, 19, 59, 60, 62, 77, govorni (razgovorni) ~: 35, 135, 185, 199, 221, jezički ~: 62-63, 91, 192, pisani ~: 16, 192, 212, 221, regionalni ~: 217, 220
- velikodušnost: maksima ~: 101
- verbalni: ~ akcija: 13, ~ interakcija: 149-164, ~ komunikacija: 13, 30, 110, 114, ~ sukob: 152
- verbalizacija: 13
- verdiktiv (čin): 96
- veznički izraz: 204, 214
- veznik: naporedni (koordinativni) ~: 69, uzročni ~: 214, 215, zavisni (subordinativni) ~: 213
- video: 32, 54, ~ kamera: 28, 32, ~ snimanje: 32, 42
- visokoučestala reč: 179, 185-187, 188, 202, 203
- višejezični korpus: 27, 36, 40, 41, 42
- višeznačna reč: 179, 187-190, 201, 202
- višeznačnost (polisemija): 187-190, 201, 202
- vlastito (lično) ime: 73, 155, 182, 191, 203
- vokabular: 65, 71, 125, 126, 130, 185, 187, 191, redukovani ~: 179
- vokal (samoglasnik): 120, 123, 180, 181, 183, 184, afereza ~: 181, produžavanje (produženje) ~: 65, 68, 70, 116, 120, 153, 154, 173, 183
- vokalno-auditivni: ~ aparat: 13, 59, ~ kanal: 16, 59
- vokalska apokopa: 180-181
- vokativ: 73, 155, 191
- vreme: glagolsko ~: 20, 66, 69, 83, 99, 102, 199, 205, 206

vremenski (temporalan): ~ deiksa: 83, ~ rečenica: 137, 207, 215
 vrste korpusa: 27-29
 vulgarizam: 106, 152, 192, 196-197
 vulgarni (opsceni): ~ izraz: 196, ~ reč: 106, 192, 196, 197
 web: 47, ~ kao korpus: 31, 41
 zadržavanje reči: 196
 zahtevanje (traženje): ~ objašnjenja: 146, 152, 159, 161, ~ pažnje: 145, 146, 154, 155, 157, 158, 162, ~ potvrde: 100, 145, 146, 155, 157, 166, 196, ~ slaganja: 146, 155, 160, 196
 zahvalnost: izraz ~: 101, 153
 zahvaljivanje: 155, (čin): 96, 98
 zajednica: jezička ~: 93, 169
 zajednički: ~ prisustvo:, ~ (srednji) jezik: 60, ~ (deljeno, enciklopedijsko) znanje: 73, 78, 87-88, 91, 97, 135, 194
 zakon: član ~: 118
 zamenica: alokutivna ~: 200, bezlična (impersonalna) ~: 180, lična ~: 81, 83, 101, 129, 136, 166, 180, 199-202, 218, 220, neodređena ~: 186, 205, neutralna ~: 202, 204, objekatska ~: 202, 219, odnosna (relativna) ~: 201, 204, 216, 217, pokazna ~: 83, 181, 186, 202, 203, 214, 217, prisvojna ~: 81, 82, 220, združene ~: 202
 značenje: govornikovo ~: 84, 85, nameravano ~: 84, 85, 86, 113, 130, razmena ~: 84-87, 119, ~ iskaza: 85, 121, 145
 zapovedni: ~ način (imperativ): 104, 106, 181, 206-207, 210, ~ ton: 104, 210
 zarez: 53, 220
 zastoj (intraturnusno ćutanje, procep): 116, 122, 138, 150, 151, 154, 156, 169-173
 zavisni (subordinativni) veznik: 213
 zavisno-upitna rečenica: 209
 zev (hijat): 180, 182-183
 združene zamenice: 202
 žaljenje (čin): 98
 živi jezik: 14

Nevena Ceković
ITALIJANSKI RAZGOVORNI JEZIK

Izdavač:

Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, Studentski trg 3, Beograd

Za izdavača:

Prof. dr Iva Draškić Vićanović

Recenzenti:

Prof. dr Saša Moderc
Prof. dr Magdalena Nigoević
Prof. dr Natalija Panić-Cerovski
Prof. dr Aleksandra Blatešić

Grafička priprema:

Predrag Žižović

Štampa:

MAB, Beograd

ISBN 978-86-6153-670-0

Tiraž:

20

Beograd, 2022

CIP - Каталогизacija u publikaciji
Народна библиотека Србије, Београд
811.131.1'42(0.034.44)
81'23:81'42(0.034.44)

ЦЕКОВИЋ, Невена, 1973-

Italijanski razgovorni jezik [Elektronski izvor] / Nevena Ceković. - Beograd : Filološki fakultet Univerziteta, 2022 (Beograd : MAB). - 1 elektronski optički disk (CD-ROM) : tekst ; 12 cm. Sistemski zahtevi: Nisu navedeni. - Nasl. s naslovnog ekrana. - Tiraž 20. - Bibliografija. - Registri.

ISBN 978-86-6153-670-0

a) Италијански језик, говорни - Дискурс анализа
COBISS.SR-ID 58360073

Čitanjem predočenog nam rukopisa stekli smo utisak da je on rezultat zrelog i obaveštenog lingviste koji je tekst pisao – da upotrebimo metaforu – više u učionici a manje u kabinetu, stalno imajući na umu znanja, mogućnosti i potrebe publike kojoj je knjiga namenjena, u ravnoteži između uzornog naučnog stila i pažljivo odmerenog pedagoškog pristupa.

prof. dr Saša Moderc

Knjiga na primjeren način pomiruje uzoran znanstveni pristup s mogućnošću praktične primjene u sveučilišnoj nastavi. Kao udžbenik je uistinu potreban, jer se govornom talijanskom jeziku obično pridaje malo pažnje na talijanističkim studijima izvan Italije zbog očitih i razumljivih razloga – udaljenost od svakodnevne upotrebe jezika. Na ovaj način istraživači i studenti, i to ne samo talijanskog jezika, imaju na jednom mjestu dostupan teorijsko-empirijski aparat za proučavanje govornog jezika.

prof. dr Magdalena Nigoević

Teorijsko-metodološki osvrt je baziran na više lingvističkih disciplina, a prvenstveno na analizi konverzacije, analizi diskursa, pragmatici i korpusnoj lingvistici, uz sagledavanje razgovornog jezika i iz ugla drugih lingvističkih i srodnih disciplina. Mora se istaći prednost ovog načina i ovakve organizacije izlaganja – čitalac, bio iskusniji ili pak mladi istraživač, bio italijanista ili ne, bio lingvista ili se bavio nekom tangentnom oblašću, dobija vrlo značajne podatke, dobro sistematizovane uvide i analizu pojava iz ove interdisciplinarnе i multimodalne problematike.

prof. dr Natalija Panić-Cerovski

Naučno-stručni doprinos dr Ceković predstavlja redak i uzoran primer domaće italijanističke sredine, koji bi, sasvim zaslužen, trebalo da privuče nove i mlade generacije italijanista i podstakne ih na dalja istraživanja.

prof. dr Aleksandra Blatešić